HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO RAŠTAI X T.
Redag. prof. V. Krėvė-Mickevičius

Prof. V. DUBAS

VOLTAIRE

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS

Kaunas Akc. „Spindulio" B-vės spaustuvė 1932

V. DUBAS

VOLTAIRE

Kursas, skaitytas V. D. Universitete per 1930 metų rudens semestrą.

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS.

KAUNAS „SPINDULIO“ B-VĖS SPAUSTUVĖ 1932 m

Šios knygos išspausdinta 1025 egz. Iš jų 25 egz. numeruoti (1–25) »Alfi« popieriuje.

Ponia Onai Mašiotienei.

Nusilenkdamas prieš Tamstos širdies retą kilnumą, prieš Tamstos idealizmą ir aukštą proto kultūrą, laikau savo malonia pareiga dedikuoti Ponia šią savo knygą.

V. D.

Voltaire jaunystėj.

Įvadas

C'était un si grand homme que j'ai oublié ses vices.

Milord Bolingbroke sur Bacon
(Voltaire, Lettres angl., XII).

Joks prancūzų didysis rašytojas, net, galima sakyti, joks pasaulio rašytojas, nėra turėjęs tiek aršių priešų ir tiek karštų garbintojų, kaip kad Voltaire. Ir ne tik XVIII amžiuje, kada jis viešpatavo dvasiškai, intelektuališkai ne vien Prancūzijai, bet visai Europai. Toji neapykanta ir toji meilė lydėjo Voltaire'ą ir į kapus, ir į Panteoną, kur Didžiosios Revoliucijos metu buvo paguldytas jo kūnas. Restauracijos laikais jo kaulai buvo išmesti iš tos vietos, kame turėjo ilsėtis didžiųjų Prancūzijos žmonių liekanos. Paskiau vėl tuos kaulus surado (neva surado) ir padėjo į Panteoną, kur jie puikiam sarkofage ilsisi ir dabar.

Iš kur eina toji neapykanta ir toji meilė Voltaire'ui? Kodel jo neapkentė ir neapkenčia religingi žmonės, ypatingai geri katalikai, klerikalai? Kodel jį dievino ir tebedievina, kodel lenkiasi prieš jo vardą visokio plauko laisvamaniai, bedieviai? Kodel jis Index'e librorum prohibitorum užima, tur būt, garbingiausią vietą?

Atsakyti į visa tai nesunku. Per visą savo ilgą amžių Voltaire buvo aršiausias dogmatinių religijų priešas, didžiausias krikščionybės, ypač katalikiškos bažnyčios nuvainikuotojas. Tokio galingo ir pavojingo priešo bažnyčia neturėjo nuo Julijono Apostatos laikų. Suprantama kodel, rašytojui gyvam tebėsant, dvasiškiai reikalavo Voltaire'ui žiauriausių bausmių. Jėzuitas Nonnotte, viešai reikšdamas savo bendraminčių nuomonę, vadino Voltaire'ą „laukiniu žvėrim, kurį reikia išmesti iš kiekvienos civilizuotos visuomenės"[1]). Nevienas dievobaimin-

[1]) Oeuvres complètes de Voltaire, Paris, éd Furne, 1836, t. V, p. 1.

gas katalikas galėtų apie jį pasakyti, kad geriau būtų buvę, jei rašytojas visai nebūtų gimęs.

Kiek pamfletų, kiek biauriausių legendų apie Voltaire'ą buvo paleista plačion apyvarton, dar jam gyvam tebėsant! Ir po jo mirties, iki mūsų dienų, rašytojo istorikai, jo kūrybos tyrinėtojai dalinasi en gros į dvi ryškias grupes — rašytojo simpatikus ir rašytojo priešus. Vieni iškelia jo milžiniškus nuopelnus Prancūzijos ir žmonijos pažangai, kiti, aplamai, smerkia jo veiklą, jo filosofiją, jo raštus. Daug mažiau yra neutralių mokslininkų, kurie sine ira et studio sugeba įvertinti Voltaire'o asmenį ir jo visokeriopą kūrybą.

Bet ir nepalankūs Voltaire'ui kritikai negali nesiskaityti su ypatinga svarba, kurios turėjo jis XVIII amžiuje dvasiniame, intelektualiniame gyvenime.

Ir toks akademikas Faguet, rašytojui priešingas kritikas, turi pripažinti, tarp kitko, kad „savo laiku (XVIII amž.) jis (Voltaire) buvo laikomas didžiausiu visos Europos poetu“[1]).

Ir akademikas Brunetière, labai nepalankus Voltaire'ui, vis delto tvirtina šitaip: „Jei yra žmogus mūsų istorijoje, kuris tiek savo privalumais (teigiamais ypatumais), tiek savo ydomis, būtų tikrai buvęs savo amžiaus ir savo rasės žmogus, galima būti tikram, kad toksai žmogus kaip tik buvo Voltaire“[2]).

Ir prof. Crouslé, kurs, galima sakyti, moderniškais laikais buvo vienas iš griežčiausių Voltaire'o priešininkų, pripažįsta milžinišką Voltaire'o literatūrinę reikšmę: „Kurioj literatūroj, — sako tasai kritikas, — galima rasti autorių, kuris vienas taip plačiai būtų pragarsinęs savo tautą? Jis (Voltaire) privertė visą Europą, bent visus tuos, kurie iškildavo savo protu svetimose šalyse, mokėti duoklę prancūzų poezijai ir prozai, o ypač filosofijai, viešpatavusiai jo krašte (Prancūzijoj). Prancūzija atrodė galvojanti už visą pasaulį del įsiskverbimo raštų to nenuilstamo žmogaus, kurs platindamas visur savo idėjas su savo veikalais, iš savo šalies padarė svarbiausią židinį to, ką anais laikais vadino šviesa“ (proto šviesa — „les lumières“)[3]).

---

[1]) E. Faguet, XVIII siècle, Paris, éd. Boivin, s. d., p. 283.

[2]) Brunetière, Études critiques sur l'histoire de la littérature franç., Paris, éd. Hachette, I série, p. 250.

[3]) Crouslé, La Vie et les oeuvres de Voltaire, éd. Champion, Paris, 1899, t. I, p. XXXXIII.

Jei taip įvertina Voltaire'o veiklą jo priešininkai, tai ką gi besakyti apie jo simpatikus, šalininkus, laisvamanius! Jiems Voltaire — tikras dievaitis, išlaisvinęs žmoniją iš religinių prietarų, iš fanatizmo siaubo, visų žymiausias šulas Didžiosios Revoliucijos. Minties laisvę, žmonijos dvasinę pažangą jiems simbolizuoja Voltaire'o asmuo. Tai žmonijos žibintas, kurs parodė jai kelią į proto aukštumas.

Pats Goethe, prieš 100 metų su viršum, buvo pasakęs apie Voltaire'ą: „Tai buvo didžiausias rašytojas, kokį tik galima įsivaizduoti tarp prancūzų"[1]).

Neutralūs kritikai, objektyvūs mūsų laikų Voltaire'o istorikai, jo kūrybos tyrinėtojai pripažįsta jo milžiniškus nuopelnus. „Savo mintimi ir veikla, kurių jis niekuomet neskyrė, — sako žymus kritikas Pellissier, — Voltaire sukaupia savyje savo laikų filosofiją... Žmogaus proto išlaisvinimas — štai esminis darbas, kurį atliko Voltaire. Vienuolikai metų praslinkus po jo mirties kilo Revoliucija, iš kurios išėjo nauja Prancūzija. Jis ją išpranašavo, ir joks kitas prancūzas neprisidėjo prie jos tiek, kiek jis. Bet kad ir kažin kaip svarbus būtų šis įvykis (Revoliucija) — didžioji XVIII amžiaus revoliucija yra toji, kuri įvykusi dvasinėj srityj, išlaisvino žmogaus protą ir sąžinę. Voltaire'o vardas simbolizuoja šitą dvasinę revoliuciją... Jis iš naujo išauklėjo žmogaus protą, statydamas reliatyvumą priešais absoliutumą, pakeisdamas dogmatiškas pažiūras kritiškomis visose filosofijos srityse..."[2]).

Volterianizmas (t. y. visų pirma saloniška, ironiška laisvamanybė, antikrikščioniškumas, antiklerikalizmas) idėjiškai nuginklavo prancūzų aristokratiją Revoliucijos priešaušry, ideologiškai bejėgę padarė ją revoliucinės demokratijos akivaizdoj[3]). Tik sunkūs prancūzų bajorijai emigracijos laikai grąžins ją (bajoriją) į religiją, į krikščionybę, į katalikybę, bet ir tai tik pro forma, „legitimistinės garbės deliai". Išėję Voltaire'o mokyklą, salonų žmonės amžinai nešiosis savyje volterianizmo mikrobą. Saloniški Voltaire'o rašytojo, filosofo rašymo ir samprotavimo būdai buvo tikrai velniški spąstai, į kuriuos pateko

---

[1]) Apud Brunetière, Études crit., I série, p. 251.

[2]) Pellissier, Voltaire philosophe, Paris, éd. A. Colin, 1908, p. p. 303—304.

[3]) Lanson, Voltaire, éd. Hachette, Paris, 7 éd. s. d., p. 214.

senojo režimo valdovai. Tie spąstai atėmė iš jų reikiamą atsparumą ir priartino giliotinos rugiapiūtę.

Reikia pasakyti, kad tinkamai išstudijuoti Voltaire'ą yra labai nelengvas dalykas. Svarbiausia sunkenybė yra jo raštų gausumas — apie 25.000 puslapių vidutinio formato. Kiek laiko ir darbo reikia padėti visiems tiems raštams suvirškinti! Antra vertus, per 150 metų apie Voltaire'ą ir jo kūrybą prirašyta tiek daug — visokių straipsnių, etiūdų, didelių monografijų. Ir su ta kritiška medžiaga, bent su reikšmingesnių kritikų veikalais, pravartu susipažinti.

Voltaire — iš anksto reikia dar ir tai pabrėžti — yra sunkus studijuoti ne tik del technikinių priežasčių, del medžiagos gausumo, bet taip pat ir del painumo ir šališkumo pagrindinių šaltinių jo biografijai.

Vienas iš tokių pagrindinių šaltinių (ir šališkų šaltinių) yra jo korespondencija. Voltaire buvo nenuilstamas laiškų rašytojas, epistolarinės literatūros atstovas (šioj srityj jis toli pralenkė ir Ciceroną, ir ponią de Sévigné, t. y. žinomus klasikinius „epistolarininkus"). Jis korespondavo su įvairių tautų, įvairių luomų, profesijų, lyčių žmonėms. Per visą savo ilgą gyvenimą jis bus parašęs apie 12.000 laiškų. Nepaprastu įvairumu ir temų, ir ypač tono, pasižymi toji milžiniška Voltaire'o korespondencija. Jo stilistiški gabumai, jo nepaprastai lengva ir elegantiška plunksna, jo mokėjimas daug pasakyti keliais žodžiais — visa tai glūdi jo laiškuose. Jo plunksna be jokio sunkumo moka išreikšti švelniausius dalykus, moka sakyti maloniausius komplimentus, bet sykiu moka pajuokti, pašiepti, nuveikti ironijos ginklu. Nieks nemokėjo taip, kaip Voltaire, kutenti, glostyti savimylos, tuštumo, garbėtroškos. Štai kodel ne tik karaliai, bet net popiežius, kardinolai, pralotai negalėjo priešintis Voltaire'o plunksnos vyliui.

Jei toj painioj korespondencijoj nelengva orientuotis sudarant vaizdą Voltaire'o asmenybės, Voltaire'o psichikos, charakterio — dar sunkiau su visokiais rašytojo amžininkų memuarais. Tokių memuarų (atsiminimų) yra nemaža. Jie parašyti arba Voltaire'o karštų garbintojų, arba jo aršių priešininkų. Taigi čia reikia ypatingo kritiškumo ir atsargumo, nustatant jų objektyvią vertę.

Be galo juodai piešia Voltaire'o asmenybę, charakterį daug kas iš jo priešininkų biografų. Tasai tendencingumas, kaip ir kiekviena ryški tendencija, iškyląs aikštėn ypač tone — ironiškam ar sarkastiškam — yra, be abejo, smerktinas. Neužtylėdami rašytojo ydų, mes vis delto turėtume prisiminti gražius anglų filosofo Bolingbroke'o žodžius, pasakytus apie Bacon'ą: „Tai buvo toks didis žmogus, jog aš užmiršau jo ydas“[1]).

Milžiniška Voltaire'o kūryba — juk jis rašė (ir dar kaip rašė!) per 60 metų su viršum — nėra vienodos vertės. Įdėmus ir kritiškas šių dienų skaitytojas, susipažinęs su tais 25.000 puslapių vidutinio formato, kitaip sakant, su pilnuoju kūrinių rinkiniu, t. y. padėjęs toms studijoms mažiausiai metus, prieina išvadą pats, be jokių mokytų vadovų (volteristų), vien savo galva pasiremdamas, kad didesnė pusė Voltaire'o raštų yra pasenusi, tiesiog archyviška. Ji gali teturėti istoriškai kultūriškos reikšmės: XVIII-jam prancūzų amžiui pažinti, to amžiaus dvasinei kultūrai, moksliškam, idėjiškam sąjūdžiui suprasti, literatūriškam skoniui, saloniškai estetikai suvokti, nusigyvenusiam, bet tvirtai per visą amžių išlikusiam klasicizmui (ar pseudoklasicizmui) ryškiau įvertinti.

Visi, ar beveik visi, jo raštai skirti tiksliajam mokslui, fizikai (gal be Newton'o teorijų populiarizacijos), beveik visi jo lingvistiški, literatiškai kritiški ir poetikos veikalai, jo visas gausingas teatras (kelios dešimtys pjesių), jo beveik visas epas (apsakomasis ir filosofiškas, išskyrus „La Pucelle“, gal dar „Le Mondain“), jo odos, nemaža dalis lengvos poezijos (trumpų eilėraščių, susijusių su anų laikų dienos klausimais) — visa tai nustojo bet kurios vertės, dingus jų aktualumui. Toji medžiaga mūsų laikais tėra įdomi vien specialistui, volteristui. Paprastam skaitytojui — tai tik archyvas. Voltaire fizikas, gamtininkas, lingvistas, kritikas, dramaturgas (tragikas ir visiškai nevykusių komedijų autorius), epikas (žymia dalim), lengvų žanrų poetas (iš dalies) yra, be abejo, palaidotas amžinai.

Galima — ir net reikia — plačiam etiūde apie Voltaire'ą trumpai apžvelgti, ar bent paminėti, jo garsią anais laikais epopėją „Henriadą“, būtinai — jo komiškąją poemą „Orleano mergelę“, jo filosofišką poemėlę „Le Mondain“, jo tragediją „Zairą“

[1]) Voltaire, Lettres anglaises, XII.

ar „Mahometą“, jo poetiškus laiškus (epîtres), sak., „Laišką Uranijai“. Štai viskas, ar beveik viskas, vertas paminėjimo ar neilgos analizės. XVIII amžiuje Voltaire buvo laikomas didžiausiu poetu — ir veik nieko neišliko iš jo poezijos nūnai. Tempora mutantur...

Bet Voltaire buvo dar istorikas, beletristas (novelistas), metafizikas, teologas, moralistas, politikas, pamfletininkas, epistolarininkas. Kalbamose srityse — bent iš dalies — Voltaire išliko gyvas, nemarus.

Kai kurie jo istoriški ir istorijos filosofijos veikalai nenustojo savo reikšmės (bent tam tikros reikšmės) iki mūsų laikų, tiek del pasakojimo gyvumo, tiek del autoriaus kritiškai pragmatiško metodo. „Karolio XII istorija“ amžinai liks klasikiniu pavyzdžiu tobulos istorinės monografijos — tiek technikos, tiek erudicijos, tiek kritiškumo atžvilgiu. „Liudviko XIV amžius“ net moderniškų prancūzų istorikų laikomas gražiausiu to tipo veikalu, šlovinančiu karaliaus - saulės epochą. (Svetimšaliams toji prancūziška nuomonė reikalinga kai kurių rezervų). Jo „Essai sur les moeurs“, t. y. visuotinės istorijos milžiniškas veikalas, kad ir kompiliatyvus, kad ir šlubuojąs, mūsų akimis žiūrint, ir savo faktiška medžiaga, ir vietomis kiek fantastiškais autoriaus samprotavimais, yra pirmas laimingas bandymas Europoj — ir pasauly — duoti pragmatiškai kritišką žmonijos istoriją. Ta prasme tasai veikalas yra nemirštamas. Be to, jis labai lengvas ir malonus skaityti. Voltaire'o pasakotojo vylius, jo žavingo, grakštaus stiliaus burtai laiko skaitytoją savo valdžioje net dabar.

Voltaire liks amžinai, kaip puikus kultūros istorikas, savo „Angliškuose laiškuose“. Tasai veikalas — tikras XVIII amžiaus šedevras. Jo dalykai, skirti istorijos filosofijai, tokie, kaip kad „Istorijos pirronizmas“, metodologiniu atžvilgiu nenustojo savo reikšmės iki mūsų laikų.

Žodžiu sakant, didžiausias XVIII-jo amžiaus istorikas nusipelnė nemirštamą šlovę.

Kaip politikas teoretikas, jis nustojo savo reikšmės XIX amžiuje, kada žymi dalis jo politinių pageidavimų buvo įvykdyta Prancūzijoj Liepos monarchijos laikais — liberalinės buržuazijos valdymo laikais. Bet yra jo politiniuose raštuose dalykų, kurie nenustojo savo aktualumo iki šių dienų.

Kartais Voltaire moka pasirodyti, kaip liaudies karštas užtarėjas (mes pasakytume dabar, kaip karštas demokratas):

„Labai svarbų, bet mažai paliestą dalyką reikėtų sužinoti, — rašo jis savo ironiškoj brošiūroj „Iki kol galima apgaudinėti liaudį“ (pati antraštė ko verta!), — iki kurios ribos liaudis, t. y. devynios iš dešimties dalių žmonių giminės, turi būt traktuojama, kaip bezdžionės“....[1]).

Arba kaip jis atvaizduoja prancūzų kaimiečius (XVIII amžiaus, senojo režimo laikais): „Jie gyvena savo pirkiose su savo pataitėmis ir keliais gyvuliais drauge, išstatyti be paliovos visokiems oro kaprizams..., priklausą, nežinodami del ko, plunksnotam žmogui (bajorui), kuriam jie nuneša per visus metus pusę to, ką uždirbo savo prakaitu... Kartais jie apleidžia savo pirkeles ir vyksta į svetimą žemę žudyti į save panašių“ (t. y. kariauti)[2]).

Arba dar toks ironiškas pastebėjimas: „Pirmoji pasaulio tauta (t. y. prancūzai), pagalvok apie tai, kad Prancūzijos karalystė turi apie 2 milijonus žmonių, kurie šešis mėnesius per metus vaikščioja su klumpėmis, o kitus šešis mėnesius — basi...“[3]).

Kaip moralistas (etikas) Voltaire galimas skaityti. Nežiūrint visokių prieštaravimų, jis, bendrai imant, į savo etinių pažiūrų pagrindą deda visuomeninę, socialinę naudą. Moralistas jame dažnai nustelbia — dėkui Dievui! — metafiziką. Jo metafiziški raštai, kaip visų laikų ir tautų metafizika, yra mažiau ar daugiau vykę logikos žaidimai, abstraktinio proto romanai. Taigi toji literatūra — tik amatoriams.

Jo beletristika, vad. filosofiški romanai ar, tiksliau sakant, filosofiškos novelės (apie 25) su „Kandidu“ priešaky — populiariausias XVIII amžiaus antroj pusėj žanras — ir mūsų dienomis nenustojo (bent iš dalies) savo idėjiško, filosofiško šviežumo. O jų (novelių) tonas — subteliai ironiškas, o jų stilius — krištolinis, elegantiškas — yra tikrai amžinas didžiojo maestro palikimas.

Voltaire'o milžiniška korespondencija — apie 12.000 laiškų! — ypač įdomi ir naudinga, kaip buvo aukščiau pažymėta,

---

[1]) Jusqu'à quel point on doit tromper le peuple.

[2]) Introduction à l'Essai sur les moeurs.

[3]) Discours aux Welches.

kiekvienam rašytojo biografui. Negalima suprasti Voltaire'o, intimiško Voltaire'o be jo laiškų. Bet ir šiaip jų (laiškų) skaitymas teikia žavesio. Voltaire „epistolarininkas", ypač prancūzams, yra nemirštamas.

Voltaire teologas, antikrikščionis, antikatalikas, antiklerikalas yra, be abejo, įdomiausias, nemirštamiausias. Ne tiek del savo teologiškos erudicijos — ji neretai šlubuoja ir kartais yra paviršutiniška, ne del savo idėjų originalumo — jo idėjos dažniausiai pasisavintos iš Spinozos, Bayle'o, iš anglų filosofų: Collins'o, Toland'o, Bolingbroke'o ir kt., — bet dėl autoriaus genialios vulgarizacjos, del jo humaniškos inspiracijos, del jo fanatizmo, prievartos neapykantos, del jo jumoro, ironijos, sarkazmo, t. y. del jo tono, del jo klasikinio stiliaus dieviško grožio. Žymi dalis jo pamfletisto veiklos, jo Fernėjaus fabriko gamybos — brošiūrų, „facecijų", pamfletų ir kitų stambesnių tos rūšies fabrikatų, paskirta savotiškai teologijai — antikrikščioniškiems, antikatalikiškiems tikslams. Iš daugybės kalbamojo tipo veikalų charakteringiausi ir rimčiausi bus „Penkiasdešimties pamokslas" ir „Filosofiškas žodynas". Iš pamfletų (facecijų) asmeninio charakterio (ne teologiško), tikru to žanro šedevru reikia laikyti „Akakija".

Voltaire per visą savo gyvenimą buvo pirmiausia ir daugiausia filosofas ir satyrikas. Filosofo sąvoka Švietimo amžiuje reiškė laisvamanį, antikrikščionį, antikataliką, antiklerikalą. Mažiau ar daugiau to filosofizmo prisisunkusi visa Voltaire'o kūryba — istoriška, etiška, beletristiška, poetiška, epiška, dramatiška, pamfletiška, teologiška, ypač, žinoma, teologiška. Tasai volterianizmas išliko gyvas, nenustojo savo aktualumo iki šiol ir turės svarbos tol, kol gyvuos dogmatinės religijos — krikščionybė, katalikybė. Volterianizmas nesuprantamas be Voltaire'o satyriško tono, įvairiausių niuansų tono, be jo pajuokiamo, pašiepiamo tono (žinoma, ir be jo stiliaus grožio).

Prirašęs per savo ilgą gyvenimą tokią daugybę raštų, Voltaire turėjo daug ką kartoti laiks nuo laiko, dažnai, be abejo, nesąmoningai. Jau rašytojo jaunystės laikais (dar daugiau brandos metais) galima pastebėti tą volterišką pripratimą ar

palinkimą kartoti, sak., pavienius mėgiamus posakius, cituojamas eiles (lotyniškas) ir t. t. Tai krinta į akį net skaitant jo korespondenciją. Štai keli pavyzdžiai (iš daugelio).

1729 m. laiške jaunas Voltaire cituoja Horacijaus eilutę:

„Sublimi feriam sidera vertice".

Kitam laiške 1732 m.[1]) jis vėl cituoja, nors pilniau, tą eilutę:

„Quod si me „tragicis" vatibus inseres
Sublimi feriam sidera vertice".

1733 m.[2]) laiške vėl:

„Sublimi feriam sidera vertice".

Kitame laiške[3]) tų pat metų:

„Et si me „tragicis" vatibus inseres,
„Sublimi feriam sidera vertice".

Jei paimsim vėlybesnius Voltaire'o raštus, susitiksim su tuo pat reiškiniu. Sak., teologiškam kūriny „Examen important de milord Bolingbroke" (chap. XXVI),), pabrėždamas tai, kad kiekvienas svetimos tautos dievas buvo maloniai priimamas Romoj, rašytojas cituoja Ovidijaus eilutę (Fast., lib. IV, vers. 270):

„Dignus Roma locus, quo deus omnis eat"[4]).

Savo „Histoire de l'établissement du christianisme" (chap. IV), Voltaire vėl duoda tą pat eilutę:

„Dignus Roma locus, quo deus omni eat"[5]).

Kadangi Voltaire'ui (didesnei daliai jo kūrybos) rūpėjo „filosofiški" tikslai (t. y. antikrikščioniški, antikatalikiški), suprantamas dalykas, kiek jis turėjo kartotis ir del šitos priežasties. Skaitant įdėmiai ir ištisai Voltaire'ą lengva sugauti, sumedžioti tuos jo idėjiškus pakartojimus — tų pačių minčių, faktų, citatų, kartais su mažais žodžių pakeitimais. Jis pats (senat-

[1]) Lettre à M. de Cideville, 25 août 1732.
[2]) Lettre à l'abbé de Sade, 29 août 1733.
[3]) Lettre à M. de Cideville, octobre 1733.
[4]) Oeuvres compl., éd. Furne, t. VI, p. 198.
[5]) Oeuvres compl. t. VI, p. 587.

vėj) pripažįsta kartojimo reikalą savo filosofiškos“ propagandos raštuose, kad jie (tie pakartojimai) geriau, tvirčiau įsmigtų skaitytojams į galvą. Štai vienas (iš daugybės) tų pakartojimų pavyzdys, atsitiktinai paimtas.

Savo „Instruction à frère Pédiculoso“[1], Voltaire rašo, tarp kitko: „Jei pusryčiausi su Ezechieliu (pranašu), būk atsargus, mūsų brangus brolau, nepakeisk jo teksto... tai būtų nuodėmė prieš Šventąją Dvasią. Tamsta drįsai pasakyti, kad Dievas įsakė pranašui iškepti sau duonos su karvės mėšlu; tai nebuvo taip, buvo geriau: perskaityk Vulgatą, Ezech. skyr. IV, eil. 12: „Tu valgysi ją (duoną), tu padengsi ją mėšlu, kurs išeina iš žmogaus kūno“. Pranašas pavalgė jos (duonos) ir sušuko: „Puach! puach! puach! Viešpatie Dieve mano, aš niekuomet neturėjau tokių pusryčių“. Ir Viešpats jam tarė: „Aš duodu tau jaučio mėšlo vieton žmogaus mėšlo...“

Savo „Sermon des Cinquante“ Voltaire rašo šitaip[2]); „Amžinasis jam (Ezechieliui) įsako miegoti 390 dienų ant kairiojo šono, o po to 40 dienų — ant dešiniojo... Amžinasis surišo jį virvėmis... Tai dar ne galas... Dievas įsako jam valgyti duoną pagamintą iš miežių su žmogaus mėšlu. Pranašas valgo miežių ir savo mėšlo duoną. Jis skundžiasi, kad tokie pusryčiai yra jam kiek biaurūs. Dievas sutinka jam leisti įmaišyti į duoną tik „karvės mėšlo...“

„Filosofiškam žodyne“, skyriuje „Ezechielis“, yra, tarp kitko, tokie autoriaus žodžiai[3]): „Kai kurie kritikai pasipiktino Dievo įsakymu, kurs buvo jam (Ezechieliui) duotas — valgyti per 390 dienų duoną iš miežių, kviečių ir sorų, pridengtų žmogaus mėšlu. Pranašas sušuko: „Puach! puach! puach! mano dvasia iki šiol nebuvo suteršta“. Ir Viešpats atsakė jam: „Na! aš duodu tau jaučio mėšlą vieton žmogaus mėšlo, ir tu užminkysi savo duoną su šituo mėšlu“. Kadangi nėra priprasta valgyti tokius konfitūrus ant duonos, daugumas žmonių randa tos rūšies Dievo įsakymus nevertus dieviško majestoto...“

Per šį 1930 metų rudens semestrą man teks skaityti jums, malonios klausytojos ir proto šviesos trokštą klausytojai, kur-

---

[1]) Oeuvres compl., éd. Furne, t. VIII, p. 658.

[2]) Id., t. VI, p. 126—127.

[3]) Id., t. VII.

są apie Voltaire'ą. Jūs sužinosit, kas iš tikrųjų buvo ta tariamoji baidyklė, apie kurią jūs gal šį tą girdėjot gimnazijos suole iš savo kapelionų.

Kadangi maža kas, ypač neprancūzų, skaito mūsų laikais Voltaire'ą, aš nepašykštėsiu citatų ir net charakteringų fragmentų vertimų, t. y. vaizdžių teksto iliustracijų. Vartodamas tokį metodą, galėčiau pasiremti ir paties Voltaire'o žodžiais: „Aš visuomet tvirtinsiu, su visais gero skonio žmonėmis, kad daugiau galima rasti naudos dvylikoje Homero ar Vergilijaus eilučių, nekaip visose kritikose (kritikos veikaluose), kuriuos parašė apie šituos du žmones..."[1]).

[1]) Lettres sur anglais: Lettre XVIII — Sur la tragédie.

I.

Voltaire'o jaunieji metai

Il sera en France le coryphée du déisme.
Apud Condorcet: Vie de Voltaire.

Arouet namų aplinka. — Jėzuitų mokykloj. — Ninon de Lenclos salone. — Epikūriškai saloniškas gyvenimas. — Olandijoj. — Jaunuoliška meilė (Pimpette). — Juridiškas darbas. Bičiulystės reikalas. — Pirmieji poezijos bandymai ir nemalonumai. — Regentavimo laikai. Ištrėmimas. Bastilija ir „Edipas". — „Lyga" („Henriada"). — Praturtėjimas. — Saloniški laimėjimai ir smūgiai. Amžinas sirguliavimas. — Susidūrimas su didiku. Vėl Bastilija ir ištrėmimas. — Koks buvo Voltaire vykdamas į Angliją?

1. Arouet namų aplinka. Pranciškus Arouet, jaunystėj pasivadinęs Voltaire'u, gimė Paryžiuje 1694 metais[1]. Jo tėvas, buvęs notaras, turėjo pelningą valdišką vietą (payeur des épices et receveur des amendes à la chambre des comptes). Septynerių metų Pranciškus nustojo motinos. Dvasiniam vaiko ūgiui, jo širdies ypatumams toji aplinkybė, kai kurių biografų manymu, galėjusi turėti tam tikros neigiamos įtakos[2]. Bet ir Molière, ir Boileau buvo nustoję savo vaikystėje motinų, o tuo tarpu sunku kas tikra pasakyti, kiek tai turėjo įtakos, sak., Molière'o charakteriui. Ankstybo auklėjimo faktoriai asmenybės susikristalizavimui labai elastingi ir pareina žymia dalim nuo biografo strategiškų sumetimų. Iš buv. notaro penketo vaikų išliko gyvi trejetas — Arman, paprasčiausias pasauly mir-

---

[1]) Mūsų laikų volteristai nustatė Voltaire'o gimimo tikrą datą: lapkričio 21 d. Ta proga reikia pažymėti, kad pats rašytojas senatvėje įvairiais sumetimais duodavo net tris skirtingas savo gimimo datas: 20—II, 21—XI, 25—XI.

[2]) Lanson, Voltaire, éd. Hachette, p. 7.

Kaimietis, kunigas ir bajoras XVIII amž. galo karikatūroj.

tingasis, duktė, tapusi ponia Mignot, ir labai silpnos sveikatos vaikutis, kurs, gimęs, rodos, turėjo veikiai mirti, bet pasirodė esąs nepaprasto gajumo žmogelis.

Tiek būsimojo rašytojo tėvo bočiai — Arouet, — tiek jo motinos — Daumard'ai — buvo iš provincijos Poitou. Arouet buvo buržuazinės kilmės žmonės — pirkliai. Daumard'ai, taip pat iš buržuazinio luomo, bevaldininkaudami teisme ilgainiui buvo subajorinti. Tuo būdu Voltaire iš savo tėvų paveldėjo gryną buržuazinį kraują, kitaip sakant, labai sveiką, praktišką protą, tikro, „pilko", kasdieninio, realaus gyvenimo nepaprastai išaugusį jausmą.

Prancūzų buržuazija jau nuo XVII amž. pabaigos užginčija gimimo privilegijas, pati besistengdama užkariauti jas (XVIII amžiuje tasai reiškinys dar ryškesnis)[1]. Toji buržuazija pabrėžia svarbią reikšmę asmeninių nuopelnų, darbo, turtų, galinčių atstoti mėlyną kraują. Kadangi teismo ir karo tarnyba įgalindavo įsigyti bajorystę, todel suprantama, kad tūlas anų laikų turtingesnis miesčionis turėjo šį tą iš psichologijos moljeriško miesčionies su bajoriškomis pretenzijomis (Jourdain'o) ir norėjo matyti savo vaikus besinaudojančius bajoriškomis privilegijomis.

Prancūzų buržuazija kalbamuoju laiku ne tik nepaprastai turtėja, bet ir kultūrėja, nepasilieka abejinga menui, teatrui, literatūrai, kartais dalyvauja saloniniam gyvenime. Mokslo, literatūros, meno žmonės lankosi buržuaziniuose salonuose ne mažiau, kaip aristokratiniuose. Be to, ir seno kraujo aristokratai neretai buvoja čionai. Saloniška kultūra tuo būdu skverbiasi iš socialinių viršūnių į žemesnį sluogsnį, tos kultūros prisisunkia ypač naujai subajorinti žmonės.

Arouet namuose lankydavosi ir aristokratai (daugiausia iš subajorintų teisininkų), ir literatai, ir poetai, ir saloniški abatai (t. y. tam tikras išmokslintų kunigų tipas, laisvamanių ir epikūrininkų, tipas labai madnas XVIII amžiaus salonuose). Buv. notaras palaikė gerus santykius su kai kuriais didikais, sak., Richelieu. Arouet namuose galima buvo dažnai užtikti tarp kitų ir linksmą, sąmojingą pasileidėlį abatą de Châteauneuf'ą, antraeilį literatą, būsimojo rašytojo krikšto tėvą ir saloniško gyvenimo paslapčių mokytoją.

---

[1]) Lanson, Voltaire, p. 8.

Be abejo, maloni, gyva, temperamentinga, išmokslinta, sąmojinga ponia Arouet — iš jos bus daug ką paveldėjęs „karalius Voltaire“ — buvo vylingas magnitas rimto ir nuobodaus buv. notaro namuose. Ji mėgo flirtuoti, ypač su literatais, ir jos garbintojų tarpe buvo ir būsimojo rašytojo krikšto tėvas abatas de Châteauneuf.

Ne toks buvo Voltaire'o tėvas. Tai buvo rūstus žmogus, kurs neduodavo perdaug valios vaikams. Vėliau jo ranką jautė nekartą linksmas išdykėlis Pranciškus. Rašytojo atsiminimuose jo tėvas figūruoja toli gražu nesimpatiškai — reikia manyti, kad tasai tėvas nelabai mėgo savo jauniausią sūnelį.

„Tuo būdu, dar tėvų namuose, vaikas, kurs turėjo tapti Voltaire'u, susidūrė su trimis pasauliais: didelių ponų, teismo aristokratijos ir literatų“[1]). Iš tų pasaulių jis neišbris per visą savo ilgą gyvenimą.

Pasiturinčių tėvų gerovė padės jam daug kartų padidinti turtus, padės jam būti nepriklausomam. „Niekuomet Voltaire nepatirs nelaimės... atsisakyti nuo savo laisvės pragyvenimo reikalui, jam nereikės atiduoti savo genijaus darbui, kurs užtikrintų duoną, jam nereikės laikytis prietarų ir aistrų aukšto globėjo... Jo protas nebus supančiuotas tos baimės pripratimu, kurs ne tik kliudo kurti, bet palieka kiekvienoj kūryboj svyravimo ir silpnumo ženklą. Jo jaunystė, apsaugota nuo neturto nerimo, neleis išaugti jame nei vergiškam bailumui, kurs pagimdo silpnoj dvasioj nuolatinį kitų žmonių reikalą, nei niaurumui, neramiam ir įtartingam susierzinimui — būtinoms pasekmėms stiprių dvasių, turinčioms kovoti tarp priklausomybės, į kurią būtinybė (neturtas) jas išstatė, ir laisvės, kurios reikalauja didžios jos valdančios mintys“[2]).

Matyti, jau nuo mažens vaikas pasižymėjo nepaprastu gyvumu, judrumu, linksmumu, sumanumu, sąmojingumu, išdykavimu, belaikiu proto subrendimu. Tikras enfant terrible! Tokiu nepataisomu enfant terrible'u jis liks iki savo mirties[3]). Rodos, šimto žmonių gyvybės įsiliejo į tą regimai silpną kūną. Tokio gajumo, tokių gyvos energijos išteklių sunku rasti — negalima

---

[1]) Lanson, Voltaire, p. 10.

[2]) Condorcet, Vie de Voltaire. Oeuvres compl. de Voltaire, éd. Furne, Paris, 1835, t. I, p. 4.

[3]) Crouslé, La Vie et les oeuvres de Voltaire, Paris, éd. Champion, 1899, t. I, p. 15.

net rasti — pasaulio istorijoj. Ir drauge tasai vaikėzas, jau nuo mažens, viliojo savo meilumu, savo putojančio proto žaidimu, savo prigimta dovana — reta dovana, saloniška dovana — patikti, kaip nieks kitas.

2. **Jėzuitų mokykloj.** Valdininkas, buv. notaras Arouet, aiškus dalykas, norėjo padaryti ir iš savo jauniausio sūnaus „žmogų", t. y. teisininką. Reikėjo visų pirma Pranciškui išeiti aukštesniįjį mokslą. 10-ties metų vaikas atiduodamas į Liudviko Didžiojo kolegiją (= gimnaziją). Toji kolegija, kaip daugumas anų laikų mokyklų, buvo jėzuitų rankose. Jėzuitai garsėjo savo pedagogiškais talentais dar nuo XVII amžiaus. Mažas Arouet galėjo čia įsigyti pakankamai žinių, o kas svarbiausia — literatūriškos kultūros.

Jo tėvui, matyti, rūpėjo dar ir toks dalykas. Liudviko Didžiojo kolegijoj mokėsi aukštų ponų vaikai, taigi bendravimas su jais nuo jaunų dienų galėsiąs užtikrinti ateity ir Pranciškui naudingas protekcijas. Praktiškas buv. notaras neapsiriko. Tikrai jaunutis jo sūnus susibičiuliavo mokykloj būdamas su galingų didikų vaikais, kurie užims vėliau labai aukštas vietas, taps net ministeriais (sak., d'Argenson). Jis susibičiuliavo, tarp kitko, su kunigaikščiu Richelieu (didžiojo kardinolo giminaičiu), kurs liks ištikimas rašytojo draugas per visą gyvenimą ir daug kartų padės jam sunkioj valandoj. Su didikais, mokyklos draugais, Voltaire niekuomet nenutrauks artimų ryšių ir mokamai išnaudos jų globą. Tos aukštos protekcijos žymiai padės rašytojui ateity laviruoti tarp nuolatinių pavojų.

Jėzuitai, nors ir geri mokytojai, perdaug rėmė religiją katekizmu, kad paliktų jaunučiui Arouet bet kurių religinių žymių. Jų moralė, pagrįsta ne tik katekizmu, bet ir elastišku nuolaidumu gyvenimo pagundoms, nieko nedavė vaikui ir jaunuoliui. Jėzuitai mokėjo gaminti savo mokyklose ar dievotus, negalvojančius katalikus, tipo credo quia absurdum est, ar — geriausiu atveju — indiferentus.

Be to, jaunutis Arouet iš prigimimo neturėjo visai religinio, mistinio jausmo. Jis gimė tikrai „eunuchu dangaus atžvilgiu". Rašytojo priešai, dievoti biografai, linkę laikyti jo organišką religingumo, misticizmo stoką didele yda, o bedieviai kritikai, atvirkščiai, dideliu nuopelnu ir natūralia pasekme jo ultrasveiko proto.

Apie Arouet mokyklinius metus išliko šiokių tokių žinių. Daugumas jų tikriausiai yra anekdotiško charakterio. Be abejo, ankstyvas vaiko talentingumas atkreipė į jį mokytojų akį. Jo sąmojis, proto drąsa, jo poetiški bandymai — 12 metų jis parašė net tragediją — negalėjo likti nepastebėti jo pedagogų. Vieną jo atestaciją charakteringa: „puer ingeniosus, sed insignis nebulo“. Sako, kad kažkoks jėzuitas mokytojas, nustebintas jaunučio Arouet proto nepriklausomumu, jėga, šiaip išsitarė: „Jis bus Prancūzijoj deizmo korifėjas“[1]. Su savo mokytojais Pranciškus gyveno geruoju. Jis nenutraukė su jais ryšių per kelias dešimtis metų, net tada, kai užėmė karališkąjį sostą literatūroj, iki pat savo griežto karo su krikščionybe, su bažnyčia. Jėzuitai, matyti, ilgai nenustojo vilties atversti į „tiesos kelią“ galingą ir pavojingą raštyoją. Jo klasikiški palinkimai, jo literatūrinis skonis, jo plunksnos subtilumas, jo literatūrinės ydos — poezijos, teatro retoriškumas — daug parėjo nuo jėzuitų. Jis pats nekartą pažymėdavo, kiek jis jiems skolingas už savo „gerą skonį“. „Iš visų kunigų, — sako jis, tarp kitko, viename rašte, — jėzuitai geriausiai nusimano literatūroj ir jiems visuomet sekėsi gražikalbėj ir poezijoj...“[2]) Jėzuitai, be abejo, buvo mokyti humanistai, o dar daugiau sumanūs retorikos dėstytojai.

Mat, anais laikais jėzuitų kolegijų vyriausias mokymo tikslas buvo retorika. Reikėjo išmokti gražiai, sklandžiai rašyti (lotyniškai) visokius samprotavimus bet kuria tema, sak.: „Jaunas žmogus turi norėti mirti“; „Sąžinės išmetinėjimai, kankinusieji Neroną nužudžiusį savo motiną“; „Gyvatės prakalba, laikytoji Ievai sugundyti“, ir t. t.[3]).

Suprantamas dalykas, iš mokinio nebuvo reikalaujama tokių dalykų, kaip kad minties originalumas, jausmo, įspūdžio betarpiškas atpasakojmas ir t. t. Mokinys turėjo atsiminti klasikinius autorius ir semtis iš jų savo rašiniams ir mintis, ir stilių, ir įkvėpimą.

„14 ar 18 metų jaunikaitis paprastai negalvoja nei apie mirtį amžiaus žydėjime, nei apie sąžinės graužimus Neronui motiną

---

[1]) Condorcet, Vie de Voltaire. Oeuvres compl. de Voltaire, éd. Furne, t. I, p. 4.

[2]) Le Temple du goût, 1733.

[3]) Mornet, La pensée française au XVIII siècle, éd. A. Colin, 1926, p. 6.

nužudžius. Bet tai nesvarbu. Juk kiti apie tai galvojo, kurie vadinosi Vergilijus, Tacitas ar Bossuet... Reikia sumaniai sutvarkyti šiuos atsiminimus, t. y. pritaikyti jiems principus ir taisykles, suformuluotas tokių mokytojų, kaip kad Ciceronas, Kvintilijanas, Boileau... Rašyti ir galvoti — tai imituoti"...[1])

Tasai retoriškas jėzuitų kolegijų mokslas daug ką paaiškina poetiškoj Voltaire'o kūryboj, ypač jo epe ir teatre. Jo teatras, jo tragedijos turi dažnai kaip tik tų mokyklinių retoriškų žymių.

Per visą klasicizmo epochą (nuo XVII amžiaus antros pusės iki Revoliucijos) mokykla (kolegija) pripratindavo kultivuoti vad. „didžiuosius poezijos žanrus" („les grands genres"), t. y. tragediją, komediją (mažiau), epinę poemą, odą. Visi tie žanrai turėjo būti rašomi (ir tikrai buvo rašomi) pagal tvirtas taisykles, dėstomas kolegijose[2]).

Teatromanija, tokia charakteringa klasikinio amžiaus žydėjimui (antrai XVII amžiaus pusei) išlieka, jei nedidėja, XVIII amžiuje. Iš visų didžiųjų žanrų daugiausia kultivuojamas, ypač pirmoj XVIII amžiaus pusėj, tragedijos žanras. Nėra, ar beveik nėra, XVIII amžiuje literato, kurs nebūtų bandęs savo jėgų teatre (bent jaunystėj, bent mokyklos suole). Ir Voltaire rašo tragedijas jau nuo 12 metų amžiaus. Per visą savo ilgą gyvenimą jis liks ištikimas Melpomenos garbintojas, tikras teatromanas.

Didžiai garbinama XVIII amžiaus kolegijoj herojinė poema (taip pat „aukštas žanras"), poema Homero, Vergilijaus, Tasso, laukė dar Prancūzijoj savo poeto. Gal jau nuo mokyklos suolo Voltaire galvojo apie parašymą prancūziškos epopėjos. Bet tokiam veikalui reikėjo pasiruošimo, daug darbo, ir jis tuo tarpu nukreipė savo energiją teatro, tragedijų link.

3. Ninon de Lenclos salone. Linksmas epikūrininkas abatas de Châteauneuf, Pranciškaus krikšto tėvas, anksti susirūpino būsimojo rašytojo auklėjimu. Abatas įvedė jaunutį Arouet, veik dar berniuką, į saloną senos, netrukus mirusios, Ninon de Lenclos. Apie 90-ties metų amžiaus senutė susidomėjo anksty-

---

[1]) Mornet, op. cit., p. 6.
[2]) Id., p. 8.

bu berniuko talentingumu. Voltaire'o žodžiais, ji užrašiusi jam savo testamente 2.000 frankų knygoms pirkti.

„Jos namas, — rašė senatvėj Voltaire, — buvo tam tikra mažų Rambouillet rūmų rūšis, kame kalbėdavosi daug natūraliau, ir kur buvo kiek daugiau filosofijos, negu Rambouillet salone. Motinos rūpestingai siųsdavo į jos (Lenclos) mokyklą jaunus žmones, kurie norėjo maloniai pradėti salonų gyvenimą. Jai patikdavo juos formuoti"[1].

Kas buvo toji Ninon de Lenclos? Tai buvo garsiausia moteris XVII amžiuje, šalia ponios Rambouillet, ponios de la Fayette ir kitų. Tai buvo nelyginant XVII amžiaus prancūzų Aspazija. Aristokratiškos kilmės, apdovanota nemažu protu, prisisunkusi XVII amžiaus pirmos pusės epikūrizmo („libertinage'o"), laisvamanybės, Ninon, jau nuo savo jaunystės dienų tapo savotiška emancipantė (jei galima būtų pritaikyti jai tokį moderniską žodį). Ji skelbė griežtai vienos moralės reikalą ir vyrams ir moterims. „Moterų dora yra gražiausias vyrų išradimas" — tasai XIX amžiaus sąmojingas aforizmas, rodos, pavogtas iš Ninon[2]. Labai erotiška būdama, ji turėjo daug visokių romanų su Versalio ir ne Versalio ponais. Apie jos meilines istorijas pasakojo legendas ir statinėjo jos meilužius chronologine eile, taip tvarkingai, kaip tai daroma su Asirijos ir Egipto karaliais[3].

Linksma, kaip nieks, iki savo ilgo gyvenimo galo, ji galėjo su pasididžiavimu tvirtinti, kad „dvasios linksmumas yra jos jėgos žymė". Ji turėjo nepaprastai išaugusį kritiškumo jausmą. Ji susivokdavo žmonėse iš vieno bruožo. Ji buvo be galo talentinga pasakotoja, pasakorė. Ją dažnai vadindavo Leoncijos vardu, t. y. Epikūro draugės ir mokinės. La Fare, subtilus epikūrininkas, sakydavo apie ją: „Aš nėsu matęs šios Ninon jos grožio amžiuje, bet būdama 50 metų ir net 60 su viršum, ji turėjo meilužių, kurie ją labai mylėjo, ir garbingiausi Prancūzijos žmonės buvo jos draugai. Iki 90-ties metų amžiaus jos draugijos ieškojo rinktiniausia anų laikų visuomenė"[4].

---

[1]) Voltaire, Sur Mademoiselle de Lenclos.
[2]) Sainte-Beuve, Causeries du Lundi, éd. Garnier, t. IV, p. 175.
[3]) Id., t. IV, p. 176.
[4]) Id., t. IV, p. 181.

„Jos salonas, — žodžiai Sainte-Beuve'o, — buvo daug įvairesnis už ponios Rambouillet saloną... Čia jungėsi aristokratiškas tonas su stambios Paryžiaus buržuazijos tonu“[1]).

Jos salone, pasinaudodami tos poniutės nurodymais, jauni žmonės pradėdavo savo saloniską gyvenimą (dažnai ir karjerą). Vienas iš paskutinių Ninon adoratorių, abatas de Châteauneuf, Voltaire'o krikšto tėvas, gražiai aprašė tą saloną viename savo kūrinėly[2]).

Ninon buvo laikoma viena iš žymiausių (nuo XVII amžiaus antros pusės, drauge su ponia de la Fayette) arbiter elegantiarum. Tai buvo nelyginant Petronijus su sijonu. Ją vadino „Venera savo grožiu ir Minerva savo protu“. Ji buvo viena iš dviejų (su ponia de la Fayette) „Boileau vikarių“.

Taigi jaunučio Arouet pirmieji saloniški žingsniai Ninon de Lenclos rūmuose buvo jam reikšmingi, simptomatingi. Tai buvo nelyginant uvertiūra jo būsimo gyvenimo operai.

4. Epikūriškai saloniškas gyvenimas. Gerasis ir linksmasis Arouet krikšto tėvas, kunigas de Châteauneuf, įvedė savo jaunutį krikštasūnį dar į labai epikūrišką draugiją jaunų poetų ir aristokratiškų ištvirkėlių, į vad. Temple'o draugiją. Jaunuoliai leisdavo čia dienas, tiksliau sakant, naktis, orgijose. Čia deklamuodavo eiles, dainuodavo atitinkamas daineles, lenktyniaudavo sąmojingume, samprotaudavo laisvamaniškomis temomis („bedieviškai“). Kaip tik į šitą poezijos, ištvirkimo, laisvamanybės, sąmojo, o pirmiausia ir daugiausia gero, aristokratiško tono draugiją pateko Pranciškus, kokių 13 metų vaikėzas, jau pasižymėjęs savo eilėmis. Suprantamas dalykas, kiek tasai aristokratiškų epikūrininkų ir poetų ratelis turėjo išugdyti jo įgimtus palinkimus — jo sąmojingo proto savumus, jo nuolatinį malonumų ieškojimą, jo amžiną draugijos, saloniškos atmosferos reikalą.

Salonai, per visą XVIII amžių iki Didžiosios Revoliucijos, bus ne tik praktikos mokykla, „seminarija“ „honnêtes gens'ams“, „garbingiems žmonėms“ (t. y. aristokratams, subajorintai buržuazijai ar imituojančiai bajoriją stambiai buržuazijai), bet ir estetinio skonio, literatūrinio bei poetinio sko-

---

[1]) Sainte-Beuve, op. cit., t. IV, p. 188.

[2]) Dialogue sur la Musique des Anciens.

nio šventovė. Suprantama, kokius neišdildomus pėdsakus paliks tasai XVIII amžiaus saloniškumas Voltaire'o psichikoj, Voltaire'o kūryboj.

XVIII amžiaus salonų išaugimas, jų kultūra, ypač to amžiaus pirmoj pusėj, buvo savotiška tąsa Liudviko XIV dvaro kultūros, versališkos kultūros. (Antroj XVIII amžiaus pusėj nemaža salonų žymiai pasikeis, virs „filosofiškais", vad. „filosofiškomis sinagogomis", enciklopedistų tvirtovėmis).

Saloniškas gyvenimas, dar nuo XVII amžiaus, išdirbo savo reikalavimus, kurių turėjo prisilaikyti tiek salonų lankytojai, tiek salonų rašytojai, poetai. Visų pirma salonai reikalauja galantiškumo. Pirmoj XVIII amžiaus pusėj salonuose renkasi „honnêtes gens'ai" pirmiausia ir daugiausia pasilinksminti (paprastai be panelių, t. y. vyrai ir damos). Vyriausias salonų dalyvių pasilinksminimas yra pasikalbėjimas, šnekučiavimas. Bet šnekučiavimas tas yra visiems lengvas ir malonus klausyti, kada ugdomos lengvos, prieinamos, įdomios temos. Kadangi „honnêtes gens'ai" yra turtingi žmonės, be jokio darbo — suprantama, kad meilės dalykai jiems turi be galo rūpėti (kaip ir XVII amžiaus salonuose, sak., ponios Rambouillet, kaip ir kitų laikų ir tautų salonuose, pav., italų, Quattrocento epochoj). Meilė, apie kurią kalbasi XVIII amžiaus prancūzų salonuose, turi būti nei rimta, tragiška, baisi, nei apgrabi, storžieviška, brutališka — meilė turi būti pirmiausia ir daugiausia galantiška. O meilės galantiškumas pareina nuo dviejų dalykų — nuo „jausmingo smalsumo", t. y. nuo malonumo sužinoti, atidengti paslėptus meilės jausmo akstinus, ir nuo ypatingo gašlaus pasismaginimo, kada kalbama apie pikantiškiausius dalykus elegantiškais žodžiais. Kartais galantiškumas suteikia ir vieną ir antrą „malonumą" drauge. (Ta proga galima pažymėti, kad tasai saloniškas frivoliškumas XVIII amžiuje išeina aikštėn net damų madose. Plačiausi varpų formos sijonai, nešiojami be kelnaičių, atskleisdavo, tarp kitko, gatvės praeiviams „gražių perspektyvų", kada damos lipdavo į aukštą karietą ar į palankiną)[1].

Voltaire'o kūryba kaip tik pasižymės saloniškų galantiškumu. Ir filosofiškuose savo raštuose, ir savo beletristikoj, ir

---

[1]) Ibels, Le Costume et le meuble dans *la Vie parisienne au XVIII siècle*, Paris, éd. Alcan, 1914, p. 99.

savo pamfletuose jis dažnai išnaudos ir parodys galantiškumo, ypač antrojo tipo, t. y. elegantiškai (saloniškai) kalbės apie pornografiškus dalykus.

Saloniškas gyvenimas, saloniškas malonumų ieškojimas šnekučiavime reikalavo ir sąmojo („esprit"). „Tai yra minties ir stiliaus žaidimas, kurs stengiasi ne tik nusakyti dalykus, bet juos (tuos dalykus) maloniai aprengti, kad pasidžiaugtų jais draugijoj"[1]). Ne be reikalo Voltaire sakys: „Vokietijoj, Anglijoj fizikas yra fizikas; Prancūzijoj jis nori dar patikti".

Salonų poezijos žanrai yra „smulkūs žanrai", visokių mažų eilėraščių, sąmojingų komplimentų ar pajuokimo dalykėliai, visoki proziški dialogai, neva „filosofiški", ir t. t. Štai saloniško dialogo pavyzdys (Chamfort'o dialogas):

— Jūs, jūs vedat?
— Ne.
— Kodel?
— Todel, kad turėsiu nemalonumų.
— Kodel?
— Todel, kad turėsiu pavyduliauti.
— O kodel jūs pavyduliausit?
— Todel, kad man pastatys ragus.
— Kas jums yra pasakęs, kad tapsit raguočiu?
— Aš būsiu apgautas, nes tai nusipelnysiu.
— O kodel jūs tai nusipelnysit?
— Todel, kad vesiu[2]).

Saloniškas gyvenimas nustato dar vad. „gerą skonį", meniską, literatūrišką, poetišką reikalą prisilaikyti tam tikrų tradicinių taisyklių, vengti naujumo ir originalumo. Štai kodel Voltaire (ir kiti) kartos, kad Prancūzijoj reikią būti panašiam į kitus, t. y. į salonų žmones. Anglijoj nežiūri kitų, ir rašytojui daugiausia rūpi jis pats. Suprantama, kodel anglų autoriai prancūziškam vertime turi būti visuomet suprancūzinti, susaloninti, perdirbti. Ir nei Shakespeare, nei Richardson, nei Ossian nebus tikri anglų poetai (vertime), o tik suprancūzinti Shakespeare, Richardson ar Ossian. „Nesusaloninti" jie būtų prancūzams visai nesuprantami, jie būtų perdaug „barbariški". Juk

---

[1]) Mornet, La pensée française au XVIII siècle, éd. Colin, 1926, p. 21.
[2]) Id., p.p. 23—24.

ne be reikalo pats Voltaire senatvėje vadins Shakespeare'ą „girtu barbaru".

XVIII amžiaus literatas pasilieka dažniausiai salonų žmogus, kurs kalbasi su kitais (o ne su savim). Iš čia ypatingas dialoginės formos pamėgimas. Voltaire neatsispirs tai madai.

Saloniškas aiškumas ir elegantiškumas ne tik paliks savo žymes Voltaire'o galvojimui, jo estetiniam skoniui; tie ypatumai (aiškumas ir elegantiškumas) išliks jo stiliuje, jo stiliaus klasikiškume, jo kalboje, tos kalbos žodyne, sintaksėj. Voltaire'o stiliaus žavingumas — didžiausio ne tik prancūzų, bet pasaulio stilisto — daug pareis kaip tik nuo to, kad jis nuo ankstybos jaunystės iki senatvės bus prisisunkęs saloniškos dvasios, saloniškų reikalavimų, saloniškos kultūros.

Jaunutis Arouet, leisdamas linksmai laiką, eikvodamas tėvo pinigus, rašinėjo eiles, tenorėdamas tapti madnu, saloniškų poetu. Aišku, jog toksai sūnaus „modus vivendi" negalėjo patikti jo rimtam tėveliui. Juk tėvas ruošė sūnelį teisininko profesijai — garbingam, pelningam, rimtam darbui, o ne vėjavaikiško poeto amatui.

Kadangi baigęs kolegijos mokslus jaunasis Arouet mažai tesidomėjo jurisprudencijos studijomis teisės mokyklose, kadangi jis ar rašinėjo poezijas ar ištvirkavo aristokratiškos jaunuomenės tarpe, jo tėvas, buv. notaras, turėjo susimąstyti, susirūpinti sūnaus likimu. Reikėjo būtinai, bent kurį laiką, ištraukti jaunuolį iš pavojingos, tėvo manymu, aplinkos. Reikėjo jį išsiųsti kur nors iš Paryžiaus. Kaip tik netrukus atsirado gera proga: markyzas de Châteauneuf, linksmo abato (Pranciškaus krikšto tėvo) brolis, diplomatinais tikslais važiavo į Olandiją, į Haagą. Markyzas sutiko pasiimti su savim, tarp savo palydovų, ir buv. notaro sūnų. 19 metų Arouet atsirado tuo būdu Olandijoj.

5. Olandijoj. Olandija, XVIII amžiaus pradžioje, buvo svarbiausias, šalia Anglijos, laisvos minties centras, vyriausias prancūzų emigrantų protestantų (hugenotų) centras. Tie emigrantai, del religinių persekiojimų (po Nantes'o edikto atšaukimo), turėjo palikti savo nedėkingą ir žiaurią tėvynę. Laisvoj šaly jie pradėjo idėjinį karą su prancūzų absoliutizmu, su katalikybe. Olandija virto tikru fabriku visokių knygų, brošiūrų, pamfletų, žurnalų, nukreiptų prieš Liudviko XIV despotizmą, prieš katalikų bažnyčios netoleranciją.

Bendrai imant, XVIII amžiaus pradžioje Olandija yra idėjiško bruzdėjimo pagauta. Idėjos verda čia dideliam kriticizmo ir skepticizmo katile. Istorinė kritika pradeda kovą ne tik su katalikybe, bet, aplamai, su religija, bent su kiekviena dogmatine religija. Atsiranda deizmo ir ateizmo sistemos. Dar XVII amžiaus gale prancūzų deizmas ima reikštis čionai, o XVIII amžiaus pradžioje jis (deizmas) labai jau ryškus. Angliškas deizmas, Locke'o sensualizmas taip pat čia jau fermentuojasi.

Čia pat, Olandijoj, veikia, kaip jį vadina, „XVIII amžiaus filosofijos tėvas" Bayle — svarbiausias šaltinis ne tik prancūzų, bet ir europeiško skepticizmo. Tasai Bayle, prancūzų protestantas ir emigrantas, per 20 su viršum metų savo veiklos Olandijoj — profesoriškos ir eruditiškos — labai daug parašė ir buvo labai skaitomas. Jo milžiniškas kūrinys „Dictionnaire historique et critique" (1697), 4 storiausių tomų in-folio, susilaukė net 11 leidimų per 40 metų. Tuo būdu Bayle ilgą laiką buvo tikras minčių valdovas. Jo „Žodynas" buvo neišsemiamas sandėlis laisvos, kritiškos ir skeptiškos minties. Jis parodė „absoliučią proto nepriklausomybę, kuri nežino uždraustos srities, kuri tyrinėja proto šviesoj visokias paslaptis, tiek religijos, tiek karališkojo režimo. Jis pirmas pripratino šviesuolius naudotis prieš bažnyčios dogmas kitu ginklu, nekaip sveikas protas ir logika. Jis atidavė filosofiško proto tarnybon begalinį arsenalą protestantiškos teologijos; jis išmokė saloniška šviesuolį visokių filologiškų ir istoriškų sunkenybių, kurios įžeidžia Romos teologiją, jis vertė jį (tą šviesuolį) matyti, kad religijos tyrinėjimas teikia priemonių religijai apversti".[1]

Be abejo, visam XVIII amžiui Bayle'o „Žodynas" buvo neišsemiamas šaltinis antireligiškai švietėjų kovai — skepticizmui, deizmui, ateizmui, religinio fanatizmo kritikai ir t. t. Ne be reikalo Voltaire vadins Bayle'į „dieviškąja dvasia", „nemirtinguoju Bayle'u", „žmoniškos natūros garbe", „XVIII amžiaus filosofų tėvu", „abejonės mokytoju"[2]. Daug Bayle'o idėjų išnaudos vėliau religinių prietarų didžiausias nuvainikuotojas, nesustodamas kartais net prieš plagiatą.

19 metų Arouet, trumpą laiką gyvenęs Olandijoj, vargu bau galėjo susipažinti su Bayle'o kūryba, su visa antikatalikiška

---

[1]) Lanson, Voltaire, éd. Hachette, p. 29.

[2]) Dictionnaire philosophique: Philosophie.

gamyba prancūzų emigrantų. Jis galėjo jos (tos gamybos) ir Bayle'o „paragauti", pasismaguriauti bedieviškų dalykų „dievišku skoniu", juo labiau, kad visas jaunuolio ligšiolinis gyvenimas ėjo po libertinage'o vėliava. Jis turėjo, be abejo, gražaus laiko susipažinti su prancūzų libertin'ų (laisvamanių) šedevrais, sak., su Fontenelle'u, su tuo Fontenelle'u, kurs mokė salono žmones ir damas abejoti, kurs rodė, kad nei žmogaus reikalas, nei noras nepagimdo dar tiesos, kurs vaizdžiai ir populiariai dėstė naują astronomų sistemą — Koperniko, Galilėjo, — kurs delikatnai nuvainikuodavo ir stebuklus, ir religinius prietarus, ir šventą istoriją, ir Žemės privilegijas — begalinių pasaulių vaizdais, paveikslais visokių inteligentiškų gyvių galimumu kitose planetose.

Gyvenimas Haagoj turėjo patikti jaunam Arouet, del to miesto įvairiausių pasilinksminimų, del kosmopolitinės publikos jame. Mat, XVIII amžiaus pradžioj olandų respublikos sostinė buvo pilna visokių diplomatų, visokių Europos perėjūnų. Tasai trumpalaikis Arouet buvimas buvo reikšmingas ir jo širdžiai — buvo susijęs su jo pirma meile ir, rodos, vienintele kiek romantiškesne jo gyvenime meile.

6. Jaunuoliška meilė (Pimpette). Tais laikais Haagoj gyveno viena ponia Dunoyer, emigrantė, avantiūristė, palikusi vyrą Prancūzijoj, gyvenusi iš pamfletinės veiklos, tiksliau sakant, rinkusi visokius skandalingus, sensacingus politinius pletkus ir juos pardavinėjusi pamfletistams (anais laikais žmonės galėjo pragyventi ir iš tokios „profesijos"). Ji turėjo dvi dukteris, kurių jaunesnė, Olimpija, buvo gan graži ir temperamentinga mergina. Familiariškai ją paprastai vadino Pimpete. Ji buvo vyresnė už Arouet keleriais metais, buvo jau sykį susižiedavusi su vienu ponu. Pimpetei kartais tekdavo peštis su vyresniąja seserim, kuri mokėdavo spirti jai koja į pilvą[1].

Lieknas, jaunas, sąmojingas vyrukas (be to poetas), Arouet labai patiko Pimpetei (kaip jie susipažino, nieko tikra negalima pasakyti). Ir mergina paveikė širdį elegantiško paryžiečio. Veikiai jie aistringai įsimylėjo viens antrą ir paslapčiomis matydavosi. Kartą ponia Dunoyer gavo patirti apie

[1] Celarié, Monsieur de Voltaire, sa famille et ses amis, éd. A. Colin, 1928, p. 2.

tą meilingą savo dukters istoriją. Kadangi Arouet buvo piemburnis, kadangi jo kišenės būklė atrodė nekokia — mamytė nusprendė kuo veikiausiai ir griežčiausiai padaryti galą tai meilei: Pimpetei reikalingas buvo rimtas ir pinigingas vyras, o ne kažkoks Paryžiaus vėjavaikis.

Ponia Dunoyer su dideliu triukšmu atvyko į prancūzų pasiuntinybę ir pasiskundė atstovui. Ambasadorius pažadėjo jai perskirti įsimylėjėlius. Jis nutarė grąžinti atgal į Paryžių savo pažą (t. y. Arouet), o tuo tarpu uždraudė jam apleisti nors valandėlei rūmus.

Vargšas jaunuolis rašo savo mylimajai laiškus „savo brangiajai širdelei“, ruošiasi pagrobti ją ir pabėgti romantiškomis aplinkybėmis — nakčia, mėnesienoj ir t. t. Kai tas planas neįvyksta, jis nori žūt būt pasimatyti su ja. Ir ji, persirengusi vyriškais drabužiais, ateina pas jį. Ji taip vykusiai persirengusi, taip panaši į jauną vyruką, jog įsimylėjėlis net „svyruoja“, kaip ją vadinti: ponu ar panele.

Kaip galantiškas kavalierius, jis sutinka savo viešnią ne vien meilingais žodžiais — ant stalo stovi dideli auksuoti persikai, gražios vynuogės. Tie vaisiai stovi ant stalo, nors už lango žiema. Pimpetė nuima skrybėlę. Kokia ji grakštutė! Kokia žavinga jos kojytė su šilkine kojine! Koks liemenėlis! Kaip ji širdingai šypsosi, kaip dairosi linksmai, kaip ją viskas džiugina! O Pimpete, o „brangi širdele“!...

Markyzas de Châteauneuf — Prancūzijos pasiuntinys — rimtas žmogus, baisiai pasipiktinęs jaunų žmonių pasimatymu — ir tai atstovybės rūmuose — horribile dictu! Kaip jis sugebėjo sužinoti? Bet ar jis ne diplomatas?

Jaunas Arouet, markyzo įsakymu, turi tučtuojau apleisti Haagą ir vykti į Paryžių. Poetas nebepamatys savo Pimpetės. O, žiaurus likime!..

„Sudiev, mano brangioji Olimpija, — rašo jis jai, — jei tu myli mane, nusiramink; būk tikra, kad mes atitaisysim persiskyrimo piktybes; nusileiskim būtinybei: mums gali kliūdyti pasimatyti, bet niekuomet neuždraus mums mylėtis. Aš nerandu žodžių tiek stiprių, kurie galėtų išreikšti tau mano meilę; aš net nežinau, ar turiu tau apie tai kalbėti, kadangi kalbėdamas tai, aš, be abejo, tik įvarau tave į liūdesį, užuot tave paguodęs... Dar kartą sudiev, mano brangioji, sudiev mano

gražioji Olimpija. Aš negaliu gyventi Paryžiuje, jei ten tavęs greit nepamatysiu...“[1]

Jaunasis Arouet nemano — tiesa, kurį laiką ir net trumpą laiką — pasiduoti „būtinybei“. Jis galvoja, kaip atgabenti Pimpetę į Paryžių. Jis negali būti be jos. Jei ji pasiliksianti Olandijoj, jis nusigalabysiąs („Aš tikriausiai jums prižadu nusižudyti...“)[2]

Jo meilė ne tokia, kuri paprastai atsitinka: „Jūs žinot gerai, mano brangioji Olimpija, kad mano meilė nėra tos rūšies, kuri yra žinoma daugeliui jaunų žmonių, besistengiančių mylint tepatenkinti savo ištvirkimą ir tuštumą. Žiūrėkit į mane kaip į įsimylėjėlį, bet žiūrėkit į mane (drauge) kaip į jūsų tikrą bičiulį...“[3]

Jis stengiasi įtikinti Pimpetę kreiptis į vieną prancūzų vyskupą su prašymu, kad tasai padėtų jai atsiversti į katalikybę ir grįžti į Prancūziją, kad prikalbėtų jos tėvą (gyvenusį Prancūzijoje) susirūpinti jos likimu. „Neužmirškit tik, — tarp kitko, pataria jaunas įsimylėjėlis, — pavadinti jį (vyskupą) monsinjoru“[4]. Savo ruožtu, jis turįs patikimą žmogų, kurs padėsiąs įsimylėjėliams. „Sudiev, mano mieloji, mano brangioji Pimpete, tu žinai kad aš visuomet tave mylėsiu...“[5]

Deja, Pimpetė pasiliko Olandijoj ir net netrukus ištekėjo, pikčiurnos motinos verčiama, už vieno vokiečių grafo. Jaunasis poetas nenusižudė, nors jis „tikriausiai prižadėjo“ jai tai padaryti. Užtat per visą savo ilgą gyvenimą jis išlaikė švelnius atsiminimus apie savo vienintelę kiek romantišką jaunuolišką meilę, apie tą, kurią jis kadaise aistringai ir nuoširdžiai vadino „savo brangiąja širdele“.

7. Juridiškas darbas. Bičiulystės reikalas. Jauno Arouet tėvas, sužinojęs apie savo sūnelio žygius Olandijoj, labai supyko. (Markyzas de Châteauneuf tinkamai aprašė buv. notarui jo sūnaus istoriją su Pimpete). Tėvas pasiryžo imtis griežtų priemonių prieš Pranciškų. Galiausiai jis kiek nusileido, suminkštėjo, kada jaunuolis sutiko grįžti į „tiesos kelią“ ir pradėjo sekretoriauti pas vieną žinomą juristą (Alain'ą).

---

1) Lettre du 6 décembre 1713.
2) Lettre du 28 déc. 1713.
3) Lettre du 2 janvier 1714.
4) Lettre du 20 janvier 1714.
5) Lettre du 20 janvier 1714.

Tai buvo, be abejo, labai nuobodus darbas knistis visokių bylų krūvose, bet tasai darbas nepasiliko be naudos jaunam Arouet. Jis gavo puikiai susipažinti su bylinėjimosi technika. Vėliau jis taps tikrai „baisus kiekvienam, kas turės nelaimės su juo turėti bylą“[1]). Jo praktiška gyvenimo uoslė galės čia patobulėti, paaštrėti. Jis tinkamai čia pasiruoš visokioms finansinėms spekuliacijoms, plataus masto bizniui. Jis sugebės vėliau per spekuliacijas — spekuliacijas, kurios nepadarytų gėdos sumaniam bankininkui — įsigyti didelių turtų ir senatvėje tapti milijonierium. Šalia Mūzų jis nepamirš garbinti ir Merkurijų — ir gerai darys, — nes be didelių turtų argi būtų galėjęs jisai tapti „Fernėjaus patriarchu“?

Praktikuodamas pas advokatą Alain'ą, jaunas Arouet susibičiuliavo su kitu savo principalo sekretorium — Thieriot. Nuo to laiko jis liks ištikimas draugas to Thieriot, kurs toli gražu nevisuomet bus vertas nuoširdaus prisirišimo. Žmogus ne be gabumų, Thieriot iki savo mirties liks nepataisomas tinginys, apsirijėlis, ištvirkėlis, primityvus egoistas, dažnai nedėkingas, kartais apgavikas ir net išdavikas savo geradario atžvilgiu. Didysis rašytojas bus jo geradaris, išlaikys jį medžiagiškai, dovanos jam visas niekšystes. Teisybė, Thieriot bus jam nekartą labai reikalingas, naudingas, kada padės apgaudinėti cenzūros budrumą, išvengti naujai spausdinamoms knygoms užstatytų inkvizitoriškų spąstų. Kokia, sak., reikšminga Thieriot rolė „Angliškų laiškų“ istorijoj, sprendžiant iš rašytojo laiškų (beja, šitam tinginiui ir vėjavaikiui Voltaire yra parašęs daugybę laiškų, ir kokių širdingų laiškų!).

Jau nuo jaunystės dienų Arouet ypatingai brangino bičiulystę, ypatingai troško bičiulystės jausmo. Ir iki galo savo gyvenimo jis nenustos vertinęs, net dievinęs to švelnaus jausmo. Artimas, intimiškas, nuoširdus bičiulis jam kur kas reikalingesnis už moterį, net už gražiausią moterį. Jei jis ateity ir sueis į artimus pastovesnius santykius su moterimis, jis darys tai dažniausiai del tų moterų draugiškumo, daug mažiau del temperamentingumo, seksualumo. Jau jo laiškuose Pimpetei galima rasti ypatingą ieškojimą ir pabrėžimą bičiulystės, kaipo esmingo meilės elemento[2]).

---

[1]) Crouslé, La Vie et les oeuvres de Voltaire, t. I, p. 32.

[2]) Žiūr. aukščiau: Lettre du 2 janvier 1714.

Kad ir kokių nemalonumų jam pridarys kai kurie jo bičiuliai, jis niekuomet nenustos jų mylėjęs, o jiems mirus, visuomet paliks juos gyvus savo dėkingoj atmintyj. Šiuo atveju rašytojo natūra pasižymės ypatingu pastovumu. Jis mokės, kaip niekas kitas, „amžinai“ mylėti savo draugus, ir lygiai „amžinai“ neapkęsti savo priešų. Ta prasme jame glūdės kažkas iš bibliškos dievybės, su kuria jis kovos taip atkakliai ir taip ištvermingai iki savo mirties.

8. **Pirmieji poezijos bandymai ir nemalonumai.** Suprantamas dalykas, kad jaunasis Arouet atliekamą laiką skirdavo poezijos darbui ir buvo gerokai į jį įsivaręs. Tarp kitko, jis buvo parašęs odą, kurią pasiuntė Akademijai premijai gauti. Deja, premiją gavo kitas poetas. Perpykęs Arouet turėjo gražios progos atkeršyti vienam įtakingam akademikui (de la Motte'ui), kuris prisidėjo prie paskyrimo dovanos jo laimingam konkurentui. Kadangi poeto satyra („Le Bourbier“) nukreipta prieš akademiką sukėlė daug triukšmo — ir tai skandališko triukšmo — buv. notaras, jo tėvas, baisiai del to susierzino. Kokia nelaimė turėti sūnų su tokia plunksna! Matyt, jaunas Arouet vis daugiau įsigydavo sąmojingo ir pikto satyriko vardo, ne tik saloniškų niekniekių dainiaus. Veikiai jis turės skaudžiai nukentėti už tą savo ankstybą ir skandalingą pragarsėjimą.

Kaip tik tuo laiku, kada buv. notaras nežinojo, kas daryti su savo Pranciškum (nukrypusiu nuo „tiesos kelio“), kada kilo skandalas del jo satyros prieš akademiką, vienas senas markyzas, liūdininkas karaliaus - saulės šlovingų metų — ne veidmainiškų ir liūdnų Liudviko XIV nykimo metų — pasiūlė pasiimti neramų jaunuolį į savo dvarą, netoli Fontainebleau. Čia jaunasis Arouet pasiliksiąs kurį laiką, kol viskas nurimsią Paryžiuj.

Jaunuolis atsirado gražioj senjorališkoj pilyj, kurios šeimininkas buvo gyva XVII amžiaus, karaliaus - saulės kronika. Ponas Caumartin — taip vadinosi dvaro savininkas — žinojo begalę visokių XVII amžiaus faktų, užkulisinių Versalio dalykų, įvairiausių anekdotų, sąmojingų istorijėlių ir t. t. Voltaire'o biografai, ne be pagrindo, nurodo, kad tasai Caumartin sužadino jaunuolyj susidomėjimą vadinamu didžiuoju amžium ir pasėjo sėklas jo būsimo istorinio veikalo „Liudviko XIV amžius“.

Be to, Caumartin, buvęs nepaprastas Henriko IV garbintojas, galėjo užkrėsti savo kultu ir Arouet (iš čia būsimos „Henriados“ posėlis).

9. Regentavimo laikai. Ištrėmimas. Bastilija ir „Edipas“. Tuo tarpu atėjo 1715 metai. Mirė Liudvikas XIV, karalius - saulė, kurio paskutiniai 20 metų toli gražu nebuvo saulėti. Pasibaigė veidmainiškas dievotumas, įsigalėjęs Versaly karaliaus - saulės senatvėje — buvęs karūnuotas ištvirkėlis ilgus metus davatkavo ir reikalavo iš viso dvaro devocijos. Užstojo vad. Regentavimo laikai. (Mažametis Liudviko XIV įpėdinis, jo anūkas Liudvikas XV, negalėjo pats valdyti 10 metų, ir valdžios vairą paėmė karaliaus giminaitis Pilypas Orleanietis, regento titulu). Prasidėjo nepaprasto ištvirkimo laikotarpis. Dvaras, aristokratija, pasiutiškai ieškojo kuo linksmiausio, kuo maloniausio gyvenimo, stengėsi patenkinti girto, meilingo, ištaigingo, ultraepikūriško gyvenimo reikalavimus. Pašiepimas, satyra, erotika, skepticizmas ėmė taurauti salonuose, literatūrinėj kūryboj. Sąryšy su tuo padūkusiu malonumų ieškojimu, turėjo išaugti ir ypatingas reikalas pinigų — be pinigų juk nėra malonumų (nėra puotų, orgijų). O pinigų ieškojimas, troškimas greit ir lengvai praturtėti, padidinti savo resursus, pagimdė negirdėtą spekuliacijų epidemiją. Ir jaunas, ir senas pasinėrė visokiose spekuliacijose.

Jaunajam Arouet pavyko grįžti į Paryžių Regentavimo pradžioje. Su ypatingu pamėgimu pradeda jis gyventi tikrai epikūriškai, besisukinėdamas aristokratiškuose salonuose (sak., garsiam salone kunigaikštienės du Maine) ir Operos bei Komedijos artistų, tiksliau, artisčių tarpe — juk jis begaliniai mėgo teatrą nuo ankstybos jaunystės metų ir išlaikė tą savo teatromaniją iki mirties.

Kadangi visas Arouet pasisekimas, ir net visas raison d'être jo buvojimo aristokratijos tarpe parėjo nuo nuolatinio reikalo linksminti aukštą draugiją savo sąmoju, savo eilėmis (epigramomis, satyromis, madrigalais), suprantama, kad veikiai jo saloniško poeto garsas turėjo padidėti. Kada sykį kažkas parašė dvi labai piktas satyras prieš regentą (mat, Pilypas Orleanietis — apie tai daug kalbėjo dvare — buvo neabejingas savo dukteriai), tos satyros buvo priskirtos Arouet. Vargšą tuoj ištrėmė iš sostinės („pataisyti jo neišmintingumui ir suval-

dyti jo gyvumui", regento įsakymo žodžiais). Vėl teko jaunuoliui apsigyventi vieno pažįstamo didiko dvare.

Arouet kurį laiką apsigyveno kunigaikščio (duc'o) Sully pily. Čia buvo susispietusi rinktinė draugija visokių markyzų ir markyzių. Laiką leido išgalvodami visokiausius pasilinksminimus, balius, medžiokles. Drauge su lukulišku stalu, brangūs vynai linksmino širdį. Poetas (Arouet) paprastai skaitydavo savo lengvus eilėraščius pokylių metu — o pokyliai ten būdavo kasdien. Jis skaitydavo savo epigramas, madrigalus, meilingus menkniekius, ar šiaip šnekučiuodavo. Ir jau tada buvo ryški jo saloniško šnekučiavimo žavinga magija, jo saloniško pasakoriaus vylingas genijus. „Pilnas švelnaus meilumo ar gyvumo jo balsas... sužadindavo visokį minties grakštumą, visokį minties subtilumą"[1].

Suprantamas dalykas, toks gyvenimas labai patiko jaunuoliui. „Pilis, — rašo jis vienai poniai, — stovi gražiausioj pasaulio vietoj. Čia yra puikus miškas, kurio visi medžiai turi įsimylėjėlių vardus, išraižytus jų (medžių) žievėje... Jūs, tur būt, labai nustebsit, jei jums pasakysiu, kad tame gražiame miškelyj... mes turime baltas naktis... Ponia de la Vrillière, kuri atvyko čion naktį su ponia de Listenai, buvo netikėtai užklupta, kada atsirado didelėj salėj tarp gluosnių, apšviestoj begale žibintuvėlių, kur buvo suruošta puiki vakarienė muzikai griežiant. Po to ėjo balius, kur pasirodė per šimtą kaukių... Dvi seserys rado savo lėkštėse eilėraščių"...[2]).

Kad ir malonus buvo Arouet toks laiko leidimas kunigaikščio dvare, bet sostinės oras buvo jam malonesnis, reikalingesnis. Taigi jis stengiasi prisimeilinti regentui, jis rašo princui komplimentinį eilėraštį (laišką), nesigailėdamas pagyrimų, net panegirikų (o jis mokėjo, kaip nieks kitas, pavergti žmones pasigaudamas pagyrimų). Be to, būta lyg likimo ironijos, kad poetas nukentėjo kaip tik nuo tokio žmogaus — netikėlio ir epikūrininko — koks buvo regentas.

Arouet buvo leista grįžti, bet, deja, netrukus jis vėl užsitraukė ant savo galvos princo rūstybę. Viena pikta satyra, nukreipta prieš paskutinius Liudviko XIV viešpatavimo metus, buvo priskirta Arouet plunksnai (nors jis čia irgi buvo nie-

---

[1]) Celarié, M. de Voltaire, p. 20.

[2]) Lettre à la marquise de Mimaure, 1716.

kuo nekaltas). Poetą suėmė ir uždarė Bastilijoj (politiniam kalėjime).

Apie metus (11 mėnesių) išsėdėjo Arouet Bastilijoj. Čia jis daug skaitė, rašė. Čia, tarp kitko, jis parašė vieną iš geriausių savo satyrų — „La Bastille“ (1717 m.) ir dalį savo herojinės poemos „Lyga“, vėliau pavadintos „Henriada“. Išleistas iš Bastilijos jis turėjo kurį laiką apleisti Paryžių. Sakoma, kad regento atlygintas už skriaudą, jis pasakęs ta proga princui šitaip: „Monsinjore, aš dėkoju jūsų karališkai aukštybei už norą rūpintis ir ateity mano mityba, bet aš prašau jį daugiau nesirūpinti mano butu“ (aliuzija į Bastilijos „butą“).[1]).

Ateina šlovingieji Arouet 1718 metai. Tais metais statoma scenoje jo pirma tragedija „Edipas“, kurią jis rašė kelerius metus, prašydamas „patarimų“ iš visokių įtakingų saloniškų literatūros mėgėjų. Paprastai be galo praktiškas ir gudrus poetas mokėdavo sudominti, ir net surišti su savo literatūriniais sumanymais, visokius įtakingus asmenis. Arouet ar prašydavo jų kritikos, patarimų (suprask: koki jie prityrę ir literatūroj nusimananą žmonės), ar tiesiog jų aukštos globos, dedikuodamas jiems savo kūrinius. „Edipas“, iš anksto tinkamai pareklamuotas saloniškoj, aristokratiškoj aplinkoje, susilaukė didelio pasisekimo ir suteikė autoriui pirmaeilio dramaturgo vardą.

„Edipo“ vaidinimo metu, atitinkamoj vietoj, autorius pasirodė scenoj, nešdamas vyresniojo kunigo uodegą. Jis sudomino savim, tarp kitko, vieną aukštą ponią (Villars), su kuria veikiai susidraugavo ir susimylėjo — tai buvusi[2]) viena iš rimčiausių Voltaire'o „širdies audrų“ (tiesą pasakius, tokios „audros“, aplamai, jam buvo svetimos).

Iš saloniškų menkniekių amatininko, iš lengvos poezijos meisterio, jis pakilo į tragikus. Savo dramaturgijoj jis prisilaiko klasikinio teatro tradicijų, nors vėliau jame šį tą reformuos.

1718 metais Arouet pakeitė savo vardą kitu, kurį sudarė anagraminiu būdu iš „Arouet l. j.“ (le jeune). Nuo to laiko rašytojas bus žinomas Voltaire'o vardu — tą savo slapyvardę

---

[1]) Condorcet, Vie de Voltaire. Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. I, p. 6.

[2]) Id., p. 6.

jis ir įamžins. Kurie motyvai jį pastūmėjo atsisakyti nuo tėvo pavardės? Spėjama, kad visoki nemalonumai (ištrėmimai, Bastilija) prisidėję prie jo noro ieškoti naujo vardo. Reikia manyti, kad Arouet pavardės miesčioniškumas daugiausia paragino jį pakeisti ją aristokratiškesniu vardu — Voltaire. Šiaip ar taip, pirmi pragarsėjimo žingsniai literatūros arenoj (teatre) sutapo su pasirodymu Voltaire'o vardo. Tasai pseudonimas neatneš jam ramybės. Rašytojo dažnai piktas liežuvis, kurio jis nemokėjo, tikriau sakant, nenorėjo valdyti, drauge su reputacija, pridarys jam nemaža bėdų. Jis patirs visokių nemalonumų, atsiras vėl ir ištrėmime, ir Bastilijoj. Ir net turės keleriems metams apleisti Prancūziją.

1719 metais, norėdamas išvengti nemalonumų, sąryšy su vieno pamfleto pasirodymu — Voltaire vėl buvo visai nekaltai įtartas to rašto autoriškumu — jis išsidangina iš sostinės. Poetas klajoja po provinciją, viešėdamas pažįstamų didikų dvaruose, linksmindamas jų pokylius, rašydamas savo „Lygą“ („Henriadą“) ir naują tragediją. (Per visą savo gyvenimą jis turėjo visuomet, tarp kitko, rašyti tragedijas ir parašė jų daug, ne vieną tuziną). „Bendraudamas su dideliais ponais, su aukštomis poniomis, buvusio Châtelet notaro sūnus įsigyja gėlės skonio, gražios kalbos, rafinuotų manierų, naudingų tiek literatui, tiek dvariškiui“[1]). Žodžiu sakant, tų savo klajonių metu, rašytojas turi progos pagilinti savo salonišką kultūrą.

10. „Lyga“ („Henriada“). Viešėdamas didikų pilyse poetas neužmiršta kiekviena proga skaityti savo poemos, nors dar neužbaigtos, kurią iš pradžių jis buvo pavadinęs „Lyga“ („La Ligue“). Daug kam rodėsi, kad Prancūzija veikiai galėsianti pasidžiaugti savo Homeru ar Vergilijum. Voltaire'o vardas auga. Poetas neužmiršta iš anksto, komplimentais ir patarimų prašymu, palenkti savo pusėn tuos, nuo kurių parėjo anais laikais literatūrinis pasisekimas, t. y. pirmiausia ir daugiausia saloniškos visuomenės atstovus, „bon goût“ nešiotojus. Jis nori iš pradžių paskirti savo poemą vienam anglų filosofui laisvamaniui, lordui Bolingbroke'ui, kurs gyveno Prancūzijoj ir su kuriuo jis susidraugavo. (Vėliau Voltaire nemaža kuo pasinaudos iš to anglo filosofijos).

[1]) Celarié, M. de Voltaire, p. 23.

Poemos neleido legališkai spausdinti. Perdaug pavojingas atrodė poetas tvarkos ir tradicijų saugotojams. Autorius spausdino ją slaptai Rouen'e, kur buvo jo draugas Thieriot. Kada veikalas buvo išspausdintas, jį atgabeno kontrabandiniu būdu į Paryžių (1723 m.). Prancūzija susilaukė galiausiai savo Vergilijaus. Per visą XVIII amžių Voltaire'o „Lyga" ar „Henriada" bus laikoma didžiausiu epiniu šedevru, lygiu „Eneidai" ar „Iliadai".

Leidinio nelegališkumas, kaip visuomet, nepaprastai sužadino skaitančios publikos smalsumą. Poemos pasisekimas buvo milžiniškas. Štai kaip vienas amžininkas įvertino kūrinį: „Tai nuostabus veikalas, proto šedevras, dailus, kaip Vergilijus. Mūsų kalba pagaliau turi epinę poemą... Mūsų laikų Senekai ir Lukijanai, išmokit galvoti skaitydami tą poemą, kuri yra mūsų tautos šlovė ir jūsų gėda..."[1] Tuo būdu, neturėdamas dar 30 metų amžiaus, Voltaire įsigijo nepaprastą šlovę, pirmaeilio poeto vardą.

Kur reikia ieškoti priežasčių to nepaprasto ir ilgo „Henriados" pasisekimo? Be abejo, jau vien poemos technika bei estetika turėjo žavėti XVIII amžiaus skaitytojus. „Toji spindinti gražbylystė, toji lengva eilėdara, kuri atrodė tiek energinga, kiek ir taisyklinga, tasai vikrus naudojimasis taisyklėmis, tos alegorijos, tie istorijos paveikslai, tos patetiškos scenos kilnaus skonio..., visa žanro pompa..., žodžiu sakant, aukščiausias pavyzdys klasikinio meno, interpretuoto gražiame Liudviko XV stiliuje"... — štai pasisekimo pagrindas[2].

Bet „Henriados" pasisekimo dar daugiau reikia ieškoti jos idėjiškumo ypatumuose — jos antireliginškume, antikatalikiškume. Tai — savotiška karo mašina, nukreipta prieš dogmatinę religiją, prieš bažnyčią. Vyriausias poemos herojus yra Henrikas IV, Henrikas Didysis, religinės tolerancijos nešiotojas, o taip pat viešpataujančios dinastijos (Bourbon'ų) įkūrėjas. Henriko drąsa, protas, bet ypač jo žmoniškumas, jo fanatizmo neapykanta turėjo padaryti jį mylimiausiu poeto didvyriu. Ilgą laiką kovojęs su prisisunkusia religinio fanatizmo katalikiška Lyga, pats hugenotas, Henrikas priima katalikybę valstybės

---

[1]) Desnoiresterres, Voltaire et la société française au XVIII siècle, Paris, éd. Didier, 1868. T. I: La Jeunesse de Voltaire, p. 298.

[2]) Lanson, Voltaire, p. 90.

labui, taikos labui. Religinių karų baisenybės XVI amžiuje, Prancūzijos anarchija, religinio fanatizmo pagimdyta, randa iškalbingus paveikslus poemos puslapiuose. Nemaža paslėptos satyros yra „Henriadoj“ — kas ypač tiko XVIII amžiaus publikai — satyros nukreiptos prieš visokius prietarus, pirmiausia ir daugiausia prieš religinius prietarus. Ta prasme, kaip buvo aukščiau pažymėta, poema buvo karo mašina prieš dogmatines religijas. Skaitytojui, perskaičiusiam poemą, savaime iškildavo mintis — štai kokias nelaimes, beprotiškus žygius, skerdynes, kokią velnišką neapykantą tarp žmonių sėja religinis fanatizmas, egzaltuotas religinis jausmas.

Enciklopedistas Condorcet, trumpai apibrėždamas „Henriados“ reikšmę, rašo tokius teisingus žodžius: „Tarp epinių poemų „Henriada“ viena turi moralinį tikslą; ne todel, kad galima būtų pasakyti, jog joje ugdoma vienintelė tiesa..., bet todel, kad joje visur jauti karo ir fanatizmo neapykantą, toleranciją ir žmonių meilę. Kiekviena poema būtinai įgauna to amžiaus antspalvį, kuriuo ji gimsta, o „Henriada“ gimė proto amžiuje...“[1]

Daugiausia priekaištų moderniški kritikai daro „Henriados“ kompozicijai, pavienių paveikslų patetizmui, ypač poemos eilių taisyklingumui, jų (eilių) reminiscenciniam charakteriui[2]. Poeto galva pilna visokių lotyniškų ir prancūziškų (klasikiškų) poezijos vietų, eilių — ir jis tas vietas, tas eiles, dažnai nesąmoningai (o kartais gal ir sąmoningai) panaudoja savo reikalams. Toji poezijos amalgama, toji poetiška mozaika, tasai turtingas mišinys lotyniškų ir prancūziškų poezijų yra charakteringas ne tik „Henriadai“, bet, aplamai, žymiai daliai Voltaire'o poezijos. Šį jo kūrybos ypatumą paaiškina tiesiog geniali jo asimiliacijos (pasisavinimo) dovana.

11. Praturtėjimas. Padaręs iki 30 metų savo amžiaus puikią literatūrinę karjerą, besisukinėdamas aristokratiškuose salonuose, įsiskverbęs net į dvarą, turėdamas savo globėjų ir draugų tarpe seniausius ir garsiausius Prancūzijos vardus, Voltaire gerai suprato, kad aukštiems santykiams palaikyti reikalin-

[1]) Condorcet, Vie de Voltaire. Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. I, p. 7.

[2]) Ascoli, Voltaire apud Bédier et Hazard, Hist. de la litt. franç., 1924, éd. Larousse, t. II, p. 75.

gos ne tik sąmojingos ir gražios eilės, bet ir dideli pinigai. Jei žmogus nėra kilmingas, jei jo gyslose teka ne mėlynas kraujas — tik turtas, tik didelis turtas gali kiek sušvelninti, pateisinti XVIII amžiaus markyzo akyse kraujo miesčioniškumą.

Taigi jau ankstyboj jaunystėj Voltaire labai rūpinosi praturtėti. Turėdamas be galo praktišką („buržuazišką“) protą, pagautas Regentavimo epochos spekuliacijų mados, poetas labai sėkmingai spekuliuoja ir veikiai įsigyja daug turtų. Vėliau jis tą turtą nepaprastai padidins, skolins didelius kapitalus, ir senatvėj, kaip buvo anksčiau minėta, taps milijonierium.

Miręs 1722 m. tėvas paliko jam neblogą rentą. Jis gaudavo, be to, pensijas iš dvaro — aukšti globėjai parūpino literatui tas pensijas. Apie 1725 m. jis turi apie 9.000 livrų vienos rentos, neskaitant pajamų iš visokių spekuliacijų, t. y. mūsų laikų valiuta apie 9.000 dolerių. Taigi materialiniu atžvilgiu, jis niekuomet nebuvo panašus į tipingą poetą, tiek XVIII amžiaus, tiek mūsų dienų, kurs gyvena kur nors palėpėje, visiškai pareina nuo leidėjų malonės, gaudamas skatikus, pietauja kartą ar du savaitėje, išdidžiai dėvėdamas platų menišką kaklaryšį ir kiaurus batus.

Didelis turtas ne tik padėdavo Voltaire'ui suktis aristokratų tarpe, ištaigingai gyventi, remti alkanus poetus, bet ir iškovoti sau tą nepriklausomybę, be kurios visa jo kūryba, visas jo volterianizmas būtų nuėjęs niekais. Jei Voltaire nebūtų buvęs turtingas ir nebūtų užkariavęs sau tvirtos pozicijos salonuose, aristokratijos tarpe, jis, pakartosim, būtų turėjęs nutilti ar pakeisti savo ideologiją, savo inspiraciją, savo antireligiškumą. Bet kas tada būtų likę iš Voltaire'o?

Reikia dar pabrėžti, kad jis mokėjo per visą savo gyvenimą gražiai vartoti savo turtus. Jis nerinko pinigų del jų pačių, jis neeikvojo jų be reikalo, bet visuomet padėdavo savo draugams, vargšams literatams, poetams, šiaip nuskriaustiems žmonėms. Nieko harpagoniško jo turtuolio psichologijoj nebuvo.

12. Saloniški laimėjimai ir smūgiai. Amžinas sirguliavimas. Voltaire'o gyvenimas — tai svyruojanti grandinė pasisekimų ir smūgių nuo pat jaunystės iki senatvės. Be saloniškų pasisekimų buv. notaro sūnui pavyko atkreipti į save akį net dvaro. Per Fontainebleau iškilmes (1725 m.), kada jaunutis karalius vedė Mariją Leščinskaitę, lenkų ekskaraliaus dukterį, Voltaire,

pasinaudojęs vienos savo draugės markyzės protekcija, atsirado aukštų dvariškių draugijoj. Jį pristatė karalienei, kuri, jo žodžiais betariant, pavadino poetą „savo vargšu Voltaire'u" („son pauvre Voltaire") ir paskyrė jam dar pensiją 1,500 livrų.

Bet literatūriniai laimėjimai, poetiškos šlovės užkariavimas, saloniški ir net dvariški pasisekimai laiks nuo laiko pertraukiami smūgiais. Sykį (1722 m.) vienas karininkas mušeika, keršydamas poetui už jo pasijuokimą, klastingai užpuolė Voltaire'ą ant Sèvres'o tilto ir primušė. Poetas norėjo iš pradžių kautis dvikovoj su užpuoliku, paskiau iškėlė jam bylą, maža ką laimėdamas. Anais laikais bajoras turėjo teisę, turėjo privilegiją mušti kiekvieną roturier'ą, t. y. ne bajorą, už „garbės įžeidimą".

Antras žymesnis tos poeto gyvenimo epochos nemalonus įvykis bus jo sunki liga 1723 m. Teisybė, Voltaire per visą savo ilgą gyvenimą sirguliavo, dažnai gulėdavo lovoje, stenėdavo, šaukdavosi pagalbos, bet dažniausiai tai buvo perdėjimai, tai buvo savotiška negalavimų koketerija. Šiaipjau, kad ir silpnas jo organizmas, kaip sakyta, buvo be galo gajus, be galo atsparus rimtoms ligoms — juk rašytojas pragyveno 84 metus. Tik visuomet jam buvo ar rodėsi šalta — jei ne saulė, tai krosnies ugnis turėjo jį šildyti. Tasai šilimos reikalas paaiškinamas, tur būt, jo nepaprastu liesumu — per visą savo gyvenimą jis turėjo vietoj kūno veik vienus kaulus ir odą. Sunki liga (1723 m.), kada poetas tarėsi esąs mirties angoje, laimingai praėjo ir jis galėjo tęsti toliau saloniską gyvenimą ir literatūros darbą.

13. Susidūrimas su dideliu. Vėl Bastilija ir ištrėmimas. 1725 metų gale poetui teko patirti labai skaudų smūgį, kurs turėjo didžiulės įtakos ir jo gyvenimui ir jo kūrybai. Voltaire kartą susidūrė su vienu jaunu didiku, Rohan'u, teatre. Nepatenkintas poeto šnekučiavimu, Rohan išdidžiai ir įžeidžiamai paklausė, kas jis esąs per vienas. Poetas tuoj atsikirto: „Mano vardas? aš jį pradedu, o jūs baigiat savo"[1]).

---

[1]) Pagal kitą versiją, poetas ir Rohan pietavo sykį pas kunigaikštį de Sully, su kuriuo Voltaire draugavo. Kadangi rašytojas nesutiko su kažkokia jauno aristokrato nuomone, tasai įžuliai paklausė: „Kas per vienas tasai jaunas žmogus, kuris man prieštaraudamas kalba taip garsiai?". „Ponas chevalier, — atsakė Voltaire, — tai yra žmogus, kurs nevalkioja didžio vardo, bet aukština tą, kurį nešioja". Rohan tuoj pakilo nuo stalo ir išėjo.

Kelioms dienoms praslinkus, kada poetas pietavo pas de Sully, jis buvo netikėtai iššauktas į gatvę. Ten jį staiga užpuolė keli žmonės ir apkūlė lazdomis. Tai buvo Rohan'o lakėjai. Pats Rohan, sėdėdamas karietoj, prižiūrėjo „ekzekuciją“ ir jos vykdytojus. Sumuštas poetas grįžo į rūmus, tikėdamasis rasiąs pagalbos pas šeimininką ir jo svečius. Jam rodėsi, kad de Sully įsižeisiąs už negirdėtą savo draugo išniekinimą. Kur tau! De Sully pasiliko visiškai abejingas tai negražiai istorijai. 10 metų poetas draugavo su juo — o dabar kunigaikštis parodė savo feodališkus nagus. Kiti pietų dalyviai — kunigaikščiai ir markyzai — pasižiūrėjo į visą tą biaurų atsitikimą komiškai — didelis daiktas, kad nebajoriškos kilmės poetas gavęs lazdų iš tikro pono tarnų! Yra ko nerimauti! Koks turėjo būti Voltaire'o nusivylimas aukštais ponais, neva savo draugais! Ar priimtas salonuose jis nevaidino aristokratų akyse profesionalo juokdario, bufono rolės? (Galima ta proga pažymėti, kad poetas vėliau atkeršijo kunigaikščiui de Sully, išbraukdamas jo bočio vardą iš „Henriados“, kurį jis buvo apdainavęs tarp kitų Henriko veikėjų).

Keršto geismo stumiamas, norėdamas atstatyti savo „saloniską garbę“, Voltaire pasiryžo kautis su Rohan'u. Jis pradėjo imti fechtavimo pamokas. Gerai išmokęs valdyti kardą, jis pareikalavo satisfakcijos iš aristokrato. Bet Rohan sujudino visus savo galingus gimines, kurie sugebėjo paveikti Versalio sferas. Miesčioniško kraujo poetas, taip skaudžiai nukentėjęs, veikiai gavo satisfakciją — jis buvo suimtas ir įmestas į Bastiliją. Juk reikėjo apsaugoti nuo visokių galimų nemalonumų mėlyno kraujo atstovą! Toks buvo senojo režimo akiplėšiškas despotizmas! Apie mėnesį išbuvo Voltaire kalėjime, iš kur jį paleido su sąlyga, kad jis tuoj apleistų Prancūzijos ribas. Poetas išvyko į Angliją. Tai buvo 1726 m. gegužės mėnesy. Toji data žymi naują labai reikšmingą jo gyvenimo periodą — angliška periodą. Veikiai Voltaire slaptai grįžta į Paryžių, norėdamas susitikti su savo priešu ir jam atkeršyti. Iš čia jis rašo savo bičiuliui Thieriot:

Kunigaikštis Sully ir jo svečiai sveikino Voltaire'ą, kad jis taip vykusiai atsikirto.

Kalbamoji versija, be abejo, efektingesnė už sceną, kuri iš tikrųjų įvyko teatre, yra aprašyta Condorcet (Vie de Voltaire, Oeuvres compl. éd. Furne, t. I, p. 8).

„Aš turiu prisipažinti jums, mano brangusis Thieriot, kad neseniai esu padaręs mažą kelionę į Paryžių... Aš ieškau čia tik vieno žmogaus... Man dar neaišku, ar grįšiu į Londoną. Žinau, kad tai yra šalis, kur meniškas darbas labai gerbiamas ir atlyginamas, kur esama skirtumų tarp žmonių tik del jų vertės. Tai šalis, kur laisvai ir kilniai galvojama, be bet kurios vergiškos baimės. Jei aš eičiau paskui savo palinkimus, tik ten (t. y. Anglijoj) apsigyvenčiau, norėdamas išmokti mąstyti. Aš teturiu du dalyku padaryti savo gyvenime: vienas dalykas — garbingai rizikuoti savo gyvybę, kaip tik tai galėsiu padaryti; antras — baigti gyvenimą užmiršimo nuošalume, kurs tinka mano mintijimo būdui, mano nelaimėms, mano žmonių pažinimui. Gera valia atsisakau nuo karaliaus ir karalienės pensijų — man tik gaila, kad negaliu jų (tų pensijų) jums atiduoti... Sudiev, mano brangusis Thieriot, mylėkit mane neatsižvelgdami į mano nebuvimą ir mano nelaimes“[1]).

Voltaire'ui nepasisekė ir šį kartą atsilyginti Rohan'ui, ir jis su karčiu jausmu, nusiminęs, nusivylęs, netekęs kurį laiką savo įprasto linksmumo, sugrįžo į Angliją, į Londoną, kur jam teks gyventi apie trejus metus.

14. Koks buvo Voltaire vykdamas į Angliją? Kada Voltaire apsigyveno Anglijoj, jis turėjo *32* metus. Tokiam amžiuje žmogus paprastai jau yra susiformavęs ir fiziškai ir psichiškai. Pagrindiniai bruožai charakterio, pasaulėžiūros, kūrybinio veido tris dešimties metų su viršum žmoguje turi būti ryškūs, bent aiškiau kristi į akį.

Iš dalies tai galima pasakyti ir apie Voltaire'ą, tik iš dalies, nes jo nepaprastas judrumas, visos jo būtybės dinamiškumas, neišsemiamas gajumas, energija, nepaprastas gyvenimo jausmas ir reikalas nuolat reaguoti į to gyvenimo mažiausius pakeitimus, jo amžinas lenkimasis prieš madą — pirmiausia ir daugiausia prieš dvasinę madą — verčia jį evoliucionuoti ir tokiame amžiuje, kada paprastai žmogus yra sustingęs ir fiziškai ir dvasiškai.

Voltaire'o kūnas, jo veidas daug ką sakė apie jo charakterį, apie jo palinkimus, net apie jo kūrybos galėjimus. Jo paties žodžiais betariant, jis buvęs „ilgas, liesas, sausas ir be mėsos“. Jis turėjo savyj kažką satyriško. Be galo gyvos, judrios

[1]) Lettre à Thieriot, 1726.

spindinčios akys buvo kupinos vyliaus. Labai plonos, suspausros lūpos, rodos, buvo sukurtos pajuokimui, pašiepimui. Visoj jo figūroj glūdėjo kažkoks agresingumas, pasiruošimas užpulti — jo liemuo buvo kiek išsidavęs priešakin. Tasai jo kūno ypatumas buvo vėliau vykusiai įamžintas jo statuloj.

Kaipo salono žmogus nuo ankstybos jaunystės, jis turėjo persisunkti saloniškais papročiais. Jis visuomet buvo gražiai, labai gražiai, labai rūpestingai apsitaisęs, su puikiu peruku ant galvos, su išlepintomis damiškomis manieromis, koketiškas, kvepiąs madnais kvepalais. Net atsidūręs Bastilijoje, jis negalėjo atprasti nuo to elegantiškumo. Sąraše daiktų, kurių reikalauja kalinys, užtinkame ir mažą gvazdikų kvėpalų buteliuką (gvazdikų kvėpalai — mėgstamiausi jo kvėpalai per visą gyvenimą)[1]). Visuomet jam, kaipo salonų žmogui, rūpi kuo daugiausia patikti.

O jo balsas, įvairių intonacijų pilnas, bet su vyraujančiu ironiškumu, galėjo žavėti salonus, tuos salonus, kur mokėjo taip gražiai kalbėti, šnekučiuoti, kur taip vertino sunkų, rafinuotą ir aristokratišką meną — šnekučiavimo meną. Kadangi jo saloniški laimėjimai, jo net literatūrinė šlovė nemaža parėjo nuo to šnekučiavimo genijaus, suprantama, kiek jis pats turėjo tą savo dovaną vertinti, kiek jis turėjo ja didžiuotis, kiek jis turėjo niekinti net žymiausius klasikinio amžiaus rašytojus, nemokėjusius gražiai, saloniškai kalbėti.

Kaip pašiepiamai, sak., jis atsiliepia apie Corneille'į: „Mano tėvas yra gėręs su Corneille'u; jis (tėvas) man sakė, kad tasai didysis žmogus buvęs nuobodžiausias iš mirtingųjų, kuriuos jam teko matyti“[2]). Arba: „Mano motina, kuri buvo mačiusi Despréaux (Boileau), sakydavo apie jį, kad tai buvusi gera knyga ir kvailas žmogus“[3]). Negeresnės atestacijos susilaukė ir La Fontaine: „Šio žmogelio charakteris buvo toks prastas, jog pasikalbėjime jis nestovėjo aukščiau už gyvulius, kuriuos verčia (savo pasakėčiose) kalbėti... Bitė yra nuostabi, bet tik savo avily; už avilio sienų ji tik musė“[4]).

---

[1]) Brunetière, Études critiques sur l'histoire de la litt. franç., éd. Hachette, t. I, p. 189.

[2]) Ibid.

[3]) Ibid.

[4]) Lettre à Vauvenargues, le 7 janvier 1745.

Nebajoriškos, miesčioniškos kilmės, bet, kaip sakyta nekartą, nuo ankstybos jaunystės patekęs į aristokratiškus salonus, prisisunkęs saloniškos kulūtros, universalus literatas, poetas, žurnalistas (veik mūsų supratimu), epikūrininkas, laisvamanis filosofas, vėliau pirmaeilis mokslininkas istorikas — Voltaire yra labai komplikuota asmenybė. Jam sunku pritaikyti šabloniškas mastas: geras, piktas, amoralus ir t. t. Kadangi iš prigimimo jis buvo jautrus, nervingas, impulsyvus, aistrus — jis dažnai nemokėjo ar negalėjo suvaldyti to savo jautrumo aparato. Jis greit užsidegdavo, užpykdavo; jis buvo smarkus, bet jis nebuvo piktas žmogus. Jis buvo be galo didelis savimyla, ypač kaip literatas, kaip kūrėjas — iš čia jo perdėtas jautrumas mažiausiai kritikai savo raštų ir noras bet kuriuo būdu save reabilituoti. Jo plunksnos kerštas dažniausiai gimdavo literatūriškais ar filosofiškais, idėjiškais motyvais.

Jis turi savo kraujuje, taip sakant turtingo miesčionies, „buržua" palinkimų. Jis moka varyti biznį, spekuliaciją, jis turi puikiai išugdytą gyvenimo uoslę, jis moka krauti pinigą, jis žino pinigo vertę.

Kaip salono žmogus, juo labiau kaip nebajoras, žūt būt pasiryžęs tapti tikru aristokratu[1]), vėliau dvariškiu, jis turi išsiugdyti ištaigingo, komfortinio gyvenimo skonį, gražaus palaido gyvenimo, kur ieškoma rafinuotų smagumų, pojučių ir proto malonumų. Jo epikūriška prigimtis stumia jį gardžiuotis visa gyvenimo pilnatim. Iš čia kad ir tokios jo jaunystės maksimos: „Tikra išmintis yra mokėti bėgti nuo liūdesio į gašlumo prieglobstį." Arba: „Malonumas yra visų protaujančių būtybių objektas, pareiga ir tikslas". Arba: „Didysis ir vienintelis reikalingas dalykas — tai gyventi laimingai..."[2]).

Jo saloniškumas, jo dvariškumas (vėliau) paaiškina jo meilikavimą galingiems — ne tik karaliams, ministeriams, bet ir ministerių meilužėms (tos meilužės nemaža kartais jam padės jo saloniškoj, dvariškoj ir net literatūriškoj karjeroj). Visoki nemalonumai, smūgiai, intrigos, ginčai, visokios istorijos, į kurias būdavo įtraukiamas Voltaire, yra dažniausiai jo saloniško gyvenimo pasekmė.

Kaip literatas, turįs ypatingų žurnalistiškų palinkimų (kasdieninio gyvenimo nepaprasta uoslė ir veik instinktyvus reika-

---

[1]) Faguet, Voltaire (XVIII siècle, Études litt., éd. Boivin), p. 199.

[2]) Lanson, Voltaire, p. 32.

las į jį reaguoti), jis verčiamas yra svarstyti ir kritikuoti bet kurias aktualias problemas, užpuldinėti — ir kartais labai skaudžiai — įvairius asmenis. Jam rodos (nelyginant moderniškam žurnalistui), kad jis turįs neaprėžtą teisę tarti savo ironišką, sarkastišką ar įžeidžiamą žodį apie viską ir apie kiekvieną. Svetimos reputacijos dalykas jam mažiausiai rūpi.

Jauno Voltaire'o laisvamanybė, „libertinage" galėjo puikiai išaugti Regentavimo atmosferoj, kada ypatingai pražydo smagumų kultas, niekuo nevaržomas epikūrizmas. Aplamai, salono žmogus, bent savo gyvenimo praktikoj, yra linkęs „libertinage'ui", linkęs mažai reikšmės beskirti metafizikai ir religijai, linkęs į jas žiūrėti skeptiškai. Visokios religijos, ypač krikščionybė su sielos nemirtingumo dogma, su krūva visokių pareigų, be galo varžo salono žmogų. Taigi bedieviškumas, geriausiu atveju religinis abejingumas, turės gražios progos įsivyrauti Regentavimo aukštoj visuomenėj.

Epikūriška Voltaire'o natūra, godi pasinaudoti visa gyvenimo pilnatimi, stūmė jį nuo pat ankstybos jaunystės į antireligingumą, į antikrikščioniškumą, darė jį, taip sakant, įgimtu religijos priešu. Saloniškas gyvenimas, Regentavimo epocha padidino tą jo antireligingumą, laisvamanybę, libertinage'ą. Teoretiško peno savo libertinage'ui jis galėjo lig valiai semtis iš Saint - Evremond'o, Fontenelle'o, Bayle'o ir kitų, o skepticizmo kiek norint iš Montaigne'o.

Jo laisvamanybei, antireligiškumui padėjo išaugti ir jo be galo laisvas, skeptiškas protas, amžinai ieškąs tiesos ir naujovės, protas neapkenčiąs bet kurio dogmatiškumo, jo nenuilstomas intelektualinis smalsumas, nuostabus veiklumas, judrumas jo smegenų. Reta gamtos dovana! „Protai, — sako didysis enciklopedistas Condorcet, — kurie, kaip Montaigne, ramiai užmiega ant abejonės pogalvio, retai pasitaiko. Tie, kuriuos kankina geismas pasiekti tiesą, yra dar retesni. Paprastas (minios) žmogus mėgsta tikėti, net be įrodymų, ir vertina ramybę savo aklam tikėjime, kaip poilsio dalį..."[1]).

Voltaire'o protas, puikia vaizduote apdovanotas, neregėtu pasauly sąmoju putojąs, geležine logika apšarvuotas, amžinai godžiai viršykinąs visa, kas nauja, nepaprastai greit asimiliuojąs visokias idėjas — išleidžia jas (idėjas) nematyto aiškumo ir ryškumo pavidalu, pasigaudamas dieviško stiliaus.

---

[1]) Condorcet, Voltaire. Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. I. p. 7.

Voltaire'o laisvamanybė, antireligingumas, antikrikščioniškumas galėjo rasti sau maisto jo kilniuose žmoniškuose jausmuose, jo religinės netolerancijos, fanatizmo, neteisingumo neapykantoj, tos netolerancijos, kuri buvo pagimdžiusi keleri metai prieš jo gimimą tiek baisenybių Prancūzijoje, kurios nagus jam teks matyti ir XVIII amžiuje. Jau jaunučio Voltaire'o galvoje, matyti, susidaro religijos, krikščionybės, katalikybės paveikslas, kaip kraujingos baidyklės, nelyginant vampyro, kurs čiulpia kraują nelaimingos, vargšės žmonijos, išdidžiai pasipuošęs, veidmainingas, melagingas, despotiškas.

Jau jaunučio Voltaire'o raštuose, iki jo emigravimo į Angliją, iki 1726 metų, galima rasti vietų, kurios aiškiai rodo antireligiškus, ypač antikrikščioniškus, o dar daugiau antikatalikiškus autoriaus palinkimus. Jis parodo savo deistines simpatijas, kalbėdamas apie Aukščiausiąją būtybę (Etre suprême) kiekviena proga, griežtai neigdamas religijos (dogmatinės) reikalą. „Aš nesu krikščionis, bet kad Tave (t. y. Aukščiausiąją būtybę) mylėčiau daugiau" („Je ne suis pas chrétien, mais c'est pour t'aimer mieux"). Ne be reikalo dar mokykloj vienas iš mokytojų, sako, pranašavęs vaikui: „Jis bus deistų vėliava".

Jo „Laiške Uranijai" (1722 m.) yra išdėstyta tokia reikšminga profession de foi: „Tu nori, gražioji Uranija (Uranijos vardu Voltaire vadina vieną pažįstamą ponią, kuri svyravo del religinių įsitikinimų), kad sukilęs tavo įsakymu, kaip naujas Lukrecijus, tavo akivaizdoj, drąsia ranka, nutraukčiau nuo prietarų raikštę, kad parodyčiau tavo akims pavojingą paveikslą šventų melagysčių, kuriomis pripildyta žemė, kad mano filosofija išmokytų tave niekinti kapo baisenybes ir ano gyvenimo siaubą... Aš noriu mylėti šitą Dievą (t. y. krikščionišką), aš ieškau jame savo tėvo: o man rodo tironą, kurio mes turim neapkęsti... Vos tik mus pagimdęs, jis jau pasirengė visus mus pražudyti. Jis liepia jūrai paskandinti pasaulį, tą pasaulį, kurį per 6 dienas jis sutvėrė iš nieko. Gal jis parodys savo gilią išmintį, sutverdamas kitą pasaulį skaistesnį, nekaltesnį: ne; iš dulkių jis kuria rasę baisių žmogžudžių, be garbės vergų, žiaurių tironų rasę, piktesnę už pirmą... Jis paskandino tėvus, jis atėjo mirti už jų vaikus... Buvo nežinoma tautelė, kvaila, lengvabūdiška, beprotiška, prietarų mėgėja, kaimynų nugalėta, bešliaužiojanti vergijoj, amžinai niekinama kitų tautų: Dievo sūnus, pats Dievas, užmiršęs savo galią, tapo piliečiu tos biau-

rios tautos... Praliejęs savo kraują už mūsų nusikaltimus, jis baudžia mus už tuos (nusikaltimus), kurių mes nepadarėm!..." Tikras Dievas, Voltaire'o nuomone, negalįs būti toks, jam (tam tikram Dievui) svarbi teisinga širdis: „Jis teisia mus pagal mūsų dorybes, o ne pagal mūsų aukas (religines)..." —

„Tu veux donc, belle Uranie,
Qu'érigé par ton ordre en Lucrèce nouveau,
Devant toi, d'une main hardie,
Aux superstitions j'arrache le bandeau,
Que j'expose à tes yeux le dangereux tableau
Des mensonges sacrés dont la terre est remplis —
Et que ma philosophie
T'apprendra à mépriser les horreurs du tombeau
Et les torreurs de l'autre vie..."
..... etc, etc[1]).

Jauno autoriaus (28 metų) antikrikščioniškas credo čia labai aiškus — krikščionybei, bibliškai dievybei jis stato priešais „natūralią religiją", deizmą, t. y. pripažįsta galingą, bet abejingą pasauliui dievybę, kuriai nereikalingos jokios dogmatinės religijos.

Sakoma, kad Paryžiaus policijos viršininkas sykį pasakęs jaunam rašytojui: „Jūsų pastangos bergždžios, jaunas žmogau, jūs nesugriausit katalikybės". „Tai mes dar pamatysim", atsakė jaunas žmogus[2]).

„Henriadoj", ar kaip iš pradžių toji poema vadinosi „Lyga", pirmam leidime (1723 m.), yra tiek ir tiek vietų nukreiptų prieš religinį fanatizmą, persekiojimus, prieš piktus ir parazitiškus vienuolius, žodžiu sakant, prieš katalikų bažnyčią.

Nieko tad nuostabaus, jog prieš pat Voltaire'o emigravimą į Angliją, vienas dievobaimingas kunigas pranešė policijai apie visus pavojus, kurie grėsė visuomenei iš to deizmo skelbėjo (Voltaire'o):

„...Senasis testamentas, — rašė savo įskundime gerasis kunigas, — pagal jį (Voltaire'ą) tėra krūva pasakojimų ir pasakėčių; apaštalai buvę jam žmogeliai idiotai, paprasti ir lengva-

---

[1]) Épître à Uranie (Le Pour et le Contre). Parašytas 1722 m., išspausdintas tik dešimčiai metų praslinkus.

[2]) Pellissier, Voltaire philosophe, éd. A. Colin, p. 72.

tikiai, o bažnyčios tėvai, ypač šv. Bernardas... buvę tik apgavikai ir kiršintojai“... Gale savo įskundimo kunigas pataria policijai „uždaryti poetą iki gyvos galvos tarp keturių sienų“[1]).

Reikia sutikti su prof. Lanson'u, kuris vykusiai išanalizavęs volterianizmo ypatumus iki 1726 metų, prieina išvadą, kad Voltaire'o jaunystės kūryboj glūdi sėkla viso to, kas išaugs vėliau masėj jo raštų. Taigi Morley, žinomas Voltaire'o biografas, be reikalo pažymi savo monografijoj (1874 m.): „Vykdamas į Angliją Voltaire buvo poetas; grįžęs (iš Anglijos) jis tapo išminčium“.

Be abejo, jis buvo „išminčius“ dar gyvendamas Prancūzijoj. Anglija nepadarė Voltaire'o filosofu, skeptiku, laisvamaniu. Ji tik geriau apginklavo jį filosofiška mintimi, erudicija, laisvo pilietinio gyvenimo praktika. Ji kontrastiniu, taip sakant, būdu dar ryškiau jam parodė, kiek Prancūzija buvo vergiška šalis, kiek ją slėgė dvaro ir klero jungas. Anglja sustiprino jo pasiryžimą su plunksnos pagalba sutriuškinti, ar bent susilpninti, Romos bažnyčios galybę ir kiek galima daugiau įskiepyti prancūzuose pilietiškų laisvių troškimą bei reikalą. Teisybė, tasai antras jo programos punktas nevisuomet taip griežtai, nuosakiai, apgalvotai bus vykdomas, kaip kad pirmas — religinė, bažnytinė problema patraukdavo į save visą jo dėmesį ir energiją.

---

[1]) Lanson, Voltaire, p.p. 33—34.

OEUVRES

DE Mr.

AROUET

DE

VOLTAIRE:

TOME PREMIER,

CONTENANT

OEDIPE; avec la Critique, qu'il a faite de celui de Sophocle, de celui de Corneille, & du ſien.

HERODE ET MARIAMNE.

LE MAUVAIS MENAGE.

LA HENRIADE; avec ſa Critique.

A LA HAYE,

Chez P. GOSSE & J. NEAULME,

M. DCC. XXVIII.

Viršelis pirmo Voltaire'o raštų rinkinio (1728 m.).

II.

Laiškai apie anglus ar Filosofiški laiškai

Ah! qu'aux savants notre France est fatale!
Qu' il y fait bon croire au pape, à l'enfer
Et se borner à savoir son Pater!

Voltaire, La Pucelle, chant III.

Anglijos įspūdžiai. — Sugrįžimas. Artistės Lecouvreur mirtis. — „Karolio XII istorija". — „Zaira". Voltaire'o teatras. — „Skonio šventovė". — „Angliškų laiškų" pasirodymo istorija ir jų sudeginimas. — „Angliškų ar Filosofiškų laiškų" temos. — Anglų religinės sektos. — Anglų politinis gyvenimas. — Anglų mokslas. — Locke'o filosofija.

15. Anglijos įspūdžiai. 1726 metų pavasarį, pačiu gražiuoju laiku, Voltaire atvyko į Londoną. Anglija pasirodė jam žavinga jau nuo pat pirmos dienos. Lyg dievų valia, pats klimatas — paprastai toks lietingas, niaurus ir nuobodus Anglijoje — nusišypsojo. Šilta šviesi diena, puiki šventė suruošta Temzos upėje, begalė luotelių su tvirtais vyrais, linksmais, patenkintais veidais, padarė emigrantui kuo giliausio įspūdžio. Visur, kur pažiūrėsi, pasiturintieji ar turtingi žmonės, energijos kupini, nusimaną apie savo žmogišką vertę, laisvi, linksmi, patys sau ponai...

O Prancūzija, o nelaimingi Prancūzijos žmonės! Kokia vargšė, kokia ubagiška prancūzų tauta, driskių ir alkanų tauta, kurią spaudžia visokiais būdais despotiška valdžia! Matyt, gerovė, visoki kultūros laimėjimai ir politinė laisvė yra neatskiriami dalykai. Be politinės laisvės negalėtų būti to palaimintos šalies paveikslo, kurs atsiskleidė prieš sužavėtas Voltaire'o akis. Rašytojui aiškėja dabar, daugiau negu kada nors, koki

vaistai reikalingi Prancūzijai, kad ji ateity galėtų pasidžiaugti tomis gyvenimo gėrybėmis, kuriomis taip vykusiai naudojasi anglai.

Voltaire, atvykęs į Angliją, rado čia draugų ir pažįstamų. Visų pirma jo likimu susirūpino lordas Bolingbroke, žinomas laisvamanis filosofas, su kuriuo poetas susibičiuliavo dar lordui begyvenant Prancūzijoj. Vėliau jis (rašytojas) rado prieglaudą pas kitus. Jis turėjo gražių rekomendacijų laiškų į aukštus ponus. Kad ir teko Voltaire'ui patirti nemalonumų materialinio charakterio (vienas jo Londono skolininkas nusuko jam žymią sumą pinigų), jis, aplamai, jautėsi labai patenkintas. Anglų aristokratų salonų durys buvo jam atdaros. Jis veikiai susipažino su politikos, mokslo, literatūros žymiausiais atstovais. Štai kai kurių jų vardai: Gay, Young, Berkeley, Clarke, Pope. Jis gyvena kelis mėnesius su Swift'u pas vieną lordą. Pats karalius susirūpino rašytoju ir paskyrė jam 100 ginėjų (= svarų) pašalpą, sužinojęs, kad jį niekšiškai apgavo Londono skolininkas. Vėliau karalienė labai maloniai priims autoriaus dedikaciją, kada jis liuksiškai leis antrąjį savo „Henriados" leidimą, iš anksto sėkmingai rinkdamas prenumeratą anglų aristokratijos tarpe.

Apsigyvenęs Anglijoje, norėdamas geriau pažinti tos laisvos šalies kultūrą — politiką, mokslą, filosofiją, poeziją — Voltaire imasi uoliai mokytis anglų kalbos. Po pusantrų metų jis tiek pramoko kalbos, jog galėjo ja laisvai skaityti ir net rašyti. Jo laiškai, anglų kalba parašyti, visai taisyklingi. Jo net literatūros kritikos veikalėlis „Essais sur la poésie épique" ir kitas istorinis iš pradžių buvo parašyti angliškai. Teisybė, jam buvo sunkoka angliškai kalbėtis, o ypač ištarti žodžius — akcentas jo pasiliko visai prancūziškas .Vis delto savo Anglijoj buvimo gale jis lengvai suprasdavo ir klausydavo teatre angliškų pjesių. Net kelioms dešimtims metų praslinkus, neturėdamas beveik jokios praktikos, Voltaire neužmiršo anglų kalbos, bent galėjo ja dar susikalbėti.

Pasisavinęs anglų kalbą, jis galėjo laisvai susipažinti su turtinga literatūra, jis galėjo susipažinti su Newton'o, Locke'o, Shakespeare'o, Swift'o, Pope'o ir daugelio kitų veikalais. Anais laikais prancūzų kalba vertimų iš anglų buvo neperdaugiausia. Voltaire turėjo progos plačiausiai ir nuodugniausiai susipažinti su anglų kultūra. Jis ne tik skaito, studijuoja, kalbasi su garsiais žmonėmis — jis stengiasi surinkti kuo daugiau viso-

kių reikalingų jam informacijų, kreipdamasis į publiką su atitinkamais skelbimais. Jis, kaip paprastai, ne tik lankosi salonuose, teatruose, dalyvauja visokiose pramogose, bet ir dirba, daug dirba — jis rašo savo pirmą istorinį veikalą „Karolio XII istoriją“, jis rašo naują tragediją. Jis turtina save visokeriopa erudicija. Jis nematomai auga dvasiškai, protiškai, filosofiškai. Jis rašo savo šedevrą, begalinės reikšmės veikalą prancūzų idėjiškam ūgyje, savo būsimus „Laiškus apie anglus ar Filosofiškus laiškus“, t. y. apžvalgą anglų gyvenimo kultūros, religijos, mokslo, filosofijos, literatūros ir t. t.

Atvykęs į Angliją, Voltaire, tarp kitko, norėjo pasimatyti ir pakalbėti su didžiausiu astronomijos reformatorium — su Newton'u. Deja, jam nepasisekė susipažinti su tuo mokslo vyru — jau teko tik matyti iškilmingas didžiojo matematiko laidotuves, tikrai karališkas laidotuves. Štai kaip Anglija vertina ir garbina savo didžiuosius žmones! O kaip žiūrima į mokslininkus ir menininkus Prancūzijoj! Kartus jausmas turėjo suspausti jauno emigranto širdį. Ar jis galėjo tada nujausti, kad po šešių dešimčių metų su viršum, amžiaus gale, revoliucinė Prancūzija iškels tikrą triumfą jo kūnui, pernešiamam į Panteoną, kad jo liekanos susilauks iškilmių, kurios praneš savo pompa Newton'o laidotuves?

Kad ir nematęs gyvo Newton'o, Voltaire panoro susipažinti nors su fiziko giminėmis. Tai jam pavyksta. Be to, jis susipažįsta su Newton'o mokiniu Clarke'u. Per ilgus pasikalbėjimus su tuo mokslo vyru jis nemaža sužino apie mirusio matematiko mokslą, apie visokias smulkmenas jo pasaulio sistemos ir t. t. Žinoma, tai buvo papildymas jam studijuojant Newton'o veikalus. Nuo to laiko jis taps uoliausiu njutonininku. Jis populiarizuos, skleis Prancūzijoje Newton'o mokslą, statydamas jį priešais Descartes'o sistemą. Njutonizmo įsigalėjimas Prancūzijoj iki XVIII amžiaus vidurio, be abejo, daug pareis nuo Voltaire'o njutoniškos propagandos.

Voltaire nuodugniai susipažįsta ir su Locke'o filosofija. Jam rodos, jis radęs anglų filosofo sistemoj, Locke'o sensualizme, žmogiškos išminties paskutinį žodį. Štai, kaip reikia galvoti, naudojantis prityrimu, sveiku protu, kritiškumu ir skeptiškumu! Be to, kokia aiški, įtikinanti, prieinama kiekvienam sveikam protui toji Locke'o filosofija! Voltaire nuo jaunystės dienų neapkenčia metafizišku „be-

dugnių“ ir miglų, neapkenčia tuščios filosofiškos frazeologijos, žaidimo akstrakcijomis, neapkenčia bet kurios mistikos. Viskas turi būti jam ryškiai nušviesta proto šviesa, tiksliai išaiškinta, išrodyta. Locke'o sensualizmas buvo jam, be abejo, patogiausia sistema, kuri puikiai atitiks jo būsimą švietėjo darbą. Jis tampa ne tik njutonininku, bet ir karštu Locke'o šalininku („lokininku“).

„Jis pasižadėjo sau sukelti revoliuciją prancūzų dvasioje, ir nuo to laiko, tur būti, sumanė tapti savo tautiečių vadovu visose filosofijos dalyse, kuri tais laikais buvo suėmusi dar gamtos ir dvasinius mokslus“[1]).

Gyvendamas Anglijoje, Voltaire turėjo progos, kaip buvo anksčiau pažymėta, susipažinti su anglų literatūra, poezija. Jis susipažino su Shakespeare'u. Tasai anglų teatro milžinas padarė jam nemažo įspūdžio: Shakespeare'o tragiška galia paveikė jį. Jis stengsis šį tą iš Shakespeare'o teatro pernešti į prancūzų sceną, sak., istorinį koloritą, antikinį respublikonizmą ir t. t. Kaip tikras prancūzų klasikinio teatro auklėtinis, jis nesugebėjo tinkamai suprasti anglų dramaturgo. Jam Shakespeare'o didžiausios ydos — „gero skonio visiška stoka“, „visiškas taisyklių nežinojimas“. Shakespeare'o tragedijos jam tėra „baidykliški farsai“. Senatvėje jis daug griežčiau apibudins didžiausią anglų dramaturgą, vadindamas jį stačiai „girtu barbaru“.

Prancūzija atrodo jam iš tolo keista, kvaila šalis. „Nėr pasauly, manau, nei vienos šalies, — rašo jis, tarp kitko, vienam laiške iš Anglijos[2]), — kur galima būtų rasti tiek prieštaravimų, kiek Prancūzijoje... Karalius moka algas komedijantams (artistams), o kunigai juos ekskomunikuoja. Policijos valdyba stengiasi kuo daugiausia raginti liaudį švęsti karnavalą, bet vos ji (policija) nustato pasilinksminimus, kai jau kalbami vieši poteriai, ir visos vienuolės plakasi viržiu, prašydamos Dievą atleisti (už nuodemingus pasilinksminimus). Mėsininkams uždrausta pardavinėti mėsą pasninko dienomis, bet cukraininkai pardavinėja ją, kiek tik nori... Dievo Motinos šventėmis nėra vaidinimų, bet kiekvieną sekmadienį jų yra. Dievobaimin-

[1]) Crouslé, La Vie et les oeuvres Voltaire, t. I, p. 82.

[2]) Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. XI, p. 85 (Lettre écrite en 1728).

gai skaitomas bažnyčioje skyrius iš Saliamono, kur jis tvirtai pasisako, jog siela mirtinga ir kad vienintelė gėrybė yra gerti ir linksmintis... Juokiasi iš politeizmo, o patys pripažįsta triteizmą (trijų dievų sistemą) ir šventuosius..."

1729 metais Voltaire'ui galiausiai buvo leista grįžti į savo nedėkingą tėvynę. Kad ir daug nekaltai nukentėjęs, kad ir įsimylėjęs Angliją, visas anglų laisves, jis buvo perdaug prancūzas, perdaug prancūzų salonų žmogus, kad nenorėtų vėl atsirasti įprastoj atmosferoj.

„Įžeistas neteisingumu ir persekiojimu, kerštо noro stumiamas, įsidrąsinęs laisvės reginiu, kuri apimdavo viską, net religinius įsitikinimus, galingas šlove, kuri apvainikavo jo vardą užsienyje — dabar jis buvo linkęs mažiau bedaryti ceremonijų su tuo, kas buvo priešinga jo nusistatymui... Jis jautė, kad jo plunksna pasidarė galybė; jis turėjo išbandyti visa, ką galėjo..."[1]).

16. Sugrįžimas. Artistės Lecouvreur mirtis. Grįžęs į Paryžių, Voltaire parodo nepaprasto veiklumo. Jį galima matyti sostinės salonuose. Jis nuolatinis teatro bei užkulisių lankytojas. Jis laimingas adoratorius seniau pažįstamos talentingos aktorės Lecouvreur. Jis spekuliuoja ir dar daugiau turtėja. Jis rašo, rašo. Jis susibičiuliauja su viena mecenate laisvamane (grafiene Fonteine - Martel), anot jo, „vaišingumo deive". Jis apsigyvena jos rūmuose. Ji įsisteigia net naminį teatrą, kad jos svečias (Voltaire) būtų visai patenkintas. Deja, „vaišingumo deivė" netrukus mirė. Rašytojas, matyt, nebuvo perdaug prislėgtas tos mirties, sprendžiant iš šių žodžių: „Aš nustojau puikių namų, kur buvau ponas, ir 40.000 livrų rentos, kurią leisdavo man palinksminti"[2]).

1730 metų pradžioje rašytoją ištinka skaudus smūgis — miršta dar jauna, garsi, visų mylima artistė Lecouvreur, Voltaire'o draugė ir meilužė. Anų laikų bažnyčios papročiais (Prancūzijoje), „komedijantai" (t. y. artistai) negalėjo būti krikščioniškai, katalikiškai laidojami. Aplamai, bažnyčia atsisakydavo teikti sakramentus, jei „komedijantai" neišsižadėdavo savo „nedoros" profesijos (toji priemonė buvo taikoma

---

[1]) Crouslé, op. cit., t. I, p. 85.

[2]) Lettre à Madame la duchesse de Saint-Pierre, 1733.

komedijantams, prostitutėms ir verteivoms). Artistams net buvo uždrausta lankytis į bažnyčią, dalyvauti religinėse praktikose.

Kada artistai norėdavo vesti, jie tuojau susidurdavo su bažnyčios rūstybėmis. Kunigas neduodavo šliūbo, jei susituokią neišsižadėdavo savo amato. Suprantama, kodel daug artistų gyveno nelegališkai, be šliūbo. Kai kas jų griebdavosi gudrybių: neva atsisakydavo nuo savo profesijos, ir tikrai per kelis mėnesius nesirodydavo scenoje, kol gaudavo šliūbą. O paskiau, po jungtuvių, grįždavo į teatrą.

Blogiau būdavo staiga, netikėtai mirus aktoriui. Jis neturėdavo laiko tada išsižadėti prieš mirdamas savo „negarbingos“ profesijos ir turėdavo būti pakastas, „kaip šuva“. Su kokiais sunkumais buvo šiaip taip palaidotas Molière, ir tai su karaliaus užtarymu. Bet bažnyčios žmonės, taip besielgdami su aktoriais, kiekviena proga mielai priimdavo iš jų dovanas. Tas pats abatas, kurs atsisakė palaidoti gražią artistę Lecouvreur, anaiptol neatsisakė primti pinigų, kuriuos ji paliko jo parapijos vargšams[1]).

Panelės Lecouvreur kūnas nakčia, slaptai, buvo išvežtas už miesto ir užkastas (jei kam įdomi topografija: maždaug toj vietoj, kur dabar yra Parlamento rūmai — Chambre des députés, netoli Sėnos). Voltaire buvo prie jos mirties patalo, pats užmerkė jai akis.

Baisiai pasipiktinęs jos kūno pomirtiniu likimu, jis parašė be galo aistringą satyrą: „Panelės Lecouvreur, garsingos artistės, mirtis“ („La Mort de M-lle Lecouvreur, célèbre actrice“): „Nebėr Melpomenos... Ką pasakysit jūs, būsimos kartos, kada sužinosit baisią skriaudą, kurią žiaurūs žmonės padarė šiam nuliūdusiam menui? Jie nedavė palaidoti tos, kuri Graikijoj būtų turėjusi altorius... Ji visus žavėjo, ir jūs už tai ją nubaudėt... Ach! ar man teks visuomet matyti mano silpną tautą, svyruojančią savo noruose, paniekinančią tai, ką šlovino. Mūsų papročiai prieštarauja visuomet mūsų įstatymams...“ Tik Prancūzijoje galimi toki dalykai, kadangi čia viešpatauja prietarai. Ar tai galėtų atsitikti Anglijoj, kur žmonės laisvai gali galvoti, kur galima viską sakyti, kur poetai ir didieji artistai turi savo kapus tarp karalių ir herojų. „O, Atėnų konku-

[1]) La Vie parisienne au XVIII siècle, éd. F. Alcan, 1914, p. 172.

rente, o Londone! o laiminga žeme!.. Dievai, kodel mano šalis nėra šlovės ir talentų tėvynė?..“

Ar žmogus nejaučia to „skirtumo, kurs yra tarp jų (anglų) laisvės ir mūsų vergijos, tarp jų išmintingos drąsos ir mūsų beprotiškų prietarų, tarp paskatinimo, kurį turi menas Londone, ir begėdiškos priespaudos, po kurios našta jis vos begyvuoja Paryžiuje...“[1])

17. „Karolio XII istorija“. Iš Anglijos Voltaire parsivežė su savim puikų istorinį veikalą — „Karolio XII istoriją“. Jis tuoj atidavė ją spausdinti. I tomas išėjo, bet II tomas buvo uždraustas spausdinti, todel kad autorius napalankiai buvo atsiliepęs apie Saksonijos ir Lenkijos karalių Augustą III. Anais laikais Prancūzijoje net apie svetimšališkus karalius reikėjo rašyti su atitinkama pagarba, nes tai buvo juk „Dievo valia“ pateptieji žmonės. Tada autorius pasirūpino slaptai išspausdinti II tomą provincijoje (Rouen'e), panaudojęs tenykščių valdininkų ir „savo žmonių“ pagalba. Laimei, XVIII amžiuje Prancūzijoje provincijos valdininkai kartais ne per daugiausia klausydavo centro spaudos dalykuose. 1731 metais „Karolio XII istorija“ kontrabandiniu būdu buvo atgabenta į sostinę (kunigaikštis Richelieu, Voltaire'o senas draugas nuo mokyklos suolo, padėjo atvežti tą uždraustą „prekę“).

Savo „Karolio XII istorijoj“ („Histoire de Charles XII, roi de Suède“) Voltaire pirmą kartą pasirodo kaipo pirmos rūšies istorikas. Jo žavingo lengvumo plunksna, jo elegantiškas stilius, jo mokėjimas gyvai, įdomiai pasakoti padarė iš kalbamojo veikalo nelyginant kokį romaną. Tikrai, skaitančioji publika, net kritika, „Karolio XII istoriją“ sutiko kaip romaną. Bet tai buvo iliuzija, parėjusi nuo autoriaus rašymo technikos. Šiaip tasai kūrinys yra rimčiausia, moksliškiausia istorinė monografija, kur autorius kritiškai ir objektyviai aprašo likimą karingo švedų karaliaus, to nepaprasto XVIII amžiaus pradžios Don Kichoto, jo karus, jo meteorinį pasirodymą Europos politiniame danguje, jo žlugimą. Didžiausias karų priešininkas, amžinas pacifistas, Voltaire randa savo herojuje kaip tik gyvą išrodymą to, kiek turi savy pražūtingo karingos avantiūros,

---

[1]) Lettre à Thieriot, le 1 mai 1731.

užkariavimai, visokios šlovės pagundos mūšių laukuose, Marso laurai, ir kaip liūdnai jie baigiasi.

„Karolio XII istorija "yra pirmas, galima sakyti, moderninis istorijos mokslo veikalas. Pirmų rankų šaltinių išnaudojimas, vykęs visokių prieinamų autoriui rankraščių surankiojimas, aprašomų įvykių liudininkų apklausimas, etc. — visa tai rodo, kiek Voltaire'ui rūpėjo turėti kuo plačiausių, kuo nuodugniausių informacijų. Surinkta medžiaga autoriaus praleista pro kritišką filtrą — jis atidžiai ir atsargiai įvertina kiekvieno šaltinio svarbą, autentiškumą, objektyvumą. Jo monografijoj nėra nei pėdsako klasikinio istorinio aparato — aprašomų veikėjų pramanytų kalbų ir portretų, kaip sak., Kvinto Kurcijaus „Aleksandre". Jei Voltaire paduoda kalbas — tai autentiškos kalbos, jei jis cituoja laiškus — tai autentiški laiškai, jei jis atvaizduoja veikėjus — jis tai daro, pasiremdamas smulkiais patikrintais faktais[1]).

XIX amžiaus istorikai, kuriems rados prieinami Švedijos archyvai, kurie galėjo šį tą pataisyti ar pridėti „Karolio XII istorijoj", tinkamai įvertino Voltaire'o erudiciją, jo metodą, jo istoriko genijų. Tuo savo veikalu Voltaire jau parodo kelią moderninei istorijai, jau rengiasi tapti naujovišku „istorijos tėvu".

18. „Zaira". Voltaire'o teatras. Prisiekęs dramaturgas, tragiško teatro valdovas, Voltaire niekuomet neužmiršta reikalo rašyti naujas tragedijas. Iš Anglijos jis buvo parsivežęs „Brutą", kiek šekspyriškos dvasios pjesę. Veikiai jis stato kelias kitas tragedijas su kai kuriomis šekspyriškomis žymėmis. Kadangi meilė neturėjo tose tragedijose prideramo svorio, jos pasiliko be pasisekimo.

Autorius pasiryžta tada duoti publikai švelniausią, jautriausią, meilingiausią tragediją — jis rašo savo „Zairą" („Zaïre"). Kaip paprastai, rašo jis savo tragediją labai greit. „Zaira" buvo sukurta per 22 dienas. Teisybė, jis ilgai ją taisė. (Kartais jam pasisekdavo parašyti tragediją per 6 dienas; už tai jis taisydavo, perdirbinėdavo tokią nepaprastai greit parašytą pjesę mėnesius ir net metus). Jis rašo kartu ir operą (operai tekstą, libretto). Produktingumas nec plus ultra!

[1]) Lanson, Voltaire, p. 110.

„Visi man prikiša, — rašo jis kaip tik „Zairos“ kūrimo karštyje, entuziazme (paprastai, kada Voltaire ką rašo, jis rašo be galo įsimylėjęs savo veikalą), — visi man prikiša, kad aš neįdedu meilės į savo pjeses. Jie galiausiai turės jos (meilės), duodu jums žodį, ir tai ne lengvos meilės. Aš noriu, kad nieko nebūtų tiek turkiško, tiek krikščioniško, tiek meilingo, tiek švelnaus, tiek pasiutiško, kaip tai, ką aš dabar rašau eilėmis, norėdamas jiems patikti... Ar aš labai klystu, ar toji pjesė bus ypatingiausia iš visų, kurias mes turim teatre. Čia užtiksi vardus Montmorenci, švento Liudviko, Saladino, Jėzaus ir Mahometo. Joje kalbama apie Sėną ir Jordaną, apie Paryžių ir Jeruzalę. Joje mylės, krikštys, žudys...[1]).

Baigęs tragediją, autorius neiškenčia neprisipažinęs, kad joje jis pasidavęs visam galimam jo širdies jautrumui. „Tai vienintelė švelni tragedija mano parašyta[2]).“ Tuo būdu tragikas griebėsi toj savo pjesėj rasiniškų tonų.

„Zairos“ pasisekimas scenoje buvo negirdėtas. Publika, ypač damos, verkė. Autorius galėjo šildytis šlovės spinduliuose. O jis buvo be galo jautrus tai nepastoviai šlovei. „Kiek darbo, kiek vargo, — prisipažįsta jis, — tuščios šlovės dūmams. Tuo tarpu, ką mes veiktume be šitos chimeros? Ji reikalinga dvasiai, kaip maistas kūnui“.

Kada ketvirto tragedijos vaidinimo metu autorius pasirodė vienoj ložėj, publika karštai pradėjo jam ploti. „Malonu, kada žmogų ne neapkenčia jo šaly“ — „kukliai“ prisipažįsta Voltaire[3]). Nuo „Zairos“ pastatymo laikų Voltaire tikrai tapo teatro valdovu, teisėtu įpėdiniu Corneille'o ir Racine'o.

Dar XVIII amžiaus gale Condorcet taip entuziastiškai rašė apie „Zairą“: „Šita pjesė yra pirmutinė, kurioje jis (Voltaire), palikęs Corneille'o ir Racine'o pėdsakus, parodo meną, talentą, stilių, priklausančius tik jam. Niekuomet tikresnė, aistringesnė meilė nėra išsunkusi tiekos saldžių ašarų. Niekuomet joks poetas nėra atvaizdavęs pavyduliavimo beprotysčių tokioj švelnioj, tokioj naivioj, tokioj kilnioj sieloj... „Zaira“ yra

---

[1]) Lettre à M. de Formont, 29 mai 1732.
[2]) Lettre à M. la Roque, 1732.
[3]) Lettre à M. de Formont, 1732.

visokių pažiūrų žmonėms ir visokiems kraštams tragedija švelnių širdžių ir skaisčių sielų..."[1]).

Daug kas iš prancūzų literatūros istorikų mano — tai nusistovėjusi veik tradicinė nuomonė — kad visas, ar beveik visas Voltaire'o teatras mažiau daugiau imituojąs rasinišką. Shakespeare'o įtaka išeinanti aikštėn Voltaire'o teatre sugrįžus jam iš Anglijos. Tasai šekspyrizmas ryškus tiek jo romėniškose tragedijose („Brutus", 1730, „La Mort de César", 1736 ir k.), tiek prancūziškose pjesėse („Zaïre", „Tancrède" etc.). Voltaire nueisiąs toliau už Shakespeare'ą tolimų civilizacijų (ne europejiškų) atvaizdavimu scenoje, sak., kiniečių („L'Orphelin de la Chine")[2]).

Bet į Voltaire'o teatrą gal reikėtų žiurėti Lion'o, Lanson'o ir k. kritikų akimis, kaipo į originalesnį, ne taip, kaip tradiciškai žiūrima. Voltaire savo tragedijose inscenizuoja visuotinę istoriją. Jis atvaizduoja įvairių laikų ir įvairių tautų (net egzotiškiausių) žmones — arabus („Zairoj", „Mahomete"), asiriečius („Semiramide"), kiniečius („L'Orphelin de la Chine"), Amerikos aborigenus („Alziroj"), graikus, romėnus, prancūzus ir t. t. Voltaire įneša nemaža naujumo į savo teatrą — ne tik idėjiško, bet ir techniško. Jo filosofizmo prisisunkusi veik kiekviena jo pjesė. Puikios dekoracijos, turtinga mise en scène, pastangos užlaikyti vietos ir laiko koloritą pripratino XVIII amžiaus prancūzų publiką prie melodramatinių efektų, prie romantiškų efektų. Revoliucijos laikų melodrama daug ką paims iš volteriško teatro. Žodžiu sakant, Voltaire dramaturgas yra nepaprastos reikšmės data prancūzų teatro, prancūzų dramos istorijoj. Voltaire'o teatras „paaiškina perėjimą nuo klasikinės tragedijos prie romantiškos dramos, perėjimą nuo „Atalijos" (Racine'o) prie „Hernani" (Hugo)[3]).

19. „Skonio šventovė". Šalia savo laimėjimų istorijos ir teatro srity Voltaire iškyla tuo pat metu ir kaip literatūros kritikas, kaip „gero skonio" įstataleidys, kaip naujas Boileau. Jis

---

[1]) Condorcet, Vie de Volt. Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. I, p. 11.

[2]) Ascoli, Voltaire. Apud Bédier et Hazard, Hist. de la litt. franç., éd. Larousse, t. II, p. 76.

[3]) Lanson, Voltaire, p. 105.

duoda savo „Skonio šventovę“ (Le Temple du goût, 1733), mažą kritikos veikalėlį, kuriame įvertina klasikinio amžiaus rašytojus ir savo amžininkus literatus. Tasai kūrinys, aiškus dalykas, turėjo labai padidinti Voltaire'o priešininkų skaičių tarp literatų, tarp visų tų, apie kuriuos jis nieko nepasakė savo veikale, kurių kūrybą jis be galo sąmojingai pajuokė, kurių literatūrinių stabų jis neapvainikavo. Kadangi teigiamos jo kritikos susilaukė nedaug kūrėjų — daugiausia tik Voltaire'o draugai, poetai epikūrininkai, saloniškos dvasios estetai, panašūs į „Skonio šventovės“ autorių — jo nutylėtų ar negailestingai pajuoktų priešų skaičius turėjo būti didelis. Jie nemenkai gadins jam ūpą ateity — negalėdamas pakelti nė mažiausios kritikos, nukreiptos prieš jį, Voltaire baisiai pyks ir su įnirtimu reaguos veik į kiekvieną užpuolimą.

Suprantamas dalykas, kad naujas „gero skonio“ valdovas savo kritikoj remiasi ir remsis klasikine tradicija, Boileau, saloniškais reikalavimais ir savo nesulyginamu sąmoju. Jei klasikinio ar pseudoklasikinio teatro likimas ir išlaikymas XVIII amžiuje nemaža parėjo nuo Voltaire'o dramatinės veiklos ir autoriteto, lygiai taip pat klasikinis poezijos idealas, Boileau pomirtinės diktatūros pančiai, „gero skonio“ vardu, ilgam buvo sutvirtinti „Skonio šventovės“ autoriaus.

20. „Angliškų laiškų“ pasirodymo istorija ir jų sudeginimas. Intensyviai dirbdamas ir poezijos ir prozos srityse, Voltaire neužmiršta savo pagrindinio rašto, pradėto Anglijoje, neužmiršta savo „Angliškų ar Filosofiškų laiškų“. Tasai veikalas, kaip sakyta, buvo pradėtas rašyti Anglijoje, anglų gyvenimo įspūdžių įtakoje. Daugumas laiškų, pasak autoriaus, buvo parašyta 1728 metais Anglijoje. Tuo galima tikėti. Toks volteristas, kaip kad prof. Lanson, išleidęs kritišką „Angliškų laiškų“ leidimą, laiko tat visai įtikinama[1]). Galutinė „Laiškų“ redakcija buvo vėlybesnė. Ypač uoliai autorius apdirbinėja, papildo, šlifuoja savo kurinį 1731 — 1732 metais. Dar 1732 metų viduryj jis ieško savo „Laiškams“ reikalingų jam literatūrinių šaltinių[2]). Jo viltys gauti leidimą legališkai spausdinti veikalą nuėjo niekais. Reikėjo griebtis,

[1]) Lettres philosophiques, édition critique par Lanson, t. I. p. XXXVIII.

[2]) Revue d'histoire littéraire de la France, 1930, Nr. 2, p. 227.

kaip paprastai, nelegalių priemonių. Publikos tarpe pradėjo skleistis gandai apie naują nepaprastos drąsos ir įdomumo Voltaire'o kūrinį, tiesiog „skandalingą“ kūrinį. Valdžia labai atidžiai sekė autorių. Voltaire pasielgė gan gudriai — vieną „Angliškų laiškų“ rankraštį, išverstą angliškai, jis nusiuntė į Angliją, į Londoną, kur buvo jo draugas ir agentas Thieriot, o kitą, prancūzišką originalą, atidavė vienam nelegališkų raštų spaustuvininkui Jore'ui (Rouen'e), kuriam Bastilija buvo pažįstama ne tik iš girdų ar iš matymo.

Autorius vis delto delsė su prancūziško savo rašto spausdinimu. Jis tikėjosi, kad angliškas jo veikalo leidimas Londone galėsiąs kiek paruošti, suminkštinti prancūziško leidimo baisybes. Tuo tarpu pasirodę Prancūzijoje nauji raštai, anglų gyvenimo aprašymams skirti, paskatino Voltaire'ą skubėti su savo veikalu, kurs kiekvieną dieną nustodavo savo naujumo. 1733 metais išėjo jo „Laiškai“ Londone.

Iš Voltaire'o korespondencijos su jo draugais matyt, kiek autorius turėjo vargo, baimės, kiek buvo susirūpinęs tuo savo leidiniu, kokių priemonių griebėsi, kad jo nesuimtų ir neįkištų į Bastiliją. „Filosofiški laiškai“, — rašo jis vienam savo draugui, — politiški, kritiški, poetiški, eretiški ir velniški parduodami anglų kalba Londone su dideliu pasisekimu. Bet anglai yra prakeikti Dievo „papfigai“ (popiežiaus ėdikai), sutverti tam, kad išrodytų demonų darbus...“[1]). „Nebūtų gera, — rašo jis Thieriot į Londoną, — jei šis veikalas („Angliški laiškai“) pasirodytų kaip mano parašytas (koks visai pamatuotas atsargumas!). Verčiau tebūnie tai intimiški laiškai, kuriuos aš jums rašiau ir kuriuos jūs išspausdinot. Štai kodel jums reikia knygos pradžioje padėti prakalbą, kuri paaiškintų publikai, jog mano bičiulis Thieriot, kuriam aš rašiau tuos skarmalus apie 1728 metus, išspausdino juos 1733 metais ir kad jis mane myli visa savo širdimi...“[2]).

Voltaire prašo vieną savo draugą, kad tasai prikalbėtų spaustuvininką Jore'ą (Rouen'e) pasiųsti autoriui tokį laišką: „Gerbiamasis, aš gavau jūsų laišką, kuriame jūs mane prašot nespausdinti ir neleisti spausdinti Rouen'e „Laiškų“, kurie pla-

---

[1]) Lettre à M. de Formont, 1733.

[2]) Lettre à Thieriot, 1733.

tinami Londone jūsų vardu. Prižadu jums patenkinti tą jūsų norą. Jau seniai pasiryžau aš nieko nespausdinti be leidimo..."[1]).

Veikiai tam pačiam savo draugui (de Cideville'ui) autorius rašo šitaip: „Ką tik nusiunčiau... labai uoliam, bet ir labai griežtam Jore'ui „XXV laišką", kame yra maža diskusija, kurią išdrįsau iškelti Pascal'ui. Tasai krikščioniškas mizantropas, kad ir kilnus būdamas, tėra man žmogus, kaip ir kitas, kada klysta, o klysta jis, man rodos, dažnai. Ne prieš „Provinciališkų laiškų" autorių aš rašiau, bet prieš „Minčių" kūrėją, kur jis, man regis, puola žmoniją daug žiauriau, negu jėzuitus... Esu labai supykęs ant šito dievoto satyriko...[2]).

Tam pačiam korespondentui už kelių dienų: „Aš rūpestingai peržiūrinėjau savo mažas „Pastabas", skaitydamas korektūras, ir vis daugiau įsitikinu, kad didieji žmonės taip pat gali klysti, kaip kad ir paprastieji. Aš manau, kad yra proto tvirtumas, kaip kad yra kūno stiprumas; stipriausieji kartais jo (to stiprumo, jėgos) nustoja, ir silpniausi žmonės gali bandyti savo jėgas su stipriausiais, kada pastarieji tampa ligoniai. Štai delko aš drįstu pulti Pascal'į...

„Kuo aiškiau matau artėjantį pavojų (t. y. „Laiškų" išspausdinimo), pradedu kiek drebėti; imu manyti, kad tai čia (t. y. Prancūzijoje) bus perdrąsu, ką Londone rado paprasta... Ypač nerimauju del dviejų ar trijų „Laiškų", su kuriais noriu supažindinti tuos, kas žino geriau už mane, kuria prasme (kaip) reikia garbinti čia (t. y. Prancūzijoje) scholastišką įžulumą. Tik po jų peržiūrėjimo ir sprendimo aš rizikuosiu išleisti šią knygą"...[3]).

„Aš jaučiu kiekvieną dieną, tiek del savo galvojimo, tiek del savo nelaimių, kad nėsu sutvertas gyventi Prancūzijoj...[4]).

„O mentes hominum! o quantum est in rebus inane!"
Persius, sat. I, V, 1.

„O aš šimtą kartų daugiau „inanis" (tuščias) už tą viską, rizikuodamas savo gyvenimo ramybę lengvabūdiškam patenkinimui sakyti tiesas žmonėms, kurie jų (tiesų) neverti!.. Koks jūs išmintingas, mano brangusis Fromont! Jūs taikoj kultivuo-

[1]) Lettre à M. de Cideville, 1733.
[2]) Lettre à M. de Cideville, 1733 (1 juillet).
[3]) Lettre à M. de Cideville, 1733 (3 juillet).
[4]) Lettre à Thieriot, 1733 (24 juillet).

jate savo žinias. Pripratę prie savo turtų, jūs nesirūpinat, kad juos pamatytų. O aš esu, kaip vaikas, kurs visiems nori parodyti jam duotus žaisliukus. Būtų daug išmintingiau, be abejo, nusmelkti savyje reikalą rašyti... Laimingas tas, kurs tegyvena savo draugams! Nelaimingas tas, kurs gyvena tik publikai! Be visų šių gražių ir nereikalingų minčių, aš jus prašau, jus ar mūsų draugą Cideville'į, užrakinti (tuo tarpu) dvidešimčia raktų tą skandalo sandėlį, kurį Jore ką tik išspausdino"... (t. y. „Angliškus laiškus")[1]).

„Man žiauriai grasina iš visų pusių. Jei jūs mane mylit, mano brangusis Thieriot, sulaikykit, kiek galėdami, prancūzišką leidimą. Aš žuvęs žmogus, jei leidinys pasirodys dabar... Aš nėsu tikras savo laisvės. Mane persekioja. Mane verčia visko bijoti ir kodel? Už nekaltą veikalą, į kurį su laiku žiūrės, be abejo, visai kitoniška akim. Mane tinkamai įvertins, bet aš būsiu miręs"...[2]).

Galiausiai, 1734 metais, pasirodė prancūziškas „Laiškų apie anglus ar Filosofiškų laiškų" leidimas. Veikalas kontrabandos keliu atsirado sostinėj. Negirdėtas skandalas ir pasisekimas lydėjo tos knygos pasirodymą. Leidėjas veikiai buvo suimtas ir įkištas į Bastiliją. Autorius, kurs tuo metu viešėjo provincijoje pas vieną didiką (jis, be abejo, turėjo pagrindo „viešėti" provincijoje tokiu netikru sau laiku), sužinojo, kad darė kratą jo bute (Paryžiuj), kad policija knisosi jo popieriuose, rankraščiuose. Veikiai išėjo įsakymas areštuoti rašytoją. Voltaire pasislėpė provincijoje pas vieną savo naują draugę (ir meilužę), pas markyzę du Châtelet, jos dvare. Jį paliko kol kas ramybėj, nors per 10 metų suėmimo įsakymas nebuvo atšauktas. (Gudri valdžios priemonė kiek sutūrėti Voltaire'o liežuviui ir plunksnai).

Tuo tarpu pasmerktoji „velniška" Voltaire'o knyga buvo iškilmingai, viešai sudeginta budelio ranka. „Juokingas paprotys, — pažymi del to Voltaire'o biografas Condorcet... — bet yra žmonių, kuriems reikia daugiau kaip trijų amžių pastebėti kokiam absurdiškumui"...[3]). Tasai knygos sudeginimas, leidėjo

---

[1]) Lettre à M. de Fromont, 1733 (26 juillet).

[2]) Lettre à Thieriot, 1733 (28 juillet).

[3]) Condorcet, Vie de Voltaire: Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. I, p. 13.

suėmimas, autoriaus persekiojimas nei kiek nekliudė pasirodyti penkiems leidimams per vienerius (1734) metus, ir dar penkiems iki 1739 metų, t. y. per 5 metus išėjo 10 „Laiškų apie anglus ar Filosofiškų laiškų“ leidimų (žinoma, nelegališkų). Leidimų skaičius anais laikais, reikia pasakyt, rekordiškas! Matyt, veikalas turėjo ne tik „uždrausto vaisiaus“ skonį, buvo ne tik sensacingas, bet be galo atitiko visuomenės nuotaiką, frondinės visuomenės pažiūras, atitiko intelektualinę laiko atmosferą, sukondensavo daugelio siekimus, žodžiu sakant, tai buvo veikalas be galo aktualus.

21. „Angliškų ar Filosofiškų laiškų“ temos. „Laiškai apie anglus ar Filosofiški laiškai“ Jore'o leidime, t. y. pirmame prancūziškame leidime, susideda iš 25 laiškų. Paskutinis, XXV laiškas, yra tik priedas, nieko bendro neturįs su Anglija, bet labai gimininga viso veikalo filosofijai — tai vad. „Pastabos apie Pascal'į“, didžiausią Prancūzijoj krikščionybės gynėją. Pirmieji 7 laiškai skirti anglų religinių sektų aprašymui, daugiausia vad. kvakerių sektų. Apie kvakerius autorius kalba net keturiuose laiškuose. Tonas laiškų, skirtų kvakeriams, lengvai ironiškas. Voltaire pasakoja apie juos juokaudamas dažnai, bet juokaudamas su simpatija. Iš krikščioniškų sektų kvakeriai, matyt, jam pakenčiamiausi.

Daug aštriau, kartais pašiepiamai, autorius aprašo anglikonų ir presbiterijonų dvasiškiją, t. y. gausingiausių religijų Anglijoje. Tonas čia ryškiai satyriškas. Voltaire'ui rūpi kiekviena proga paliesti prancūzų dvasiškiją, padaryti sarkastišku aliuzijų į katalikų bažnyčią, į katalikų kunigus.

VIII, IX ir X laiškuose autorius aprašo politinę ir ekonominę Anglijos santvarka — jos parlamentą, jos valdžią, jos prekybą. XI laiške Voltaire paliečia neva medicinos klausimą — naują tada raupų skiepijimą, į kurį su pasibaisėjimu žiūrėta Europoje, ypač Prancūzijoje, ir kurs buvo sėkmingai vartojamas Anglijoje. Tasai „mediciniškas laiškas“ iš esmės yra savotiškas laisvos anglų filosofijos įvadas, nesuvaržytos, kaip kitur, ir turinčios del to laimingos įtakos pačiam gyvenimui.

Nuo XII iki XVII laiško imtinai traktuojami anglų mokslas ir filosofija. XII laiške autorius su entuziazmu rašo apie ekspe-

rimentalinio metodo tėvą Bacon'ą. XIII laiške — pavojingiausiam, eretiškiausiam, kurs daugiausia prisidėjo su XXV laišku (apie Pascal'į) prie knygos sudeginimo — išdėstoma, su didele Voltaire'o simpatija ir pritarimu, garsaus anglų filosofo Locke'o teoriją. XIV laiškas paskirtas sulyginimui Descartes'o ir Newton'o asmenybių ir jų filosofijos, Descartes'o metafizikos nenaudai. XV — XVII laiškuose autorius be galo aiškiai, prieinamai, tiesiog įkaldamas mintis į galvą skaitytojui, išdėsto Newton'o visuotinės traukos (gravitacijos) teoriją, Newton'o optiką, jo matematikos filosofiją.

XVIII — XXII laiškuose Voltaire duoda anglų poetiškosios kūrybos paveikslą. XVIII laiškas skirtas anglų tragedijai — Shakespeare'ui, Dryden'ui, Addison'ui. XIX laiške paliečiami anglų komedijos dalykai ir kai kurie komedijos atstovai, pav., Wicherley, Congreve ir k. XX ir XXI laiškuose autorius nurodo, kaip aukšti ponai kultivuoja poeziją ir didžiuojasi savo plunksna daugiau, negu savo titulais. XXII laiške Voltaire kalba apie anglų poeziją, daugiausia apie Pope'o kūrybą. XXIII ir XXIV laiškuose autorius su pasigėrėjimu pažymi, kaip aukštai garbinama literatūros, poezijos veikla Anglijoje, tuo pačiu duodamas suprasti, kaip netinkamai tasai darbas vertinamas Prancūzijoje. XXV laiške, tame savotiškam priede prie XIII laiško, Voltaire, kritikuodamas ir diskredituodamas Pascal'į, taiko smūgį krikščionybei, dogmatinei religijai. Tasai antireliginis, antikrikščioniškas veikalo epoligas galėtų būti įdėtas į knygos pradžią, kaip prologas, kaip uvertiūra, kaip paslėpta, bet pagrindinė autoriaus tendencija ir inspiracija.

Ne tiek „Laiškų" naujumas — faktiškai jau prieš Voltaire'o kūrinio pasirodymą Prancūzijoje šį tą žinojo apie anglų literatūrą, filosofiją, mokslą, religines sektas ir kitus dalykus — kiek „Laiškų" drąsa, kiek autorius nepaslėpti tikslai, atitinką plačios publikos reikalus, kiek jo literatūrinis talentas užkariavo jiems negirdėtą pasisekimą. Prieš „Angliškų laiškų" pasirodymą, XVIII amžiaus pirmais dešimtmečiais, ėjo keli žurnalai, skirti anglų literatūrai ir kultūrai, pav.: „La Bibliothèque anglaise" (1717 — 1728) „Les Mémoires littéraires de la Grande Bretagne" (1720 — 1724). Buvo išversta šiek tiek veikalų skirtų religijos filosofijai (su deistine tendencija). Locke tapo veik klasikiniu filosofu Prancūzijoje prieš 1720 m. ir sudomino

a M. Thiriot a forges ~~1715~~ 1722
N° 16 20 juillet

plus de nouvelles a la main mon cher ams. ni de gazettes on est a forges a la source des nouvelles, je ne vous conseille point de commencer votre edition au prix que lon vous propose. je vois quil vaudroit mieux vous accomoder avec un libraire qui se charge vroit des frais et des risques, et qui en vous donnant cinquante ou soixante pistoles vous conserveroit votre tranquilité. songez je vous prie a tous les perils quon courus henri quatre. il nest entré dans la capitale que par miracle. on a beaucoup crié contre lui, et comme la sureté devient plus grande de jour en jour dans linquisition de la librairie, il se pourra fort bien faire quon saisisse les exemplaires de l'abbé de chaulieu a cause des

Voitaire'o fac-simile.

net jėzuitus[1]). Nemaža veikalų, nukreiptų prieš religinę netoleranciją, fanatizmą, despotizmą, platinosi rankraščiuose („sveiko proto“ vardu). Bet, bendrai imant, toji angliška ir laisvamaniška literatūra buvo labai sunki skaityti, buvo griozdiška, pedantiška, prieinama specialistams, „filosofiškoms galvoms“.

Voltaire visą tą sunkią artileriją pakeitė, vaizdžiai ir moderniškai kalbant, kulkosvaidžiais. Jis pavartojo naują metodą, kurio receptus rado dar pas senąjį Bayle'į. Tie receptai, žinoma, būtų pasilikę be reikšmės, jei gamta nebūtų apdovanojusi Voltaire'o ypatingu ironijos, jumoro genijum, pajuokimo, pašiepimo genijum. Ironijos, jumoro, pašiepimo metodą jis pirmą kartą pilniausiai parodo savo „Laiškuose apie anglus“. Kada jis kalba apie sveiko proto atstovus, apie Locke'ą ar Newton'ą, jis laikosi rimto tono. Bet kaip tik rašytojas susiduria su neigiamais, jo nuomone, reiškiniais, kaip tik jam tenka daryti aliuzijų į anų laikų Prancūzijos biaurią politinę, socialinę ir ypač religinę tikrovę, jo tonas tuoj pavirsta ironišku, jumoristišku, sarkastišku.

Be abejo, autorius idealizuoja anglų gyvenimą ir kultūrą. Jis čia toli gražu neprisilaiko aprašymo sine ira et studio. Jis sušvelnina anų laikų anglų papročių šiurkštumą, apgrabumą, jų pirkliškas ydas. Kai ką jis net pakeičia efektingumo deliai. Reikia pasakyti, kad Voltaire'e visuomet glūdi saloniškas prancūziškas rašytojas, jis pirmiausia ir daugiausia nori patikti skaitytojui, ir patikęs užvaldyti jo galvą. Jis filosofuoja — ir filosofuos iki savo gyvenimo galo — saloniškai, t. y. lengvai, maloniai, sąmojingai, be to dar išimtinai volteriškai, t. y. ironiškai, jumoristiškai, sarkastiškai.

„Tie daug sau leidžią „Laiškai“ nurodinėja visai revoliucinę programą... Voltaire surenka (čia) viską — politinę laisvę, religinę laisvę, filosofinę laisvę, pagerinimą žmogaus gyvenimo, eksperimentalinį metodą... Iš visų savo pastabų apie Angliją, jis daro taraną, kurį meta į pagrindines Prancūzijos įstaigas. Atimkit visa tai, ką jis kritikuoja: slegiantį religinį vienumą, dvasiškijos turtingumą, jos politinę galią, karališką despotizmą, bajorijos privilegijas. Leiskit, ko jis nori: pirklio ir bajoro lygybės, mokesčio proporcionalumo, tikėjimo ir proto persiskyrimo, eksperimentalinio metodo įsiviešpatavimo, mok-

[1]) Mornet, Hist. générale de la litt. franç. II partie, éd. Larousse, pp. 168-169.

slo ir literatūros laisvės. Kas pasilieka iš Liudviko XV Prancūzijos?“ ...[1]). „Laiškai apie anglus ar Filosofiški laiškai“ yra vienas iš reikšmingiausių Voltaire'o kūrinių, tai žymi data prancūzų XVIII amžiaus intelektualinėj istorijoj[2]). Tai pirmas, galima pasakyti, nors dar nepilnas, garsaus obalsio įkūnijimas: „Ecrasez l'infâme!“ Tai pirma bomba, mesta į senąjį režimą ir pašiepimu užtaisyta. Tai švietimo kovos pirmas garsus trimitas, pirmas, veik atviras, „filosofijos“ šturmas prieš bažnyčią ir absoliutizmą, pirmas griežtas, mažai užmaskuotas įspėjimas senajam režimui: memento mori.

22. Anglų religinės sektos. Savo laiškuose apie kvakerius (t. y. pirmuose „Laiškuose apie anglus“) autorius pasakoja, kaip jam teko susipažinti Londono apylinkėse su vienu įžymiu kvakeriu ir sužinoti iš jo apie tos sektos ypatumus. „Aš, — rašo Voltaire, — pradėjau nuo klausimo, kurį geri katalikai nekartą stato hugenotams:

— Mano brangusis pone, — tariau aš, — ar jūs krikštytas?

— Ne, — atsakė man kvakeris, — ir mano vienminčiai taip pat ne.

— Po šimts pypkių, tuo būdu jūs nesat krikščionis!

— Mano drauge, — atsakė jis man švelniai, — nesikeik; mes esam krikščionys, bet mes nemanom, kad krikščionybė glūdėtų tame, kad ant galvos užpiltų vandens ir užbertų žiupsnį druskos.

— O mano Dieve! — sušukau aš, įžeistas tokiu bedieviškumu — ar jūs užmiršot, kad Jėzus Kristus buvo Jono apkrikštytas?

— Drauge... — atsakė kvakeris, — Kristus gavo krikštą iš Jono, bet pats niekuomet nekrikštijo nieko; o mes ne Jono, bet Kristaus mokiniai. Didysis apaštalas Povilas rašė korintiečiams: „Kristus mane pasiuntė ne krikštyti, bet skelbti evangelijos“; tas pats Povylas apkrikštijo vandeniu tik du žmones, ir tai gal prieš savo norą; jis apipiaustė savo mokinį Timotiejų:

---

[1]) Lanson, Voltaire, pp. 51-52.

[2]) Ascoli, Voltaire, apud Bédier et Hazard, Hist. de la litt. franç., éd. Larousse, t. II, p. 73.

kiti apaštalai apipiaustydavo visus tuos, kas to norėjo. Ar tu apipiaustytas? — paklausė jis mane.

Aš atsakiau jam, kad neturėjau tos garbės.

— Na, drauge, — tarė jis tada, — tu esi krikščionis būdamas neapipiaustytas, o aš nekrikštytas...[1])

* *
*

„Jūs esat jau matę, — rašo Voltaire vienam tolimesniam laiške[2]), — kad kvakeriai yra gavę pradžią nuo Jėzaus Kristaus, kurs, pagal juos, yra pirmas kvakeris. Religija, sako jie, buvo sugadinta beveik tuoj po jo mirties ir pasiliko sugedusi apie 16 amžių. Bet visuomet būdavo pasauly kiek slaptų kvakerių, kurie palaikė šventą ugnį... kol galiausiai šita šviesa užžibo Anglijoje 1642 metais". Tais metais pasirodė kvakerių naujas apaštalas, kažkoks Fox, kurs veikiai susirado daugybę pasekėjų. „Fox laikė save Dievo įkvėptu žmogum. Todel jis manė, kad jam reikia kalbėti ne taip, kaip kalba kiti žmonės. Jis drebėdavo, darydavo grimasas, sulaikydavo kvėpavimą... Veikiai jis labai priprato būti įkvėptas. Tai buvo pirma dovana, kurią jis suteikė savo mokiniams. Jie darė, su giliu tikėjimu, visas savo mokytojo grimasas, jie drebėjo, kiek tik galėjo įkvėpimo (dieviško) momentu. Iš čia jie gavo kvakerių vardą („quakers), kas reiškia „drebėtojai". Jie drebėjo, kalbėjo pro nosį, juos traukė konvulsijos, ir jie tikėjo turį savyje Šventą Dvasią. Jie buvo reikalingi kelių stebuklų, jie juos (stebuklus) padarė".

* *
*

„Anglija yra sektų šalis: multae sunt mansiones in domo patris mei. Anglas, kaip laisvas žmogus, eina į dangų tuo keliu, kurs jam patinka. Tačiau, kad ir gali čia kiekvienas tarnauti Dievui, kaip nori, jų (anglų) tikroji religija... yra episkopalinė sekta, vadinama anglikonų bažnyčia... Anglikonų dvasiškija išlaikė daug katalikiškų ceremonijų, o ypač pripratimą labai skrupulingai imti iš parapijonių dešimtinę.

Papročių atžvilgiu anglikonų dvasiškija geriau susitvarkiusi, nekaip Prancūzijoje, ir štai to priežastis: visi dvasinin-

[1]) Lettre première.
[2]) Lettre troisième.

kai auklėjami Oxford'o ar Cambridge'o universitetuose, toli nuo sostinės sugedimo. Bažnytinių vietų užimti jie kviečiami vėlokai, tokiam amžiuje, kada žmogus neturi jokių kitų aistrų be šykštumo. Geros vietos čia yra kaip atlyginimas už ilgą tarnavimą tiek bažnyčioje, tiek kariuomenėje. Čia nepamatysi jaunų žmonių vyskupų ar pulkininkų, ką tik išėjusių mokyklą. Be to, beveik visi dvasininkai yra vedę. Rūstus gyvenimas universitete, retas santykiavimas su moterimis paprastai verčia anglikonų vyskupą tenkintis vien savo žmona. Kunigai kartais eina į smukles, o jei pasigeria, tai rimtai ir be skandalo.

Toji neapibrėžta būtybė, kuri nėra nei dvasininkas nei pasaulietis, žodžiu sakant, tai, kas vadinasi abatu, Anglijoje yra nežinoma rūšis... Kada (anglų dvasininkai) sužino, kad Prancūzijoje jauni žmonės, pragarsėję savo ištvirkimu ir išauklėti prelatūrai moterų intrigomis, viešai mylisi, linksminasi, sustatinėdami švelnias daineles, kasdien rengia delikatnas ir ilgas vakarienes, o po vakarienės eina prašyti Šventos Dvasios šviesos ir drąsiai vadina save apaštalų įpėdiniais... — anglų dvasininkai dėkoja Dievui, kad jie protestantai. Bet tai niekšingi eretikai, verti, kad juos sudegintų visi velniai, kaip sako dėdė Pranciškus Rabelais; štai kodel man nėra reikalo kištis į jų dalykus"...[1].

* *
*

Anglikonų religija viešpatauja tik Anglijoje. Presbiterionizmas yra vyraujanti Šotlandijos religija. Tasai presbiterionizmas tėra grynas kalvinizmas, toks, koks jis buvo įsikūrimo metu Prancūzijoje ir koks išliko Ženevoje.

„Akivaizdoje jauno ir gyvo prancūzų bakalauro, rytą rėkiančio savo teologijos mokyklose, o vakare dainuojančio su damomis — anglikonų teologas yra Katonas; bet tasai Katonas pasirodys galantišku kavalierium Šotlandijos presbitorijono akivaizdoje. Šis pastarasis sunkiai eina, jo veido išraiška pikta, nešioja jis plačią skrybelę ir apsiaustą... pamokslus sako pro nosį ir vadina Babylono prostitutėmis visas tas bažnyčias, kur kai kurie dvasininkai yra gan laimingi, gaudami 50.000 livrų rentos, ir kur liaudis yra tiek gera, kad visa tai pakenčia ir

[1]) Lettre cinquième.

vadina juos (dvasininkus) „monsinjorais“, „jūsų didybe“, „jūsų eminencija“.

Šitie ponai (presbiterijonai)... rimtą, rūsčią išorę padarė madną šitoj šalyj. Nuo jų tai parėjo sekmadienio visiškas šventimas trijose karalystėse. Tą dieną uždrausta dirbti ir linksmintis... jokios operos, jokios komedijos, jokių koncertų sekmadienį Londone. Net kortos taip griežtai uždraustos, jog tik aukšti ponai... jomis lošia tą dieną. Likusi tautos dalis eina pamokslų klausyti, į smukles ir pas paleistuves.

Jei Anglijoje būtų tik viena religija, jos despotizmo reikėtų bijoti; jei ten būtų dvi religijos, jos viena antrai piautų gerklę; bet jų (religijų) esama čia trisdešimt, ir jos gyvena taikingai ir laimingai“[1]). Suprask: o kaip yra Prancūzijoje?..

* *
*

„Yra Anglijoje maža sekta, susidedanti iš dvasininkų ir kai kurių labai mokytų pasauliečių. Ji neprisiima nei arijonų nei socinijonų vardo, bet visiškai neprisilaiko švento Atanazo nuomonės apie Šventąją Trejybę, aiškiai pasisakydama, kad Tėvas esąs didesnis už Sūnų.

Jūs atsimenat vieną ortodoksų vyskupą, kurs norėdamas įtikinti savo imperatorių konsubstancialumu (Tėvo ir Sūnaus lygybe Trejybėje), paėmė imperatoriaus sūnų už smakro ir patraukė už nosies jo imperatoriškos didybės akivaizdoje. Imperatorius buvo davęs įsakymą išmesti vyskupą pro langą, bet žmogelis pasakė jam tokius gražius ir įtikinančius žodžius: „Viešpatie, jei jūsų didenybė taip užpyko už tai, kad neparodyta tinkamos pagarbos jūsų sūnui, tai kaip gi, manot jūs, Dievas Tėvas elgsis su tais, kurie atsisako pripažinti Jėzui Kristui priklausančius titulus...“[2]).

Šiaip ar taip, Arijaus šalininkai ima vėl rodytis Anglijoj, lygiai kaip Olandijoj ir Lenkijoj... Bet tvirčiausias globėjas arijonų mokslo yra garsusis daktaras Clarke... Arijaus partija, po trijų amžių triumfo ir dvylikos amžių užmiršimo, prisikelia iš kapo... Ar nejuokingas dalykas, kad Luther, Calvin, Cwingli, visi rašytojai, kurių negalima skaityti, įkūrė sektas, skaldančias Europą, kad bemokslis Mahometas davė religiją Azijai ir

[1]) Lettre VI.
[2]) Lettre VII.

Afrikai, o ponai Newton, Clarke, Locke, Leclerc, didžiausi savo laikų filosofai ir geriausios plunksnos vos sugebėjo sudaryti mažą būrelį. Štai ką reiškia laiku ateiti į pasaulį...[1]).

23. Anglų politinis gyvenimas. Jei laiškuose, skirtuose anglų religinių sektų apžvalgai, autorius daugiausia laikosi lengvos ironijos tono, linksmai ir sąmojingai šypsosi susidurdamas su kvakeriais, anglikonais, presbiterijonais, naujais arijonais ir t. t. — jo tonas visai keičiasi, kada jis ima pasakoti apie politinį Anglijos gyvenimą. Voltaire darosi tada visai rimtas, kartais net rūstus. Dažnai jis pasirodo esąs labai radikalus — tokio politinio radikalizmo, artimo respublikoniškumui, vėliau jis toli gražu nerodys, linkdamas į nuosaikaus, apsišvietusio monarchizmo pusę. Anglų buržuazijos politiniai laimėjimai XVIII amžiaus pradžioje turėjo jį tiesiog apsvaiginti — juk nežiūrint visų jo saloniškų, aristokratiškų pripratimų, simpatijų, jis lieka tipingu prancūzų buržuazijos atstovu. Taigi nenuostabu, jog atvaizduodamas politinį anglų gyvenimą, Voltaire yra dažnai linkęs jį (tą gyvenimą) idealizuoti, pagražinti, nutylėti kai kurias jo ydas. Anglų parlamentarizmas, tautos politinė laisvė jį džiugina. O kas yra Prancūzijoje?..

„Anglų tauta, — rašo autorius VIII laiške, — yra vienintelė žemėje, kuri sugebėjo sutvarkyti karalių galią jiems pasipriešindama, kuri nuolatinėmis pastangomis įkūrė tą išmintingą valdžią, kame karalius yra visagalis daryti gera ir turi surištas rankas, kad padarytų pikta; kame didžiūnai yra didingi be puikybės ir be vasalų, ir tauta dalyvauja valdyme be netvarkos...

* *
*

Be abejo, nemaža kaina buvo įsigyta laisvė Anglijoj; kraujo jūrėse buvo paskandintas despotiškos galios stabas, bet anglai nemano pirkę sau įstatymus perbrangiai. Kitos tautos turėjo nemažiau neramumų, praliejo nemažiau kraujo už anglus. Bet tasai kraujas, kurį jos praliejo del laisvės, tik sutvirtino jų vergiją...[2]).

---

[1]) Lettre VII.
[2]) Lettre VIII.

Pilietiniai karai Prancūzijoj buvo ilgesni, žiauresni, kraujingesni, nekaip Anglijoj, bet iš visų tų pilietinių karų nei vienas neturėjo tikslo — išmintingą laisvę iškovoti...

Anglija ilgai vergavo — ji buvo vergė romėnų, saksų, danų, prancūzų... Tuo metu, kada baronai, vyskupai, popiežiai draskė Angliją, kame visi norėjo valdyti, tauta — skaitlingiausia, naudingiausia ir net doriausia žmonių dalis, sudaryta iš tų, kas studijuoja įstatymus ir mokslus, iš pirklių, iš amatininkų, galiausiai iš žemdirbių, kurie dirba pirmą (reikalingiausią) ir daugiausia niekinamą darbą, visa tauta buvo laikoma jų (baronų, vyskupų etc.) gyvuliais, žemiau žmogaus... Jų (kaimiečių) darbas, jų kraujas priklausė jų ponams, kurie vadinosi bajorais. Didžiausias žmonių skaičius Europoj buvo toj būklėj, kurioj jie (tie žmonės) yra dar kai kuriose vietose — pono vergai, rūšis gyvulių, kuriuos galima pardavinėti ir pirkinėti kartu su žeme. Reikėjo amžių teisingumui įsigalėti, kad suprastų, jog yra baisu, kad didelis skaičius žmonių sėtų, o mažas naudotų...[1]).

Laisvė Anglijoj gimė iš tironų kovų... Ilgainiui įsigalėjo Žemieji rūmai. Žemieji rūmai (parlamentas) darėsi pamažu vis galingesni, senų pėrų šeimos su laiku išnyko. Kadangi tik pėrai, pagal įstatymo raidę, tėra Anglijoj bajorai, bajorijos nebūtų likę šioj šalyj, jei karaliai laiks nuo laiko nepakeltų naujų baronų...

Ir kas yra nūn Anglijoje? „Žmogus, tik del to, kad jis yra bajoras ar kunigas, čia nėra laisvas nuo pareigos mokėti tam tikrus mokesčius. Visi mokesčiai yra tvarkomi Žemesniųjų rūmų... Kiekvienas moka ne pagal savo titulą (kas yra absurdiška), bet pagal savo pelną... Štai, kodel čia kaimiečių kojų nekankina klumpės. Kaimietis valgo baltą duoną, jis gerai apsirengęs, jis nesibijo, kad kitais metais padidės mokesčiai, jei jis padaugins savo gyvulių skaičių (mokesčiai čia imami tik nuo žemės) ar padengs stogą čerpėmis. (O kas yra Prancūzijoj?). Čia galima sutikti nemaža kaimiečių, kurie turi 500 — 600 svarų pajamų ir neniekinami dirba žemę. Žemė juos praturtina ir ant jos jie gyvena laisvi...[2]).

* * *

[1]) Lettre IX.
[2]) Id.

Nei Kartagina, nei Venecija, nei Olandija, nei viena tauta savo istorijos nepradėjo karais ir net užkariavimais, kad galų gale taptų pirkliška. Tik vieni anglai yra tokia tauta: jie ilgai kariavo, kol išmoko skaičiuoti. Jie nežinojo, kada laimėjo mūšius prie Azincourt'o, Créci ir Poitiers (XIV amžiuje), kad gali pardavinėti daug javų ir daryti gražią gelumbę, kuri bus jiems dar naudingesnė. Sužinoję tai (t. y. ką reiškia gamyba ir prekyba), jie padidino, praturtino, sustiprino tautą. Londonas buvo vargingas ir kaimiškas, kada Edvardas III užkariavo pusę Prancūzijos. Vien tik del to, kad anglai tapo pirkliai, Londonas praneša Paryžių savo plotu ir gyventojų skaičium, tik del to anglai gali turėti jūroje 200 karo laivų ir mokėti sąjunginin-kams karaliams...

Visa tai suteikia teisingo išdidumo anglų pirkliui ir padrąsina jį lygintis, ne be pagrindo, su romėnų piliečiu. Čia jaunesnis karalystės pėro sūnus neniekina prekybos. Milordas Townhend, ministeris, turi brolį, kurs yra patenkintas pirkliaudamas prekybinėj miesto daly (City). Tuo laiku, kada milordas Orford valdė Angliją, jo jaunesnis brolis buvo Alep'e pirklių tarpininku... Toksai paprotys... pasirodytų baidykliškas vokiečiams, kvailiojantiems su savo genealogija. Jiems nesuprantama, kaip Anglijos pėro sūnus tėra turtingas ir galingas „buržua", užuot buvęs Vokietijos kunigaikščiu. Vokietijoj yra iki 30 jų aukštybių (kunigaikščių) vieno vardo, kurių visas turtas tėra kelios spintos ir kilni fanaberija... (Be reikalo Voltaire užmiršo čia paminėti Lenkijos diduomenę).

Prancūzijoj pirklys taip dažnai pats girdi kalbant su panieka apie jo profesiją, jog yra tiek kvailas, kad rausta. Tuo tarpu aš nežinau, kuri profesija yra naudingesnė valstybei — ar didelio pono, gražiai išpudruoto, kurs tiksliai žino, kurią valandą keliasi karalius, kurią valandą eina miegoti, kurs didingu veidu vaidina vergo rolę ministerio prieškambaryj, ar negocianto, kurs turtina savo šalį, iš savo kabineto duoda įsakymus Suratui ar Kairui ir prisideda prie bendros gerovės?..[1])

24. Anglų mokslas. Rimtu, dažnai entuziastišku ir panegirišku tonu parašyti tolimesni laiškai (XII — XVII), skirti Bacon'ui, Locke'ui, Newton'ui. Anglų eksperimentalinis mokslas,

[1]) Lettre X.

anglų filosofija iškeliami iki padangių. Nuvainikuojamos kartu scholastiškos liekanos Prancūzijoj, Descartes'o ir Malbranche'o sistemos, „romanai", nuvainikuojamas tuo pačiu anų laikų prancūzų mokslas, akademinis kartezianizmas (Descartes'o kultas).

„Neseniai vienoj garsioj draugijoj, — rašo Voltaire[1]), — iškilo klausimas... — kas buvo didesnis žmogus: Cezaris, Aleksandras, Tamerlanas ar Cromwell. Kažkas pasakė, kad tai buvo, be abejo, Izaokas Newton. Šis žmogus (kurs taip pasakė) buvo teisus, nes jei tikra didybė yra gauti... galingą genijų ir sunaudoti jį savęs ir kitų švietimui, toks žmogus kaip Newton, toks žmogus, kurs atsiranda sykį per 10 amžių, yra tikrai didis žmogus. O tie politikai, tie užkariautojai, kurių nestinga kiekvienam šimtmetyj, paprastai tėra garsūs piktadariai. Mes turim garbinti tą, kurs įsiviešpatavo dvasiose tiesos galia, o ne tuos, kurie daro vergus prievarta, mes turim garbinti tą, kurs pažino pasaulį, o ne tuos, kurie jį (pasaulį) biaurina...

Toks didysis žmogus buvo ir Bacon... Apie šį didįjį žmogų milordas Bolingbroke[2]) teisingai pasakė: „Jis buvo toks didis žmogus, jog aš užmiršau po ydas"[3]).

Bacon nebuvo susipažinęs su gamta, bet jis žinojo ir nurodė visus kelius, kurie veda į ją (gamtą). Jis anksti niekino tai, ką bepročiai keturkampėmis kepuraitėmis (t. y. mokyti daktarai) dėstė filosofijos vardu mažuose nameliuose, vad. kolegijose. Jis padarė visa, kas parėjo nuo jo, kad šitos mokyklos, įkurtos žmogaus protui tobulinti, toliau jo (proto) negadintų savo daiktais savyje, savo tuštybės pasibaisėjimu, savo substancialiomis formomis ir visais tais žodžiais, kuriuos ne tik tamsumas padarė galingus, bet kurių juokingas susimaišymas su religija padarė šventus. Jis (Bacon) yra eksperimentalinės filosofijos tėvas...[4]).

25. Locke'o filosofija. Visas „Laiškų apie anglus ar Filosofiškų laiškų" velniškumas, kaip buvo pažymėta, yra XIII

---

[1]) Lettre XII.
[2]) XVIII amž. filosofas laisvamanis ir Voltaire'o draugas.
[3]) Lettre XII.
[4]) Ibid.

laiške, kame autorius išdėsto Locke'o mokslą. Ne be reikalo tasai laiškas stovi veikalo vidury, centre.

„Niekuomet, tur būt, — entuziastiškai pradeda Voltaire tą laišką, — nebuvo išmintingesnio proto, metodiškesnio, tikslesnio logiko, kaip kad Locke... Prieš jį didieji filosofai nustatė... kas yra žmogaus dvasia, bet kadangi jie nieko nežinojo apie ją (dvasią), visai suprantama, kad jie buvo įvairių nuomonių.

Graikijoj, meno ir paklydimų lopšyj, kur taip toli pažengė žmogaus proto didybė ir kvailybė, galvojo, kaip mes, apie dvasią. Dieviškas Anaksagoras, kuriam pastatė altorių už tai, kad jis mokė žmones, kad saulė didesnė už Peloponesą, kad sniegas juodas, kad dangus akmenuotas, tvirtino, kad dvasia esanti oro būtybė, bet vis delto nemirtinga. Diogenas..., kurs tapo ciniku pabuvęs netikrų pinigų padirbėju, laikė dvasią dalele net pačios Dievo substancijos... Epikūras ją (dvasią) sudarė iš dalelių, kaip ir kūną... Dieviškasis Platonas... ir dieviškas Sokratas, dieviško Platono mokytojas, sakydavo, kad dvasia esanti kūniška ir amžina...

Kai kurie mūsų bažnyčios tėvai pirmaisiais amžiais (krikščionybės) tikėjo, kad žmogaus dvasia, angelai ir Dievas esą kūniški.

Pasaulis vis ėjo tobulyn. Šv. Bernardas... mokė apie dvasią, kad po mirties ji nematanti Dievo danguje, bet tik kalbanti su žmogiška Jėzaus Kristaus būtybe. (Šį kartą nepatikėjo vien jo žodžiu)... Tūkstantis scholastų atėjo po to, kaip kad nenugalėtas daktaras (Halos), subtilus daktaras (Skot), angeliškas daktaras (šv. Tomas Akvinietis), serafiškas daktaras (šv. Bonaventūra), cherubiškas daktaras ir t. t., kurie visi buvo tvirtai įsitikinę, kad labai aiškiai žiną, kas tai yra dvasia, bet jie nuolat kalbėjo apie ją (dvasią) taip, lyg norėjo, kad nieks nieko nesuprastų.

Mūsų Descartes, gimęs tam, kad iškeltų aikštėn antikiškumo paklydimus ir pakeistų juos savo paklydimais, vedamas tos sistemos dvasios, kuri apakina didžiausius žmones, įsivaizdavo, esąs išrodęs, jog dvasia esanti tas pat, ką ir mintis... Jis tvirtino, kad žmogus galvoja visuomet ir kad dvasia ateina į kūną su visais metafiziniais požymiais, kad ji jau pažįsta Dievą, erdvę, begalybę, kad ji jau turi visas abstraktines idė-

jas, kad ji pilna visokių gražių žinių, kurias, nelaimei, užmiršta išeidama iš motinos ysčiaus...

Po tiekos rezonierių, sudariusių dvasios romaną, atėjo išminčius, kurs kukliai sudarė jos (dvasios) istoriją. Locke išdėsto žmogui žmogišką protą, kaip puikus anatomas išaiškina žmogiško kūno spyruokles. Jis visuomet sau padeda fizikos žibintuvu. Jis drįsta kartais kalbėti teigiamai, bet jis drįsta taip pat abejoti. Užuot apibrėžęs visa vienu šuoliu, ko mes nežinom, jis tiria palaipsniui, ką mes norim sužinoti. Jis ima vaiką jo gimimo momentu, jis seka žingsnis po žingsnio jo proto pažangą; jis mato, ką vaikas turi bendra su gyvuliais ir kuo jis aukščiau už juos (gyvulius) stovi...

„Aš palieku, sako jis (Locke), ginčus tiems, kurie žino geriau už mane, ar mūsų dvasia gyvena prieš ar po mūsų kūno susidarymo; bet aš prisipažįstu, kad man teko gauti (prieš gimstant) vieną iš tų apgrabių dvasių, kurios negalvoja visuomet, ir aš net turiu nelaimės manyti, ar dvasiai reikalinga nuolat galvoti, kaip kūnui visuomet judėti".

Kai del manęs (Voltaire), aš giriuos garbe būti šiame klausime toks pat aiškus, kaip Locke. Nieks niekuomet neprivers mane tikėti, kad aš galvoju nuolat; aš nesijaučiu daugiau už jį (Locke'ą) linkęs įsivaizduoti, kad kelioms savaitėms praslinkus po mano prasidėjimo (motinos ysčiuje), aš jau buvau labai mokyta dvasia, žinanti tūkstantį dalykų, kuriuos užmiršau gimęs, be reikalo turinti ysčiuje tas žinias, kurios išgaravo iš manęs, kaip tik aš galėjau jomis pasinaudoti, ir kurių aš niekuomet negalėjau atstatyti.

Locke, sunaikinęs įgimtas idėjas, griežtai atsisakęs nuo tuštybės tikėti, kad galvojama visuomet, nustatė, kad visos mūsų idėjos ateina mums iš pojūčių, ištyrė mūsų paprastas idėjas ir idėjas komplikuotas, sekdamas žmogaus protą visoj jo veikloj, nurodydamas, kiek kalbos, kuriomis žmonės kalba, yra netobulos, kaip mes naudojam piktam terminus kiekvienu momentu. Locke, sakau, svarsto galiausiai plotą, ar veikiau, menkybę žmogiškų žinių. Tame savo skyriuje jis drįsta kukliai tarti šiuos žodžius: „Mes, gal būt, niekuomet nepajėgsim sužinoti, ar grynai materialinė būtybė galvoja, ar ne".

Šitas išmintingas protavimas pasirodė ne vienam teologui skandalingu skelbimu — kad dvasia esanti materialinė ir mir-

tinga... Pradėjo šaukti, kad Locke norėjęs nuversti religiją, bet čia visai nebuvo kalbos apie religiją. Tai buvo grynai filosofiškas klausimas, visai nepriklausomas nuo tikėjimo ir apreiškimo. Reikėjo tik ištirti, be nemalonaus jausmo, ar yra prieštaravimas, kada sakoma: Materija gali galvoti, Dievas gali suteikti materijai minties. Bet teologai pradeda perdažnai tvirtinti, kad Dievas esąs įžeistas, kada nesilaikoma jų (teologų) nuomonių...

Jei aš drįsčiau po Locke'o kalbėti apie šį delikatną dalyką, aš pasakyčiau: žmonės jau seniai ginčijasi apie dvasios natūrą ir nemirtingumą. Kai del jos (dvasios) nemirtingumo, jo išrodyti negalima, nes dar eina ginčai del dvasios prigimties, ir, be abejo, reikia nuodugniai pažinti žmogaus būtybę, kad galima būti spręsti apie dvasios mirtingumą ar nemirtingumą. Žmogaus protas tiek maža gali pats išrodyti dvasios nemirtingumą, jog religija priversta mums jį (tą nemirtingumą) atskleisti (antgamtiniu būdu)...

Aš esu kūnas, ir galvoju; aš nežinau apie tai daugiau. Ar man reikia griebtis nežinomos priežasties tam, ką aš galiu lengvai paaiškinti vienintele antraeile priežastimi, kurią žinau? Čia visi mokyklos filosofai mane sulaiko argumentuodami ir sako: „Kūne tėra plotas ir tvirtumas, jis (kūnas) gali tik judėti ir turėti tam tikrą pavidalą. Bet iš judėjimo ir pavidalo, iš ploto ir tvirtumo negalima padaryti minties, taigi ir dvasia negali būti materija".

Tasai didysis samprotavimas, tiek sykių kartotas, suvedamas į vieną dalyką: **aš visai nepažįstu materijos; aš tik netobulai spėju apie kai kurias jos savybes; aš visiškai nežinau, ar tos savybės gali būti sujungtos su mintimi; taigi, kadangi aš nieko nežinau, aš tvirtai tikinu, kad materija negali galvoti. Štai ryški mokyklinė galvojimo maniera** (pabraukta V. D.)[1]).

Locke aiškiai pasakytų tiems ponams (mokyklos filosofams): Prisipažinkit mažiausiai, kad jūs esate toki pat ignorantai, kaip ir aš — ir jūsų vaizduotė, ir mano negali suvokti, kaip kūnai įgauna idėjų; bet ar jūs geriau suprantat, kaip substan-

---

[1]) Toji galvojimo maniera, deja, išliko net XX amžiuje, ir ne tik mokykloje.

cija tokia, kokia ji yra, įgauna idėjų? Jūs nesuvokiat nei materijos, nei sielos — kaip jūs drįstat, ką nors tvirtinti?...

Prietaringas žmogus sako, kad reikia sudeginti, jų dvasių gėrybei, tuos, kurie spėja, kad galima galvoti vien su kūno pagalba. Bet ką pasakytų jie (tie prietaringi žmonės), jei juos apkaltintų antireligiškumu? Tikrai, koks žmogus drįs tvirtinti, kad Dievas negalėjo duoti materijai minties ir jausmo?.. Gyvuliai turi tuos pat organus, kaip ir mes, tuos pat jausmus, tuos pat pojūčius; jie turi atmintį; jie kombinuoja kai kurias idėjas. Jei Dievas negalėjo sudvasinti materijos ir duoti jai (materijai) jausmų, reikia pripažinti vieną iš dviejų dalykų: ar gyvuliai yra vien mašinos, ar kad jie turi dvasią...

...Nereikia niekuomet bijoti, kad bet koks filosofiškas jausmas gali pakenkti šalies religijai... Niekuomet filosofai nesudarys religinės sektos. Kodel? Todel, kad jie nerašo liaudžiai ir todel, kad jie be entuziazmo.

Padalykit žmonių giminę į 20 dalių. 19 tų dalių sudarys tie, kurie dirba savo rankomis ir kurie niekuomet nežinos, ar buvo pasauly Locke. Likusioj, XX dalyj, kaip maža rasim žmonių, kurie skaito. O tarp tų, kurie skaito, 20 skaito romanus ir tik 1 studijuoja filosofiją. Skaičius tų, kurie galvoja, yra be galo mažas, ir tie patys nemano drumsti pasaulio.

Nei Montaigne, nei Locke, nei Bayle, nei Spinoza, nei Hobbes, nei milordas Shaftesbury... ir t. t. neįnešė nesantaikos žibintuvo į savo tėvynę; tai padarė daugumas teologų...[1]).

Suprantamas dalykas, kad Voltaire'o „Angliški laiškai", ypač velniškas laiškas skirtas Locke'ui ir „Pastabos apie Pascal'į" veikalo gale, turėjo sukelti, kaip aukščiau buvo nurodyta, autoriaus, leidėjo ir knygos persekiojimus. Dvasiškijos atstovai paskubėjo savo raštais diskredituoti pavojingą bažnyčiai kūrinį. Kažkoks abatas Molinier savo pamflete, nukreiptame prieš Voltaire'ą, tarp kitko, taip apibrėžia „filosofą": „Kas yra folosofas?.. Tai tam tikra baidyklė visuomenėje, kuri nieko bendra neturi su papročiais, su padorumu, su politika, su religija; reikia visko laukti iš tų ponų pusės..."[2]).

---

1) Lettre XIII.

2) Apud Lanson, Volt., p. 52.

Ar teologai, teisingu didžiojo enciklopedisto Condorcet pastebėjimu, nepretenduoją tik vieni žiną „viską, ką Dievas buvo manęs, viską, ką jis buvo padaręs ir galėjęs padaryti net prieš pasaulio pradžią“[1]).

Neužilgo prieš „Laiškų apie anglus ar Filosofiškų laiškų“ pasirodymą vienas aukštas ponas buvo šitaip „pranašiškai“ išsitaręs apie mūsų filosofą: „Voltaire turi būti uždarytas tokioj vietoj, kur jis niekuomet neturėtų nei plunksnos, nei rašalo, nei popieriaus. Del savo proto ypatumo tasai žmogus gali pražudyti valstybę...“[2]).

---

[1]) Condorcet, Vie de Volt. Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. I, p. 12.

[2]) Desnoiresterres, Voltaire et la société franç. au XVIII s. T. I. La jeunesse de Volt., p. 469.

III

Voltaire „gražiosios Emilijos“ pilyje ir Versalyj

Quoi qu'il en soit, rien ne serait plus injuste que de refuser à la marquise une part heureuse ou même glorieuse dans la vie, dans l'histoire de travaux de Voltaire.

Brunetière, Voltaire (Etudes critiques, I s.)

Angliški laiškai“ ir Cirey'o dvaras. — Gražioji Emilija. — Gyvenimas markyzės pilyje. — Voltaire'o universali kūryba. — „Salono žmogus“ („Le Mondain“). — „Orleano mergelė“ („La Pucelle“). — „Mahometas“ ir popiežius Benediktas XIV. — Voltaire'o dvariškio karjera. „Zadig“. „Dieviškosios Emilijos“ gyvato galas.

26. „Angliški laiškai“ ir Cirey'o dvaras. „Angliški laiškai“ sudeginti budelio ranka, „kaipo veikalas skandalingas, priešingas religijai, geriems papročiams ir valdžios pagarbai“, pridarė autoriui, kaip buvo aukščiau pažymėta, didelių nemalonumų. Buvo išleistas įsakymas suimti autorių (leidėjas tuoj atsidūrė Bastilijoj). Laimei, Voltaire buvo provincijoj pas vieną didiką. Kada rašytojas sužinojo apie gresiantį jam pavojų, apie kratą padarytą jo bute Paryžiuje, jis nutarė kurį laiką „ramiau“ gyventi ir pasislėpti kur arčiau Prancūzijos ribų. „Aš turiu nenugalimą pasibiaurėjimą kalėjimu, — rašo jis ta proga, — aš sergu, tvankus oras mane užtroškintų...“ (Valdžiai daugiausia rūpėjo, kad jis išsidangintų iš Paryžiaus; provincijoj gyvendamas jis neatrodė toks pavojingas).

Voltaire turėjo kur pasislėpti. Jau prieš metus jis buvo susidraugavęs su viena jauna, mokyta ir temperamentinga ponia, su markyze du Châtelet. Toji markyzė veikiai tapo jo meiluže, „gražiąja Emilija“ („la belle Emilie“) ar „dieviškąja Emi-

lija“ (jos vardas buvo Emilija). Markyzė Šampanijoj turėjo dvarą Cirey. Teisybė, ji turėjo dar ir vyrą, markyzą du Châtelet, kurio, tiksliai sakant, buvo dvaras. Bet tasai vyras buvo labai diskretus žmogelis, kurs nesikišo į žmonos dalykus, net į jos širdies dalykus. Tai buvo tipingas XVIII amžiaus vyras aristokratinėj visuomenėj, kurioj šeimyninė dorybė ir ištikimybė buvo nemadni. Geras tonas net reikalavo, kad žmona ar vyras (ar abu drauge) turėtų meilužių. „Ménage à trois“ ar „trikampio sistema“ (vyras, meilužis, žmona) buvo ne tik toleruojama, bet ir rekomenduojama.

27. Gražioji Emilija. Markyzė du Châtelet ar „gražioji Emilija“ buvo labai originali dama. Aukštos kilmės — jos tėvas buvo žymus dvariškis — ji gavo ne tik saloniską, bet ir — kas daug rečiau anuomet atsitikdavo — rimtą literatūrišką ir net matematišką išmokslinimą. Ji ne tik gražiai šoko, dainavo, ne tik buvo muzikali, ne tik mokėjo nuodugniai lotynų, italų, anglų kalbas ir atmintinai geriausias vietas iš Horacijaus, Vergilijaus, Lukrecijaus, bet puikiai buvo susipažinusi su matematika, fizika, filosofija (metafizika). Ji skaitė Leibniz'ą, ji palaikė mokslo ryšius su žymiausiais anų laikų matematikais. Ji turėjo ypatingų matematiškų gabumų.

Gyvendama su Voltaire'u ji rašys matematikos ir filosofijos traktatus, ji stebins amžininkus savo mokytumu. Be abejo, tai buvo mokyčiausia XVIII amžiaus moteris. Ji buvo, žinoma, laisvamanė, „filosofė“, prasidedančio švietimo sąjūdžio uoli veikėja. Suprantama, kiek turėjo būti sužavėtas „dieviškąja Emilija“ Voltaire. Jam teko su ja gyventi Cirey'o pilyj 12 metų su viršum. Jam buvo lemta matyti jos mirtį. Bet iki savo gyvenimo galo, dar veik per 30 metų, jis išlaikė apie ją dėkingą amžino garbintojo atsiminimą. Jos portretas kabo „Fernėjaus patriarcho“ miegamajam, toj vietoj, kur paprastai tikintieji žmonės kabina Madonas.

Veikiai po jos mirties, viename savo laiške, jis taip rašo apie „dieviškąją Emiliją“: „Tai buvo moteris, kuri išvertė ir paaiškino Newton'ą, kuri parūpino Vergilijaus vertimą, o pasikalbėjime su ja niekas nedasiprotėtų, kad ji padariusi tokius stebuklus. Tai buvo moteris, kuri niekuomet nebuvo pasakiusi blogo apie nieką, kuri niekuomet nesinaudojo melu; tai buvo atidi draugė biučiulystėje. Žodžiu sakant, tai buvo didysis žmogus, kurį paprastos moterys žinojo vien tik iš deimantų...:

Madame du Chatelet arba „gražioji Emilija“.

štai ko jūs man nesukliudysit verkti per visą mano gyvenimą..."[1]).

„Aš mačiau ją (ponią du Châtelet) ką tik gimusią, — rašo jis kitame laiške... — Maža žmonių žino apie jos nepaprastus nuopelnus ir dar tinkamai jos neįvertino... Reikia mirti, kad žmonės pasakytų galiausiai apie mus kiek gera, kas yra visai nereikalinga mūsų pelenams... Dori protai ją žavėsis, o visi tie, kas pažino bičiulystės vertę, turės jos gailėtis... Aš esu priverstas vėl nuomoti namą (Paryžiuje), kuriuo aš dalinausi (kadaise) su ponia du Châtelet. Vietos, kame ji gyveno, maitina mano liūdesį, kurs man yra brangus, ir nuolat apie ją kalba..."[2]).

Nepaprastas markyzės vispusiškumas, universalumas trumpai ir vaizdžiai apdainuotas kad ir šiose Voltaire'o eilėse:

„Tout lui plaît et convient à son vaste génie,
Les livres, les bijoux, les compas, les pompons,
Les vers, les diamants, le biribi, l'optique,
L'algèbre, les soupers, le latin, les jupons,
L'opéra, les procès, le bal et la physique..."

„Dieviškoji Emilija" ir buvo „gražioji Emilija", bent Voltaire'ui ir kitiems savo draugams. Markyzė, tasai mokslininkas sijone, toji matematikė, filosofė su vyriška galva ir, kaip sako, vyriško charakterio — atviro, drąsaus, energingo, buvo tuo pat metu ir dama, tipinga XVIII amžiaus saloniška dama, kuriai rūpėjo ir tualetai, ir pasilinksminimai, ir meilės dalykai. Ji buvo gašli būtybė ir turėjo jausmingą, prisirišančią širdį. Jos šeimos gyvenimas susidarė labai laisvais pagrindais. 19 metų amžiaus ji ištekėjo už pulkininko markyzo du Châtelet. Kad ir neva turtingas buvo tasai pulkininkas, kad ir gražus buvo jo dvaras ir pilis Cirey, bet šeimininkauti jis nemokėjo. Taigi nuolat jis buvo paskendęs skolose. Voltaire, apsigyvenęs pilyj, pats pradės šeimininkauti, restauruos, pagražins rūmus, įdės daug tūkstančių (40.000 frankų) į tą dvarą. (Teisybė, tai buvo daroma skolos forma).

Jauna markyzė, įsimylėjusi vieną poną (dar prieš Voltaire'ą), tapo jo meiluže. Kada ji sužinojo po kurio laiko, kad ta-

[1]) Lettre à M. D'Arnaud, 14 oct. 1749.
[2]) Lettre à M. D'Aigueberre, 26 oct. 1749.

sai meilužis ketinąs ją pamesti, ji pasikvietė jį pas save. Ji buvo visai rami, nedarė jokių scenų, neverkė, linksmai kalbėjo. Neištikimasis meilužis buvo jau besirengiąs išeiti, kai markyzė paprašė jį paduoti jai stovintį ant stalo puoduką su bulijonu. Ji išgėrė tą puoduką ir atsisveikino su juo, įteikdama jam laišką. Jis pradėjo skaityti tą laišką leisdamasis laiptais. Staiga jis perskaitė tokius žodžius: „Aš mirštu nusinuodydama! Aš mirštu iš jūsų rankos...“ Meilužis kuo greičiausiai grįžo pas markyzę ir išgelbėjo ją[1]). Su gražiąja Emilija, matyti, pavojinga buvo žaisti, pavojinga buvo mylėtis. Ji mylėdavo be galo aistringai, be galo giliai, teisybė, ne iki grabo, bet kol mylėjo, mylėjo su visu savo temperamentingos būtybės karščiu.

Antras jos meilužis buvo žinomas anais laikais salonų liūtas, damų nugalėtojas, don žuanas iš don žuanų, ištvirkėlis iš ištvirkėlių, kunigaikštis Richelieu (tarp kitko, Voltaire'o bičiulis iš mokyklos suolo). Tasai žmogus mokėjo jungti savyje, anot markyzės, „švelniausią draugystę su meilės apsvaigimu“. Bet ir toji meilė neperilgiausiai truko. Kunigaikštį pakeitė Voltaire.

Sykį vienam salone ji pamatė elegantišką, labai liesą žmogų, dar palyginti jauną, bent ne seną. To žmogaus akys „be galo sąmojingos, turėjo savyje kažką aksomišką, neišreiškiamą švelnumą“. Jis buvo be galo judrus, jo veidas nuolat keitė savo išraišką. Šypsena, juokas žaidė ant jo lūpų. Salono lankytojai susispietė aplink jį. Tai buvo Voltaire, garsusis poetas ir dramaturgas, „Edipo“, „Henriados“, „Skonio šventovės“, „Zairos“ ir daugybės lengvos poezijos dalykų autorius. Markyzė tuoj priėjo prie jo ir priminė jam, kad jis ją kadaise laikydavęs ant savo rankų, kada ji buvo maža mergaitė. Ir nesvyruodama ji atsisėdo, čia pat prie visų, ant Voltaire'o kelių[2]). „Gražioji Emilija“, kad ir saloniška dama būdama, kartais neprisilaikydavo saloniškų ceremonijų ir etiketo. Ji leisdavo sau būti ekscentriškai — jos talentai, jos mokytumas pateisindavo, bent sušvelnindavo jos elgesį. Kada ji susidraugavo ir susimylėjo su Voltaire'u, ji buvo dar visai jauna — ji turėjo vos 27 metus amžiaus.

Ji buvo koketiška salonuose, stengdavosi kuo daugiau pasipuošti, bet jai tai nevisuomet pavykdavo. Ji rengdavosi be

---

[1] Celarié, M. de Voltaire, p.p. 73—74.

[2]) Ibid., p. 76.

skonio, peržengdavo ribas savo tualete, perdaug mėgo nereikalingus papuošalus. Bet ji buvo linksma, sąmojinga, šneki, maloni, simpatinga. Ji mokėjo patikti daug kam. Turėdama 40 metų su viršum, ji sugebėjo užkariauti sau jauną meilužį (po Voltaire'o). Nereikia tikėti vienos ponios (de Deffand), markyzės du Châtelet amžininkės, žodžiais, davusios labai negražų „gražiosios Emilijos" atvaizdą: „Įsivaizduokit sau didelę ir sausą moterį, smailiu veidu, atšria nosimi — štai gražiosios Emilijos veidas: veidas, kuriuo ji buvo tiek patenkinta, jog nieko nesigailėjo, kad jį (tą veidą) pabrėžtų: garbiniais, pomponais, brangiais akmenimis... Bet, kadangi ji nori atrodyti graži, neatsižvelgdama į gamtą, kadangi ji nori būti ištaiginga, nežiūrėdama savo turto menkumo, ji yra priversta savo ištekliams parodyti, apsieiti be reikalingiausių daiktų, kaip kad marškiniai ir kiti mažmožiai..."[1]).

Žinoma, tai pikčiurnos bobos piktas ir pavydus liežuvis taip kalba. Sprendžiant iš vieno išlikusių portretų — net jeigu daleistum, kad jis yra padailintas — „gražioji Emilija" atrodo visai ne tokia: aukšta, inteligentinga kakta, gražios didelės akys, mažos lūputės, tipingas veidas kilmingos ponios, tipingos markyzės, XVIII amžiaus prancūzų aristokratės, kuri, tarp kitko, nesidrovėdama, nuoga, maudydavosi vonioj lakėjaus akivaizdoj (lakėjus juk nebuvo vyras, aristokratės manymu). Be abejo, ji turėjo marškinių ir kitų damoms reikalingų „mažmožių" — toki elegantiški meilužiai, kaip kad kunigaikštis Richelieu ar Voltaire nebūtų galėję pakęsti netvarkos net intimiškam „gražiosios Emilijos" tualete.

28. Gyvenimas markyzės pilyje. Cirey'o pilyj Voltaire įsitaisė visai šeimyniškai. Jis restauravo kiek pairusius rūmus. Jis pastatydino naujas terasas, 50 pėdų platumo, naujus fontanus parke. Jis įrengė porcelianines vonias. Su nepaprasta prabanga ir skoniu pagražino jis pilies salonėlius, tiksliau sakant, savo ir „gražiosios Emilijos" apartamentus. Paveikslai, statulėlės, veidrodžiai, visoki brangūs mažmožiai puošė tuos lyg užburtus savo grožiu ir jaukumu kambarius. Mažytis, „kaip ranka", prieškambaris vedė į jo butą. Miegamasis taip pat buvo mažas kambarėlis, ištaigingai įtaisytas. Ko tik čia

[1]) Lanson, Volt., p. 54.

nebuvo! O parketas buvo toks švarus ir taip blizgėjo, jog imdavo noras jį pabučiuoti[1]). Nenuostabu, kad svečiai, visi, kam tekdavo pamatyti pilį, Voltaire'o pinigais pagražintą, būdavo sužavėti: „Cirey — tai rojus. Cirey — tai žaislukas". Tasai „rojus", kaip sakyta, buvo tik Voltaire'o ir markyzės kambariai. Svečiams tekdavo miegoti senuose, apleistuose, nejaukiuose kambariuose. Voltaire'ui negalėjo rūpėti restauravimas visos pilies — gana pinigų jis įkišo į savo ir „gražiosios Emilijos" apartamentus.

Ir Voltaire, ir „gražioji Emilija" daug dirba, užsidarę savo kambariuose. Didžiausias nuostolis jiems gaišinti laiką. Vis delto jie randa laiko ir svečiams, ir pasilinksminimams, žinoma, pirmoj eilėj teatro, naminio teatro vaidinimams. Dažnai jinai miega tik 2 valandas, skubotai rašydama kokį veikalą. Ji užmiršta kartais pietus, kaip ir jos šlovingas meilužis. Tik vyras (jei jis yra dvare) su sūnum ir auklėtoju prisilaiko tvarkos ir, išgirdę pietų skambutį, skuba į valgomąjį.

Tarp pusės vienuoliktos ir pusės dvyliktos geriama kava. Voltaire, skubotai pasistiprinęs, grįžta prie savo studijų ir rašymo. Ketvirtą valandą pietūs, devintą vakarienė. Vakarienė užsitęsia iki vidurnakčio, ir Voltaire turi progos parodyti savo pasakoriaus talentą. Dažnai jis susipyksta su markyze. Ji pradeda tada tyčiotis iš jo tragedijų, o jis iš Leibniz'o mokslo, iš vad. monadų (ji buvo karšta leibnicininkė). Kartais ginčai tampa labai aštrūs. Voltaire yra žmogus, su kuriuo sunku sugyventi, kaip jis pats prisipažįsta. Ponia du Châtelet yra mokyčiausia moteris, bet jos meilužis kartais sako, kad tai „furija pririšta prie jo kojų". Galiausiai jie susitaiko:

— Reikia klausyti savo Emilijancijos (Emiliance) — pareiškia vienas.

— Aš esu pripratusi jam nusileisti visame kame — tvirtina kita[2]).

Užtai jie moka dažnai labai sutartinai ir dirbti ir filosofuoti. Jie moka rodyti tariamo ekstravagantiškumo, kurs kaip tik yra jų aukšto pranašumo žymė. Sykį, žiemos metu, jie keliavo karietoj, pilnoj visokių pundų, daiktų. Buvo žvaigž-

---

1) Madame de Grafigny, Vie privée de Volt. et de madame du Châtelet. Apud Desnoiresterres, Volt. au château de Cirey, p. 230.

2) Celarié, M. de Volt., p. 86.

dėta naktis. Sniegas spindėjo. Staiga nulūžo ašis ir karieta apsivertė, kaip tik ant to šono, kur sėdėjo Voltaire. Ir markyzė, ir kambarinė, ir visi daiktai užgriuvo ant vargšo rašytojo. Jis šaukėsi pagalbos. Su dideliu vargu tarnai ištraukė už rankų, už kojų pro karietos langą, nelyginant iš šulinio, kambarinę, markyzę, galiausiai lengvą, ploną Voltaire'ą, kurs buvo panašus į velniuką, išeinantį iš dėžės. Nieks nenukentėjo. Kadangi lakėjai negalėjo patys sutaisyti karietos, jie nuėjo į artimą kaimą prašyti pagalbos. Kada tarnai po kurio laiko grįžo, jie pamatė nepaprastą reginį, kurs juos visus labai prajuokino. Voltaire ir „gražioji Emilija" sėdėjo viens šalia kito ant pogalvių, padėtų ant sniego. Jie žiūrėjo į dangų, į žvaigždes, į horizontą. Drebėdami nuo šalčio, jie samprotavo apie gamtą ir apie žvaigždžių bėgį, apie likimą tiekos dangiškų kūnų, išsklaidytų begalinėse erdvėse. Jiems tetrūko teleskopo, kad jie būtų visiškai laimingi[1]).

Kada jis sirguliuoja Cirey'o pily — o jis sirguliuodavo per visą savo ilgą gyvenimą, visuomet perdėdamas, koketuodamas savo negalavimais — markyzė skaito jam, sėdėdama prie jo lovos. Ji skaito jam lotyniškai Cicerono filosofavimus („Tuskulaniškus pašnekesius") arba Pope'o skyrių apie Laimę. Kokia moteris sugebėtų tai padaryti!

Atspėjamu laiku vaidinamos pjesės, daugiausia paties Voltaire'o pjesės. Jis pats dalyvauja vaidinime. Vos atvykę svečiai neturi sėdėti be darbo — jie tuoj gauna savo roles, jie turi vaidinti. Naminis Cirey'o teatras — o kur gyveno ilgesnį laiką Voltaire, jis visuomet įrengdavo ir teatrą — duoda jam ir poilsio, ir maloniausio pasilinksminimo, ir geriausios nuotaikos. Po vaidinimo ir vakarienė būdavo iškilmingesnė. Stalas puikiai dekoruotas. Patiekalai pasižymi delikatnumu, retumu. Stalo indai sidabriniai. „Gražioji Emilija", puikiai nusiteikusi, kalba, „kaip angelas". Voltaire pasakoja visokias istorijėles, anekdotus. Už jo kedės nuolat stovi jo lakėjus, iš kurio rankų jis priima patiekalus, nelyginant karalius iš rankų savo dvariškio. Jis ir mandagus, ir malonus, ir eruditas, ir sąmojingas. Svečiai kalbasi apie poeziją, meną, mokslą, lengvai, linksmai, saloniškai. Geria punčą, šoka. „Gražioji Emilija" dainuoja savo, žinoma, „angelišku balseliu". Voltaire rodo magišką

[1]) Celarié, op. cit., p. p. 33—34.

lempą ir marionetes, atitinkamai aiškindamas rodomą dalyką. Svečiai vos netrūksta juokais. Kartais jis skaito jiems šį tą iš savo raštų (neišspausdintų), ruošiamų, ypač iš savo mėgiamiausios „Orleano mergelės“ („La Pucelle“). Ar neturėjo svečiai pagrindo sakyti: „Cirey tai rojus. Cirey tai žaislelis“[1]).

Svečius Voltaire priima paprastai gražiai, elegantiškai apsitaisęs, pudruotas, su peruka, nuolat nusiskųsdamas savo nelaimėmis, savo nesveikata. Jis rodo jiems savo kambarius, savo porcelianus, savo paveikslus, savo stalo sidabrą, savo knygas, savo fizikos įrankius. Jam rūpi parodyti ir savo skonį, ir savo turtą, ir savo mokslo fabriką.

Voltaire negyveno nuolat Cirey'o pily per tuos 12 metų su viršum. Laiks nuo laiko jis apleisdavo dvarą ir markyzę. Jis išsprukdavo į Paryžių, kada tik atsirasdavo galimumas, į užsienius — į Olandiją, į Prūsus ir kitur. Perdaug judri, nerami, naujų įspūdžių godi buvo jo natūra. Perdaug įkyrėti galėjo jam gyvenimas „gražiosios Emilijos“ rūmuose. Perdaug pripratęs buvo jis prie salonų, prie triukšmingo sostinės gyvenimo, prie nusilenkimo prieš jo genijų. Jam nuolat reikėjo, kad apie jį kalbėtų, kad apie jį rašytų, kad jis ginčytųs, kovotų, puldinėtų priešininkus, žodžiu sakant, jam reikalingas buvo kuo didžiausias triukšmas, net skandalas, tik ne idiliškos aplinkybės, kuriose jis gyveno Cirey'o pilyj (bent toji idilija neturėjo tęstis kelerius metus be pertraukos). „Jos Emilijancija“ nekartą turėdavo karčių valandų.

29. Voltaire'o universali kūryba. Voltaire'o teatromanija, jo pirmo dramaturgo šlovė Prancūzijoj versdavo jį nuolat rašyti tragedijas ir stengtis statyti jas scenoje. Kadangi jos (tos tragedijos) dažnai buvo karo mašinos prieš religiją, suprantama, kiek rūpesčių, nemalonumų — užtai ir šlovės, triukšmingos šlovės — atnešdavo jos autoriui.

Jis negali atsisakyti ir nuo lengvos poezijos, t. y. nuo epikūriškų, antikrikščioniškų eilių, nuo savo „begėdiškos ir bedieviškos“ komiškosios poemos „La Pucelle“ („Orleano mergelė“). Teisybė, markyzė uoliai prižiūrėdavo savo draugo pavojingą kūrybą (lengvabūdišką ir filosofišką). Ji laikė jo rankraščius po raktu — kad kas neišnaudotų jų, nepaskelbtų. Vol-

[1]) Celarié op. cit., p.p. 83—84.

taire'ui tektų tada vėl dangintis kur į užsienius. Ji ne tik prižiūri rašytoją, ji nori jį visą turėti savo valdžioje, turėti „savąjį Voltaire'ą". Ji sugundo rašytoją studijuoti matematiką ir fiziką. Voltaire įsitraukia į tą darbą, daro eksperimentus, rašo traktatus. Vieną savo fizikos traktatą jis siunčia net Mokslo akademijai, tikėdamasis akademijos apvainikavimo. Jis rašo didelį kūrinį apie Newton'o mokslą (1738 m.), su nuostabiu lengvumu populiarizuodamas anglų mokslininko teorijas. Jis norėjo duoti elementarinį išdėstymą Newton'o išradimų pasaulio sistemos ir šviesos srity, padaryti juos (tuos išradimus) prieinamus visiems tiems, kas buvo lengvai (paviršutiniškai) susipažinęs su matematika. Tuo pat metu jis supažindina publiką su Newton'o „filosofinėmis pažiūromis"[1]).

Jis rašo ne tik lengvas eiles, ne tik filosofiškai epikūriškas poezijas („Le Mondain", „La Pucelle" ir k.), ne tik teatro dalykus („Mahometą" ir k.), ne tik metafizikos traktatą (Traité de la métaphysique", 1734 m.; tasai traktatas buvo išspausdintas daug vėliau: markyzė nedavė spausdinti jo, teisingai bijodama „paprastų" Voltaire'ui pasekmių); jis rašo ne tik fizikos veikalus, — jis rašo ir istorijos kūrinius. Jis yra ne tik teatromanas, filosofomanas, bet ir istorijomanas. Jis rašo savo didelį darbą „Liudviko XIV amžių" („Le Siècle de Louis XIV"), kurį sumanė baigęs „Karolį XII". Jis rašo „dieviškajai Emilijai", „Jos Emalijancijai" visuotinę istoriją („Essai sur les moeurs et l'esprit des nations"), kuri buvo baigta septyneriems metams praslinkus po markyzės mirties.

Ta proga galima pažymėti, kad Voltaire'o „metafizika" ir vėliau liks be permainų ir remsis fizika, tikrovės fenomenų stebėjimu. Visokia kitokia metafizika jam tik — mažiau ar daugiau vykusi bufonada, šposų krėtimas. Jis, matyt, prisilaiko šiuo atveju vieno anglo filosofo nuomonės, kurs paklaustas, ar Clarke esąs didesnis metafizikas už Newton'ą, atsakė: „Tai lyg jūs paklaustumėt, kad vienas iš jų geriau žaidžia sviediniu už kitą"[2]). Bendrai imant, geriau metafizikui pripažinti savo nežinojimą, negu išgalvoti visokias chimeras. „Metafizinės sistemos yra filosofams tai, kuo yra ro-

---

[1]) Condorcet, Vie de Volt., Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. I. p. 15.

[2]) Volt., Courte réponse aux longs discours.

manai moterims“[1]). „Vanitas vanitatum et metaphysica vanitas“. Metafiziški ginčai — tai balionai, pilni vėjo, kuriuos siunčia viens kitam disputuojantieji daktarai.

Per visą savo buvimo laiką Cirey'o dvare, Voltaire, kaip buvo sakyta, parodo įprastos jam kūrybinės energijos, milžiniško darbštumo ir produktingumo. Ne be reikalo, prūsų sosto įpėdinis (nuo 1740 m. karalius) Fridrichas (būsimas Fridrichas Didysis), kuris jau korespondavo su Voltaire'u, rašo jam sykį, nustebintas jo darbštumu, produktingumu, universalumu: „Aš abejoju, ar Voltaire tikrai gyvena pasauly. Aš sudariau sistemą jo egzistavimui paneigti. Negali būti, kad vienas žmogus galėtų atlikti tokį darbą, kurį priskiria Voltaire'ui. Cirey'o dvare yra akademija, sudaryta iš pasaulio elitos. Ten yra filosofų, kurie verčia Newton'ą, yra herojiškų poetų, yra Corneille'ai, yra Katullai, yra Tukydidai... Šios akademijos veikalai spausdinami Voltaire'o vardu, kaip kad visos kariuomenės žygiai yra priskiriami vadui, kurs jai vadovauja...“[2]).

Voltaire'o savimyla, jo tuštumas randa tame jo gyvenimo periode nemaža maisto iš karalaičio (veikiai karaliaus) Fridricho. Fridrichas, kaip poetas ir „filosofas“, seniai jau buvo pavergtas Voltaire'o genijaus, buvo jo uolus garbintojas ir „mokinys“. Jis ieškojo progos užmegzti santykiams su garsiuoju rašytoju. Kaip tik Voltaire'ui bebūnant Cirey'o dvare, prasidėjo jo korespondencija su Fridrichu. Tapęs karalium (1740 m.), Fridrichas rašo, tarp kitko, Voltaire'ui tokius reikšmingus žodžius: „Matykit manyje, prašau jūsų, tik uolų pilietį, kiek skeptiką filosofą, tikrai ištikimą draugą. Del Dievo, rašykit man kaip žmogui ir niekinkite kartu su manim titulus, vardus ir visą išorinį blizgėjimą...“[3]).

Voltaire veikiai pasimatys su karalium, po kelerių metų rašytojas diplomatiniais tikslais net aplankys Fridrichą ir bus gražiai karaliaus priimtas. Karališko dvaro gyvenimas vis daugiau vilios jį, vis daugiau trauks jį apleisti Cirey'o pilį, kur jam teko pergyventi, nežiūrint visų gėrybių, ir nevieną smūgį.

---

[1]) Volt., Courte réponse aux longs discours.
[2]) Brunetière, Volt. (Études crit., I s., p. 183).
[3]) Lettre de Frédéric, 6 juin 1740.

30. „Salono žmogus“ („Le Mondain“). Sunku tikėti, del kokių kartais, mūsų supratimu, mažmožių, Voltaire'ui tekdavo nukentėti. Sak., 1736 metų gale jis turėjo palikti Cirey'o dvarą ir kurį laiką slapstytis užsienyj. Kuo gi vėl nusižengė rašytojas? Kokį vėl iškrėtė bedievišką šposą? Jis buvo parašęs eilėraštį (129 eilučių), lengvą satyrą prieš janseniską asketizmą. Tame savo eilėraštyj, pavadintam „Salono žmogus“ („Le Mondain“), autorius gynė grakščiai, sveiku protu besivadovaudamas, meną, prabangą, malonumus, žodžiu sakant, epikūrizmą. Reikią gyventi taikingai, maloniai, ištaigingai, meniškai (estetiškai) — štai pagrindinė mintis kalbamojo eilėraščio, jo, jei galima taip pavadinti, „moralė“ (volteriška „moralė“).

„Tas, kas nori senų gerų laikų, — prasideda „Le Mondain“, — tegaili ir aukso amžiaus, ir Astrėjos viešpatavimo, ir gražių Saturno bei Rėjos dienų, ir sodo mūsų pirmųjų tėvų; aš gi dėkoju išmintingai gamtai, kuri, mano gerovei, pagimdė mane šiame amžiuje, tiek apšauktame mūsų liūdnų maištininkų. Šisai pasauliečių laikas visiškai tinka mano įpročiams.

Aš mėgstu prabangą, net išlepimą, visokius malonumus, visokeriopą meną, švarumą, skonį, papuošalus: kiekvienas garbingas žmogus turi tą pat jausmą. Didžiai malonu yra mano labai nuodėmingai širdžiai matyti čia viso ko gausybę — motiną meno ir laimingų darbų, atnešančių mums, iš savo vaisingo šaltinio, ir reikalus, ir malonumus naujus. Žemės auksas ir vilnių lobis, jų gyventojai ir oro tautos—viskas tarnauja prabangai, šio pasaulio malonumams. O gerasis geležinio amžiaus laikas! Perteklius, labai reikalingas dalykas, sujungė abu žemės pusrutuliu. Ar jūs nematot tų greitų laivų, kurie iš Texel'o, iš Londono, iš Bordeaux plaukiau ieškodami... naujų gėrybių, gimusių prie Gango ištakos, tuo tarpu kai toli musulmonų nugalėtojai, mūsų prancūziški vynai, svaigina sultonus?

Kada gamta buvo vaikystėje, mūsų gerieji bočiai gyveno tamsumoj, nežinodami, nei kas tavo, nei kas mano. Ką galėjo jie žinoti? Jie nieko neturėjo, jie buvo pliki; o juk labai aiškus dalykas, kad kas nieko neturi, neturi ir kuo dalytis. Jie buvo nuosaikūs. Ach! aš tikiu tuo: Martial'o (žinomos prancūzų gastronomijos knygos autorius) nebuvo dar aukso amžiuje. Geras... vynas, grietinėlės putos ar sunka nekuteno liūdnos levos gerklės. Šilkas ir auksas neblizgėjo jiems. Ar del to

žavės jus, mūsų bočiai? Jiems stigo pramonės ir gerovės: ar tai dorybė? Tai buvo grynas tamsumas (ignorancija).

Koks idiotas, turėdamas tada kokią gerą lovą, būtų miegojęs lauke? Mano brangusis Adome, mano smalyžiau, mano gerasis tėve, ką darei tu Edeno sode? Ar dirbai tu tai kvailai žmonių giminei? Ar glamonėjai ponią Ievą, mano mamą? Prisipažinkit man, kad jūs abudu turėjote ilgus nagus, kiek juodus ir nešvarius, plaukus sutaršytus, veidą nudegtą, odą pajuodavusią ir paraudonavusią. Be švaros laimingiausia meilė nėra meilė, tai tik reikalas, kurio reikia gėdytis. Veikiai pavargę nuo savo gražaus nuotykio, po ąžuolu jie (Adomas ir Ieva) meiliai vakarieniavo vandens, sorų, gilių. Pavalgę jie miegojo kietam guolyje: štai grynos gamtos būklė.

O dabar ar norit, mano draugai, sužinoti, kaip mūsų tiek keikiamomis dienomis leidžia laiką garbingas žmogus Paryžiuj, Londone, Romoj? Įeikit pas jį: aibė meniškų daiktų, skoningų daiktų pasirodo jūsų žvilgsniams... Laimingas paveikslas švelnaus Corredgio ir mokyto Poussin'o piešinys yra įdėti į bordiuro auksą (aukso rėmelius). Čia Bouchardon (garsus skulptorius) padarė šitą statulą, o šis sidabras buvo apdirbtas Germain'o (žinomo auksakalvio). Gobelėnų adata ir spalva šiuose kilimuose praneša paveikslą. Visi šie daiktai dvidešimt kartų atsimuša aukštuose veidrodžiuose, spindinčiuose šviesa. Iš šio salono aš matau pro langą, soduose, mirtų lopšelius. Aš matau kaip muša, šokinėja vanduo.

Štai iš buto girdžiu išeinantį šeimininką. Patogi karieta, maloniai papuošta, poros arklių greitai vežama, pasirodo akims nelyginant namelis ant ratų, pusiau paauksuotas, pusiau permatomas... Dviejų resorų tamprus minkštumas švelniai neša jį (garbingą vyrą) gatvių grindiniais. Jis vyksta į pirtį; maloniausi kvėpalai daro jo odą šviežesnę ir lygesnę. Malonumas verčia skubėti. Jis skrenda į pasimatymą pas Camargo, pas Gaussin'ą, pas Juliją. Jam reiškiama daug meilės, daug malonių. Reikia jam po to vykti į tuos užburtus rūmus (operą), kur gražios eilės, šokiai, muzika, menas žavi..., iš šimtų malonumų darydami vienintelį malonumą...

Eisim vakarieniauti. Kiek malonumo teikia man tie blizgą servizai, tie avienos kepsniai! Dieviškas mirtingasis yra tas virėjas! Chloris, Eglė (aukštos markės kurtizanės) įpila man savo ranka Aio vyno, kurio greitos putos iš bonkos su jėga

išstumtos, verčia, kaip žaibą, iššokti kamšti. Jis (kamštis) išlekia, visi juokiasi, jis atsimuša į lubas... Kitą dieną duoda kitų geismų, kitų vakarienių ir naujų malonumų...

O tu, pirmojo žmogelio sode, žinomas savo velniu ir obuoliu! Be reikalo ieškojo rojaus vietos, suvilioti išdidumu, mokyti drąsuoliai Huet, Calmet (teologai): žemės rojus yra ten, kur esu aš".

* *
*

Kaip 100.000 Voltaire'o poezijos, tragedijų eilių — „Salono žmogaus", tos lengvos satyros eilės pasižymi įprastu autoriui grakštumu, „taisyklingumu" (klasikine prasme). Jos gražios, „kaip proza" (XVIII amž. komplimentas eilėdarai):

„Regrettera qui veut le bon vieux temps,
Et l'âge d'or, et le règne d'Astrée,
Et les beaux jours de Saturne et de Rhée,
Et le jardin de nos premiers parents;
Moi je rends grâce à la nature sage
Qui pour mon bien m'a fait naître en cet âge
Tant décrié par nos tristes frondeurs:
Ce temps profane est tout fait pour nos moeurs.
J'aime le luxe, et même la mollesse,
Tous les plaisirs, les arts de toute espèce,
Le propreté, le goût, les ornements:
Tout honnête homme a de tels sentiments...

Quel idiot, s'il avait eu pour lors
Quelque bon lit, aurait couché dehors?
Mon cher Adam, mon gourmand, mon ben père,
Que fesais - tu dans les jardins d'Eden?
Travaillais - tu pour ce sot genre humain?
Caressais - tu madame Eve, ma mère?
Avouez - moi que vous aviez tous deux
Les ongles longs, un peu noirs et crasseux,
La chevelure un peu mal ordonnée,
Le teint bruni, la peau bise et tannée.
Sans propreté l'amour le plus heureux
N'est plus amour, c'est un besoin honteux.
Bientôt lassés de leur belle aventure,

Dessous un chêne ils soupent galamment
Avec de l'eau, du millet, et du gland;
Le repas fait, ils dorment sur la dure:
Voilà l'état de la pure nature...“

. . . . .

Kodel „sulojo teologai“ Paryžiuje, vos tik pasirodė „Le Mondain“? Kodel poetas turėjo pabėgti kuo veikiausiai į užsienį? Nejaugi už įprasto Voltaire'ui epikūrizmo šlovinimą? Ne. Matyti, Paryžiaus teologai užsigavo, įsižeidė daugiausia del mūsų rojaus protėvių pajuokimo. Voltaire — horribile dictu! — drįso familiariškai ir profaniškai parašyti: „Mano brangusis Adome, mano smalyžiau, mano gerasis tėve, ką darei tu Edeno sode... Ar glamonėjai ponią Ievą, mano mamą? Prisipažinkit man, kad jūs abudu turėjot ilgus nagus, kiek juodus ir nešvarius“ ir t. t.

Tie priekaištai ilgiems, juodiems, purviniems nagams Adomo ir Ievos labai supykino teologus. Tiesą sakant, Voltaire buvo teisus — juk žemės rojaus laikais negalėjo būti kalbos ne tik apie manikiūrą, bet ir apie paprastos švaros reikalavimus. Galima idealizuoti ar šlovinti žmogų gamtos būklėje, bet reikia pripažinti taip pat, kad jis buvo (ar yra) toj būklėj labai murzinas. Šiaip ar taip, „teologų lojimas“ privertė Voltaire'ą kurį laiką(trumpą) palikti „gražiąją Emiliją“, „Jos Emalijanciją“, Cirey'o dvarą.

31. „Orleano mergelė“ („La Pucelle“). Gyvendamas Cirey'o dvare, Voltaire, tarp kitko, nemaža laiko skiria savo kūrybos mėgstamiausiam kūdikiui, savo komiškajai poemai — „Orleano mergelei“ („La Pucelle d'Orléans“ ar trumpai: „La Pucelle“). Toji poema, sumanyta dar 1730 metais, buvo sparčiai rašoma Cirey'o pilyj, bet liko užbaigta tik po 20 metų su viršum. Voltaire nuolat ją perdirbinėjo, didino, ir galiausiai davė 21 tos poemos giesmę.

„Orleano mergelės“ ar „Nekaltosios mergelės“ ištraukas poetas noriai skaitydavo savo svečiams, geriems pažįstamiems. Kai kas klausytojų sugebėjo slaptai užsirašyti išgirstą, šį tą pridėti (ar pakeisti) — ir ne viena poemos vietelė rankraščiuose pradėjo platintis saloninės visuomenės ir skaitančios publikos tarpe. Voltaire ir „gražioji Emilija“ tiesiog drebėjo iš bai-

mės, kad kas nepavogtų poemos rankraščių. Nelegalus tos volteriškos kūrybos vaisius buvo be galo populiarus ir suteikė autoriui daug garbės, bet ir daug nemalonumų. Poema pasirodė spaudoje, be autoriaus žinios ir savivališkai perdirbta, daugeliui metų praslinkus, enciklopedistinio karo metu. Pats Voltaire ją išleido tik 1762 metais.

Kiek „Orleano mergelė“ buvo populiari XVIII amžiuje, galima spręsti iš to, kad per Voltaire'o iškilmes Paryžiuje prieš pat jo mirtį, entuziastiška minia, apsupusį šlovingą senį, šaukė: „Tegyvuoja „Henriada“! Tegyvuoja „Mahometas“! Tegyvuoja „Orleano mergelė“! Tai yra kaip tik tie Voltaire'o poezijos veikalai, kuriuose jis griežtai kovoja su religiniu fanatizmu, prietarais, su bažnyčia.

XVIII amžiaus Voltaire'o raštų leidėjai pažymi, kad ši poema buvo skirta „duoti sveiko proto ir išminties pamokų po gašlumo ir beprotiškumo šydu... Tasai mišinys dievotumo, palaidumo ir karingo žvėriškumo, atvaizduotas „Orleano mergelėj“, yra naivus paveikslas anų laikų (XV amžiaus) papročių...“[1]).

Herojiškai komiškos ar parodiškos poemos žanras Voltaire'o paimtas iš Ariosto. Bet prancūzų poetas pakeitė tą žanrą antikrikščioniška, antibažnytiška ir dažnai ciniška, nepadoria poema, pagal XVIII amžiaus skonį, „Liudviko XV stilių“. Prancūzų didvyrę, dabartinę šventąją, Voltaire pavertė smuklės merga: „Jos didelės juodos akys žiba..., 32 dantys vienodo baltumo puošia jos raudoną burną, kuri, rodos, eina nuo vienos ausies iki kitos... Jos papai tamsūs, bet kieti, kaip uola... Ji veikli, vikri, stipri. Savo stora ranka ji pila vyno miesčioniui, bajorui, raštininkui. Pakelyj ji duoda 20 antausių žiopliams, kurių nemandagi ranka čiupinėja jos šlaunį ar nuogą kaklą. Ji dirba ir juokiasi nuo vakaro iki ryto, veda arklius, juos prižiūri...“ Kas galėjo žinoti, „kad jinai, po savo trumpu sijonu, nešiojo visą Anglijos ir Prancūzijos likimą...“[2]).

„Bet Joanna d'Arc turėjo liūto širdį (po to kai pradėjo veikti Dievo malonė ir šventas Denis — Prancūzijos globėjas — parinko ją, kaipo Apvaizdos įrankį). Jūs tai pamatysit per-

---

[1]) La Pucelle d'Orléans. Avertissement des éditeurs de Kehl. Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, Paris, 1835, t. II, p. 382.

[2]) La Pucelle, chant II.

skaitę šį veikalą. Jūs sudrebėsit nuo jos naujų žygių; o didžiausias iš jos nepaprastų darbų bus vainiko išlaikymas per ištisus metus...“[1]).

Joanna be galo vertina savo vainiką. Kada prancūzų karalius, pirmą kartą pamatęs Dievo įkvėptą didvyrę, tarė jai: „Klausyk Joanna, ar esi nekalta mergina?“ — ji išdidžiai jam atsakė: „O, didysis pone, įsakyk savo gydytojams, su akiniais ant nosies, savo pagyvenusioms moterims, raštininkams..., vaistininkams ateiti ir pačiupinėti šias materiškas paslaptis. Tegu tas, kas nusimano šiuose dalykuose, pakels Joannos sijoną ir pažvelgs ten“. Išgirdęs tokį išmintingą... atsakymą, karalius tuoj suprato, kad ji buvo Dievo įkvėpta...“[2]).

Pavertęs Joanną d'Arc smuklės mergina, autorius turėjo atitinkamai ūgdyti nuotykius, t. y. pripildyti poemą groteskinių ir nepadorių scenų. „Riebūs anekdotai, rafinuočiausi nepadorumai... jam rodėsi kaip tik geri jo uždaviniui atlikti... Tuo būdu, jo herojiškai komiškoji poema tapo savotiška pintine, kame buvo surinkti ištvirkimo stebuklai epochos... nustojusios gėdingumo...[3]).

Šalia bufonadiškų, nepadorių scenų aprašymų, Voltaire neužmiršta kiekviena proga savo poemoj pajuokti krikščionybę, bažnyčią, šventuosius.

Ištvirkėlis pranciškonas Grisbourdon už pasikėsinimą išžaginti Joanną, nekaltąją mergelę, stebuklingu būdu nubaustas patenka į pragarą. Tuo metu kaip tik patamsių valdovas kėlė pokylį savo vasalams: „Velniai gėrė už sveikatą ką tik atvykusio vieno popiežiaus ir vieno storo kardinolo, vieno šiaurės karaliaus, keturiolikos kanauninkų, dvidešimties vienuolių, visų ką tik atkeliavusių į pragarą iš mirtingųjų vietų... Visi pasigėrė pragariško nektaru ir ėmė niūniuoti girtuokliškas dainuškas, kai staiga prie durų kilo didelis triukšmas.

Ach, labą dieną, štai ir jūs pagaliau. Tai jis, ponai, didysis emisaras, tai Grisbourdon, mūsų ištikimas draugas. Įeikit, įeikit ir pasišildykit čionai... gražusis Grisbourdon'e, Liuciferio daktare, Šėtono sūnau, pragaro apaštale!..“

Šėtonas pasikėlė ir tarė pranciškonui: „Velnio sūnau... iš tikrųjų, aš nesitikėjau tave taip greitai pamatysiąs; tu buvai

---

[1]) La Pucelle, chant I.

[2]) Id., chant II.

[3]) Crouslé, La Vie et les oeuvres de Volt., t. II, p. 148.

man reikalingas žmonių tarpe. Kas geriau už tave apgyvendino mūsų (pragaro) pilį? Tu padarei iš Prancūzijos mano seminariją; matydamas tave čionai, aš netenku vilties. Bet tebūnie likimo valia! Gerk su mumis ir sėsk po mano dešinę!...

Pranciškonas, švento išgąsčio pilnas, bučiuoja klūpuodamas savo pono užpenčius. Paskui liūdnai meta žvilgsnį iš tolo į šią plačią ir degančią erdvę... Bet daugiausia nustebino Grisbourdon'ą, kad dideliam katile jis pamatė kai kuriuos asmenis, šventuosius ar karalius, kurių vardai puošia istoriją ir gražina legendą. Vienas iš pirmųjų buvo karalius Clovis.

Aš matau skaitytoją nustebusį, kad toks didis karalius, kurs visą savo tautą pastatė į laimingo rojaus kelią, pats negalėjo pasinaudoti laime, kurią mums davė. Ach! kas patikėtų, kad pirmas krikščioniškas karalius (Prancūzijoje) buvo iš tikrųjų pasmerktas... Bet skaitytojas turės atsiminti, kad neužtenka būti apšlakstytam šituo išgelbėjimo vandeniu (krikšto vandeniu), kada sugadinta širdis. Tikrai, šis Clovis, nusikaltimais susitepęs, turėjo nežmonišką širdį, kraugerišką širdį...

Tarp tų didžiūnų, pasaulio valdovų, palaidotų šioj gilioj naktyj (pragaro), galima buvo pastebėti garsųjį Konstantiną. „Ar tai tikrenybė!—sušuko nustebęs pilkas vienuolis (Grisbourdon), — o rūstybė! o likime! Šis didvyris, bažnyčios įkūrėjas, kurs iš žemės išvijo melagingus dievus, nusileido į pragarą kartu su jais?"

Tada Konstantinas tarė vienuoliui šiuos žodžius: „Aš nuverčiau stabų dievinimą. Ant jų degančių šventovių griuvėsių aš daugybę smilkytuvų iškėliau dangaus Dievui. Bet visi mano rūpesčiai jo aukščiausiai didybei (Dievui) turėjo vieninteli tikslą — mane patį. Šventieji altoriai mano akyse tebuvo laiptai į cezarių sostą. Ambicija, žiaurumas, malonumai buvo mano dievaičiai... Krikščionių auksas, jų intrigos, jų kraujas sutvirtino mano laimėjimus ir mano tikslus. Norėdamas išlaikyti šią brangią man didenybę, aš nužudžiau savo nelaimingą giminaitį. Aš pražudžiau savo sūnų ir savo pačią..."

Garbingasis tėvas (Grisbourdon) vis daugiau stebisi visomis patamsių karalijos paslaptimis. Jis mato visur didžiuosius pamokslininkus, turtingus prelatus..., daktarus, Ispanijos vienuolius ir Italijos vienuoles. Jis mato visų karalių dvasininkus, jis mato mūsų gražuolių auklėtojus. Rojų jie turėjo visi savo gyvenime (ant žemes). Pragariško miegamojo gi-

lumoj jis pastebi kažkokį vienuolį, pusiau baltai, pusiau juodai apsirengusį, su karčiais apvalo puodo formos. Matydamas išdidų šio dievoto gyvulio veidą, pranciškonas (Grisbourdon), juokdamasis, paklausė jį staiga: „Kuo esi vardu?“ Šešėlis melancholiškai atsakė jam: „Deja, mano sūnau, esu šventas Dominikas (t. y. šventos inkvizicijos išradėjas)“. Išgirdęs tuos žodžius, tokį garbingiausią vardą, Grisbourdon žengė kelis žingsnius atgal, persižegnojo, negalėdamas tuo tikėti. „Kaip, — tarė jis, — juodam urve patalpintas toks didelis šventasis, apaštalas, daktaras! Jūs, šventasis tikybos žadintojas, Dievo žmogus, evangelistas, pranašas, pamokslininkas, jūs atsiradot pragare nelyginant eretikas! Tikrai, čia malonės nėra. Vargšai žmoneliai, kaip juos apgaudinėja ten viršuje (ant žemės)! Ir po to eikit... giedoti visų šventųjų litanijas!...

Tada atsakė jam skaudžiu balsu mūsų ispanas su juosval baltu apsiaustu: „Nebegalvokim apie tuščias žmonių kalbas: ar svarbus čia jų (tų kalbų) paklydimų triukšmas? Nelaimingi, kankinami mes ten, kur esame; garbinami, šventėmis šlovinami mes ten, kur mūsų nėra. Kai kas ant žemės turi ne vieną koplyčią, o pragare jis kempa labai liūdnai; kitas, kurį ant žemės smerkia..., turi danguje amžiną gyvenimą. Kai del manęs, esu juodoj eilėj visai teisingai už tai, kad kadaise persekiojau tuos vargšus albigiečius. Aš nebuvau pasiųstas (ant žemės) naikinti, ir esu virinamas už tai, kad juos (albigiečius) virinau...“

O, jei turėčiau geležinį liežuvį, visuomet kalbėdamas negalėčiau, mano brangusis skaitytojau, išskaičiuoti tau ir pasakyti, kiek šventųjų sutinki pragare...

„Oh! quand j'aurais une langue de fer,
Toujours parlant je ne pourrais suffire,
Mon cher lecteur, à te nombrer et dire
Combien de saints on rencontre en enfer...“[1])

Sunku sutikti su kai kurių moderniškų kritikų nuomone[2]), kad „Orleano mergelė“ galinti įvaryti vien nuobodulio mūsų laikų skaitytojui. „Ji nustojusi savo nuodų drauge su savo mei-

---

[1]) La Pucelle, chant V.
[2]) Lanson, Volt., p. 91.

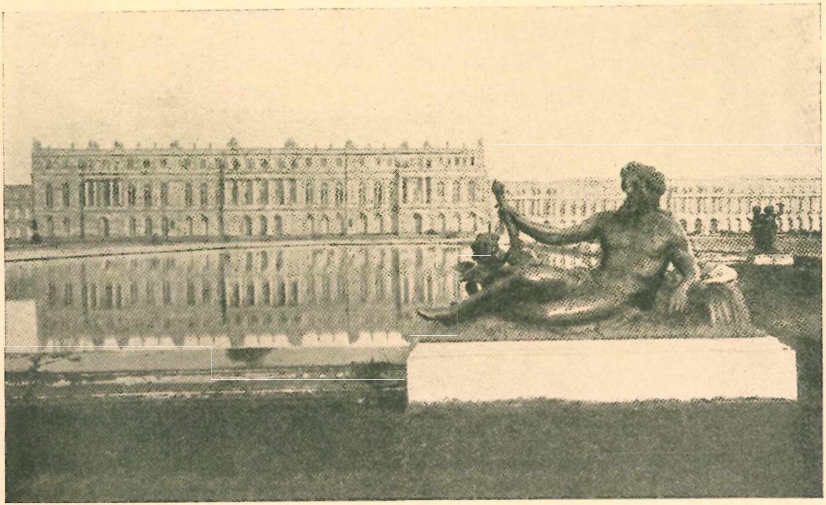

Versalis.

lumu. Bet XVIII amžiuje „šitas parodijos linksmumas, šitas neišsenkamas gyvumas, kurs teikė akims paeiliui bufonadiškų ar nepadorių paveikslų, buvo apvilktas forma, kurią laikė be nuodėmės — tikslumo ir akademiško šedevrų elegantiškumo prasme... Aukštos visuomenės žmonės, net ponios ir princesės, be sąžinės graužimo, linksminosi ta poema...[1]).

Tur būt, arčiau tiesos bus kito kritiko (tarp kitko, katalikiško) nuomonė, kurs pabrėžia, jog Voltaire niekur nėra parodęs tiek proto, tiek gyvumo, tiek rankos lengvumo, kiek šioj poemoj. Eilės „Orleano mergelėj“ net poetiškesnės, nekaip „Henriadoj“. „Jei panorėtų vertinti šitą keistą veikalą tik kaip velnišką šposą, reikia mažiausia pasakyti, kad tai yra genialus šposas“[2]).

Kadangi sąmojis, juokas, pašiepimas, erotizmas buvo, yra ir, tur būt, bus žmogui suprantamesni, artimesni jo natūrai, žmoniškesni už kitus, kad ir aukštus dalykus, Voltaire'o poema turėtų užimti prideramą sau vietą tarp kitų tos rūšies kūrinių. Tuo tarpu ji tapo XIX amžiuj užmiršta. Kodel taip atsitiko? Kodel tasai šedevras liko užmirštas skaitančios publikos tarpe? Svarbiausios priežasties reikia ieškoti poemos antikrikščioniškume, antikatalikiškume. XIX amžiaus pirmos pusės romantinės gadynės religinė reakcija sugebėjo pakirsti šaknis Voltaire'o „bedieviškiausiems“ poezijos kūriniams.

32. „Mahometas“ ir popiežius Benediktas XIV. Amžinas teatro pjesių, tragedijų fabrikantas, Voltaire, kaip buvo minėta, ir Cirey'o pilyje atiduoda tinkamą duoklę Melpomenai. Tų tragedijų pasisekimas scenoj svyruoja. Nemaža rūpesčių ir nemalonumų turi autorius, kada pasirodo teatre jo tragedija „Mahometas pranašas“ (1741 m.). Pirmykštė pjesės antraštė buvo „Fanatizmas“. Ji buvo nukreipta neva prieš musulmonišką religinį fanatizmą. Islamo religijos kūrėjas Mahometas vaizduojamas kaip apgavikas, veidmainys, nusikaltėlis, nors ir didelių gabumų žmogus. Jis nesiskaito su priemonėmis, jis puikiai naudojasi žmonių tamsumu, prietaringumu. Jis moka sufabrikuoti ir „stebuklų“, kada yra reikalas. Šalia pranašo veikia jo fanatizuoti, baisūs, niaurūs padėjėjai, ypač kraugeriškas Seidas, ku-

[1]) Lanson, op. cit., p. 92.

[2]) Crouslé, La Vie et les oeuvres de Volt., t. II, p. 149.

rio fanatizmas artimas religiniam pamišimui. Kurių aliuzijų galėjo turėti „Mahometo“ žiūrovas kitų religijų atžvilgiu?

Autorius pastatė „Mahometą“ iš pradžių vienoj provincijos scenoj (Lille'o), kur buvo jo giminaitė, o paskum, perdirbęs pjesę, Paryžiuj (1742 m.). Paryžiaus premjeroj buvo visa sostinės aristokratija, visos sferos — ministeriai, aukštieji valdininkai. Dievoti žiūrovai tuoj pakėlė triukšmą. Jiems rodėsi, kad tragedijoj pilna visokių pavojingų aliuzijų, gresiančių nustatytai religijai, tvarkai, net moralei. Vienas įtakingas asmuo rašė ta proga: „Visi sako, kad žmogus sukūręs tokią pjesę, turi būti nusikaltėlis vertas sudeginti“. Voltaire'o sudeginti, žinoma, negalėjo, bet po trečio tragedijos vaidinimo, ji buvo uždrausta toliau vaidinti, buvo išimta ir teatro repertuaro.

Po kelių metų autorius nutarė dedikuoti savo „Mahometą“... popiežiui Benediktui XIV. Jam rūpėjo paruošti sau kelią į Akademiją ir uždaryti burnas savo nesuskaitomiems priešams, kurie rėkė apie jo bedieviškumą, antikrikščioniškumą. Voltaire rašo popiežiui tokį kurtuazinį laišką: „Švenčiausias Tėve! Jūsų Šventenybė teiksis atleisti už tą laisvę, su kuria daugiausia nusižeminęs, bet drauge ir didžiausias dorybės šalininkas skiria tikrosios tikybos vadui raštą, nukreiptą prieš melagingos ir barbariškos sektos įkūrėją... Tegul Jūsų Šventenybė malonės leisti man sudėti prie jos kojų ir knygą, ir autorių. Aš drįstu prašyti globos vienai (t. y. knygai) ir palaiminimo antram (t. y. autoriui). Su giliausios pagarbos jausmais... bučiuoju jūsų šventas kojas“...[1].

Popiežius priėmė tą paskyrimą maloniai, neva bona fide ir atsakė veikiai didžiausiam bažnyčios priešui: „Benediktas XIV savo brangiajam sūnui (siunčia) pasveikinimą ir apaštališką palaiminimą. Prieš porą savaičių man įteikė jūsų atsiųstą žavingą tragediją „Mahometas“, kurią aš perskaičiau su labai

---

[1]) Laiškas tasai parašytas itališkai: „B-mo Padre! La Santità Vostra pardonerà l'ordire che prende uno de più infimi fedeli, ma uno dè maggiori ammiratori della virtù, di sottomettere al capo della vera religione questa opera contro il fondatore d'una falsa e barbara setta... Vostra Santita mi conceda dunque di poter mettere ai suoi piedi il libretto e l'autore, e di domandare umilmente la sua protezione per l'uno, e le sue benedizioni per l'altro. In tanto profondissimamente m'inchino, e le bacio i sacri piedi... Parigi, 17 agosto 1745“.

dideliu malonumu... Jūs neturit abejoti del ypatingos pagarbos, kurią aš jaučiu tokiam nusipelnusiam žmogui, kaip tamsta, ir t. t. Duotas Romoj, rugpiūčio 19 d. 1745 m., mūsų pontifikavimo šeštaisiais metais[1]).

Benedikto XIV būta labai mokyto, atviro, malonaus, gero žmogaus. Jis žinojo tikriausiai ką darė, atsakydamas savo „brangiajam sūnui" ir toli gražu nebuvo patekęs į Voltaire'o spąstus, kaip manė kai kas iš prancūzų dvasiškių. Šitas popiežius buvo kaip tik tas „geras žmogelis", kurs 6 metai prieš savo išrinkimą į popiežius šitaip pasielgė:

— Jūs norit šventojo? — tarė jis konkliavoj svyruojantiems kardinolams, — rinkit tada Gotti. Norit politiko? — rinkit tada Aldovrandi. Jei norit gero žmogelio — rinkit mane...[2]).

33. Voltaire'o dvariškio karjera. „Zadig". Gražioji Emilija, įtakingi draugai dirbo, kiek galėdami, kad atsidarytų Voltaire'ui Versalio durys. Paragavęs Prūsų dvaro gyvenimo, paragavęs flirto su viena princese, kuri vėliau tapo Švedijos karaliene, rašytojas būtinai norėjo ir stengėsi įsiskverbti į Versalį. Galiausiai jam tai pavyko, nes jį palaikė ponia Pompadour, kaip tik tuo laiku tapusi galinga karaliaus favorite. Su ja Voltaire buvo seniau susipažinęs.

Įdomus ir be galo reikšmingas aniems laikams buvo tasai ponios Pompadour viešpatavimas (XVIII amžiaus vidury). Ji buvo labai kuklios kilmės, nebajoriškos kilmės. Anksti ištekėjo ji už vieno provincijos valdininko. Kadangi ji buvo, pasak Voltaire'o, gerai išauklėta, protinga bei išmintinga, maloni, talentinga — ji sugebėjo patikti karaliui (Liudvikui XV, gašliausiam iš prancūzų karalių). Suinteresuoti žmonės pasistengė pristatyti karaliui ištvirkėliui tą naują meilužę. Veikiai ji parodė savo nagus, tapdama „nekarūnuota Prancūzijos valdove", nors tik su markyzės titulu.

Liudvikas XV niekuomet nemėgo Voltaire'o — tasai išlepintas, be galo ištvirkęs karalius, tasai karūnuotas merginininkas neturėjo laiko, neturėjo noro ir palinkimo domėtis literatūra, poezija. Jis, aplamai, niekino literatūrą ir literatus, kaip žmones

---

1) Réponse de Benoit XIV à Voltaire, le 19 septembre 1745.

2) Desnoiresterres, Volt. et la société franç. au XVIII s., t. II, p. 464.

daugiausia nedvariškos, nearistokratiškos, nebajoriškos kilmės, kuriuos galima tik vadinti „visa tai“ („tout cela“)[1]).

Savo meilužės ir kai kurių įtakingų dvariškių raginamas, karalius galiausiai sutiko matyti Voltaire'ą Versalyj. Rašytojas gavo karališkojo istorijografo vietą ir atitinkamą algą. Paskiau jam buvo suteiktas dvariškio titulas ir drauge su tuo bajorystės teisės.

Voltaire eina savo istorijografo pareigas, t. y. anot jo, „pareigas rašyti anekdotus“[2]). Jis linksmina dvarą savo kūryba, savo komplimentariniais eilėraščiais (madrigalais), jis šlovina karalių, jis meilikauja galingiesiems, kaip tikras mėlyno kraujo dvariškis. Jis atkakliai nori patekti į Akademiją. Jo pastangos preš kelerius metus, ir anksčiau, tapti akademiku nuėjo niekais. Markyzės Pompadour protekcija padarė dabar tai, ko negalėjo padaryti visa jo literatūrinė šlovė.

Ne be ironijos, Voltaire savo „Memuaruose“ pažymi savo oficialių laimėjimų, titulų paslaptį: „Aš praleidau, — rašo jis, — kelis mėnesius su ja (su ponia Pompadour) Etioles'o dvare tuo metu, kai karalius vadovavo karo veiksmams 1746 metais. Už tai aš gavau atlyginimą, kokio niekuomet nėra man davę nei už mano veikalus, nei už mano patarnavimus. Mane palaikė dabar vertą tapti vienu iš 40 nereikalingų Akademijos narių. Mane paskyrė Prancūzijos istorijografu, ir pats karalius apdovanojo mane dvariškio titulu (gentilhomme ordinaire de la chambre). Aš pasidariau išvadą, kad padaryti net mažiausiai karjerai geriau yra pasakyti keturis žodžius karaliaus meilužei, nekaip parašyti 100 knygų“.

Reikia manyti, kad ir popiežiaus Benedikto XIV apaštališkas palaiminimas, „Mahometo“ dedikacijos proga, turėjo tam tikro svorio per Voltaire'o rinkimus į Akademiją. O prie rašytojo paskyrimo istorijografu daug prisidėjo jo senas draugas Argental, tapęs kaip tik tuo laiku ministeriu.

Porą metų teko Voltaire'ui būti Versalyj. Jis negalėjo ten ilgiau išbūti del savo savimylos (egotizmo), trukšmingumo, del savo liežuvio ir sąmojo. Daug kam dvariškių atrodė, kad tasai ką tik subajorintas miesčionis pajuokiąs juos kiekviena

---

[1]) Sainte-Beuve, Madame de Pompadour. Causeries du Lundi, éd. Garnier, t. II, p. 496.

[2]) Crouslé, La Vie et les oeuvres de Volt., t. I, p. 174.

proga. Jis buvo perdaug protingas, pastabus ir sąmojingas, kad galėtų susigyventi su versališka publika. Jo priešų skaičius dvariškių tarpe nuolat augo. Pats karalius jam buvo abejingas, šaltas; negeresnė buvo jam ir dievota karalienė. Ilgainiui ir su markyze Pompadour santykiai kiek atšalo — mat, markyzė, tarp kitko, protegavo Voltaire'o konkurentą teatro srityje, senąją dramaturgą Crébillon'ą. Visas dvaras demonstratyviai reiškė savo simpatijas Crébillon'ui, norėdamas suerzinti ir pažeminti Voltaire'ą, gal norėdamas provokatoriškai, taip sakant, sukelti kokį skandalėlį ir priversti tuo būdu rašytoją apleisti Versalį. O Voltaire niekuomet negalėjo pakęsti mažiausios literatūrinės konkurencijos. Blogiausia rašytojui buvo tai, jog jis kartais nemokėjo valdyti liežuvio.

Sykį Voltaire, matydamas, kad gražioji Emilija pralošė karalienei 80.000 frankų (savo ir rašytojo pinigų) neiškentė nepastebėjęs angliškai, kad markyzė turinti reikalą su apgavikais. Kad ir angliškai buvo tai pasakyta, bet keno adresu! Kada nereikia, supranta ir angliškai prancūzų dvare. Baisus skandalas! Suprantama, kokių pasekmių Voltaire turėjo laukti. Paniškai jis bėga nakčia su Jos Emilijancija iš karališkų rūmų ir slapstosi kurį laiką pas vieną pažįstamą kunigaikštienę (duchesse du Maine).

Jis yra tiek įbaugintas, jog visą dieną išbūva pasislėpęs, kad nieks jo nematytų, ir tik nakčia parodo gyvybės žymių, valgo, kalbasi su šeimininke. Jai jis skaito savo apysakas, kurias rašo dienos metu. Tai pirmos jo filosofiškos apysakos ar romanai — žanras, kuriuo jis netrukus pragarsės ir kurs liks nemarus jo kūryboj. Čia jis, tarp kitko, bus parašęs, tur būt, savo pirmąjį kalbamojo žanro šedevrą — „Zadig" („Zadig ou la Destinée, histoire orientale").

Toj apysakoj autoriui pasiseka vykusiai išlaikyti Rytų koloritą. Jau pačioj „Zadigo" dedikacijoj sultonei Sheraa — reikia suprasti, markyzei Pompadour (toji dedikacija, turint galvoj anų laikų Voltaire'o būklę, labai suprantama) — yra apsčiai išbarstyta Rytų tradicinės poezijos gėlių, bet, žinoma, volteriškų būdu (t. y. ironijos aplaistytų). „Vyzdžių malone — taip prasideda tasai „Zadigo" paskyrimas — širdžių kankinimas, dvasios šviesa! Nebučiuoju tavo kojų dulkių, nes tu visai nevaikščioji, ar vaikščioji vien Irano kilimais ar rožėmis"...

Išmintingas, kad ir jaunas Zadigas daug patiria gyvenimo smūgių. Jam tenka nemaža iškentėti del žmonių žiaurumo, piktumo, del moterų nepastovumo, del savo gyvenimo atsitiktinumo. Vis delto galiausiai jis yra puikiai atlyginamas už savo gerą, kilnią sielą, už savo išmintį — jis veda savo mylimąją gražiąją Astartę ir tampa karalium.

Autorius laikosi čia lyg vidurinio kelio tarp optimizmo ir pesimizmo, tarp „Le Mondain" optimizmo ir „Candide'o" pesimizmo. Prieš 10 metų jis buvo ryškus optimistas; po 10 metų jis taps griežtu pesimistu (nors ir aktyviu, nedesperatišku). Pikta ir gera — tokia yra „Zadigo" filosofinė mintis — yra pasauly savotiškoj pusiausvyroj, savotiškai kompensuojasi. (Perskaičius novelę vis delto rodos, kad pikta ima viršų, duoda toną gyvenimui).

Tuo tarpu gražioji Emilija pasistengė sutvarkyti savo pralošimo reikalus (mat, ji liko skolinga ir turėjo užmokėti „garbės", t. y. kortų skolą). Po kurio laiko „atmosfera prasiblaivė", ir Voltaire vėl galėjo pamatyti „dienos šviesą". Bet jo dvaro karjera buvo pašlijusi. Savo išsišokimais jis pagreitino dvaro nemalones. Sykį, į vienos Voltaire'o pjesės repeticiją, kur buvo pakviesti artimi karališkai šeimai žmonės, pateko, per markyzės Pompadour protekciją, ir autorius. Atsidėkodamas už tokią malonę, poetas parašė madrigalą favoritės garbei, kur kaip „geras pilietis" džiaugėsi ponios Pompadour artimais santykiais su karalium. Mažai apėjo autoriui, kad karalius turi žmoną ir suaugusias dukteris. Favoritei eilėraštis labai patiko, ir ji platino tą madrigalą Versalyj. Bet karalaitės, susipažinusios su eilėmis, nurodė tėvui, kiek jos yra skandalingos. Liudvikas XV tuoj parodė dukterims, kad jis stovįs visuomet „doros" sargyboj ir įsakė Voltaire'ui apleisti dvarą.

Rašytojas pradėjo „klajoklišką" gyvenimą, viešėdamas įvairių didikų dvaruose. Ilgesnį laiką jam tenka gyventi su gražiąja Emilija prie dvaro buv. lenkų karaliaus Stanislovo Leščinskio, prancūzų karalienės tėvo. Gerasis Leščinskis, neturėdamas ką veikti, mėgo filosofuoti, rašinėti, santykiauti su filosofais, literatais, poetais. Ekskaralius keldavo puotas, iškilmes, rengdavo vaidinimus. „Dieviškoji Emilija" susipažino čia ir įsimylėjo vieną jauną karininką ir drauge poetą (Saint-Lambert'ą), kas turėjo jai rimtų pasekmių.

34. „Dieviškosios Emilijos" gyvato galas. Jau prieš Voltaire'o įsiskverbimą į Versalį, jo meiliški santykiai su „dieviškąja Emilija" iširo. Kad ir palikdamas laikinai savo meilužę Cirey'o dvare, kad ir išsprukdamas kiekviena proga iš Cirey'o, rašytojas vis daugiau rodė abejingumo tai, su kuria jis tiek metų gyveno. Kurį laiką gražioji Emilija kankinosi, verkė, „analizavo savo jausmus". „Pirmais nelaimės momentais, — prisipažįsta jinai, — žmogus yra lyg užkastas (žemėje), visi dvasios gabumai nustoja veikę. Pamažu jie atsigauna; žmogus darosi tada galįs daugiau kęsti ir kentėti,taip sakant, savo nelaimę iš visų pusių, visokiais būdais, pamatyti jos (nelaimės) visokeriopą veidą"[1]).

Kad ir stengiasi nuraminti meilužę Voltaire, sakydamas, kad „ji yra jam daugiau negu tėvas, brolis, sūnus", ji negali tuo tikėti — jo elgesys prieštarauja žodžiams. Ji ima galvoti apie mirtį: „Aš jį myliu... veik šaukia ji — o jis mane palieka skausmui, kurs neturi pavyzdžių, apie kurį kiti neturi supratimo"...[2]). Gražioji Emilija verkia per kiauras naktis, skųsdamasi kiekviena proga vienam geram abatui. Ji perskaito — kelintą kartą! — Voltaire'o laiškus, jo meilingus laiškus rašytus jai. (O tų laiškų buvo tiek, jog jie sudarė 8 didelius (rankraštinius) tomus!)

Beveik visi tie laiškai dingo. Išliko iš tos korespondencijos tik mažmožiai, bet charakteringi mažmožiai: „Štai eilės ir erškėčiai, kuriuos aš jums siunčiu, — rašė Voltaire savo meilužei 1736 m. — Aš esu kaip šventas Pakomas, kurs kalbėdamas savo poterius skylėtoj kedėj, sakydavo velniui: „Mano drauge, tai, kas eina aukštyn, yra Dievui, o tai, kas krinta žemyn yra tau". Velnias — tai Rousseau, o Dievas, jūs gerai žinot, tai jūs"...[3]). Toksai rašymo būdas yra charakteringas XVIII amžiui — saloniškas galantiškumas leido tokias laisves.

Kodel Voltaire atšalo poniai Emilijai? Kodel jo meilės jausmas pasikeitė „švelnios bičiulystės" jausmu? Jis nuolat sirguliavo, buvo silpnos sveikatos, artinosi prie senatvės (50 metų turėjo su viršum), jis niekuomet nebuvo erotiškas, be to,

---

[1]) Celarié, M. de Volt., p.p. 91—92.

[2]) Ibid., p.p. 93—94.

[3]) Brunetière, Études critiques, I s., p.p. 203—204.

jam galėjo nusibosti „dieviškos Emilijos“ grožybės per tiek metų.

Laimei, Jos Emilijancija buvo tokio amžiaus moteris (apie 40 metų), kada kraujas daugiau sveria, negu kiti dalykai. „Pavojingas amžius“ padėjo jai veikiai rasti tinkamą „mediką“ nuo jos širdies negalavimų. (Be to, juk ji buvo šiek tiek prityrusi meilės srityje— prieš Voltaire'ą ji turėjo jau du meilužiu). Gražiosios Emilijos „gydytoju“, tapo, kaip minėta, vienas jaunas karininkas ir poetas (Saint-Lambert). Vos trisdešimties metų amžiaus buvo tasai žavingas, gražus, saloniškas Adonis. Ji įsimylėjo su visu savo pavojingo amžiaus karščiu. Ji pasiryžo atidengti jam visas meilės paslaptis. Pavasaris daug padėjo naujos meilės užuomazgai. Jie vaikščiodavo „gamtos prieglobsty“ Luneville'o dvaro parke (ekskaraliaus Leščinskio rezidencijoj). Jis, kaip poetas, kalbėjo jai apie „lendres, upelius, apie gluosnius ir jų šakas“ ir t. t. (Apie tą laiką Prancūzijoje jau prasidėjo sentimentalizmo aušra ir idiliškos gamtos pamėgimas). Ji prisiartindavo prie baseino, mėtydama duonos gabaliukus gulbėms. Poezija, kaip matyti, buvo tokia, jog neabejotinai pranašavo proziškesnes pasekmes, t. y. artimesnių santykių užmezgimą.

Sykį vakare, kada visi nuėjo gulti, Saint-Lambert (t. y. jaunas karininkas), apsiginklavęs raktais nuo ponios Emilijos kambarių ir žibintuvu, nuėjo pas ją ieškoti meilės nuotykių. Netrukus Voltaire, nieko neįtardamas, taip pat nuėjo pas „dieviškąją Emiliją“. Kambariuose buvo tylu, tarnų nebuvo matyti. Tik vienam kambaryj jis pastebėjo silpną švieselę. Tos šviesos vedamas, Voltaire netikėtai užtiko gražiąją Emiliją ir karininką ant sofos, kur jie „drauge kalbėjosi apie kitokius dalykus, negu eilės ir filosofija“[1]). Įvyko audringa scena. Perpykęs Voltaire ėmė prikaišioti markyzei. Karininkas griežtai ir nemandagiai jam atsakė. Rašytojas nuėjo į savo kambarius ir įsakė tarnui tuoj parūpinti karietą, pasirengęs važiuoti į Paryžių. Tučtuojau, nakčia, jis pasiryžo apleisti Leščinskio dvarą. Bet gražioji Emilija nedavė jam tai padaryti — ji bijojo skandalo, ji nenorėjo, be to, taip netikėtai nuskriausti savo seno draugo. Ji atbėgo į jo kambarį, pradėjo jį įtikinėti, kad jam tik „pasirodęs“ karininkas sofoj ir t. t. Ji ramino rašytoją net angliškai. Iš pradžių jis nenorėjo jos nė klausyti, šiurkščiai prikai-

1) Celarié, M. de Volt., p. 100.

šiodamas jai: „Aš jums viską paaukojau, savo sveikatą, savo karjerą, o jūs mane apgaudinėjat, apgaudinėjat...

— Aš?

— Aš esu matęs, ką esu matęs.

— Mano drauge, išklausykit manęs. Aš jus visuomet mylėjau, bet jau seniai jūs skundžiatės savo liga; jūsų sveikata yra man tiek brangi, jog aš nenorėjau daugiau jūsų varginti.

— Ach, ponia...

— Leiskit man tęsti: jūs žinot, koks yra režimas, kurs tinka mano sveikatai... Kadangi jūs nebegalit toliau jo(to režimo) palaikyti, tai ko pykstat, kad vienas jūsų draugas jus pakeis?

— Ach, ponia, jūs visuomet turėsit raciją; bet kadangi į faktus reikia žiūrėti kaip į tokius, koki jie yra, norėčiau, kad tik jie (tie faktai) nesidarytų prieš mano akis...[1]).

Voltaire ne tik susitaikė su Saint-Lambert'u, bet tapo jo tikru globėju. Kada karininkas atsiprašė jį už savo peršiurkščius žodžius, pasakytus aną kartą prie dieviškosios Emilijos sofos, rašytojas jam meiliai atsakė: „Mano vaike, aš viską užmiršau. Aš buvau neteisus. Jūs esat laimingam amžiuje, kada mylisi, kada žmogus patinka. Naudokitės šiais labai trumpais momentais. Toks senis ir ligonis, kaip aš, nebetinka meilės malonumams"[2]).

Praėjo kiek laiko. Kartą ponia Emilija pareiškė Voltaire'ui (jis tuo laiku gyveno Cirey'o dvare) labai nemalonų dalyką:

— Klausykit, ką aš jums pasakysiu. Aš esu nėščia. Pagimdyti vaiką, turint 40 metų amžiaus, po to kai 17 metų praėjo be vaikų gamybos, juokinga! Aš bijau del savo sveikatos, del savo gyvybės. Aš esu prislėgta del savo sūnaus. Aš galvoju ir apie poną du Châtelet (t. y. vyrą)...

Ta naujiena vertė susimąstyti seną draugą. Buvo skubotai atsiųstas į Cirey'o dvarą karininkas. Visi trys užsidarė markyzės kambary pasitarti, kas daryti su būsimu kūdikiu.

— Jis ne mano, — pareiškė Voltaire.

— Juo labiau negalėjo būti mano, — akiplėšiškai tvirtino Saint-Lambert.

---

[1]) Celarié, M. de Volt., 101.

[2]) Ibid., p. 102.

— Galiausiai tai nesvarbu, — tarė Voltaire. — Mes jį priskirsime prie maišytų ponios du Châtelet kūrinių.

Buvo susitarta, kad gerasis vyras markyzas du Châtelet, tasai „angelas“, anot jo žmonos, atliks nors sykį savo teisėto vyro pareigas, kurių jis neatlikinėjo jau 15 metų. Jį išrašė iš jo tarnybos vietos. Per iškilmingus pietus jį nugirdė. O po to markyzas atsirado žmonos buduare ir... po trumpo laiko žmona pranešė jam džiaugsmingą naujieną, kad jis vėl tapsiąs tėvu. Laimingas žmogelis tuoj pradėjo ieškoti pilyj savo draugų — Voltaire'o, Saint-Lambert'o — skubėdamas pranešti jiems šeimos naujieną. Jie karštai sveikino markyzą.

Visa šita bufonadiška istorija, deja, yra tikra, yra visai XVIII amžiaus stiliuje, aristokratiškam, saloniškam anų laikų stiliuje. Nieks anais laikais aukštoj visuomenėj nesipiktino tokiais dalykais — tolerantiškumas kalbamoj srityj nec plus ultra! Nedaro šita istorija perdaug garbės Voltaire'ui, bet jis visame kame buvo savo amžiaus padarinys, su visais to amžiaus ypatumais, su visomis to amžiaus ydomis.

Dieviškai Emilijai teko gimdyti Luneville'o dvare. Gerasis ekskaralius Stanislovas užleido jai tam laikui visą karalienės apartamentą. Markyzė nepakeitė įprasto jai gyvenimo būdu iki gimdymo valandos:

„Aš keliuos, — rašo jinai, — devyniomis, kartais aštuoniomis. Dirbu (t. y. matematikos darbą) iki trijų. Geriu kavą trimis. Vėl pradedu darbą keturiomis. Tik dešimtą valandą metu jį, kad trupučiuką pavalgyčiau. Iki vidurnakčio kalbuosi su ponu Voltaire'u, kurs drauge vakarieniauja, ir vėl dirbu iki penktos valandos ryto... Atsisakyti nuo Newton'o — būtų nustoti mano darbo visų vaisių, jei man tektų begimdant mirti“[1]). Nujautimas simptomiškas.

Be abejo, „jai sunkiau buvo pagimdyti vaiką, negu knygą“, anot Voltaire'o. Galiausiai, vieną naktį, kada ji, kaip paprastai, rašė, pasinėrusi savo Newton'e, ji staiga pratarė:

— Aš kažką jaučiu...

Tasai „kažkas“ buvo maža mergaitė, atėjusi į šį pasaulį.

Deja, dieviškoji Emilija, taip lengvai pagimdžiusi, veikiai apsirgo gimdymo drugiu ir po kelių dienų numirė savo draugų

---

[1]) Celarié, M. de Volt., p. 106.

apsupta (1749 metais). Voltaire'ui tai buvo be galo skaudus smūgis. Jis, kaip niekas kitas, prisirišdavo prie savo draugų. Jis verkė, jis apalpo, išėjęs iš mirusios kambario. „Aš nustojau, — rašo jis veikiai vienam savo bičiuliui — ne meilužės, aš nustojau pusės savęs, aš nustojau dvasios man sukurtos... Tai buvo didysis žmogus...[1]).

Ilgai Voltaire negali dirbti tos mirties akivaizdoj. Mintys bėga nuo jo, anot jo, jis teturi vieną mintį, kuri užima jį ir dieną ir naktį. Jis ieško visur markyzės atsiminimų. Jis kalbasi apie ją su draugais. Jos vaizdas nuolat jam stovi akyse. Galiausiai rašytoją iš tos niaurios būklės stengiasi ištraukti Fridrichas, kviesdamas jį pas save į Prūsus.

---

[1]) Lettre à M. D'Arnaud, 14 oct. 1749.

IV

Voltaire Prūsuose

Frédéric, dit-on, est allé, dans ses mouvements d'admiration et d'enthousiasme, jusqu'à baiser la main de Voltaire.

Thiébault (Prod'homme, Voltaire, 1928, p. 204).

Voltaire — „garsusis prūsokas". — Šiaurės Saliamono „užburtoj kazarmėj". — „Liudviko XIV amžius". — Karšta polemika. — „Diatriba daktaro Akakijos, ordinarinio popiežiaus gydytojo". — Liūdnas potsdamiško gyvenimo galas. — Potsdamiškos kazarmės įtaka rašytojui. — Pasiruošimas griežtam švietimo karui.

35. Voltaire — „garsusis prūsokas". Sužinojęs apie dieviškosios Emilijos mirtį, aukštas Voltaire'o garbintojas, Fridrichas II, pradėjo primygtinai kviesti rašytoją pas save į Potsdamą, į savo, anot vieno kritiko, „užburtą kazarmę"[1]). Prūsų karalius, daugiau kaip 10 metų koresponduodamas su Voltaire'u, jau kelis kartus buvo bandęs suvilioti filosofą, bet veltui. Fridrichas griebdavosi kartais net labai nekarališkų priemonių, vadinant daiktus savais žodžiais, reikėtų pasakyti: niekšiškų priemonių, besistengdamas iškraustyti rašytoją iš Prancūzijos. Karalius, sak., sykį, per savo agentus, paleido apyvarton Paryžiuj Voltaire'o laišką rašytą Fridrichui, kur poetas pasirodė ne tik esąs prastas prancūzų patriotas, bet tiesiog prancūzų karalystės priešas. Prūsų valdovas tuo būdu norėjo supykinti Voltaire'ą su Versaliu, su vieša opinija ir priversti jį ieškoti prieglaudos Prūsų dvare. Bet visos tos pastangos buvo bergždžios, kol buvo gyva markyzė du Châtelet — perdaug buvo prisirišęs ir pripratęs prie jos rašytojas, kad galėtų, anot jo, „paaukoti karaliui filosofui didįjį žmogų su sijonu".

---

[1]) Brunetière, Voltaire (Études critiques..., s. I, p. 215).

Apsigyvenęs po savo draugės mirties Paryžiuje, jis kurį laiką svyruoja — žmogus turįs 56 metus amžiaus, pripratęs prie prancūziškos aristokratiškos atmosferos, kad ir blogas patriotas būdamas, galėjo, aiškus dalykas, svyruoti. Nepasisekimai Versalyje, kur jis mėgino sutvirtinti savo poziciją, pablogėję santykiai su markyze Pompadour, negalėjimas patekti į Mokslo akademijos narius (maža jam buvo paprastos „literatūrinės" prancūzų Akademijos) ir t. t., žodžiu sakant, daug smūgių jo savimylai, jo tuštumui vis labiau skatino jį apleisti nedėkingą tėvynę, t. y. pirmiausia ir daugiausia nedėkingą Versalį. Reikią parodyti tam nieko nenusimanančiam Liudvikui XV ir jo dvarui, kaip moka vertinti Voltaire'o protą, genijų „Šiaurės Saliamonas". Tuo tarpu „Šiaurės Saliamonas" žadėjo Voltaire'ui aukso kalnus savo karalystėj, t. y. savo „užburtoj kazarmėj". Sunku buvo priešintis tokiam vyliui akivaizdoj nepasisekimų Prancūzijoje. Ir rašytojas galiausiai pasiryžo.

1750 metų vasarą Voltaire iškeliavo į Prūsus. Suspausta širdimi jis apleido sostinę, savo giminaitę seserėčią (ponią Denis, kuri tvarkė jo ūkį), savo draugus. Jo išvykimas sukėlė Paryžiuj tikrą sensaciją. Paryžiaus gatvėse pardavinėjo rašytojo karikatūrą. Pardavėjai, nesigailėdami savo gerklės, rėkė: „Štai Voltaire, garsusis prūsokas! Štai matot jį su meškenos kepuraite nuo šalčio apsisaugoti! Už šešis soldus (skatikus) garsusis prūsokas!..."[1]).

36. Šiaurės Saliamono „užburtoj kazarmėj". Fridrichas priėmė svečią labai iškilmingai. Voltaire'o garbei buvo ruošiamos šventės, keliamos puotos. Rašytojas iš pradžių buvo tiesiog apakintas, sužavėtas. Entuziastiškai aprašo jis savo laiškuose tuos savo savimylos triumfus. Nelyginant kokį kunigaikštį priėmė jį. Ir Fridrichas, ir jo dvaras, ir Berlynas, ir Potsdamas, ir visa kas prūsiška keliama į padanges.

„150.000 karių nugalėtojų, — rašo jis viename laiške, — opera, komedija, filosofija, poezija, didvyris filosofas ir poetas, didybė ir malonumas, grenadierai ir mūzos, trimitai ir smuikai, platoniškos puotos, draugija ir laisvė! Kas tuo patikėtų. Tuo tarpu visa tai labai tikra... Reikėjo pamatyti Saliamoną jo šlovėje..."[2]).

---

[1]) Brunetière, Étud. crit., s. I, p. 217.

[2]) Lettre à D'Arvental, 24 juillet 1750.

„Berlyne, kas būtų galėjęs pažinti tą miestą dar prieš 20 metų! Tai meno prieglauda, grožio ir skonio... Reikėjo tik vieno žmogaus, kad liūdna Sparta pavirstų spindinčiais Atėnais“[1]).

Ko vertos buvo tos „platoniškos puotos“ Potsdame, per kurias susirinkdavo Fridricho „draugai“ filosofai, beveik visi prancūzai! Kiek sąmojo, kiek pašiepimo, kiek bedieviškų, antireligiškų dalykų galima buvo čia išgirsti! Pats karalius duodavo toną draugijai, ir filosofai, lenktyniaudami, stengėsi pranešti viens kitą bedieviškumu, pašiepimu „švenčiausių“, tradiciškausių dalykų. Suprantama, kaip tokios „platoniškos puotos“ turėjo patikti Voltaire'ui.

Šiaurės Saliamonas apgaubė rašytoją visokių malonių ženklais. Voltaire'ui buvo duotas puikus apartamentas pačiuose karališkuose rūmuose, kur seniau gyveno Saksonijos maršalas. Rašytojas galėjo bet kuriuo laiku eiti pas karalių — jis buvo laisvas nuo paprastų dvariškių ceremonijų, etiketo. Karalius suteikė jam savo dvaro kamerherio titulą ir raktą. Voltaire'ui buvo paskirta milžiniška alga tik neva už taisymą karaliaus eilių ir stiliaus. (Fridrichas rašė ir proza ir eilėmis, bet tik prancūziškai; vokiečių kalbą jie niekino kaip literatūros įrankį). Karalius nuolat pabrėždavo, kad jis (Fridrichas) norįs būti rašytojo akyse vien tik žmogum. Todel Voltaire ėmė vadinti Fridrichą ne „Jūsų Didenybė“, bet „Jūsų Žmoniškumas“. Netrukus „Jo Žmoniškumas“ parodė, kiek daug jame buvo karališkosios didybės.

Po kurio laiko, praėjus bičiulystės medaus mėnesiams, Voltaire'o santykiai su karalium pradėjo šalti. Kuo toliau, tuo daugiau spragų vis atsirasdavo dviejų filosofų draugavime. Kadangi „Jo Žmoniškumas“ ne tik santykiavo su mūzomis, bet ir turėjo savo rankose tūkstančius grenadierių, jo nagai galėjo būti kur kas skaudesni už Voltaire'o. Pagrindinė nesusipratimų, nesantaikos ir abipusio įsižeidimo priežastis buvo toji, kad jie turėjo panašų charakterio bruožų — jie perdaug mėgo tyčiotis ne tik iš kitų, bet iš viens antro. Naujas „Markas Aurelijus“ (taip vadino karalių Voltaire šalia „Šiaurės Saliamono“), nežiūrint viso savo filosofizmo ir tariamo liberalizmo, buvo despotiškas, niekino žmones, duodavo dažnai perdaug valios savo liežuviui,

---

[1]) Lettre du 1 août 1750.

nesiskaitydamas su svetima savimyla. O Voltaire buvo juk be galo ambicingas, be galo greit įsižeisdavo — pajuokdamas kitus, jis negalėjo pakęsti nė mažiausio jo paties pašiepimo.

Antra vertus, pavydas toks charakteringas dvariškiams, taip pat turėjo nemaža svorio visoj toj istorijoj, pablogindamas karaliaus ir rašytojo santykius. Ypatingi karališkos pagarbos ženklai, karališkos malonės, rodomi Voltaire'ui pirmais jo gyvenimo Potsdame mėnesiais, turėjo erzinti dvariškius, turėjo labai nepatikti ir „platoniškų puotų" dalyviams (daugiausia, kaip sakyta, prancūzams). Jie pamažu ima intriguoti, pasinaudodami sena, amžina galima pasakyti, kiekvienos intrigos priemone — pranešdinėti ir vienai ir antrai pusei visokius nemalonius žodelius, posakius, pašiepimus, išgirstus iš karaliaus ir Voltaire'o lūpų.

Pats Voltaire, kaipo dvariškis, kaipo nepaprastai jautrios ambicijos žmogus, nepakęsdavo, nė mažiausios pirmenybės, Fridricho parodytos kam kitam. Tuo tarpu karalius kartais rodydavo savo ypatingos simpatijos ir kitiems, sak., Berlyno akademijos pirmininkui Maupertuis'ui (taip pat prancūzui), su kuriuo iš pradžių Voltaire puikiausiai ir draugiškai sugyveno. Iš čia ilgainiui atsirado jo (Voltaire'o) paslėpta antipatija akademikui, nuo kurios Maupertuis daug nukentės vėliau.

Visuomet praktiškas, rašytojas ir Prūsuose, tarp kitko, bandė verstis finansinėmis spekuliacijomis. Jis susidėjo su vienu žydu bankininku ir prakišo nemaža pinigų. Voltaire iškėlė bankininkui bylą. Abudu kaltino viens antrą apgavimu. Rašytojas neva laimėjo bylą, bet tai buvo Pyrro laimėjimas. Dvaras, aukštoji prūsų visuomenė, pats karalius buvo labai pasipiktinę finansiniais žygiais prūsų karališkojo dvaro kamerherio — Voltaire'o.

Sykį vienas „platoniškų puotų" dalyvis, materialistas La Mettrie, ciniškiausias ir bedieviškiausias iš visų filosofų, „draugiškai" pranešė Voltaire'ui, kad karalius, kalbėdamas su juo, taip buvo išsitaręs: „Jis (Voltaire) bus man reikalingas daugiausia dar metams. Apelsiną išspaudžia, o žievelę meta". Rašytojui tai buvo nemažas smūgis. „Ar tai galima? — rašo jis baisiai susijaudinęs savo seserėčiai. — Po 16 metų parodyto man gerumo ..., pažadų..., tuo laiku, kada aš visas pasiaukojau tarnaudamas jam, ne tik taisydamas jo veikalus, bet išdėstydamas jo kūrinių paraštėse ištisą retoriką, nuosakią poetiką, su-

darytą iš visokių mano mąstymų apie mūsų kalbos savybes... Galimas daiktas, kad visuose jo raštuose vien tik protas jį veda, o širdis jo labai toli...“[1]).

Voltaire ima vis daugiau nepasitikėti karaliaus širdimi, t. y. „Jo Žmoniškumo“ bičiulyste. Rašytojas pradeda galvoti apie reikalą išsikraustyti iš užburtos kazarmės, iš Prūsų, juoba, kad platoniškų puotų dalyviai pamažu išsisklaidė — vieni jų pasimirė, kiti gera proga išsidangino iš Prūsų. Bet Voltaire'ą užlaikė Prūsų žemėje vienas labai svarbus jam dalykas — jo didžiulis istorinis kūrinys, skirtas Liudviko XIV amžiui: „Le Siècle de Louis XIV“. Tasai kūrinys buvo spausdinamas Berlyne. Autorius, gerai prityręs, kaip sunku buvo jam spausdinti savo raštus Prancūzijoj, norėjo pasinaudoti savo buvimu Prūsijoje ir laisvai išleisti čia tą istorinį veikalą (1751 m.).

37. „Liudviko XIV amžius“. „Liudviko XIV amžius“, sumanytas prieš 20, o gal ir daugiau metų, t. y. apie 1730 metus (rašyti tą veikalą sistematingiau autorius pradėjo nuo 1733 m.), buvo su ilga pertrauka (nuo 1739 — 1749 m.) rašomas iki 1751 m., kada jis pasirodė spaudoj. Tą savo labai mėgiamą istorinį raštą Voltaire perdirba naujuose leidimuose. Galutinė veikalo redakcija buvo duota 1768 m. leidime. „Liudviko XIV amžius“ — vienas iš svarbiausių Voltaire'o istorinių darbų nenustojo savo reikšmės ir vertės iki mūsų dienų.

Labai anksti Voltaire įsikalė sau į galvą, kad istoriniam tautų likime yra privilegijuotos epochos, privilegijuoti amžiai, kada laimingai išbujoja jų civilizacija, jų menas, jų mokslas. Jis priskaitė keturias tokias pasaulinės reikšmės epochas — Periklio ir Aleksandro Didžiojo amžius, Augusto epocha, Medici epocha ir Liudviko XIV amžius. Voltaire pirmas nuodugniai ir veik apologetiškai (nežiūrint savo kritiškumo) aprašė vieną iš didžiausių, kaip sako prancūzai, istorijos epochų. Kai kurie Voltaire'o veikalo parašymo motyvai yra aiškūs. Istorikas norėjo pažeminti (netiesioginiu būdu) Liudviko XV Prancūziją, atvaizduodamas puikų karaliaus - saulės viešpatavimą — išmokslinto mecenato, susirūpinusio prancūzų kultūros žydėjimu. „Koks kontrastas tarp dvaro (Liudviko XIV), kur iškart galima buvo matyti Condé, Colbert'ą, Racine'ą, ir kito

[1]) Lettre à M-me Denis, 2 septembre 1751.

Fridrichas Didysis.

dvaro (Liudviko XV), kur nebėr nei Condé, nei Colbert'o, ir kur nebėr Voltaire'o..."[1]). Švietėjo tikslai, kaip visuose Voltaire'o kūriniuose, čia taip pat išeina aikštėn: proto išaukštinimas, religijos nuvainikavimas.

Savo veikalui autorius sunaudojo visus galimus anais laikais šaltinius. Informacija jo yra be galo plati, erudicija be priekaišto. Jis sąžiningai rinko sau medžiagą ir iš gyvų šaltinių, ir iš archyvų. Dar jaunystėj jam teko susipažinti ir dažnai kalbėtis su aristokratais, Liudviko XIV viešpatavimo amžininkais, liudininkais, dvariškiais. Jie galėjo daug ką papasakoti būsimam istorikui iš savo pačių atsiminimų — visokių istorijėlių, anekdotų, susijusių su karaliaus-saulės laikais. Būdamas Anglijoj, jis gavo nemaža žinių, sak., iš betarpiškų dalyvių Ispanijos paveldėjimo kare. Vėliau jis specialiai teiravosi pas įvairius didikus del visokių reikalingų jam informacijų. Tai buvo vis jo gyvi šaltiniai.

Nemažiau jis naudojosi visokia istorine bei memuarine literatūra. Jo žodžiais betariant, jis išstudijavo iki 200 to tipo veikalų apie karaliaus-saulės epochą. Jis susipažino ne tik su spausdintais raštais, bet ir su nespausdintais, su rankraščiais. Jis nuodugniai ištyrė archyvus, tarp kitko, Luvro (kaipo karališkasis istorijografas), kur galėjo rasti labai naudingos sau medžiagos, ypač iš karinės Prancūzijos istorijos. Žodžiu sakant, šaltinių gausumo, nuodugnumo atžvilgiu nieko negalima prikišti autoriui net žiūrint į jo veikalą moderniškos, daug reikaluajančios, rūsčios istorinės erudicijos akimis.

Voltaire, kaip ir savo pirmajam istoriniam veikale („Karolio XII istorijoj"), ne tik surinko visas galimas jo laikais žinias apie jo aprašomą epochą, bet įvertino jas (tas žinias) kritiškai. Jis, kaip sako, atsargiai ir atidžiai iškritikavo savo šaltinius, nurodė kiekvieno jų vertę, didesnę ar mažesnę, jų įtikimumą, objektyvumą ar subjektyvumą. Jis griežtai prisilaiko savo metodo — tais laikais naujo ir originalaus — pragmatiškai kritiško. Tai begalinės mokslinės vertės Voltaire'o nuopelnas istorijai — aiškinti istorijos įvykius visokiomis priežastimis ir pasekmėmis (vien žemiškomis ir žmoniškomis). Iki Montesquieu istorijos buvo rašomos Prancūzijoje (ir ne tik Prancūzijoje) ar religišku, krikščioniško metodu, su Dievo piršto pa-

[1]) Lanson, Voltaire, p. 115.

galba, ar retoriškai, t. y. paprastomis literatūrinėmis priemonėmis, dažnai su nemaža vaizduotės priemaiša. Bet ir pats Montesquieu, rašęs pragmatiškai, nebuvo kritiškas, naudodamasis šaltiniais.

Teisybė, Voltaire'o pragmatizmas nėra dar tobulas. Jo pragmatizmui galima būtų prikišti pernelyg didelę rolę, kurią vaidina jo istorinės raidos suvokime atsitiktinumas ir vadinami didieji istorijos veikėjai. Jei viskas, kas įvyksta tautų gyvenime, pareina išimtinai nuo kosminių, nuo gamtos dėsnių, — visokių netikėtinumų, visokių mažmožių svarba nieku būdu negali būti privilegijuotai, taip sakant, iškeliama. Tų mažmožių, atsitiktinumų iškėlimas nusideda istoriniam determinizmui. Tam determinizmui yra priešingas Voltaire'o didžiųjų istorinių veikėjų, tų savotiškų dievukų kultas. Juk jo keturios šlovingiausios žmonijos kultūros epochos (aukščiau minėtos) pareina pirmiausia ir daugiausia nuo Periklio ir Aleksandro Didžiojo, nuo Cezario ir Augusto, nuo Medici, nuo Liudviko. Voltaire atmetė visai teisingai, kaipo nemokslišką, Bossuet katalikišką metodą taikomą istorijai. Bet pats, pakeitęs Dievo pirštą žemiškais atsitiktinumais ir didžiųjų veikėjų milžiniška svarba istorijos bėgiui, jis suprastino istoriją, perdaug ją sukonkretizavo. Jei „didžiųjų įvykių" likimas pareina kartais nuo kokio dvariškio neatsargaus judesio, nuo pralieto vandens stiklo ant karališkų apdarų, reikia labai paabejoti, kad tasai pralietas vandens stiklas — mažmožis visoj grandinėj visokių stambių priežasčių — būtų buvęs toks reikšmingas, toks lemiantis faktorius. Reikia manyti, kad atsitiktinumo svarba Voltaire'o istoriniam veikale daug parėjo nuo autoriaus noro išmesti iš istorijos bet kurio providencializmo (Dievo piršto) pėdsakus.

Voltaire jau savo „Liudviko XIV amžiaus" įvade griežtai pabrėžia, kaip jis supranta istorijos mokslo tikslus, kaip jis supranta istoriją. Istorija nėra jam vien karalių ir karų aprašymas, bet pirmiausia ir daugiausia tautos istorija, jos papročių, jos kultūros.

„Nereikia tikėtis rasti čia, — sako, tarp kitko, savo veikalo įvade autorius, — masės smulkmenų karų, miestų pagrobimų ir atėmimų... Tūkstančiai apystovų, įdomių amžininkams, išnyksta ainių akyse, palikdamos vietą tik didiems įvykiams, kurie nustatė imperijų likimą... Šioj istorijoj bus kreipiama

dėmesio tik į tai, kas yra verta intereso visais laikais, kas duoda galimumo atvaizduoti žmonių genijų ir papročius..."[1]).

Turėdamas filosofišką galvą, Voltaire moka puikiai išanalizuoti istorinius faktus, moka išskirti ir parodyti „didžiųjų įvykių" svarbą, jų priežastis ir pasekmes, moka taip pat nušviesti žymiųjų istorinių veikėjų rolę. Be galo vykusiai ir teisingai jis parodo, sak., reikšmę tokių įvykių, kaip kad Nantes'o edikto atšaukimas, susijęs su kalvinų (hugenotų) persekiojimu, kaip kad karas del Ispanijos paveldėjimo ir t. t. Kokios fatališkos buvo ir vieno ir kito įvykio pasekmės Prancūzijai — jam tai visai aišku.

Jis sugebėjo suprasti psichologiją ir tikrą veidmenį ne tik Liudviko XIV, bet ir tokių šlovingos epochos veikėjų, kaip kad Colbert, Condė, Turenne ir k. Jis pirmas tinkamai įvertino rolę ponios de Maintenon, neoficialios karaliaus žmonos, antroj jo viešpatavimo pusėj. Puikiai nusimanydamas, kad gyvenimas, kad žmonių psichika yra dinamiški, jis neduoda savo veikale nejudamų, suakmenėjusių veikėjų atvaizdų — jis rodo juos, sąryšy su įvairiais įvykiais, nušviesdamas jų įvairius bruožus. Nėra taip pat jo istorijoj jokių veikėjų prakalbų, tokių charakteringų retoriškai istorijai (nuo antikinių laikų, sak., Tito Livijaus istorijoj).

Prancūzų kultūros, prancūzų dvariškumo, prancūzų meno, prancūzų poezijos, prancūzų kalbos laimėjimai karaliaus - saulės laikais sužavi autorių. Juk toji spindinti kultūra užkariavo Europą, pastatė Prancūziją pasaulio centre. Kalbėdamas apie tuos klasikinio amžiaus laimėjimus, apie prancūzų proto ir skonio užkariavimus, Voltaire tampa optimistu, jo raštų tonas darosi tiesiog iškilmingas, panegiriškas. Jis verčia prieš savo sužavėtas akis praeiti, nelyginant iškilmės maršu, universalias vertybes, prancūzų genijaus sukurtas. Jis kelia į padanges didžiuosius kultūros veikėjus.

„Nieko neišliko be vardo iš tų, kurie vedė (į mūšį) batalijonus ir eskadronus; be pėdsakų žmonių giminei pasiliko šimtai įvykusių mūšių, bet didieji žmonės, apie kuriuos aš kalbu, paruošė grynus ir ilgalaikius malonumus žmonėms, kurie dar nėra gimę. Sujungimas dviejų jūrų kanalų, Poussin'o paveikslas, graži tragedija, kokia nors atskleista tiesa (moksle) — yra

[1]) Le Siècle de Louis XIV, chap. I, Introduction.

dalykai, tūkstantį kartų vertingesni už visus dvaro metraščius, už visus karų pranešimus. Jūs žinot, kad man didieji žmonės yra pirmutiniai, o herojai (karo didvyriai) — paskutiniai..."[1]).

O prancūzų kalbos užkariavimai! Jos (Prancūzijos) kalba tapo Europos kalba: viskas prisidėjo prie to — didieji Liudviko XIV amžiaus autoriai ir tie, kurie ėjo jų pėdomis; pabėgę kalvinų pastoriai, kurie atsinešė su savim gražbylystę, metodą į svetimas šalis; ypač Bayle, kurs rašydamas Olandijoj, buvo skaitomas visų tautų...; Saint-Evremond, su kuriuo santykiauti stengėsi visas Londono dvaras... Draugijos dvasia yra naturali prancūzų dovana... Prancūzų kalba yra iš visų kalbų toji, kuri su didžiausiu lengvumu, ryškumu ir delikatnumu išreiškia garbingų žmonių pasikalbėjimo daiktus; ir del to ji prisidėjo visoj Europoj prie vieno iš didžiausių gyvenimo malonumų..."[2]).

(Po daugelio metų, savo žinomoj prancūzų istorijos satyroj, parodijoj „Discours aux Welches" („Welches" Voltaire ironiškai vadina prancūzus), rašytojas, tarp kitko, sako taip: „Jūs giriatės, kad jūsų kalba yra veik tokia pat universali, kaip kadaise buvo graikų ir lotynų... Kada ilgainiui jūs sustatėt kalbą iš graikų ir lotynų kalbų griuvėsių, sumaišytų su senais Welches'ų ir vokiečių žodžiais, ar pavyko jums padaryti kalbą pakankamai pilną, ekspresingą, harmoningą? Ar jūsų nevaisingumo nerodo šie sausi ir barbariški žodžiai: „bout du pied", „bout du doigt"..., „bout du nez", „bout du pont..?" Tuo tarpu graikai išreikšdavo visus tuos skirtingus daiktus... pilnais, harmoningais žodžiais. Jums jau buvo prikišti tokie žodžiai, kaip kad „un bras de rivière"..., „un cul - de - lampe" (raidiškai: „lempos pasturgalis"), „un cul - de - sac"... Jūs veik neleidžiat kalbėti apie tikrą pasturgalį garbingų moterų draugijoj; tuo tarpu jūs nesinaudojat kitonišku išsireiškimu, pažymėdami daiktus, kurie su pasturgaliu nieko bendra neturi... Fi! ar jums negėda... Romėnai kelius (gatves) be išėjimo vadindavo „angiportus"; jiems niekuomet į galvą neatėjo, kad pasturgalis gal būti panašus į gatvę..."[3]).

---

[1]) Le Siècle de Louis XIV (ch. XXXIII.

[2]) Ibid., ch. XXXIII.

[3]) Discours aux Welches, Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. VIII, pp. 643 —644. Reikia manyti, kad tasai Voltaire'o raštas paskatino 160 metų praslinkus A. France'ą parašyti savo Prancūzijos istorijos parodiją „Pingvinų salą", lygiai kaip „La Pucelle" prisidėjo, tur būt, prie France'o „Joannos d'Arc gyvenimo".

Optimistiška ir net entuziastiška Voltaire'o nuotaika apsiniaukia, jo tonas virsta satyrišku, sarkastišku, kada jis susiduria savo istorijoj su fanatizmo ir prietarų reiškiniais, t. y., jo supratimu, su religijos (dogmatinės) dalykais, su žmoniškos beprotystės istorija. Deja, fanatizmas ir prietarai galėjo plėtotis, galėjo išbujoti didžiajam Liudviko XIV amžiuje visų pirma del filosofijos stokos, reikia suprasti, švietimo filosofijos, kuri pasirodė Voltaire'o laikais. XVII amžius, klasikinis amžius buvo en gros krikščioniškiausias, katalikiškiausias naujosios prancūzų istorijos amžius. Jis buvo davęs tokius galvočius, kaip Descartes, kaip Pascal. Bet Voltaire'ui jie nėra filosofai, kadangi juose nėra kokio Bayle'o ar Locke'o skepticizmo, pozityvizmo. Descartes rašytojui vien fizinių romanų gamintojas, o Pascal — fanatikas jansenistas. Teologija nustelbusi žmogaus proto šviesą, katalikybės, krikščionybės viešpatavimas — tai amžina žmonijos nelaimė.

„Yra biauru, be abejo, — rašo autorius, — kad krikščioniškąją bažnyčią visuomet draskė ginčai ir kad kraujas per tiek amžių liejosi... rankomis tų, kurie nešiojo Dievą ir taiką. Tasai pasiutimas nebuvo žinomas pagonystei... Pagonių religija susidėjo iš moralės ir švenčių. Moralė, kuri yra bendra žmonėms visų laikų ir visų vietų, ir šventės, kurios tebuvo pasilinksminimai, negalėjo sudrumsti žmonių giminės. Dogmatiškoji dvasia atnešė žmonėms religinių karų pasiutimą..."[1]).

Religinės tolerancijos stoka Liudviko XIV amžiuje yra didžiausia tos epochos dėmė. Smerkdamas religinės netolerancijos vyriausią šaltinį — katalikų bažnyčią (faktų išdėstymu ir tonu — satyrišku, ironišku), Voltaire savo istorijos paskutiniame skyriuje (XXXIX), prisidengęs egzotika (neva kiniečių ceremonijomis) pašiepia jėzuitų prozelitizmą, bendrai imant, krikščionybės, katalikybės nelemtus misijonieriškus žygius Azijoj.

„Be abejo, (šiame veikale) visur pasireiškia žymi dalis tipingos Voltaire'o filosofijos: antireligiškumas, taikos meilė, tolerantiškumas, prabangos skonis, buržuazinis (miesčioniškas) išdidumas, visuomeninės gerovės idėja, kosmopolitizmas, literatūros aistringa meilė. Be to dar, koks idėjų įvairumas! greiti samprotavimai apie žmonių ir minių akstinus, abejonės del vi-

---

[1]) Le Siècle de Louis XIV, ch. XXXVI (Du Calvinisme au temps de Louis XIV).

siško nesuinteresuotumo (veikėjų), lygiai kaip del kraštutinių (nepaprastų) prasižengimų, nepaprasto aiškumo analizės pasisekimų ar silpnybės elementų (istorinių veikėjų), pastabos apie durtuvus ir šautuvus, vartojamus Liudviko XIV karuose, ir t. t.... — tai nuolatinis proto pratimas, kurs turi reikalą matyti visur aiškiai. Kiekvienas įvykis lydimas pastabos, kuri jį paaiškina ir suskirsto (klasifikuoja)"[1]).

Teisybė, daug kas iš senesnių laikų kritikų prikiša Voltaire'ui jo veikalo kompozicijos trūkumus. Užsienio politikos, karų, vidaus reikalų (finansų, prekybos, teismo ir t. t.) skyriai painiojasi su viens kitu. Tos plano ydos aiškinamos „analitinė forma Voltaire'o proto"[2]).

Prancūzų kritikai vienbalsiai, net priešingiausi jam (sak., katalikiški), nesigaili pagyrimų už jo „Liudviko XIV amžių". Be abejo, čia vyrauja patriotinis momentas — Voltaire išgarsino „didžiausią Prancūzijos istorijos epochą". „Jei Voltaire tebūtų parašęs vieną šią knygą, — tvirtina vienas priešingas jam kritikas (prof. Crouslé), — jo vardas gyvuotų tolei, kolei egzistuotų prancūzų literatūra ir atminimas apie šlovingiausią Prancūzijos epochą. Jau vienas sumanymas paimti tą didįjį istorinį siužetą yra genialumo įrodymas..."[3]).

Ne prancūzams tasai entuziazmas, tasai ypatingas iškėlimas į padanges „Liudviko XIV amžiaus" gali pasirodyti kiek svetimas ir kiek perdėtas. Bet autorius, be abejo, vertas aukščiausių pagyrimų už savo pragmatiškai kritišką metodą (kad ir su ydomis), už savo tobulą stilių — aiškų, ryškų, lakonišką, už savo mokėjimą operuoti „didžiais įvykiais", už daugpusišką analizę viso Prancūzijos mechanizmo — nepaprastos galybės atsiradimo ir jos sunykimo, už tai, kad jis šiame veikale pasirodo esąs „pirmas civilizacijos istorikas". Voltaire'o amžininkas, lordas Chesterfield, trumpai apibrėžė kalbamąjį istorinį veikalą šitaip: „Tai yra žmonių proto istorija, parašyta genialaus žmogaus protingiems žmonėms naudotis"[4]). Su tuo visiškai galima sutikti.

---

[1]) Lanson, op. cit., pp. 119 — 120.

[2]) Ibid., p. 115.

[3]) Crouslé, op. cit., t. II, p. 205.

[4]) Apud Desnoiresterres, Volt. et la société franç. au XVIII s., t. IV, p. 211.

38. Karšta polemika. Tuo tarpu Voltaire šiaip taip gyveno naujojo „Marko Aurelijaus“ dvare, rašydamas savo dalykus, taisydamas karaliaus eiles, — kurias jis intimiškai vadino „nešvariais baltiniais“, — eidamas kamerherio pareigas, t. y. dalyvaudamas visokiose iškilmėse. Bet štai prasidėjo jo aštri kova su Maupertuis'u, Berlyno mokslo akademijos pirmininku, kurį veikiai užstojo pats Fridrichas. Rašytojas turėjo, netiesioginiu būdu, įsitraukti į literatūrinę kovą su savo karūnuotu globėju, su „Šiaurės Saliamonu“.

Maupertuis, su kuriuo palaikė mokslinius santykius Voltaire, gyvendamas dar ponios du Châtelet pilyje, buvo gan žinomas anais laikais fizikas ir matematikas. Jo nurodymu, dieviškoji Emilija, pagilindama savo matematines žinias, gavo sau mentorą vokiečių profesoriaus Koenig'o asmenyj. Ilgą laiką Maupertuis globojo Koenig'ą, ir net pasistengė įtraukti jį į Berlyno akademiją, kuriai jis veik despotiškai pirmininkavo. Dviejų akademikų draugavystę netikėtai nutraukė mokslinis kivirčas, veikiai virtęs tikru moksliniu skandalu. Mat, Koenig drįso sykį užpulti vieną galingo Maupertuis'o teoriją apie vad. „mažiausio veikimo kiekį“. Koenig nurodė, kad jis viename didžiojo vokiečių filosofo ir matematiko Leibnitz'o laiške radęs tą teoriją. Tuo būdu akademijos pirmininko moksliniai nuopelnai buvo mažinami (nors ir netiesioginiai).

Prasidėjo aštri mokslinė polemika. Atsirado ir vieno ir kito akademiko šalininkų. Maupertuis'o šalininkai (ir jis pats) tvirtino, kad tariamas Leibnitz'o laiškas esąs suklastotas. Koenig turėjo išeiti iš akademijos, bet mokslinis karas atkakliai traukėsi ir toliau.

Voltaire, nuo kurio laiko pradėjęs šnairomis žiūrėti į Maupertuis'ą, kaip į vieną iš mėgstamiausių Fridricho favoritų, dabar rado gerą progą įsikišti į polemiką, juoba, kad tai buvo jo dirva. Antra vertus, jis turėjo užstoti Koenig'ą jau vien del to, kad tasai talentingas profesorius kadaise buvo daug padėjęs savo matematiška erudicija markyzei du Châtelet. Juk Voltaire, iki savo gyvenimo galo, buvo toks žmogus, kurs mokėjo ne tik neapkęsti savo ir savo draugų priešų, bet ir aukštai vertinti savo ir savo draugų draugus.

Voltaire'o baisi plunksna tuoj davė persvarą polemikoj Koenig'ui ir jo šalininkams. Vargšas Maupertuis net sunkiai apsirgo (del susijaudinimo). Kiek susveikęs Berlyno akademijos

pirmininkas išleido savo kai kuriuos raštus ir mokslišku laiškų rinkinį (1752 m.), kur išdėstė nemaža labai keistų net aniems laikams idėjų, sak., kad Dievo buvimą galima esą išrodyti vien algebros formule, kad žmogaus dvasia, egzaltacijos pagauta, galinti atspėti, pranaušauti ateitį, kad galima esą pailginti žmogaus gyvenimą iki 400 metų, jei kūno poros (skylutės) bus užkimštos, ir daug kitokių nesąmonių gamtos mokslų, medicinos, filosofijos vardu. Tasai veikalas (ir kai kurie senesni) veikiai davė Voltaire'o plunksnai puikiausios medžiagos.

Polemika traukėsi toliau. „Šiaurės Saliamonas", matydamas savo akademijos pirmininko svyruojančią būklę, paleido plačion apyvarton savo pamfletą, pusiau anonimišką (kad kiekvienas žinotų, kas yra jo autorius). Tame rašte karalius labai aštriai, tarp kitko, puolė Voltaire'ą, nors ir neminėdamas jo vardo. Fridricho įsikišimas pripylė alyvos į ugnį — toks ryškus Maupertuis'o protegavimas, toks nedviprasmiškas priešingumas Voltaire'ui turėjo be galo suerzinti rašytoją. Jo neapykanta Maupertuis'ui dar padidėjo, jo santykiai su karalium žymiai pablogėjo. Jis turėjo ne tik atsakančiai pašiepti akademijos pirmininką, bet ir duoti ta proga gerą pamoką Fridrichui: „Žmogus, kurs vadovauja 150.000 kareivių, neturi rašyti pamfletų prieš literatus"[1]). Voltaire rašo ir slaptai išleidžia savo „Diatribą daktaro Akakijos, ordinarinio popiežiaus gydytojo" („Diatribe du docteur Akakia, médecin ordinaire du pape"), genialų pamfletą, nesulyginamą satyros šedevrą, kur negailestingai pašiepia nelaimingą Maupertuis'ą, padaro jį amžinai juokingą, užmuša jį dvasiškai, nes Voltaire'o pašaipa dažnai neša dvasinę mirtį jo priešams.

39. „Diatriba daktaro Akakijos, ordinarinio popiežiaus gydytojo". Voltaire, prisidengęs daktaro Akakijos vardu[2]), pir-

---

[1]) Crouslé, op. cit., t. I, p. 242.

[2]) Pats Akakijos vardas tikriausiai Voltaire'o paimtas iš Bayle'o „Istoriško ir kritiško žodyno", kame yra, tarp kitko, straipsnis skirtas garsiam XVI amž. prancūzų medicinos profesoriui Akakijai (Paryžiuje): „Il s'apelloit *Sans-malice;* mais, selon la coutume d'alors, il changea son nom en celui d'Akakia, qui signifie en Grec la même chose que *Sans-malice* en François..." etc...

Bayle, Dictionnaire historique et critique, IV éd. in-folio, Amsterdam — Leide, 1730, tome I, p. 121.

štu rodo, kad Maupertuis esąs nesveiko proto žmogus, veik beprotis, sukvailėjęs, suidiotėjęs, tikras ligonis, kuris reikalingas slaugymo. Negana to: tik neprityręs kvailys ir mažo mokslo jaunuolis būtų galėjęs išleisti tokius raštus ir laiškus, kokius išleido Berlyno akademijos pirmininkas. „Esama visokių rūšių apgavikų, — sako autorius. — Štai vienas jų prisidengė didžiai garsios akademijos pirmininko vardu, norėdamas prekiauti labai savotiškais vaistais"...

Kadangi šio akademiko raštuose yra daugybė nesąmonių, ir net gal eretiškų dalykų, daktaras Akakija laiko savo pareiga duoti peržiūrėti tuos raštus šventam inkvizicijos tribunolui. Inkvizicijos tribunolas Romoj veikiai išleidžia tokį dekretą: „Mes, tėvas Pankratas ir t. t. ir t. t., tikėjimo inkvizitorius, perskaitėm Diatribą monsinjoro Akakijos, ordinarinio popiežiaus gydytojo, nesuprasdami, ką tai reiškia žodis „diatriba", ir neradom ten nieko priešingo tikėjimui... To negalima pasakyti apie „Raštus ir Laiškus" nežinomo jaunuolio, pasislėpusio po akademijos pirmininko vardu. Šventos Dvasios padedami, mes radom tuose raštuose, kitaip sakant tuose in - 4 nežinomo autoriaus, daug neapgalvotų minčių..., eretišku ir dvokiančių erezija. Mes juos (tuos raštus) pasmerkiam drauge, skyrium ir abipusiškai... Mes specialiai... metam mūsų anatemą „Kosmologijos bandymui", kur nežinomas autorius, apakintas Belialo vaikų principais ir pripratęs visur ieškoti blogą... drįsta tvirtinti, priešingai Švento Rašto žodžiui, kad reikią laikyti Apvaizdos trūkumu tąją aplinkybę, jog vorai gaudo muses. Aukščiau minėtoj „Kosmologijoj" autorius tvirtina, kad nėsą kito Dievo buvimo išrodymo, kaip kad formulėj: Z lygus BC, padalinus visa iš A plius B... Kadangi, kaip priimta, mes nesuprantam nei žodžio tuose dalykuose, kurie vadinasi fizika, matematika, dinamika, etc..., mes pavedėm garbingiems Išminties kolegijos profesoriams išnagrinėti nežinomo jaunuolio „Raštus ir Laiškus" ir tiksliai pranešti apie tai mums. Tegu Dievas jiems padeda..."

Išminties kolegijos profesoriai duoda ilgą raportą ištirtų raštų: „Mes skelbiam, kad dėsniai (išdėstyti tuose raštuose) apie susidūrimą visiškai kietų kūnų yra vaikiški ir pramanyti, nes nėra žinoma nei vieno visiškai kieto kūno, bet yra daug kietų galvų, kurias mes veltui stengiamės paveikti... Mes, bendrai imant, pritariam nuomonei aukštai gerbiamo Akaki-

jos, popiežiaus mediko ir daugelio kitų, pareikštai del jauno pseudonimo raštų, o ypač del jo „Fizinės Veneros“. Mes patariam jaunam autoriui, kada jis pradės gaminti vaiką su savo žmona (jei jis ją turi) nemanyti, kad vaikas formuojasi motinos ysčiuje pagal traukos (gravitacijos) dėsnį; mes patariam jam, padarius kūno nuodemę, nepavydėti kirminų meilei ar įsimylėjusios rupūžės likimui...

„Reikia jį (autorių) įtikinti, kad jam bus sunku, kaip jis nori, iškasti žemėj skylę iki jos centro (kur jis, be abejo, nori pasislėpti iš gėdos, kad išgalvojo tokius dalykus). Toji skylė reikalautų iškasti mažiausia kokias 300 ar 400 mylių, kas galėtų pakenkti Europos pusiausvyros sistemai...

„Mes prašytume poną daktarą Akakiją išrašyti jam gaivinančio lengvo vyno; mes patariam jam (autoriui) pastudijuoti kokiam universitete ir būti ten kukliam... Mes patariam jam būti švelniam, rimtai mokytis, o ne intriguoti, nes ką mokslininkas laimi beintriguodamas, tą jis praranda savo talente, lygiai kaip mechanikoj: kas išlošiama laike, nustojama jėgoj...“

Akademijos pirmininkas, užuot paklausęs tų patarimų (pasakoja daktaras Akakija), užuot priėmęs vaistų, nebetverdamas piktumu, sušaukė akademijos posėdį. Per tą posėdį demonstruojamos visos mokslinės Maupertuis'o nesąmonės (joms pašiepti). Pirmininko paliepimu ir „pagal jo principus“, akademijos kieme, visų akademikų akivaizdoj, poruojasi Indijos gaidys su maišytos rūšies višta.

„Tuo laiku, kada akademinis poetas rašė jų (gaidžio ir vištos) epitalamą (vestuvinę dainą), pirmininkas, kaip galantiškas žmogus, suruošė damoms puikią vakarienę. Ten buvo ir unguriai... įkimšti vieni į kitus ir atsiradę staiga iš praskiestų miltų mišinio. Ten buvo dideli patiekalai žuvų, kurios susiformavo čia pat iš javų grūdų, kas labai patiko damoms. Pirmininkas, išgėręs rogomo (vyno) stiklinę, parodė draugijai, kad labai lengva dvasiai matyti tiek ateitį, tiek praeitį; jis patrynė savo liežuviu lūpas, ilgai mosavo galva, sužadino savo vaidentuvę ir ėmė pranašauti. Čia nepaduodamos jo pranašystės — jos visos pasirodys akademiniam almanache (kalendoriuj)...“

Daktaras Akakija, popiežiaus gydytojas, toliau savo pamflete ar facecijoj verčia Maupertuis'ą ir Koenig'ą priimti „filosofinės“ taikos sutartį. Taikos sutarties punktai (iš vienos

ir antros pusės) yra pikta parodija akademijos pirmininko pašiepimui sustiprinti.

Maupertuis iškilmingai pasižada akademijos salėj: „Turėdami laiko suprasti mūsų paklydimą, mes prašom poną profesorių (Koenig'ą) užmiršti visą praeitį. Mums labai gaila, kad tiek sukėlėm triukšmo del tokių mažmožių... Mes prašom Dievą dovanoti mums už mūsų pretenzijas išrodyti jo buvimą vien su formule (matematine)... Mes paliekam Dievui rūpestį kurti žmones, kaip jam patinka, niekuomet nesikišdami į šiuos dalykus. Kiekvienas laisvai gali netikėti, kad ysčiuje didelis dešinės kojos pirštas traukia kairės pirštą, ir ranka prisideda prie pečių del traukos... Kai del skylės, kurią mes norėjom iškasti iki žemės vidurio, mes atsisakom nuo šito sumanymo, nes nors ir tiesa yra šulinio gilumoj, tą šulinį sunku būtų padaryti... Babelio bokšto darbininkai yra mirę. Joks karalius nenori susirūpinti mūsų skyle, kadangi ji būtų kiek perdidelė, ir reikėtų iškasti mažiausia per visą Vokietiją, kas būtų labai kenksminga Europos pusiausvyrai. Tuo būdu mes paliekam žemės paviršių tokį, koks jis yra... Mes vis dar manom, kad gera gyventi 800 iki 900 metų, užkimšus savo kūno skylutes (poras) ir alsavimo kelius; bet mes nedarysim bandymo su jokiu žmogum, bijodami, kad jis nepasiektų staiga „brandos amžiaus", kurs yra mirtis...

Kadangi mums nuoširdžiai rūpi tvirta ir ilga taika, iškilmingai prižadam nebenusidėti, kiek tik tai pareis nuo mūsų, tiek savo galvojimais, tiek savo veiksmais, trims didiesiems principams germaniškos filosofijos, būtent: principui prieštaravimo, pakankamo pagrindo ir tąsos... Mes paliekam sau prerogatyvą, kurią mes laikom reikalingą akademijos pirmininkui, — turėti galią laisvai spręsti apie mokslo knygų vertę neskaitant tų knygų..."

Tarp profesoriaus Koenig'o sutarties punktų, perskaitytų akademijoj, yra, tarp kitko, toksai reikalavimas: „Kad ateityj ponas pirmininkas būtų laisvas nuo nemalonių įtarimų, reikia, kad jis būtų atsargesnis savo citatose, kad dėdamas kokį mokslinį faktą, jis galėtų jį (tą faktą) patvirtinti prisiekusio notaro parašu ir keturių liudininkų, doro gyvenimo žmonių...

Sužavėta akademija, išklausius kalbamąją sutartį, pritarė plojimais visiems straipsniams ir garantavo jos (sutarties) pildymą. Kad šito laimingo posėdžio vaisius pajustų visa Europa, ji (akademija) panorėjo, kad būtų susitarta visiems lite-

ratams gyventi broliškai pradedant nuo tos dienos, kada visos moterys, kurios laiko save gražiomis, nepavydės viena kitai...“

Iš kelių išdėstytų „Akakijos“ fragmentų galima kiek suprasti, kaip Voltaire, naudodamasis visokiomis literatūrinės technikos priemonėmis, taiko į tas pačias nelaimingo Maupertuis'o silpnybes, mokslines nesąmones, sustiprindamas, įvairindamas savo pajuoką, pašaipą.

„Akakijos“ pasirodymas sukėlė skandalą. Kad ir negalėjo, sakoma, pats karalius susilaikyti nesijuokęs, skaitydamas tą „velnišką šedevrą“, jis buvo, aišku, labai užgautas. Jo dvaro komerheris, kad ir vadindamasis Voltaire'u, drįso, nors ir netiesioginiu būdu, pradėti su karalium kovą, kad ir užmaskuotą, kad ir nukreiptą tik prieš jo mėgiamą akademiką. Karalius tuoj pasielgė ne kaip „Jo Žmoniškumas“, bet kaip „Jo Didenybė“. Jis įsakė sudeginti visus „Akakijos“ egzempliorius budelio ranka prieš paties Voltaire'o langus. Be to, jis privertė rašytoją duoti raštu pasižadėjimą niekuomet daugiau „neberašyti prieš nieką“.

Voltaire vis delto apgavo savo aukštą globėją: jis slaptai spausdino „Akakiją“ ne tik Potsdame, bet ir Drezdene. Karalius, manydamas, kad sudegino visą laidą, iš tikrųjų sudegino tik potsdamišką laidą. Drezdeno leidinys laimingai atsirado Berlyne ir ėmė platintis. Įnirtęs Fridrichas, sužinojęs apie tai, įsakė visur ieškoti brošiūros ir deginti ją budelio ranka Berlyno aikštėse. Prūsuose, Berlyne tokie autodafé buvo nežinomi iki tol — visi stebėjosi ir... dar daugiau interesavosi slėpiningu, pragariška pamfletu. „Akakijos“ garsas nuo tų sudeginimų tik padidėjo.

40. Liūdnas potsdamiško gyvenimo galas. Ir Voltaire ir Fridrichas dabar parodė viens antram nagus. Vieno atkaklumas susidūrė su kito despotizmu. Nei vienas nenorėjo ir negalėjo nusileisti. Švelni bičiulystė virto priešingu jausmu. Bet ir viena ir antra pusė, sekdama kiekvieną žingsnį, tuo tarpu laikėsi dvaro konvenansų. Karaliaus šaltumas (ir blogai paslėptas priešingumas) privertė Voltaire'ą griebtis ryškesnių priemonių savo būklei paaiškinti. Sykį rašytojas nusiuntė karaliui savo kamerherišką raktą, ordeną ir algą, gautą už kelis mėnesius. Fridrichas sugrąžino jam visa tai ir paprašė vakarie-

nės. Matyt, jis norėjo susitaikinti su rašytoju. Karalius, geriau už kitus, galėjo įvertinti Voltaire'o plunksnos galią. Per kelerius metus toji plunksna jam tarnavo, nemaža prisidėdama prie „Šiaurės Saliamono" išgarsinimo Europoj. Buvo beprasmiška dabar jos nustoti del „Akakijos", buvo net pavojinga padaryti tą žmogų karaliaus priešu.

Bet Fridricho koketerija nuėjo niekais. Voltaire dabar nebepasitikėjo karalium. Rašytojas vien galvojo apie tai, kaip čia jam greičiau išsprukti iš „užburtos kazarmės". Jis griebėsi paprastos priemonės tokiais atsitikimais — pradėjo labai negaluoti, jam būtinai prireikėjo kurorto vandens. Fridrichas negalėjo ilgiau priešintis jo išvažiavimui.

Ankstybo pavasario dieną (1753 m.) Voltaire atsisveikino su Fridrichu.

— Jūs būtinai norit važiuoti? — paklausė dar sykį karalius.

Rašytojas pradėjo aiškintis, bet pasiryžimas jo buvo tvirtas. Tada karalius šaltai jam tarė:

— Linkiu tamstai laimingos kelionės.

Voltaire skubėjo kuo veikiausiai išsidanginti iš Prūsų, būdamas ne visai tikras, kad karūnuotas filosofas neiškrės jam kokio nemalonaus šposo. Jo išvažiavimas buvo labiau panašus į pabėgimą. Pasiekęs Leipcigą, jis kiek atsiduso. Čia Voltaire šį tą pridėjo prie „Akakijos" ir išleido tą savo pamfleto priedą.

Kelionė per Vokietijos pietus jam buvo labai maloni. Įvairūs kunigaikščiai be galo vaišingai jį priiminėjo savo dvaruose. Dėkingas rašytojas už tai linksmino aukštą vokiečių draugiją savo sąmojingais pašnekesiais, skaitydamas ištraukas iš „Orleano mergelės". Viskas puikiai sekėsi Voltaire'ui iki Frankfurto (ant Maino). Čionai rašytoją ištiko viena iš nemaloniausių jo gyvenime istorijų.

„Aukso liūto" viešbutyj jį staiga areštavo atvykęs Fridricho agentas. Agentas pareikalavo iš Voltaire'o grąžinti kamerherio raktą, ordeną ir karaliaus poezijų rankraštį, kurį jis su savim slapta buvo pasiėmęs. Matyt, Fridrichas bijojo, kad rašytojas nepridarytų iš jo poezijos Europai juokų. Per penkias savaites laikė Voltaire'ą suimtą, kartu su jo sekretorium ir su atvykusia iš Paryžiaus jo seserėčia, linksma našle ponia Denis. Elgėsi su juo, kaip su kokiu valstybės išdaviku. Jis ne-

galėjo žingsnio žengti, kad neatsidurtų tarp sargybinių kareivių, apginkluotų šautuvais su durtuvais. Žinoma, išsivadavęs iš tos akiplėšiškos nelaisvės, jis tinkamai atsilygino „Šiaurės Saliamonui“, naujam „Markui Aurelijui“, kurs, kaip sakoma, nusilenkdamas prieš Voltaire'o genijų, kartais net bučiuodavęs rašytojui rankas. Voltaire neužmiršo pasijuokti Fridricho agento vokišku akcentu, barbariška prancūzų kalba, kuria jis reikalavo iš rašytojo karaliaus poezijų: „Monsir, c'être l'oeuvre de poëschie du roi mon très grâcieux maître...“

Keleriems metams praslinkus, Voltaire vėl atnaujins korespondavimą su Fridrichu, bet Frankfurto istorija niekuomet neišdils iš jo atminties, istorija, be abejo, labai ir labai nejuokinga. Frankfurte, t. y. laisvam Imperijos mieste, toli už Prūsijos sienų, prūsų karaliaus agentas areštuoja ir laiko, kaip kalinius, per 5 savaites 3 prancūzus, be jokios baustinos kaltės įrodymų, atima iš jų pinigus, kurių negrąžina, ir t. t.

41. Potsdamiškos kazarmės įtaka rašytojui. Kurios įtakos turėjo Voltaire'ui ir jo kūrybai prūsiškas, potsdamiškas jo gyvenimo periodas? Prancūzų istorikai vienu balsu pabrėžia ypatingą svarbą prūsiško laikotarpio tolimesnei Voltaire'o veiklai. Labai vispusiškai ir ryškiai analizuoja „užburtos kazarmės“ įtaką akad. Brunetière[1]).

Visų pirma per tą savo buvimą Voltaire nepaprastai išgarsino savo vardą Europoj, tapo populiarus. Ne tik filosofiški ginčai tarp karaliaus ir rašytojo, bet ir kilę tarp jų nesusipratimai rasdavo tuoj platų atgarsį anų laikų „gazietose“. Voltaire buvo traktuojamas veik kaip lygus karaliui. Kad ir nemaža jam teko patirti nemalonumų del savo „švelnios bičiulystės“ su „Šiaurės Saliamonu“, bet tie keleri metai, kuriuos jis praleido Prūsuose, padarė jį ne tik prancūzų, bet Europos rašytoju, filosofu. Jis iškilo aukštai Europos skaitančios publikos akyse ne tik kaip rašytojas, filosofas, bet ir kaip artimas Fridricho draugas, kaip žmogus, su kuriuo karūnuoti valdovai elgiasi kaip su sau lygiu. Iki tol rašytojo darbas aristokratiškoj visuomenėj nebuvo ne tik gerbiamas, bet dažnai net niekinamas. Žodžiu sakant, nuo apsigyvenimo Prūsuose Voltaire'o vardas įgijo garbingo autoriteto.

---

[1]) Brunetière, Voltaire dans les Études critiques, s. I, pp. 226—228.

Beveik per trejus metus besisukinėdamas Fridricho draugijoj, rašytojas turėjo gauti „politinį išauklėjimą“. „Ten, be abejo, Potsdame, Berlyne, jis prisisunkė to tikrovės mokslo, to nepasitikėjimo ar net paniekos bendroms idėjoms ir maksimoms, to smulkmenų skonio, to tikslumo rūpesnio..., kurie sudaro jam, kaip istorikui, tikrą šlovę ir pranašumą...“[1]). Genialaus politiko mokykla paliko jam neišdildomų pėdsakų.

„Užburtos kazarmės“ platoniškos puotos, kurios traukdavos per kiauras naktis, per kurias filosofodavo ir ciniškai pajuokdavo, pašiepdavo „švenčiausius dalykus“, daugiausia religiją, taip pat patobulino Voltaire'o gabumus. (Reikia priminti, kad Fridricho dvaro filosofai buvo daugiausia prancūzai, pora anglų ir tik vienas vokietis (Pöllnitz), linksmas pletkininkas, informatorius, puikiausias žinovas, „specas“ visų Europos skandalų, net užkulisinių). Voltaire priprato čia prie negirdėto cinizmo, prie stiprių kareiviškų žodžių ir išsireiškimų.

„Toj didelėj kazarmėj (Potsdame) jis praturtino savo žodyną, jau ir prieš tai turtingą, keiksmais, išsireiškimais... ir žodeliais karališkosios gvardijos. Ten jis išmoko vadinti Jean-Jacques'ą „benkartu Diogeno šunies ir Erostato kalės“..., o daug kitų tokių išsireiškimų negalima net pavartoti rašte...[2]).

Elegantiškas, aristokratiškas, saloniškas, „prancūziškas“ jo stilius dabar kiek „suprūsėjo“ savo žodyne, į volterišką saloną įsiskverbė kareivinės kvapas. Voltaire išėjo iš šios potsdamiškos atmosferos „apginkluotas ir pasiruošęs karui Ferney'uj, valdovas taktikos, kuri užkariauna publiką“[3]). Laisvamanio ir antikrikščioniško karaliaus draugijoj jis galėjo sustiprinti savo antireligiškumą, savo krikščionybės, katalikybės neapykantą, kurios jis negalėjo laisvai rodyti Prancūzijoj. „Iš Berlyno jis galutinai išėjo netikėjimo apaštalu. Čia tikrai prasideda „volterianizmo era“[4]).

Potsdamiškas periodas turėjo jam dar ir tos įtakos, jog išmoko, kaip reikiant, vertinti laisvę, kada žmogus išimtinai pareina nuo savęs, kada neturi klausytis ar lenktis kad ir karaliams, kada gali kur ramiai „apdirbinėti savo mažą sodelį“. Voltaire, sulaukęs beveik 60 metų amžiaus, po tiekos gyve-

[1]) Brunetière, op. cit., p. 226.
[2]) Ibid., p. 227.
[3]) Lanson, Voltaire, p. 83.
[4]) Crouslé, op. cit., t. I, p. 256.

nimo patyrimo, po savo dvariškio karjeros, galėjo daugiau už bet kurį kitą įvertinti saldžius vaisius galėjimo būti sau ponu. Dvaro gyvenimas dabar jo nebeviliojo.

Potsdamiškas periodas davė akstiną naujiems jo literatūriniams žanrams. Jis pradėjo čia vartoti satyrišką dialogą, graikų satyriko Lukijano tipo. Jis išgalvojo čia tinkamiausią savo pašiepimui formą, vad. „facеciją“ (facétie“), t. y. linksmą, sąmojingą (bet dažnai ir piktą) pamfletą. Tos „facecijos“ pavyzdžiu ir vyriausiu šedevru gali eiti „Akakija“. Jis išdirbo, patobulino filosofinės apysakos, novelės žanrą, kurios pirmą pavyzdį buvo davęs dar 1747 m. savo „Zadigu“. Tie visi žanrai, aiškus dalykas, galėjo būti prieinami plačiajai publikai — kas nemėgo ir nemėgsta gardžiai pasijuokti kad ir iš tradicinių, kartais net iš „šventų dalykų“, ypač jei juokina tokia plunksna, kaip Voltaire'o. „Faceciją“, dialogą, apysaką, pirmiausia ir daugiausia pamfletą, Voltaire pasidarys savo antireliginio karo pabūklais. Iš jų jis pasiims sprogstamąją medžiagą, kuria sprogdins per 20 metų su viršum senojo režimo religines tvirtoves.

42. Pasiruošimas griežtam švietimo karui. Rašytojui bebūvant Prūsuose, Prancūzijoj dvasinė atmosfera įkaito. Prasidėjo enciklopedistų karas su senuoju režimu, Didžiosios enciklopedijos sukeltas. Vis daugiau, vis griežčiau laisvoji mintis reiškė savo teises, vis galingesnė darėsi vad. apsišvietusios ir laisvamaniškos visuomenės opinija. Didžiųjų kovų laikas galiausiai atėjo. 60-ties metų Voltaire pasijuto dabar esąs tikrai savo stichijoj. Laiko dvasia buvo kuo palankiausia jo antikrikščioniškai, antireliginiškai mūzai. Štai, kada atėjo laikas pulti su visu įnirtimu, su visu aistringumu į mūšius. Enciklopedistų karingos fanfaros galėjo skatinti kiekvieną talentingesnį ir laisvesnį protą stoti į kovotojų eiles už šviesius proto, teisingumo, žmoniškumo idealus. Ką gi sakyti apie Voltaire'ą, kurs pats tiek prisidėjo prie švietėjų karo iškėlimo!

Pasiryžęs kuo aktyviausiai dalyvauti Enciklopedijoj, veikiai tapęs enciklopedistų kariuomenės „generolu“, pasiruošęs visas savo jėgas atiduoti kovai su religija, su bažnyčia, tapęs minties išlaisvinimo tikru paladinu, „žmonių giminės“ gerovės skelbėju, — Voltaire turėjo ieškoti sau nuolatinės buveinės, kur jis galėtų be pavojaus griauti neapkenčiamą „fanatizmą ir

prietarus“. Prancūzijoj, kad ir traukė ji filosofą savęsp, buvo jam netikra, pavojinga. Prūsai, Vokietija, po Frankfurto istorijos, buvo jam biaurūs. Kurį laiką jis gyvena „klajokliškai“ Prancūzijos pasieny (Lotaringijoj). Pagaliau 1754 m. pabaigoj jis atvyksta į Šveicariją. Čia prie pat Prancūzijos ribų, jis tarėsi rasiąs gerą, saugią sau vietelę. „Reikia (jo žodžiai), kad filosofai turėtų dvi ar tris skyles po žeme apsisaugoti nuo šunų, kurie bėga paskui juos“. Čia pražys volterianizmas, čia apreikš jis visus savo švietėjo filosofo talentus. Iki 60-ties savo amžiaus metų jis lyg rengėsi, ruošėsi savo tikram pašaukimui, savo gyvenimo pagrindiniam tikslui (formuluotam apie 1760 m.): „Ecrasez l'infâme“.

V.

Voltaire'o visuotinė istorija

Rien n'est que ce qui doit être.

Voltaire, Remarques de l'Essai sur les moeurs et l'esprit des nations.

Visuotinės istorijos parašymo dalykas. — Voltaire'o istorinis metodas ir vadovaujančios idėjos. — Rytai. — Krikščionybė ir Romos imperija. — Viduramžiai ir naujųjų laikų anga. — Autoriaus išvados. — Visuotinės Voltaire'o istorijos kritika.

43. Visuotinės istorijos parašymo dalykas. Dar 1740 metais Voltaire buvo sumanęs parašyti didžiulę tautų istoriją, kaip jis tvirtina, markyzei du Châtelet. „Kai kas žino, — sako rašytojas, — kad „Visuotinė papročių istorija" buvo pradėta apie 1740 metus, kad sutaikintų su istorijos mokslu vieną šlovingą ponią... Šitą filosofę moterį du dalykai atstumdavo daugely mūsų istorinių kompiliacijų — nuobodžios smulkmenos ir akiplėšiškas melas... Ji buvo norėjusi skaityti Prancūzijos, Vokietijos, Ispanijos, Italijos istoriją..., bet rado ten (toj istorijoj) vien chaosą, krūvą nereikalingų faktų — daugiausia melagingų ir blogai suvirškintų..."[1]).

„Jūs (t. y. ponia du Châtelet) norėtumet, — rašo Voltaire „Tautų papročių ir dvasios istorijos" įvade, — kad filosofai parašytų senovės istoriją, nes jūs norit ją (tą istoriją) skaityti filosofiškai. Jūs ieškote tik naudingų tiesų, o buvot radusi, sakot jūs, nenaudingus paklydimus. Pasistengsim kartu apsišviesti ir pabandysim iškasti kai kuriuos vertingus paminklus iš po amžių griuvėsių"[2]).

---

[1]) Remarques de l'Essai sur les moeurs et l'esprit des nations, Oeuvres compl., éd. Furne, t. V, p. 45.

[2]) Essai sur les moeurs et l'esprit des nations, Introduction, Oeuvres compl., éd. Furne, t. III, p. 1.

Be abejo, buvo metas parašyti tokią istoriją, tokią bendrą istoriją „filosofiškai“, t. y. kaip pridera švietėjui, kurioj Voltaire galėtų parodyti visus savo metodo — pragmatiškai kritiško — laimėjimus, kurioj jis apžvelgtų svarbiausius faktus pasaulinės istorijos ir prideramai juos išaiškintų. Juk anų laikų apsišvietęs žmogus vos buvo šiek tiek susipažinęs su Prancūzijos ir artimų šalių istorija, neturėdamas veik jokio supratimo apie platesnio pasaulio praeities likimą.

Ar nebuvo iki tol visuotinių istorijų, bendrų istorinių apžvalgų? Buvo, ir nemaža. Buvo lotyniškų ir prancūziškų storiausių ir didžiausių veikalų apie visuotinę istoriją nuo „pasaulio pradžios“. Tie veikalai, skirti išimtinai krikščionybei, karų ir karalių istorijai, pasižymėdavo dažnai absurdiškumu, vaikiškumu, faktų iškreipimu ir obskurantizmu, žodžiu sakant, buvo netikę teikiamos medžiagos ir jos nušvietimo atžvilgiu. Autoriai tų storų in-folio knygų neturėjo mažiausio supratimo apie pragmatizmą, apie kriticizmą, bendrai imant, apie metodą. Juk istoriniu metodu negalima laikyti chronologinį iškreiptų ar pramanytų įvykių atpasakojimą. Jokio filosofiškumo žymių nematyt buvo tuose raštuose. Paprastai istorija būdavo pradedama nuo žydų (t. y. nuo vad. šventos istorijos, Dievo parinktos tautos istorijos), toliau ėjo krikščionybės įsigalėjimo istorija ir, sąryšy su tuo įsigalėjimu, istorija pavienių Europos tautų iki naujųjų laikų. Toną toms visuotinėms istorijoms duodavo žydų (hebrajų) istorija, žygdarbiai Dievo tautos, pagimdžiusios krikščionybę. Pagrindinis jų šaltinis buvo biblija.

Kad ir daug literatūriškesnis ir retoriškesnis buvo Bossuet veikalas (Versalio pamokslininko, vyskupo, puikaus klasikinio amžiaus stilisto) „Discours sur l'histoire universelle“, tasai raštas savo pagrinde nesiskyrė nuo daugelio kitų pasaulinių istorijų, t. y. į istorijos faktus (tik krikščioniškų tautų) buvo žiūrima sub specie katalikybės, pro katalikybės prizmę. Suprantamas dalykas, kiek tokios „istorijos“ turėjo erzinti Voltaire'ą ir filosofus.

„Bossuet, — sako Voltaire savo „Tautų papročių ir dvasios istorijos“ prakalboj, — rodos, rašė vien įtikinti, kad viskas pasauly buvo padaryta žydų tautai, kad jei Dievas davė Aziją babiloniečiams, tai tam, kad nubaustų žydus; jei Dievas privertė viešpatauti Kirą, tai tam, kad atkeršytų babiloniečiams (už

žydus); jei Dievas atsiuntė romėnus, tai vėl žydams nubausti...“[1]).

Argi ne beprasmiškas dalykas paskirti tai hebrajų tautelei $^{3}/_{4}$ viso veikalo? Ar nebuvo teisi Voltaire'o filosofiška draugė, gražioji Emilija, pažymėdama, kad „galima daug kalbėti apie šitą tautą (žydų) teologijoj, bet ji (toji žydų tauta) yra nusipelniusi labai kuklią vietą istorijoj“[2]). Koks turi būti istorikas, bendrai imant, mokslo žmogus? „Juk mokslas, — tvirtina Voltaire, — ne tame, kad atsitiktinai būtų kartojama tai, kas buvo kitų pasakyta. Padėti į naują in-12 formato knygą tai, kas buvo rasta senam in-folio — nėra mokslo žymė... Tikras mokslininkas yra tas, kurs maitina savo dvasią tik geromis knygomis, kurs moka atskirti tiesą nuo melo, įtikima nuo chimeringo...[3]).

Jei buvo taip bloga su visuotinėmis istorijomis iki XVIII amžiaus vidurio, daug geriau atrodė specialūs veikalai skirti atskiroms tautoms ar epochoms. Tokių raštų, skirtų pavienėms tautoms ir epochoms, kaip tik padidėjo XVIII amžiaus pirmoj pusėj. Keliauninkai — anglai, prancūzai — susipažinę su tolimais Rytais, pasakodavo apie kinus, indus, persus, apie jų civilizaciją, duodavo daug nežinomų iki tol informacijų apie egzotiškas šalis. Pasirodė šis tas nauja ir apie pavienes Europos tautas ar epochas. Autoriai istorijos veikalų (iki XVIII amžiaus), skirtų Prancūzijai, paprastai tebuvo mažiau ar daugiau gabūs retoriai. Tiesos reikalas jiems buvo net pavojingas dalykas — kas jų norėjo patekti į Bastiliją ar nustoti pensijų?

Voltaire, kurio moksliškas smalsumas buvo nepaprastas, kurs atidžiai sekė visa, kas pasirodydavo knygų rinkoje, aiškus dalykas, turėjo ypatingai susidomėti senovės Azijos istorija, sugretinti tą istoriją su Europos istorija. Pasiryžęs parašyti veikalą, kurs būtų visiška priešingybė Bossuet ir kitų istorikų sukatalikintai istorijai, kurio vyriausias tikslas būtų „sekti žmonijos dvasią jos pažangoj ir kliūtyse, atsirandančiose per amžius“[4]), jis nuodugniai susipažįsta su reikiama medžiaga, studijuoja visas žymiausias, pasirodžiusias XVIII am-

[1]) Essai sur les moeurs, Avant-propos, Oeuvres compl. éd. Furne, t. III, p. 72.

[2]) Remarques de l'Essai..., Oeuvres compl., éd. Furne, t. V, p. 47.

[3]) La défense de mon oncle, Oeuvres compl., éd. Furne, t. V, p. 113.

[4]) D'un fait singulier concernant la littérature, Oeuvres compl., éd. Furne, t. V, p. 65.

žiuje knygas apie Vakarų ir Rytų (artimų ir tolimų) tautas, apie Afrikos ir Amerikos tautas, kartais kreipdamasis į betarpiškus šaltinius, nurodytus studijuojamuose veikaluose, kiek jis galėjo juos (tuos šaltinius) rasti ir išnaudoti. Suprantamas dalykas, rašydamas visuotinę istoriją, t. y. istoriją Vakarų ir artimų bei tolimų Rytų, Afrikos ir Amerikos daugelio tautų per beveik devynius amžius (pusdevinto amžiaus — nuo Karolio Didžiojo laikų iki Liudviko XIII), autorius negalėjo remtis betarpiškais istoriniais šaltiniais, dokumentais, medžiaga. Jis galėjo naudotis daugiausia atskirais, kaip aukščiau minėta, įvairių autorių veikalais. Ta prasme jo istorija yra kompiliacija, nes ji dažnai nesiremia betarpiškais šaltiniais, pirmų rankų šaltiniais. Bet ar galima lyginti su ta genialia kompiliacija tūkstančius vad. originalių raštų, t. y. paremtų betarpiškais šaltiniais, bet parašytų minios „servorum Dei“! Kai kas vadina Voltaire'o visuotinę istoriją tik vykusiu populiarizacijos veikalu, norėdamas ją tuo, tur būt, pažeminti. Bet kaip tik autoriaus stiliaus žavingas lengvumas, jo rašytojo genijus, jo mokėjimas laikyti skaitytojo dėmesį nuolat įtemptą, jo samprotavimų nuostabus aiškumas, ryškumas, logiškumas, jo vengimas rodyti savo erudiciją — sudaro tą „populiarumo“ įspūdį. Duok Dieve, kad visi mokslo žmonės, istorikai (ir mūsų dienų!) sugebėtų nors iš dalies taip rašyti savo nevykusius technikos atžvilgiu veikalus, kaip yra rašęs beveik prieš 200 metų Voltaire!

Apie 15 metų, žinoma, su pertraukomis, ruošė Voltaire savo „Essai sur les moeurs et l'esprit des nations“. Kai kuriuos to veikalo skyrius jis buvo išspausdinęs žurnale „Le Mercure“, sak., Kryžiaus karų istoriją (1750—51 m.). Dalis kūrinio pasirodė, prieš autoriaus norą, 1753 m. 1756 m. jis užbaigė savo tą veikalą ir išleido Ženevoj (jis gyveno jau kelerius metus Šveicarijoj) tokia antrašte: „Essai sur l'histoire générale et sur les moeurs et l'esprit des nations depuis Charlemagne jusqu'à nos jours“. Prie šito veikalo jis pridėjo savo „Liudviko XIV amžių“ ir dalį Liudviko XV istorijos. 1759 metų leidime antraštė buvo sutrumpinta: „Essai sur les moeurs et l'esprit des nations“. Galutinę redakciją jis nustatė 1769 metų leidime, išmesdamas Liudviko XIV ir Liudviko XV istorijas, pridėdamas istorijos filosofijos apžvalgą. Tuo būdu, Voltaire'o visuotinė istorija apima Vakarų ir Rytų tautas (dar Afrikos ir Amerikos) nuo Karolio Didžiojo iki Liudviko XIII, t. y. daugiausia vidur-

amžių ir naujųjų laikų pirmąjį amžių (nuo VIII amž. vidurio iki XVII amž).

Visas veikalas suskirstytas į 197 skyrius. Beveik pusė tų skyrių apima Rytų istoriją. Kiek autorius teikia svarbos Rytams (arabų, kinų, indų ir kitų Azijos tautų istorijai) matyti ir iš to, kad jis pradeda savo raštą Rytų istorija ir baigia ją Rytais. Autorius pradeda savo istoriją nuo Karolio Didžiojo (su ekskursais į senovės istoriją), pirma, turėdamas galvoj, kad iki Karolio Didžiojo buvo privesta daugiausia anais laikais žinoma Bossuet istorija, antra, kad nuo Karolio Didžiojo laikų Europos chaosas, žlugus Romos imperijai, ima tvarkytis.

1765 metais Voltaire parašė savo grandioziniam kūriniui įvadą, pavadintą „Istorijos filosofija“. Tame įvade jis duoda bendrą trumpą apžvalgą civilizacijos pradžios ir pavienių tautų seniausios istorijos. Įvadas, be abejo, reikalingas, nes duoda galimumo susivokti skaitytojui civilizuoto pasaulio (Azijos ir Europos) likime prieš Karolį Didįjį, t. y. prieš viduramžių įsigalėjimą. Be to, autorius papildė savo istorijos filosofiją keliais reikšmingais raštais, sak., „Remarques de l'Essai sur les moeurs es l'esprit des nations“, „Le Pyrrhonisme de l'histoire“, etc.

44. Voltaire'o istorinis metodas ir vadovaujančios idėjos. Voltaire'o istorinis pragmatizmas „Tautų papročių ir dvasios istorijoj“ lyg ir moksliškesnis už „Liudviko XIV amžių“ pragmatizmą. Didžiųjų veikėjų svarba čia visai menkėja, nyksta — tautų istorija, jų likimas pareina dabar Voltaire'ui vien nuo žmoniškų masių judėjimų, ūgio, žodžiu sakant, nuo kolektyvaus momento. Pagrindiniai žmonių instinktai, jų kūniški reikalai, išorinės aplinkybės pagimdo ir ugdo materialinę kultūrą, visa tai, kas geriausiai saugo pilvą ir kūną nuo alkio ir šalčio. Sąryšy su tuo atsiranda ir auga papročių, įstatymų, mokslų, menų ir t. t. pasėliai, kurie kartais kiek sušvelnina, suminkština žmonijos istorijos žiaurumą, neteisingumą, vargą, visą žmonijos mizeriją.

Antras pagrindinis faktorius Voltaire'ui tautų likime yra atsitiktinumas. Tą faktorių autorius be galo perdeda, norėdamas, kaip ir „Liudviko XIV amžiuje“, išmesti iš žmonijos istorijos bet kurį „Dievo pirštо“, providencializmo įsikišimą. Žmo-

nių istorija tik žemiškai tvarkosi, pareina nuo jų pačių (žmonių) — dangų reikia palikti ramybėj, kunigų reikalams.

Jei žmonijos istorija pareina nuo jos pačios, ar negalima, nors ateičiai pagerinti jos (žmonijos) gyvenimą, sumažinti skurdą, žiaurumą, neteisingumą? Voltaire mano, net karštai tiki, kad galima, kad reikia kuo greičiau ir intensyviau šviesti tautas, kelti protą ir jo vertybes. Kuo žmonės bus protingesni, vadovausis daugiau protu, tuo mažiau jie pasiduos apgaulėms religinių dogmų ir karališkų užgaidų, o kunigai ir karaliai yra didžiausi kaltininkai praeities nelaimių — religinio fanatizmo ir karų.

Bendrai imant žmonijos istorija Voltaire'ui yra baisi. „Šio pasaulio didžiųjų įvykių istorija, — tvirtina jis, — tėra nusikaltimų istorija. Nėra amžiaus, kurio pasauliečių ir dvasiškių garbėtroška nebūtų pripildžiusi pasibaisėtinų dalykų“[1]). Gal rastume kiek paguodos — jei tik galima kalbėti apie tokią „filosofišką“ paguodą — žmonijos istorijos fatališkume, neišvengiamume visokių žemiškų — ir ne tik žemiškų — įvykių. Visi tie įvykiai yra „visatos mašinos ratai ir neišvengiama (būtina) pasekmė amžinų ir nekintamų dėsnių... Nėra nieko, kas neturėtų būti (Rien n'est que ce qui doit être)“[2]). Tuo būdu žmonijos istorija nudažyta griežtu determinizmu.

Dvi pagrindinės tezės vadovauja autoriui jo visuotinėj istorijoj. 1°. Žmonijos istorija nėra karų ir karalių istorija, bet pirmiausia ir daugiausia civilizacijos, kultūros istorija, žmonių papročių, prekybos, mokslo, meno, dvasios istorija. 2°. Žmonijos istorija nėra vien Europos istorija, bet istorija viso pasaulio, t. y. dar ir Azijos, Afrikos, Amerikos (kuri pragmatiškai ir kritiškai turi būt nušviesta).

Ne be reikalo, pradžioje savo veikalo, autorius pabrėžia, kad „šio darbo tikslas nėra žinoti, kuriais metais koks karalius, nevertas paminėjimo, tapo įpėdiniu kito barbariško valdovo kokios storžieviškos tautos...“[3]). „Voltaire klauso filosofinės idėjos. Sutraukti istoriją į Vakarų civilizaciją ir jos graikiškai žydišką pradžią — tai iškreipti istoriją. Labai toli, praistorijos ūkanuose, dar negalima pastebėti nei romėnų, nei graikų,

---

[1]) Essai, Oeuvres compl., éd. Furne, t. III, chap. XXIII, p. 134.
[2]) Remarques de l'Essai, éd. Furne, t. V, p. 51.
[3]) Essai, Avant-propos, t. III, pp. 71—72.

nei žydų..., bet jau yra chaldėjai, kinai, indai. Pasaulis turi istoriją, istorijas prieš šventąją istoriją..."[1]).

„Galimas daiktas, — tvirtina Voltaire, — kad ilgai dar prieš Kinijos ir Indijos imperijas būta išmokslintų tautų, civilizuotų, galingų, kurias barbarų antplūdis paskandino pirmykštėj būklėj tamsumo ir apgraibumo, vadinamoj grynos gamtos būklėj..."[2]).

Kadangi autoriui rūpi, kaip sakyta, duoti savo veikale žmonijos, t. y. pavienių tautų civilizacijos istoriją, jų materialinės ir dvasinės kultūros istoriją, kadangi pati rašto antraštė ryškiai pabrėžia istoriko uždavinius, jo metodą, — suprantama, kas daugiausia savęsp traukia jo akį „Tautų papročių ir dvasios istorijoj". Voltaire'ui svarbu aprašyti, ką tam tikros epochos tam tikros tautos žmonės valgė, gėrė, ką dėvėjo, kaip statėsi sau namus, kaip keliavo, kokius įrankius, dirbtuves turėjo, kokius technikinius pagerinimus išrado, kaip jie dirbo. Jam rūpi taip pat, kaip jie tikėjo, meldėsi, kokia buvo jų moralė, koks buvo jų viešas gyvenimas, ką jie buvo nuveikę moksle, filosofijoj, mene ir t. t. Tuo būdu Voltaire turi jau visai aiškų laiko ir vietos kolorito supratimą. Charakteringų smulkmenų, charakteringų bruožų ir tipingų anekdotų padedamas, jis moka vykusiai atvaizduoti tam tikros tautos ir epochos individualinį veidą. Teisybė, dažnai jis linkęs egzotiškus paveikslus palydėti ironija — švietimo amžiaus racionalizmas, proto saulė perdaug apakina jį. Bendrai imant, jis pesimistiškai įvertina tautų gyvenimą — perdaug jos buvo paskendusios prietaruose, fanatizme, perdaug melagingos vertybės, pirmiausia ir daugiausia susijusios su dogmatinėmis religijomis, vadovavo jų dvasiniam gyvenimui. Tik vienui viena tauta nusipelnė ypatingos Voltaire'o simpatijos — tai kiniečiai. Kodel jis taip išskiria kiniečius, kodel jis juos taip mėgsta? Už jų nežinojimą dogmatinės religijos (ir susijusių su tokia religija prietarų, fanatizmo), už tai, kad jie, su savo didžiuoju išminčium Konfucijum, laikosi „natūralinės religijos", t. y. religijos be jokių dogmų, paremtos vien morale. Toji religija atrodo Voltaire'ui panaši į deizmą, į XVIII amžiaus filosofų deizmą.

„Tuo tarpu kai daugumas eruditų ir vulgarizatorių (iki Voltaire'o) stengėsi suderinti Indijos ir Kinijos istoriją su šven-

[1]) Lanson, op. cit., p. 125.
[2]) Essai, Avant-propos, t. III, p. 74.

Istorijos Mūza.

tąja istorija, Voltaire triumfavo chronologiniais prieštaravimais ir džiaugsmingai priimdavo visokius apskaičiavimus (datas), kurie darė senesnes tolimų Rytų civilizacijas. Tarp jų (civilizacijų) paklydimų jis pastebėjo ir privertė publiką matyti didelį faktą — ištisą žmoniją ir galingas visuomenes, ankstybesnes už bibliją ir anapus biblijos plano. Jis nuėmė nuo protų (savo amžininkų) ne tik religinį prietarą, bet tuo pat metu ir Vakarų prietarą, kurs teieškojo civilizacijos vien tautose, gavusiose dvigubą palikimą: žydiškai krikščioniškų ir graikiškai romėniškų tradicijų“[1]).

Voltaire yra įsitikinęs, kad šalia epochų ir tautų skirtumų, esama bendrų, kosmopolitinių, taip sakant, bruožų tarp įvairių tautų, tam tikroj jų (tautų) civilizacijos būklėj, jų, sak., laukinėj ar barbariškoj būklėj. Visos tautos, daugiau ar mažiau, dalyvauja bendram visos žmonijos civilizacijos ūgyje — negali būti kalbos apie privilegijuotas ar neprivilegijuotas tautas. Tikras absurdas yra tikėti kažkokios barbariškos tautelės išimtine svarba pasaulio istorijoj, t. y. vad. Dievo tautos, žydų tautos antgamtine privilegija.

Universalūs, bendražmoniški bruožai tautų istorijoje pirmiausia ir daugiausia krinta į akį jų (tų tautų) religijų, religinių tikėjimų panašume. „Visos tautos, — sako autorius, — per amžius buvo tokioj būklėj, kurioj šiandien yra gyventojai daugelio pietinių Afrikos kraštų, daugelio salų ir pusės Amerikos. Tos tautos neturi jokio supratimo apie vieną dievybę... Kafrai, pav., laiko savo dievišku globėju vabzdį, kiti negrai — gyvatę. Amerikos vienos tautelės garbina mėnulį, kitos — medžius...“[2]).

Visų religinių tikėjimų ir prietarų svarbiausia priežastis, Voltaire'o nuomone, esanti ta, kad „daugumas žmonių giminės buvo ir bus dar ilgai barbariški ir kvaili; o beprotiškiausi iš visų žmonių buvo tie, kurie norėjo surasti prasmę toms visoms absurdiškoms pasakoms ir įdėti proto į beprotystę“[3]).

Daugumas senovės tautų buvo valdomos savotiškos teokratijos (kunigijos). Indijoj braminai buvę ilgą laiką suve-

---

[1]) Lanson, op. cit., p. 164.
[2]) Essai, éd. Furne, t. III, p. 5.
[3]) Essai, éd. Furne, p. 7.

renai, Persijoj vad. magai. Egipto kunigai turėję sprendžiamos įtakos karaliams, nustatydavę net, kiek karaliai turi valgyti ir gerti. Graikų kad ir pasakingoj senoviškiausioj istorijoj galima užtikti Kalchantą, vyriausią kunigą, kurs galės paaukoti dievams karaliaus dukterį (Agamemnono dukterį). Druidai valdė Gallijoj ir t. t. Iš kur atsirado toji teokratija, bendra senovės tautoms jų civilizacijos pradžioje? Atsakymas nesunkus: nuo to laiko, kai tautelė, tauta turi savo globojančią dievybę (dievybes), toji dievybė (dievybės) turi ir savo kunigų. Kunigai užvaldo tautos dvasią savo dievo vardu. „Jie (kunigai) verčia dievus nuolat kalbėti, jie aiškina dievų orakulus (pranašavimus), tam tikrais dievo įsakymais viskas tvarkoma. Iš šito šaltinio ėjo žmonių kraujo aukos, kurios suteršė veik visą žemę. Koks tėvas, kokia motina galėtų tiek užmiršti gamtą, kad duotų savo sūnų ar dukterį kunigui papiauti ant altoriaus, jei jie (tėvai) nebūtų tikri, kad krašto dievas reikalauja tos aukos?“[1]).

Tarp tautų, „be reikalo vadinamų civilizuotomis“, tik vieni kiniečiai neturėjo šitų kruvinų nesąmonių. „Kinija yra vienintelė iš visų žinomų senovės valstybių, kuri nepateko po kunigų jungu... Šiaip beveik visur teokratija taip įsigalėjo..., jog pirmos istorijos yra istorijos dievų, kurie įsikūnijo žmonėms valdyti. Dievai, sakydavo Tėbų ir Memfiso tautos, viešpatavo 12.000 metų Egiptui. Brama įsikūnijo viešpatauti Indijai, Sammonokodom — Siamui. Dievas Adad valdė Siriją, deivė Kibela buvo Frigijos valdovė, Jupiteris — Krėtos, Saturnas — Graikijos ir Italijos. Toji pat dvasia vyrauja visose šitose pasakose...“[2]).

Savo „Įvade“, duodamas trumpą apžvalgą įvairių senovės civilizuotų tautų, Voltaire, su blogai paslėpta ironija, paliečia ir žydų tautą. Mat, jam svarbu sužinoti, ar „Dievas tikrai visais laikais buvęs žydų tautos istorikas“[3]).

45. Rytai. Iš Voltaire'o visuotinės istorijos parašymo tikslo, iš jo filosofinių pagrindinių idėjų, iš jo noro pažeminti, diskredituoti judaizmą ir krikščionybę, aišku, kad autorius bus linkęs, dažnai prieš savo valią ir prieš principą sine ira et stu-

[1]) Essai, p. 12.
[2]) Ibid., p. 12.
[3]) Le Pyrrhonisme de l'histoire, éd. Furne, t. V, p. 72.

dio, idealizuoti Rytus (be žydų) ir žeminti Vakarus. Kaip optimistiškai, veik džiaugsmingai, aprašo jis, sak., jo mėgiamą kiniečių civilizaciją! Ir indų, ir arabų istorija jam gan simpatinga. Jie griežtai reabilituoja (atstato) gerą arabų vardą, jų kultūrinius laimėjimus.

Išmintingai, „šeimyniškai" valdosi milžiniška Kinijos imperija jau 4.000 metų su viršum. Kiniečių tautos religiją — tokią gražią, tokią pavyzdingą — o kad visas pasaulis turėtų jų religiją! — galutinai nustatė Konfucijus, gyvenęs beveik prieš pustrečio tūkstančio metų. Jos (tos religijos) vyriausias obalsis — žmogus turi būti teisingas. Konfucijus skelbė tą religiją ir praktikavo ją tiek iškilęs į visuomenines viršūnes, tiek pažemintas — čia pirmas ministeris karaliaus, imperatoriaus duoklininko, čia tremtinis, bėglys ir vargšas. Gyvas jis turėjo 5.000 mokinių. Po jo mirties jo mokiniai tapo „kalao", t. y. mandarinais, išmokslintais žmonėmis... Savo knygą jis pradeda nurodymu, kad tas, kam yra lemta valdyti, „turi nuskaidrinti savo protą, gautą iš dangaus, nelyginant kaip nušluostomas apsitraukęs veidrodis; jis turi taip pat atsinaujinti pats, kad galėtų būti tautai pavyzdžiu..." Konfucijus nėra pranašas, jis nesisako esąs įkvėptas. Jis nežino kito įkvėpimo, kaip kad nuolatinį susikaupimą malšinant savo geidulius. Jis rašo tik kaip išminčius — užtai ir kiniečiai laiko jį vien išminčium. Jo moralė yra lygiai gryna, lygiai rūsti ir tuo pat metu lygiai žmoniška, kaip Epikteto. Jis visai nesako: „Nedaryk kitiems to, ko tu nenorėtum, kad tau darytų", bet: „Daryk kitiems tai, ką tu norėtum, kad tau darytų". Jis pataria dovanoti skriaudas, atsiminti geradarystę, bičiulystę, nusižeminimą. Jo mokiniai buvo brolių tauta. Laimingiausias ir garbingiausias laikas, kada nors buvęs ant žemės, buvo tas, kada klausė Konfucijaus įstatymų..."[1]).

Kokia sena indų civilizacija! Indijoj reikia ieškoti, mano Voltaire, seniausių teologijų jau prieš 5.000 metų. Kokia didinga pradžia jų (indų) švento rašto, parašyto sanskritiškai, t. y. senovine šventa kalba: „Amžinasis, pasinėręs savo gyvato kontempliacijoj, pasiryžo, laikų pilnatyje, sudaryti būtybes, dalyves jo esmės ir jo laimės. Tų būtybių nebuvo: jis panorėjo ir jos atsirado..."[2]).

---

[1]) Essai, Oeuvres compl., éd. Furne, t. III, chap. II, p. 80.

[2]) Ibid., chap. III, p. 83.

Toj pat indų šventojoj knygoj randame angelų nupuolimo istoriją: „Nuo laiko, kada buvo sutverti „debtalogai“ (t. y. indų angelai), džiaugsmas ir harmonija ilgai supo Amžinojo sostą. Toji laimė būtų trukusi iki laikų galo, bet pavydas įsiskverbė į Moisaoro širdį ir angelų, jo bendrininkų. Jie atmetė tobulinimosi galią, kuria juos apdovanojo Amžinasis iš savo gerumo. Jie panorėjo ugdyti netobulybėje galią: jie padarė pikta Amžinojo akivaizdoj. Ištikimi angelai buvo liūdesio apimti. Skausmas pirmą kartą buvo pažintas...“ Po to aprašomas piktųjų angelų sukilimas. Trys Amžinojo „ministeriai“, kurie, gal būt, yra Platono Trejybės orginalas, nutrenkia piktuosius angelus į pragarą. Laikų gale Dievas dovanoja jiems ir nusiunčia juos įkvėpti gyvybės žmonių kūnams ir t. t...[1]).

Be abejo, minėdamas tokias indų teologijos vietas, Voltaire norėjo pabrėžti, kokia silpna, kokia mizerna buvo kitų tautų teologija (visų pirma žydų) palyginus su indų. Antra vertus, viena iš pagrindinių krikščionybės dogmų, pasirodo, prieš kelis tūkstančius metų buvusi žinoma indų religijai (t. y. stabmeldiškai). Tad kuria teise krikščionybė išdidžiai monopolizavo visas savo dogmas?

Voltaire nesigaili pagyrimų ir senovės arabams, ir Mahometui. „Jei izmaelitai, arabai, — pažymi jis, — panašūs į žydus entuziazmu ir noru pasiplėšti, jie nepalyginti aukščiau stovi už žydus savo drąsa, savo dvasios, savo širdies kilnumu. Jų istorija — ar tikra ar melaginga — prieš Mahometą, yra pilna bičiulystės pavyzdžių, tokių, kokias išgalvojo Graikija apie Orestą ir Piladą... Arabų (barmesidų) istorija tėra negirdėtų kilnių žygių eilė, kurie aukština dvasią. Tie bruožai apibrėžia tautą. Atvirkščiai, negalima įžiūrėti visuose hebrajų tautos metraščiuose jokio kilnaus veiksmo. Jie (hebrajai) nežino nei vaišingumo, nei dosnumo, nei gailestingumo. Jų aukščiausia laimė yra verstis su svetimtaučiais. Ir toji verteivavimo dvasia, kiekvieno bailumo pagrindas, taip įsišaknijusi jų širdyse, jog ji (toji dvasia) yra nuolatinis figūrų objektas tam tikroj įsakumo (gražikalbės) rūšyje, kurią jie vartoja. Jų šlovė yra padegti ir išpiauti mažus kaimelius, kuriuos jie gali apiplėšti. Jie piauna senius ir vaikus, jie palieka tik užaugusias merginas. Jie užmuša savo ponus, kada vergauja. Jie nie-

[1]) Essai, chap. III, p. 83.

kuomet nemoka dovanoti, kada yra nugalėtojai. Jie yra žmonių giminės priešai... Jokio mokslo, jokio tobulo meno niekuomet neturėjo ta žiauri tauta. Tuo tarpu arabai, nuo antro hežiro amžiaus (t. y. nuo mahometoniškos eros antro amžiaus, nuo Mahometo pabėgimo iš Mekos į Mediną) tapo Europos mokytojais moksluose ir menuose..."[1]). Ar nekeista, pabrėžia Voitaire, kad arabai mahometonai, „kurie pakeitė Azijos ir Afrikos veidą, o taip pat gražiausios Europos dalies, buvo užmiršti pasaulio istorijoj"[2]).

46. Krikščionybė ir Romos imperija. Juodomis spalvomis piešia Voltaire pirmųjų amžių krikščionių istoriją, atsiradusių iš žydų. „Jono mokiniai, — rašo autorius, — įsikūrė iš pradžių Arabijoj, Jeruzalės kaimynystėj, o Jėzaus mokiniai nuėjo toliau. Platoniški Aleksandrijos filosofai, kur buvo daug žydų, prisijungė prie pirmųjų krikščionių, kurie pasisavino jų (tų platonikų) filosofijos išsireiškimus.. Nerono laikais Romoj jau būta saujelės krikščionių. Juos supainiodavo su žydais, nes jie buvo žydų tautiečiai, kalbą ta pat kalba, susilaiką, kaip žydai, nuo uždraustų Mozės įstatymu valgių. Kai kurie jų (tų pirminių krikščionių) buvo net apipiaustyti ir šventė sabatą. Jie buvo dar taip mažai žinomi, jog nei istorikas Juozapas, nei Filonas nieko apie juos nekalba nei viename savo rašte. Tačiau aiškiai galima pastebėti, kad tie pusžydžiai puskrikščionys buvo nuo pat pradžios pasidalinę į kelias sektas... Kiekviena sekta turėjo savo evangeliją, o tikri žydai buvo aršiausi priešai visų tų sektų... Jų (žydų) neapykanta krikščionims, ar galiliečiams, ar nazariečiams, kaip vadino tada krikščionis, ėjo iš to pasiutusio pykčio, kurs pagauna prietaringus žmones prieš tuos, kas išsiskiria iš jų bendruomenės...

„Mes susilaikom nuo noro pažvelgti į tą neįsiskverbtiną tamsumą, kuri dengia gimstančios bažnyčios lopšį... Bet kas yra tikra — tai ignorancija, fanatizmas ir vergavimas rašytojų perrašinėtojų, kurie įskaito į popiežių skaičių apaštalą Petrą, Liną, Klėtą ir kitus pirmame amžiuje. Nebuvo jokios ierarchijos tarp krikščionių beveik per šimtą metų. Jų slapti susirinkimai buvo tvarkomi, kaip mūsų dienų kvakierių. Jie raidiš-

[1]) Essai, chap. VI, p. 94.
[2]) Remarques de l'Essai, t. V, p. 17.

kai laikėsi savo mokytojo patarimo: „Karaliai valdo tautas, tarp jūsų taip neturi būti: kas panorės (jūsų) būti pirmas, bus paskutinis...“ Joks pirmųjų amžių autorius nežino žodžio „popiežius“ („papa“). Tasai graikiškas žodis buvo nežinomas mažam skaičiui pusžydžių, kurie Romoj pasivadino krikščionimis...

Visi mokslininkai pripažįsta, kad Simanas Baržonas, pramintas Petru, niekuomet nebuvo atvykęs į Romą. Dabar juokiasi iš to išrodymo, kurį idiotai randa laiške, priskirtame kalbamajam apaštalui, gimusiam Galilėjuj... Kad Petras nėra miręs Romoj, tam išrodyti pakanka pastebėti, kad pirma bazilika, krikščionių pastatyta toj sostinėj, yra šv. Jono Lateraniečio — tai pirma lotyniška bažnyčia. Ar ji būtų buvusi paskirta Jonui, jei Petras būtų buvęs popiežium?...

Tuo tarpu šita pasaka (Petro popiežiavimo) yra pagrįsta popiežiaus galia, kuri laikosi ir iki šių dienų, nežiūrint visų sau smūgių. Tesprendžia po to, kaip įsigalėjusi opinija valdo pasaulį, kaip melagystė užvaldo tamsumą, ir kiek ši melagystė buvo popiežiams naudinga pavergti tautoms, joms supančiuoti, joms apiplėšti...“[1]).

Krikščionybės pagrindiniai raštai, vad. evangelijos, sukelia, Voltaire'o manymu, daug abejojimų, nes jose yra daugybė prieštaravimų, be to, evangelijų būta daug — „ir tikrų ir netikrų“.

„Jėzus Kristus, — ironiškai pažymi Voltaire, — leido, kad melagingos evangelijos susimaišytų su tikromis nuo krikščionybės pradžios. Kad sutvirtėtų tikinčiųjų tikėjimas, evangelijos, kurias vadina mūsų laikais apokrifinėmis, ėjo prieš keturis šventus veikalus, kurie yra nūnai mūsų tikėjimo pagrindas. Kad tai yra tikra, aišku iš to, jog pirmųjų amžių bažnyčios tėvai beveik visuomet cituoja vieną iš tų evangelijų, kurių nebeišliko. Barnaba, Klemensas, Ignas, pagaliau visi iki Justino, cituoja vien apokrifines evangelijas. Klemensas, pav., VIII skyriuj II laiško taip išsireiškia: „Viešpats sako savo Evangelijoj: „Jei jūs neprižiūrėsit mažojo, kas jums paves didelį?“ Iš tikrųjų, šių žodžių nėra nei pas Motiejų, nei pas Morkų, nei pas Lukošių, nei pas Joną. Mes turim 20 pavyzdžių tokių citatų...

---

[1]) Essai, Oeuvres compl., éd. Furne, chap. VIII, pp. 101—102.

Negalima paslėpti dievobaimingų apgaulių, kuriomis, nelaimei, naudojosi pirmieji visokių sektų krikščionys, kad palaikytų mūsų šventąją tikybą, nereikalaujančią tokios gėdos vertos paramos. Išgalvojo Piloto laišką Tiberijui... Išgalvojo tariamąjį Tiberijaus ediktą, kuriame jis Jėzų pakelia iki dievų. Pramanė laiškus Senekos Povilui ir Povilo Senekai... Pramanė 12 patriarchų testamentą... Išgalvojo Mozės testamentą, Enocho, Juozapo. Išgalvojo garsią Enocho knygą, kurią laiko visos krikščionybės pagrindu, nes toj vienoj knygoj randasi angelų sukilimo istorija, angelų, nutverktų į pragarą ir pavirtusių velniais žmonėms gundyti... Išgalvojo Jėzaus Kristaus laišką tariamam Edesos karaliui tais laikais, kada Edesa visai neturėjo karalių ir priklausė romėnams. Parašė romaną apie ginčą šv. Petro su magu Simanu... ir t. t. ir t. t.[1]).

Krikščionybės išsiplatinimas Romos imperijai buvo jai pražūtingas. Krikščionių sektų kivirčai, tarpusavio aštri kova be galo nusilpnino Romos milžiną. Barbarų antplūdis padarė imperijai galą. Tuo būdu, Voltaire'o išrodymais, dvi rykštės sugriovusios pagaliau šitą milžiną (Romą): barbarai ir religiniai krikščionių kivirčai[2]). Romėnų imperija, barbarų užplūdimo metu, turėjo daugiau vienuolių nekaip kareivių, ir „šitie vienuoliai bėginėjo gaujomis iš miesto į miestą palaikyti ar sugriauti tolygybei Tėvo ir Sūnaus Žodyje". Viename Egipte jų (vienuolių) buvo 70.000.

Deja, mano Voltaire, vienuoliai su savo vienuolynais išliko iki naujausių laikų, „nors ir visi sutinka, kad vieton šių vienuolyniškų nuošalių vietelių, kur prisiekiama Dievui gyventi kitų sąskaiton ir būti nenaudingiems, reikėtų įsteigti prieglaudas seneliams, kurie nebegali dirbti... Reikia didinti naudingų žmonių skaičių ir mažinti nenaudėlių"[3]).

Krikščionybė atvėrė dangų, bet žudė Romos imperiją, nes ne tik sektos, gimusios jos (krikščionybės) glėbyje, pašėlusiai ginčydavosi del teologijos dalykų, bet visi (krikščionys) drauge stengėsi nugalėti seną imperijos religiją, religiją melagingą, religiją juokingą, be abejo, bet su ja (ta religija) Roma žygiavo nuo pergalės į pergalę per 10 amžių[4]).

---

[1]) Essai, chap. IX, pp. 104 — 105.
[2]) Ibid., chap. XI, p. 109.
[3]) Remarques de l'Essai, éd. Furne, t. V, p. 55.
[4]) Ibid., p. 110.

Voltaire stengiasi gera proga atstatyti stabmeldiškos Romos imperatorių garbę. Į Romos istorijos įvykius, į jos imperatorių gyvenimo faktus reikia žiūrėti, mano Voltaire, labai kritiškai, labai skeptiškai, labai „pirroniškai“, kada apie juos (tuos įvykius ir imperatorius) pasakoja senovės istorikai, koks Tacitas ar Svetonijus. Ar galima tikėti nepaprastu žiaurumu Tiberijaus, Kaligulos, Nerono? Ar galima tikėti, sak., kad Tiberijus, 80 metų senis, gyvendamas Kapri saloj taip nepaprastai ištvirkavo? Ar galimas daiktas, kad tasai imperatorius maudydamasis baseine buvęs apsuptas minios mažų vaikų (mokančių plaukti), kurie čiulpė jo lyties organą? Ar kad jis rengdavęs vad. „spinthriae“, t. y. masinį paleistuvavimą „trejetais“: mergina po vaikinu, o vaikinas dar po kitu vaikinu“?[1]).

Sunku tikėti, kad Kaligula miegodavo su savo trimis seserimis ir leisdavo joms paleistuvauti su kitais vyrais. „Panašūs šeimyniški dalykai yra paprastai laikomi gilioj paslaptyj“[2]). Labai abejotinas dalykas, kad Neronas kurį laiką gyvenęs su savo motina Agripina ir t. t.

Visi tokie pasakojimai galėjo būti suinteresuotų istorikų prasimanymai, kurie, kaip gudrus Tacitas ir anekdotų rinkėjas Svetonijus, sėdėdami savo kambaryj su plunksna rankoj, keršydavo praeities imperatoriams už respublikoniškų laisvių panaikinimą. Tasai plunksnos kerštas galėjo būti jiems nemaža paguoda[3]).

47. Viduramžiai ir naujųjų laikų anga. Vad. šventosios Romos imperijos atstatymas Karolio Didžiojo asmenyj parėjo, Voltaire'o įsitikinimu, ne be Romos bažnyčios, ne be popiežiaus palaiminimo. Karolis, „ambicingiausias savo amžiaus žmogus, didžiausias politikas ir didžiausias karo vadas, mirė 814 m. su imperatoriaus šlove, tiek laimingas, kaip Augustas, tiek karingas, kaip Adrijanas... Rytuose buvo tada valdovas, kurs buvo lygus jam šlove ir galia. Tai buvo garsusis Aaron - al - Rašild, kurs pranešė Karolį teisingumu, mokslu, žmoniškumu... Žmonių smalsumas, įsiskverbiąs į privatų karalių gyvenimą, norėjo žinoti smulkmeniškai Karolio Didžiojo gyvenimą, net

[1]) Le Pyrrhonisme de l'histoire, éd. Furne, t. V, 79.
[2]) Ibid., p. 79.
[3]) Ibid., p. 79.

jo malonumų paslaptis. Rašė, kad jo meilė moterims nuėjusi taip toli, jog jis gyvenęs su savo dukterimis... Bet ar svarbu žmonių giminei tų silpnybių smulkmenos, kurios neturėjo jokios įtakos viešiems dalykams? Bažnyčia padėjo tarpe šventųjų tą žmogų, kurs praliejo tiek kraujo, kurs apiplėšė savo giminės ir buvo įtartas kraujomaiša... Tačiau kraštai, kurie sudaro dabar Prancūziją ir Vokietiją..., buvo ramūs per 50 metų, o Italija per 13, nuo to laiko, kai jis tapo imperatorium. Nebuvo nei revoliucijų, nei didelių nelaimių per šitą pusę šimto metų, ir šis laikotarpis tuo būdu yra vienintelis viduramžiais...[1]).

Kryžiaus karai yra griežtai Voltaire'o smerkiami, kaip beprasmiški ir žalingi žmonijai. Čia jis visai nėra originalus. Prieš jį klasikinės markės rašytojai, nepareinamai nuo jų pasaulėžiūros, buvo griežtai nusistatę prieš Kruazadas ir, bendrai, prieš „viduramžių naktį", prieš gotikos amžius, prieš jų vad. barbariškumą. Abatas (kunigas) Fleyry, autorius bažnyčios istorijos ir Kryžiaus karų — tarp kitko, svarbiausias Voltaire'o šaltinis kalbamose srityse — taip pat buvo priešingas Kruazadoms, jas nuvainikavo. Kada Voltaire tvirtina, kad „Kryžiaus karai patuštino Europą žmonėmis ir pinigais, ir jos (Europos) necivilizavo" — jis kartoja tik savo pirmtakūnų ir amžininkų nuomones.

Inkvizicija, žinoma, tinkamai yra nušviesta Voltaire'o istorijoj. Prof. Lanson, pasiremdamas vienu istoriko posakiu, nežinia iš kur paimtu, tvirtina, kad Voltaire nebuvo nusistatęs prieš inkviziciją. Bet tai kažkoks garbingo kritiko nesusipratimas. Inkvizicijos įkūrimas — tai „nauja rykštė (anot Voltaire'o), nežinoma iki tol jokiai pasaulio religijai, gavusi pirmą savo formą popiežiui Inocentui III pontifikaujant, įsteigta Prancūzijoj nuo 1229 m.[2]). Tulūzos bažnytinis susirinkimas nuo šitų metų uždraudė pasauliečiams skaityti senąjį ir naująjį testamentą. Ar nėra žmonių giminės įžeidimas drįsti jai pasakyti: Mes norim, kad jūs tikėtute, bet mes nenorim, kad jūs skaitytute knygą, kuria remiasi šitas tikėjimas...

[1]) Essai, chap. XVI, p. 121.

[2]) Ibid., chap. LXIII, p. 230. Kitoj vietoj, chap. CXI (t. III, p. 412), Voltaire kažkodel prieštarauja sau, pakeisdamas tą datą kita: 1255. Gal tai korektūros klaida?

Tuo būdu inkvizicija prasidėjo Europoj — ji (inkvizicija) nebuvo verta kito lopšio. Jūs gerai suprantat, kad tik žiaurus ir kvailas barbariškumas vertė palaikyti, su šnipų ir budelių pagalba, to Dievo religiją, kurį budeliai pražudė. Tai yra beveik toks pat prieštaravimas, kaip krauti sau karalių ir tautų lobį, prisidengus vardu to pat Dievo, kurs gimė ir gyveno varge...[1]).

Inkvizicija, pražydusi ypatingai Ispanijoj, rado čia savo didįjį žmogų Torkvemados (Torquemada) asmeny. Tasai Torquemada, dominikonas, tapęs kardinolu, davė ispanų inkvizicijos tribunolui tą juridinę formą priešingą visiems žmoniškiems įstatymams, kuri išliko ilgai. Jis per 14 metų teisė beveik 80.000 žmonių, sudegindamas iš jų 6.000 su didžiųjų švenčių iškilmėmis. Viską, ką mums pasakoja apie tautas, kurios aukodavo žmones dievybei, negali prilygti tų žudynių su religinėmis ceremonijomis. Kiekivenas pranešėjas (šnipas) buvo išklausomas. Kriminalinis nusikaltėlis..., vaikas, kurtizanė buvo laikomi rimtais kaltintojais. Net sūnus galėjo skųsti savo tėvą, žmona savo vyrą... Toji iki tol negirdėta procedūra turėjo įbauginti Ispaniją. Nepasitikėjimas įsivyravo visų sieloje — nebebuvo draugų, draugijos: brolis bijojo brolio, tėvas sūnaus. Iš čia tylėjimas tapo charakteringu bruožu tautos iš prigimimo apdovanotos tokiu gyvumu... Tasai inkvizicijos tribunolas prisidėjo prie visiško šventos filosofijos nežinojimo, kuriame paskendo Ispanijos mokyklos, tuo tarpu kai Vokietija, Anglija, Prancūzija, Italija atskleidė tiek tiesų... Niekuomet žmoniška natūra nėra tiek niekšiška, kaip kad tada, kada prietaringas tamsumas yra apginkluotas galia..."[2]).

Bet gal nuolatinių žiaurumų, fanatizmo, kraujingoj viduramžių atmosferoj galima rasti žmoniškos filosofijos ar mokslo nors silpną žibintuvą? Kur tau! Viešpataujanti scholastika („išlikusi iki mūsų dienų", pažymi Voltaire; o kad jis žinotų, kad ir XX amžiuj ji tebegyvuos) duodavo vien absurdiškumo sistemas. „Reikėjo sužinoti, ar Dievas gali sukurti visuotinę daiktų gamtą ir ją palaikyti be daiktų, ar Dievas gali būti tarinyj, ar jis gali suteikti galėjimo kurti, ar jis gali paversti nie-

---

[1]) Essai, chap. LXII, pp. 229 — 230.

[2]) Ibid., chap. CXL, p. 414.

ku tai, kas padaryta, pakeisti moterišką mergina. Ar Dievas gali būti vabalu ar arbūzu? Ar Dievas tėvas pagimdė savo sūnų protu ar valia, ar iš substancijos ar iš atributo, ar natūraliai ar laisvai? Ir daktarai, kurie spręsdavo tuos klausimus, vadindavosi didžiąsiais, subtiliais, angeliškais, nenuveikiamais, iškilmingais, spindinčiais, universaliais..."[1]).

Ne tik viduramžiai, bet ir naujų laikų anga (ir tolimesni laikai) yra toks pat pasigailėtinas paveikslas, nuolat rodąs, kad „šio pasaulio didžiųjų įvykių istorija tėra nusikaltimų istorija". O tie kraugeriški veikėjai — jų vardas legijonas — kuris jų yra didesnis nusikaltėlis?

Net popiežių „luomas" duoda kartais tokių baidyklių, kaip kad Aleksandras VI Borgia (tasai popiežius buvo vertas savo sūnaus — tigro žmogaus pavidalu, Cezario Borgia, kurį laiką kardinolo). „Jo (popiežiaus Aleksandro VI) meiliškų žygių skandalas, jo elgesio baisumas nesumažino (anais laikais) jo autoriteto... Vieša opinija jį kaltino turint artimų santykių su savo dukterimi Lukrecija, kurią jis atimdavo paeiliui iš trijų jos vyrų, paskutinį iš jų įsakęs nužudyti, kad galėtų ją pagaliau išleisti už d'Este namų paveldėtojo. Tos vestuvės buvo keliamos Vatikane su biauriausiu palaidumu, kokį kada nors buvo išradęs ištvirkimas... 50 nuogų kurtizanių (paleistuvių) šoko prieš tą kraujomaišos šeimyną, ir dovanos buvo duodamos kurtizanėms už gašliausius judesius. Šio popiežiaus vaikai — Gandijos kunigaikštis ir Cezaris Borgia, anuomet Valencijos arkivyskupas ir kardinolas, viešai susiginčijo, norėdami mylėtis su savo seserimi Lukrecija. Gandijos kunigaikštis buvo nužudytas Romoj: vieša opinija prikergdavo tą žmogžudystę kardinolui Borgia (nužudytojo broliui)... Nebuvo tokio smurto, tokios klastos, tokios drąsos didingumo, tokio nusikaltimo, kuriais nepasinaudotų Cezaris Borgia..."[2]).

Šiaip Voltaire popiežių atžvilgiu yra kartais gan objektyvus. Jis nurodo, sak., popiežių instituto naudingumą barbariškiems viduramžiams. Popiežystė tada buvusi vienintelė dvasinės jėgos atstovė, ir tai galinga atstovė, galėjusi sutriuškinti ar priversti save klausyti kumsčio pajėgą. (Voltaire'ui, tarp kitko, viduramžių istorija tėra pirmiausia ir daugiausia

[1]) Essai, chap. LXIII, p. 232.
[2]) Ibid., chap. CX—CXI, pp. 337—339.

popiežystės ir imperijos kovos paveikslas.). Savo istorijos galutinėse išvadose Voltaire vis delto smerkia popiežystę.

Nėr ko kalbėti apie nežmonišką žiaurumą ,apie kraujo jūras, pralietas ten, kur vyravo religinio fanatizmo akstinas. Štai kad ir Baltramiejaus naktis. „Vieni sufanatinti prancūzai piovė kitus už tai, kad tie, būdami kalvinai (hugenotai), nėjo mišių klausyti". 60.000 žmonių buvo papiauta Paryžiuj ir provincijoj. Bet dar 2.000.000 eretikų išliko, kurie pasiryžo iki paskutiniųjų ginti savo gyvybę, savo teises ir turtus. Naujos skerdynės veikiai vėl prasidėjo: ir viena ir antra partija — ir katalikai ir hugenotai — parodė savo naikinimo ir žudymo gabumus. Ir t. t., ir t. t.

48. Autoriaus išvados. Kurių išvadų daro Voltaire savo visuotinės istorijos gale? Paskutinis jo „Tautų papročių ir dvasios istorijos" skyrius (197-sis) yra kaip tik autoriaus savotiškas résumé.

„Koki bus šio darbo vaisiai? — klausia Voltaire. — Kokios naudos galima bus turėti iš istorijos? Joje buvo vaizduojami įvykiai ir papročiai; pažvelkim, ką mums gali duoti susipažinimas su vienais ir antrais (t. y. su istorijos įvykiais ir papročiais).

Išmintingas skaitytojas lengvai pastebės, kad galima tikėti tik didžiais įvykiais, turinčiais įtikinamumo charakterį, ir žiūrėti su pasigailėjimu į visas pasakas, kuriomis pripildo visais laikais pasaulio sceną fanatizmas, efektingo prasimanymo dvasia („romaneskinė dvasia" — „esprit romanesque") ir lengvatikiškumas.

Konstantinas nugali imperatorių Maksenciją; bet iš tikrųjų joks Labarum jam nebuvo pasirodęs debesyse Pikardijoj su graikišku parašu. Klovis, susitepęs žmogžudystėmis, tapo krikščioniu ir pridarė naujų žudynių; bet nei karvelis nebuvo atnešęs jam indo jo krikštui, nei angelas nebuvo nusileidęs iš dangaus, kad įteiktų jam vėliavą.

Vienas Clervaux vienuolis galėjo skelbti Kryžiaus karą, bet reikia būti durniui, kad parašytum, jog Dievas padaręs stebuklą šio vienuolio ranka kalbamos Kruazados pasisekimui, Kruazados tiek nelaimingos, kiek beprotiškai pradėtos ir nevykusiai įvykdytos.

Karalius Liudvikas VIII (Šventasis) galėjo mirti ftisija (phthisia); bet tik tamsuolis fanatikas gali pasakyti, kad jaunos mergelės glamonėjimai galėtų jį išgydyti, ir kad jis mirė savo skaistumo auka.

Visų tautų istorijos esti pasakų iškreiptos, kol pagaliau atvyksta filosofija žmonėms apšviesti. Kada galiausiai pasirodo filosofija tų tamsybių viduje, ji randa žmonių dvasią tiek apakintą tiekos amžių paklydimais, jog vos gali ją (dvasią) ištraukti iš jų (paklydimų)...

Tikėkim įvykiais, paliudytais viešais užrašais, autorių amžininkų vienoda nuomone, gyvenančių sostinėj, apsišvietusių nuo vienas kito ir rašiusių tautos vadovų priežiūroj. O del visų tų mažų nežinomų efektingų pramanytų faktų, nežinomų žmonių užrašytų, gilumoj kokios tamsios ir barbariškos provincijos, del šitų pasakojimų, pilnų absurdiškų aplinkybių, del šitų stebuklų, kurie pažemina istoriją, užuot ją pagražinę, — nusiųskit juos (tuo būdu surinktus faktus)... jėzuitui Caussin'ui, Maimbourg'ui ir į juos panašiems...

Lengva pastebėti, kaip pasikeitė papročiai beveik visoj žemėj nuo barbarų užplūdimų iki mūsų dienos... Arabai civilizavo Aziją, Afriką ir dalį Ispanijos iki to laiko, kada jie patys buvo turkų užkariauti. Tada tamsuma apdengė visas tas gražias žemes; šiurkštūs ir biaurūs papročiai padarė žmonių giminę žiaurią nuo Bagdado iki Romos...

Popiežiai per kelis šimtmečius buvo renkami tik su ginklu savo rankoje; tautos, net patys karaliai, buvo tiek kvaili, jog koks antipopiežius jų pripažintas... buvo laikomas Dievo vietininku ir žmogum be paklydimo. Kaip tik tasai be paklydimo žmogus būdavo numetamas (nuo savo sosto), tuoj garbindavo dievybės žymes jo įpėdiny. Ir tie žemiški dievai, čia žmogžudžiai, čia užmuštieji, nuodytojai ir nunuodyti paeiliui, turtindami savo nelegalius vaikus..., siųsdami prakeikimus turnyrams ir patys kariaudami, ekskomunikuodami, atstatydami karalius ir pardavinėdami nuodėmių atleidimą tautoms, — buvo kartu skandalas, pasibaisėjimas ir dievybė katalikiškosios Europos...

„Jūs esat matę tarp šito juokingo barbariškumo kraujingų religinių karų barbariškumą". Svarbiausias šaltinis, „kurs vertė lietis tiek kraujo buvo dogmatinis pasiutimas; jis (tasai pasiutimas) nuvertė ne vieną valstybę, pradedant nuo albigiečių skerdynių XIII amžiuje iki mažo Cevennes'ų karo XVIII

šimtmečio pradžioje (1704 m.). Kraujas sruveno laukuose ir ešafotuose teologijos argumentams sustiprinti, čia vienoj, čia kitoj šalyj, beveik be perstogės per 500 metų...

Net politika nieko negali padaryti, jei iškyla fanatizmas. „Vienintelis ginklas prieš fanatizmą yra protas. Vienintelis būdas sukliūdyti žmonėms būti absurdiškiems ir piktiems yra juos apšviesti...[1]). Ar būtų buvę religiniai karai, religinės skerdynės, jei valdžia, užuot įsakiusi žmonėms tikėti tam tikru būdu, lieptų jiems (žmonėms) tik būti teisingiems“[2]).

Reikia dar kartą pripažinti, kad, bendrai imant, visa žmonijos istorija yra virtinė nusikaltimų, beprotysčių ir nelaimių, tarp kurių mes buvom matę kelias dorybes, kokį laimingą laikotarpį, kaip mato gyvenamus namus, čia ir ten išmėtytus, laukinėj dykumoj...

Trys dalykai be paliovos turi įtakos žmonių dvasiai — klimatas, valdžia (valdymo charakteris) ir religija: tai vienintelis būdas išaiškinti šio pasaulio mįslėms...

Didžiausias skirtumas tarp mūsų ir Rytų tautų yra moters traktavime. Jokia moteris nėra karaliavusi Rytuose... Kitas skirtumas... bus paprotys pristatinėti prie moterų vyrus, atimtus vyriškumą (eunuchus) — nemoralus paprotys Azijos ir Afrikos, kartais praktikuojamas ir Europoj pas romėnų imperatorius. Šiais laikais mes teturime mūsų krikščioniškoj Europoj 300 eunuchų koplyčioms ir teatrams (tai vis ploni balsai, altai), o Rytų seraliai pilni jų (eunuchų)...

Viskas skiria mus nuo Rytų tautų: religja, civilizacija, valdymo būdas, papročiai, maistas, apdarai, būdas rašymo, kalbėjimo, galvojimo. Didžiausias panašumas, kurį mes turim su jais — bus karo, žudymo, naikinimo palinkimas, kurs nuolat tuštino žemę...

Visoj žemėj naudojasi religija daryti piktybėms, bet ji (religija) visur buvo įkurta daryti gera; jei dogma atneša fanatizmą ir karą, moralė (neturinti nieko bendra su religija) visur ragina prie santaikos...

Iš viso šio paveikslo (istorinio) eina, kad viskas, kas intimiškai pareina nuo žmogaus prigimties, yra panašu nuo vieno pasaulio galo iki kito; kad viskas, kas gali pareiti nuo pripra-

---

[1]) Remarques de l'Essai, éd. Furne, t. V, p. 57.

[2]) Ibid., p. 58.

timo, yra skirtinga, o jei yra panašu, tai atsitiktinai. Pripratimo karalystė yra kur kas platesnė už prigimimo (natūros) karalystę. Ji (pripratimo karalystė) apima papročius, visokias praktikas. Ji skleidžia įvairumą pasaulio scenoj: žmogaus prigimtis platina vieningumą; jis nustato visur mažą skaičių nesikeičiamų principų: tuo būdu, pagunda visur yra ta pati, tik kultūra gamina įvairių vaisių.

Kadangi gamta įdėjo į žmonių širdį asmeninę naudą, išdidumą ir visokius geidulius, nėr ko stebėtis, kad mes esam matę laikotarpy, kurs apima apie 10 amžių — beveik nenutraukiamą grandinę nusikaltimų ir didžiųjų nelaimių. Jei mes nusikelsim į ankstyvesnius laikus, jie (tie laikai) nebus geresni. Pripratimas (tautose) padarė tai, kad piktybės visur žemėje įvyksta įvairiu būdu..."

Vis delto savo pesimistiškas išvadas Voltaire baigia optimistiškai del dabarties ir ateities: Europa jo laikų — jam tai aišku — nepalyginti daugiau apgyventa, daugiau civilizuota, turtingesnė, daugiau apsišvietusi, negu kadaise. Žemdirbystė, prekyba daugiau išsiplėtusios, daugiau garbinamos, menas (dvasinė kultūra) žengia pirmyn. Žinoma negera — mano Voltaire — kad karaliai laiko dideles kariuomenes, bet ir šita piktybė (militarinė) turi savo pliusą: per karus kariauja tik pastovios kariuomenės, o paprasti gyventojai toliau dirba savo darbus. „Jiems (tiems gyventojams) tik tenka karo gale patekti kartais į valdžią to karaliaus, kurs turi daugiau kareivių, patrankų ir pinigų".

Savo išvadas (ir veikalą) Voltaire baigia tokiais žodžiais: „Kada tauta susipažįsta su menais (=kultūra), kada ji nėra svetimų šalių pavergta... ji lengvai išeina iš savo griuvėsių ir atsistato visuomet". (Kokia puiki iliustracija tiems žodžiams yra nūnai, sak., Lietuvos likimas).

49. Visuotinės Voltaire'o istorijos kritika. „Tautų papročių ir dvasios istorija", kaip ir kiti pavojingesni bažnyčiai Voltaire'o veikalai, netrukus po savo pasirodymo, susilaukė griežtos kritikos. Jėzuitas Nonnotte, vadinęs Voltaire'ą „laukiniu žvėrim, kurį reikia išmesti iš kiekvienos civilizuotos visuomenės", parašė didžiulį veikalą, net 2-jų tomų, tokia reikšminga antrašte: „Voltaire'o paklydimai: paklydimai istoriški, paklv-

dimai dogmatiški“ („Erreurs de Voltaire: erreurs historiques, erreurs dogmatiques“).

Be abejo, tokioj plačioj istorijoj, kurią duoda Voltaire, negalėjo neįsiskverbti klaidų. Kartais tos klaidos galėjo būti ir korektūros. Šios knygos autoriui krito į akį, skaitant „Tautų papročių ir dvasios istoriją“, kai kurios chronologinės klaidos (gal tai korektūros klaidos Furne'o leidimo 1835 m.?). Pav., LVII skyriuj (t. III, p. 229) autorius duoda Inkvizicijos įsteigimo Prancūzijoj datą — 1229 m. Bet CXI skyriuj (t. III, p. 412) toji data kažkodel pasikeičia jau kita: 1255 m. Dėti ypatingos svarbos tokių paklydimų meškeriojimui nėra prasmės (mūsų akimis žiūrint).

Pasitaiko, teisybė, ir kai kurių faktiškų paklydimų istorinėse smulkmenose, kurie atsirado del Voltaire'o rašymo būdo ypatumo: jis rašė paprastai labai greit ir kiek išsiblaškęs, turėdamas prieš akis gal perdaug kartais „filosofiškos dvasios“ reikalus. Sak., Maskvos didysis kunigaikštis — rašo Voltaire — Vosyliaus sūnus (Jonas III) išlaisvino iš totorių jungo rusų žemes ir prijungė prie savo žemių Novgorodą ir Maskvos miestą, atėmęs juos iš lietuvių(?!) (t. III, chap. 119, p. 554).

Pasitaiko vardų iškreipimų, pav., rusų istorijos apžvalgoj: vieton caro Šujskio, Voltaire duoda kažkokį Ziuskį („Zuskį“) (t. III, chap. 190, p. 586).

Galima rasti norint ir minties bei tezių prieštaravimų šiame veikale. Autorius, sak., vienur griežtai puola popiežystę, kitur ją istoriškai pateisina. Tuos minties, logiško nuosakumo šuolius reikia aiškinti ar Voltaire'o nekantrumu, „temperamentingu“ ir kiek išsiblaškiusio rašymo būdu, ar jo noru suminkštinti tais prieštaravimais (jie tuo atveju būtų tik tariami) perdaug antikatalikišką savo istorijos charakterį, ar su vieno ir kito faktoriaus pagalba. Vienoj vietoj popiežiai jam naudingi barbariškiems viduramžiams, kaip dvasinės pajėgos nešiotojai. Kitoj vietoj popiežystė jau yra jam „skandalas, pasibaisėjimas ir dievybė katalikiškosios Europos“ ir t. t.

Bet aukščiau minėtam jėzuitui Nonnotte'ui ne tiek rūpi faktiški Voltaire'o paklydimai, kiek bažnyčios katalikiškų dogmų apsaugojimas. Taigi Nonnotte dažnai skelbia, kaip Voltaire'o paklydimus, neabejotinus istorinius faktus, jei tie faktai yra katalikybei nepageidaujami, jei jie kenkia jai. Voltaire'o

vad. „istoriški paklydimai“ jėzuito veikale virsta dažniausiai „dogmatiškais paklydimais“. Žodžiu sakant, Nonnotte'ui visa, kas priešinasi katalikiškai dogmai, neegzistuoja, nebuvo atsitikę, tėra „istorinis paklydimas“. Visai teisingai pažymi prof. Lanson, kad „jis (tasai jėzuitas) turi erudicijos, bet neturi jokios kritikos. Voltaire yra už jį kur kas artimesnis tikrajai istorijai“[1]).

Pats Voltaire pažymi vienam savo istoriniam veikalėly[2]), kad „negalima tokioj plačioj istorijoj apsieiti be paklydimų (klaidų), kad istorikas neapsiriktų del kelių datų, kad neiškreiptų kelių vardų ir net kelių aplinkybių, bet galima drąsiai tvirtinti, kad visi pagrindiniai faktai yra tikri...“

Jei Voltaire'o samprotavimai apie Rytų tautas, apie kiniečius ir indus, atrodo mūsų laikais diletantiški, keisti ir paviršutiniški — čia kalta daugiau stoka anais laikais tinkamų šaltinių, informacijų, nekaip pats istorikas.

Voltaire'o „Tautų papročių ir dvasios istorijos“ ydos, moderniškos istorijografijos prikišamos, eina ne tik iš autoriaus subjektyvumo, bet ir iš filosofizmo ir temperamento.

Jo filosofizmas, jo humanitarizmas stūmė jį pertamsiai atvaizduoti tas epochas, kada „proto šviesa“ negalėjo pasirodyti ar buvo slopinama, kada teisingumo, žmoniškumo idealai buvo žeminami, užmirštami, ar net visai nežinomi. Jis neranda pakankamai stiprių žodžių bei išsireiškimų, kada smerkia, puola tuos, kurie daugiausia prisidėjo prie „žmonių giminės“ kvailinimo, pav., visokio plauko istorikai, metraštininkai (kronikininkai). Pasipiktinęs žiūri jis į savo pirmtakūnus (t. y. istorijos rašytojus). „Nuo apgrabaus metraštininko karolovingiškų karalių iki susiturinčio jėzuito, iki išlavinto akademiko, štai jie visi, ar beveik visi, vaikiški, melagiai, vergiški, šliaužioją ant pilvo prieš pajėgą, šloviną apgaulę, plėšimą, neteisingumą, negalį žmoniškai pažvelgti į karalius ir į kunigus: visi, ar beveik visi, prisidėjo jie prie išlaikymo paklydimų, kurie laiko žmoniją po savo jungu“[3]).

Voltaire'o humanitarizmas dažnai darosi aktyvus, apsiginkluodamas ironijos, satyros, sarkazmo aštriais ginklais.

---

[1]) Lanson, op. cit., p. 124.

[2]) Nouvelles remarques sur l'histoire, éd. Furne, t. V, p. 67.

[3]) Lanson, op. cit., p. 128.

Autorius stengiasi paveikti tuo savo ginklu valdančiųjų akiplėšiškumą, tironiškumą, valdomųjų kvailumą ir naivumą. Nejaugi žmonių giminė neatbus iš šito žiauraus ir apgavikiško miego? Kada ji ateis, „proto šviesos“ karalija? Voltaire neabejoja — čia jo humanitarizmas ir optimizmas — kad iš praeities, nors ir pamažu, nors ir perlėtai, skverbiasi į dabartį, į ateitį proto, žmoniškumo, teisingumo spinduliai, kad žmonijos pažanga, padaryta jo amžiuje (XVIII amžiuje), yra didelė.

Voltaire'ui istorikui moderniška istorijografija prikiša jo nemokėjimą ar negalėjimą išeiti iš savo amžiaus kailio. Jis paprastai įvertinąs tolimos praeities faktus XVIII amžiaus žmogaus akimis. Bet juk jis buvo moderninio istorijos mokslo pionierius.

Voltaire'ui prikišamas jo gan paviršutiniškas psichologizmas. Bet jo psichologizmo ypatumai, aiškus dalykas, parėjo nuo anų laikų psichologinio mokslo silpnumo. Jis negalėjo juk, kaip moderniški rašytojai, istorikai žinoti apie ypatingą svarbą isterijos ir kitų psichinių ligų, o taip pat apie sugestijos, reikšmę visokių „stebuklų“ istorijoj. Jam visokis stebuklas tėra dievobaiminga apgaulė, naudinga kunigų ar valdovų reikalams. Joannos d'Arc istorija jam tėra vienos dievobaimingos, daug kam reikalingos apgavystės istorija, o ne isterijos ir sugestijos, kaip kad mūsų laikų istorikams (kokiam, sak., A. France'ui).

Galima būtų prikišti Voltaire'ui jo keistus kartais fantazijavimus, kuriuos jis rimtai įrodinėja. Paimkim kad ir jo biologinę hipotezę, kurią jis duoda vienoj savo istorijos vietoj[1]). Voltaire mano, kad senovės satyrai galėję būti iš tikrųjų, tikrai esą gyvenę ant žemės. „Apie satyrus, — rašo jis, — kalba beveik visi senoviški autoriai. Aš nematau, kodel jų egzistavimas būtų negalimas; dar mūsų laikais smaugia Kalabrijoj baidykles moterų pagimdytas. Nėra negalima, kad šiltuose kraštuose bezdžionės nesueitų į artimus santykius su merginomis. Herodotas II knygoj pasakoja, kad jam keliaujant po Egiptą, ten buvusi moteris, kuri viešai poruodavosi su ožiu Mendeso provincijoj... Levitų knygoj (biblijoj), XVII skyriuj, draudžiama poruotis su ožiais ir ožkomis. Iš to matyt, kad toks poravimasis hebrajams buvo įprastas... Galima dasi-

[1]) Essai, Introduction, éd. Furne, t. III, p. 3.

protėti, kad baidyklišKos būtybės galėjusios gimti iš šitų biaurių meilių..“

Negera, kad Voltaire perdažnai ir perdaug literatiškai vartoja ironišką, satyrišką toną. „Yra tikra, — pažymi, pav., autorius vienam savo istoriniam rašte, priede, nukreiptam prieš jo visuotinės istorijos kritiką, — ir aš tai turiu pripažinti atsidusdamas, kad Levitų knyga prikiša šią nuodėmę (poravimosi su ožiais) žydų damoms, kada jos klajojo dykumoj. Aš pasakysiu jų (tų damų) pateisinimui, kad jos negalėjo praustis šaly, kur visiškai nebuvo vandens, kur jį (vandenį) veža (iki šiolei) ant kupranugarių. Jos negalėjo keisti nei savo apdarų, nei savo avalinės, nes per 40 metų (savo klajojimų su Moze) dėvėjo tuos pat rūbus su ypatingo stebuklo pagalba. Jos neturėjo marškinių. Tenykščiai ožiai labai lengvai galėjo jas palaikyti ožkomis del jų kvapo. Tasai panašumas (kvapo atžvilgiu su ožkomis) galėjo prisidėti prie užmezgimo galantiškų santykių...

Yra nustatyta, kad intiminiai santykiai raganų ir ožių, paprotys bučiuoti į pasturgalį... ir visokios ceremonijos tų raganiškų orgijų eina iš žydų, o pastarieji jas (tas ceremonijas) buvo gavę iš egyptiečių, nes žydai niekuomet nieko patys nėra išgalvoję...“[1]).

Visi priekaištai, daromi Voltaire'ui del jo vad. subjektyvumo, filosofizmo, humanitarizmo, be abejo, yra perdėti. Juk grynai mokslinės, objektyvios, sine ira et studio istorijos idealas tėra idealas. Žmogus, kad ir mokyčiausias, kad ir geriausiai apsiginklavęs moderniškais kritiškais metodais, pasilieka visuomet ir visur žmogus. Jo tautiniai, luominiai ypatumai, jo ideologija, kad ir prieš jo valią, nepastebimai jam pačiam, duoda save visur kur jausti. Taigi ir moderniškas istorikas yra daugiau ar mažiau subjektyvus. Jis moka dažnai tik geriau paslėpti tą subjektyvumą milžiniška informacija ir tobula kritika. Jis moka paslėpti savo „aš“, savo simpatijas ir antipatijas, atsisakydamas nuo ironijos, sarkazmo tono. Bet istorinių faktų bei reiškinių parinkimas, selekcija, jų įvertinimas ir t. t. — visa tai pareina juk ne tik nuo istoriko intelekto. Už intelekto, užkulisėse, taip sakant, diriguoja dažniausiai kiti psichiniai faktoriai, ne tik sąmonės, bet ir pasąmonės akstinai.

[1]) La Défense de mon oncle, éd. Furne, t. V, p. 105.

lš čia, ir mūsų laikais, mes galim užtikti lygiai mokytų, lygiai kritiškų istorikų, kurie įvertina tuos pat faktus, tas pat epochas ne tik nepanašiai, bet dažnai priešingai. Ar neturim mes, XX amžiuje, vad. buržuazinių istorikų (įvairių pakraipų — konservatyvios ir liberalinės buržuazijos), šalia marksistinių, komunistinių? Katalikiškų, jėzuitiškų istorikų rasė taip pat dar neišmirė, ypač kai kuriose Dievo palaimintose šalyse. Teisybė, jie yra anapus istorijos mokslo, todel kad jų istorijos medžiagą ir metodą nustato perdaug ryškūs apologetiški tikslai: ad maiorem Dei gloriam.

Šiaip ar taip, Voltaire turi būt laikomas moderniško istorijos mokslo tėvu, pragmatiškai kritiško metodo išradėju. Jo nuopelnai ta prasme istorijografijai yra milžiniški. Visi XVIII amžiaus galo ir XIX amžiaus Europos istorikai, daugiau ar mažiau, parėjo nuo Voltaire'o. Ir Herder, ir Bockl, ir Thierry, ir daug kitų.

„Po Bossuet, — sako prof. Lanson, — istorija (t. y. istorijos mokslas) dar reikia sukurti; po Voltaire'o ji (istorija, istorijos mokslas) reikia tik patobulinti. Tai kaip tik leido Hettner'iui (žinomam vokiečių mokslininkui XIX amž., autoriui, tarp kitko, XVIII amžiaus prancūzų literatūros) parašyti, kad „kiekviena moderniška istorijos koncepcija išeina iš Voltaire'o „Tautų papročių ir dvasios istorijos“[1]).

---

[1]) Lanson, op. cit., p. 132.

VI.

Kandidas

Qu'on soit juste, il suffit . . .
Voltaire, La loi naturelle.
Il faut cultiver notre jardin.
Voltaire, Candide.

Kaip atsirado „Kandidas“? — Turinys: Metafiziko - teologo - kosmolonigologija. — Skaudūs gyvenimo smūgiai. — Kunegunda, žydas ir didysis inkvizitorius. — Urbono X dukters istorija. — Pietų Amerikoj. — Eldorado. — Sugrįžimas į Europą ir paskutiniai įvykiai. — „Kandido“ filosofija: Reikia apdirbinėti savo sodelį. — Voltaire'o filosofiško romano (ir kitų novelių) ypatumai.

50. Kaip atsirado „Kandidas“? 1755 metais baisus žemės drebėjimas sunaikino Lisboną. Per tą katastrofą žuvo daug tūkstančių žmonių. Visa Europa buvo tos nelaimės prislėgta. Voltaire turėjo gražios progos reaguoti į beprasmišką smūgį, nekaltus žmones ištikusį, keliais savo raštais. „Aksioma „viskas yra gera“ — sako jis savo poemos „Lisbonos nelaimė“ prakalboj, — atrodo kiek keista tiems, kas yra šitos nelaimės liudininkai“.

Leibnitz'o ir kitų filosofų optimizmas yra gryna nesąmonė (mano Voltaire) tokių katastrofų akivaizdoj. Apie kokią Apvaizdą — gerą, išmintingą, teisingą — gali būti kalba. Ne — „viskas yra gera“, bet viskas yra bloga ir beprasmiška šiame pasauly — štai del ko neabejoja dabar daug ką patyręs ir savo gyvenime ir žmonių istorijoj senas Voltaire.

Jis rašo savo filosofišką romaną (ilgą novelę) — charakteringiausią ir meniškiausią to žanro dalyką — kuriame vaizdžiai ir trumpai išdėsto savo, taip sakant, visuotinės istorijos filosofiją, žmonijos, žmogaus gyvenimo filosofiją, filosofiją,

bendrai imant, pesimistišką. Tasai filosofiškas romanas, kaip ir kitos Voltaire'o filosofiškos novelės, daugiau ar mažiau, nukreiptas prieš krikščionybę[1]). Kadangi kalbamasis romanas buvo idėjiškai labai pavojingas anais laikais, buvo filosofiško ir religiško optimizmo satyra, autorius, kaip dažnai tai darydavo, prisidengė slapyvarde. Tą savo veikalą jis išleido 1759 metais tokia charakteringa antrašte: „Kandidas arba Optimizmas, išverstas iš vokiečių kalbos daktaro Ralph'o, su priedu rastu daktaro kišenėj, kada jis mirė Mindin'e 1759 Viešpaties metais" („Candide ou l'Optimisme, traduit de l'allemand de M. le docteur Ralph, avec les additions qu'on a trouvées dans la poche du docteur, lorsqu'il mourut à Mindin l'ân de grâce 1759"). Neužilgo po savo pasirodymo „Kandidas" buvo sudegintas budelio ranka Ženevoj. Voltaire, keršydamas už tai, pripildė miestą antireligiškų pamfletų. „Kandidas", šalia Rousseau „Naujosios Eloizos", buvo populiariausias, daugiausia skaitomas romanas XVIII amžiaus antroj pusėj.

51. Turinys: Metafiziko - teologo — kosmolonigologija. „Kandidas", tasai 100 puslapių su viršum romanas (ar ilgoji novelė), yra 30 skyrių, kurių kiekvienas turi savo antraštę. Jaunasis Kandidas augo ir mokėsi barono Thunder - ten - tronchk'o pilyj Vestfalijoj. „Jo veidas išreiškė jo dvasią". Jis buvo labai geras, teisus, malonus, naivus vaikinas. (Del to jį pavadino Kandidu: iš lotyniško „candidus" — „baltas"). Seni pilies tarnai spėjo jį buvus neteisėtu sūnum barono sesers ir vieno kaimyno bajoro, už kurio baronaitė negalėjo ištekėti del jo heraldikos menkumo.

Kandido mokytoju buvo labai mokytas vyras, „didžiausias provincijos filosofas" Panglosas, kurs jam dėstė „metafiziko - teologo - kosmolonigologiją". Panglosas puikiai mokėjo išrodyti, „kad nėra pasekmės be priežasties, ir kad šiame geriausiame iš galimų pasaulių aukštai gerbiamo pono barono pilis buvo gražiausia iš visų pilių, o ponia baronienė — geriausia iš visų galimų baronienių". „Yra išrodyta, tvirtino jisai, kad daiktai negali būti kitoki (negu jie yra): kadangi kiekvienas daiktas sukurtas tam tikram tikslui, vadinasi viskas būtinai yra padaryta geriausiam tikslui (Voltaire čia pajuokia

---

[1]) Le Breton, Le roman français au XVIII siècle, éd. Boivin, s. d., p. 220.

Leibnitz'o optimistišką sistemą). Gerai įsidėmėkit, kad nosys buvo sukurtos tam, kad nešiotų akinius — ir mes tikrai turim akinius. Kojos, aišku, buvo sugalvotos tam, kad turėtų apavą — ir mes turim batus. Akmenys buvo sukurti tam, kad juos tašytų ir iš jų statytų pilis — tuo būdu ponas baronas turi labai gražią pilį... Ir kiaulės buvo sutvertos tam, kad mes jas valgytume — tikrai mes valgom kumpį per ištisus metus: iš čia seka, kad tie, kurie buvo pasakę, jog viskas yra gera, pasakė kvailybę; reikėjo pasakyti, kad viskas yra kuo geriausia..."[1]).

Kuo puikiausiai nusiteikęs šiame geriausiame iš visų galimų pasaulių, Kandidas turėjo progos įsimylėti jaunąją baronaitę, gražiąją Kunegundą. Bet jis nedrįso jai pasisakyti apie savo švelnius jausmus. Sykį Kunegunda, besivaikščiodama pilies parke, netikėtai pamatė, kad „krūmuose daktaras Panglosas davinėjo eksperimentalinės fizikos pamoką jos motinos kambarinei", gražiai, maloniai merginai. „Kadangi panelė Kunegunda turėjo didelių palinkimų mokslui, ji stebėjo nealsuodama, kaip ėjo eksperimentalinės fizikos pamoka krūmuose. Ji aiškiai matė daktaro patenkinamą raciją (t. y. vieną iš Leibnitz'o principų), pasekmes bei priežastis, ir sugrįžo į pilį labai susijaudinusi, labai susimąsčiusi, pilna noro tapti mokslininke..."

„Ji sutiko Kandidą grįždama į pilį ir paraudo; Kandidas paraudo taip pat. Kitą dieną, po pietų, pakilus nuo stalo, Kunegunda ir Kandidas atsirado už paravano. Kunegunda numetė žemėn savo nosinę. Kandidas ją pakėlė. Ji paėmė jį nekaltai už rankos, jaunikaitis nekaltai pabučiavo jaunos panelės rankutę, su gyvumu, jautrumu, su ypatingu meilumu. Jų lūpos susitiko, jų akys praliepsnojo, jų kinkos suvirpėjo... Ponas baronas Thunder-ten-tronchk, praeidamas pro paravaną ir pamatęs šitą priežastį ir šitą pasekmę, išvarė Kandidą iš pilies, smarkiausiai spyręs pasturgalin... Kunegunda apalpo. Kai ji atsipeikėjo, ponia baronienė nepasigailėjo jai antausių. Ir viskas liko prislėgta gražiausioj ir maloniausioj iš visų galimų pilių..."[2]).

---

[1]) Candide, chap. I.
[2]) Ibid., chap. I.

Toks buvo pirmas skaudus Kandido gyvenimo prityrimo smūgis, priešingas visam Pangloso metafiziko-teologo-kosmolonigologijos optimizmui — viskas yra kuo geriausia šiame geriausiam iš visų galimų pasaulių.

52. Skaudūs gyvenimo smūgiai. Nuo to laiko Kandidui tenka patirti visokių nuotykių, susitikti su įvairių tautų žmonėmis, gauti labai platų, labai nuodugnų gyvenimo prityrimą. Apgaule jį paima į karingą bulgarų kariuomenę (t. y. prūsų). Tarp bulgarų (=prūsų) ir abarų (=prancūzų) prasideda karas. Eina smarkūs mūšiai. „Nieko nebuvo taip gražaus..., taip puikaus, taip gražiai sutvarkyta, kaip dvi kariuomenės. Trimitai..., būgnai... sudarydavo tokią harmoniją, kokios niekuomet nebuvo pragare. Armotos nuvertė iš pradžių apie 6.000 žmonių iš kiekvienos pusės. Po to šautuvų ugnis atėmė iš šio geriausio iš pasaulių apie 9.000 — 10.000 niekšų, kurie teršė žemės paviršių. Durtuvai taip pat buvo patenkinama racija mirties keliems tūkstančiams žmonių. Visų užmuštųjų skaičius galėjo siekti apie 30.000 žmonių. Kandidas, kurs drebėjo (iš baimės), kaip (tikras) filosofas, pasislėpė, kiek galėdamas, per tas herojiškas skerdynes... Galiausiai, kada du karaliai įsakė giedoti Te Deum, kiekvienas savo stovykloj, jis (jaunuolis) nutarė vykti kur kitur galvoti apie pasekmes ir priežastis..."[1]). Jis pabėgo, jis tapo dezertyru. Jis turėjo progos įsitikinti, kiek visai nekaltų žmonių — senių, moterų, vaikų — buvo nugalabyta, užmušta miestuose, kaimuose, kiek buvo iššagintų, o paskiau papiautų merginų, kiek buvo sudeginta namų, turto.

Kandidas randa kurį laiką prieglaudą Olandijoj. Čia jis netikėtai susitinka su savo mokytoju filosofu Panglosu, kurs apsidengęs baisiausiais skarmalais, suvargęs, sergąs, panašus daugiau į šmėklą, negu į žmogų, elgetauja.

— Kas atsitiko su Kunegunda, mergelių perlu, gamtos šedevru? — paklausė visų pirma Kandidas.

— Ji mirė, — atsakė filosofas.

Jaunuolis apalpo. Kada jis atsipeikėjo, Panglosas smulkiai papasakojo apie įvykį. „Ją papiovę bulgarų (=prūsų) kareiviai, pirma iššaginę... Jie sutriuškino galvą ponui baro-

[1]) Candide, chap. III.

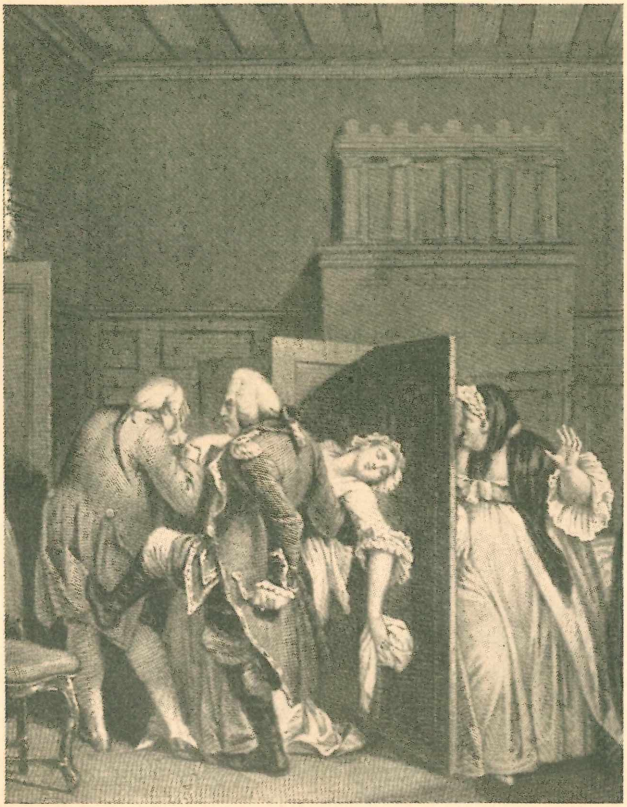

Ponas baronas Thunder-ten-tronckh... pamatęs šitą priežastį ir šitą pasekmę... (iš senos graviūros).

nui (Thunder-ten-tronckh'ui), kuris norėjo ją (dukterį) ginti; ponia baronienė buvo sukapota į gabalus... Kai del pilies, iš jos nebeliko akmens ant akmens, nei vieno tvarto, nei vieno avino, nei vienos anties, nei vieno medžio..."

Norėdamas patirti, kuri yra patenkinamoji racija („la raison suffisante") pusgyvio, vargingo Pangloso būklės, Kandidas sužino iš savo mokytojo, kad toji „racija" yra meilėje. Bet kodel toji meilė, „toji širdžių valdovė", „toji siela mūsų sielos", kuri jaunuoliui davė vieną bučkį ir dvidešimt smūgių koja į pasturgalį, pridarė tiek nelaimių Panglosui?

— O mano brangusis Kandide, — papasakojo išmintingas filosofas, — jūs buvot pažinę Paquette (Pakėtę), tą mūsų kilmingosios baronienės tarnaitę; aš patyriau jos glėbyje rojaus saldumo, kas pagamino (vėliau) tas pragariškas kančias, kurios, kaip matot, mane ryja. Ji buvo apsikrėtusi (baisia liga, sifiliu), ji yra, gal būt, jau mirusi. Paquette (Pakėtė) gavo šitą dovaną iš vieno labai mokyto pranciškono..., kurs ją gavo iš vienos senos grafienės, kuri, savo ruožtu, gavo ją iš vieno raitelių kapitono dėkingo del jos (ligos) vienai markyzei, kuri laikė ją savo pažu, o markyzė ją gavo iš vieno jėzuito... Aš jos (tos ligos) niekam neperduosiu, nes mirštu...[1]).

Kandidui pasiseka pasinaudoti vieno gailestingo anabaptisto pagalba. Tasai turtingas anabaptistas, turėdamas pirkliškų reikalų Lisbonoj, pasiima su savim į laivą Kandidą ir Panglosą, kuriam beliko tik viena akis ir viena ausis (jo ligos „patenkinamoji" racija). Panglosas, nežiūrint tiekos nelaimių, atkakliai kartoja, kad visa yra kuo geriausia šiame geriausiame iš visų galimų pasaulių. Anabaptistas sykį neiškentęs pradėjo oponuoti filosofui: „Reikia pripažinti, kad žmonės kiek sugadino prigimtį, nes jie negimsta vilkais, o tapo vilkais. Dievas nedavė jiems nei armotų, nei durtuvų, o jie pasidarė sau patrankas ir durtuvus, kad žudytų vieni kitus[2]).

Tuo tarpu jūrose kyla baisi audra, kaip tik netoli nuo Lisbonos uosto. Laivas sudūžta. Keleiviai skęsta šaukdamiesi pagalbos. Kandidui ir Panglosui pasiseka išsigelbėti ant lentos. Jie atsiranda ant kranto. Jie labai alkani. Laimei, jiems liko kiek pinigų. Jie skuba pasiekti netolimą Lisboną. Vos

[1]) Candide, chap. IV.

[2]) Ibid., chap. IV.

tik įėjo jie į miestą, prasidėjo baisiausias žemės drebėjimas. „Liepsnos ir pelenų viesulai apsiaubė gatves ir viešas aikštes. Namai sugriuvo. „Kokia galėtų būti patenkinamoji racija šito fenomeno?“ — sušuko Panglosas.

Kandidas per katastrofą buvo lengvai sužeistas. Kitą dieną, kiek atsipeikėjęs, jis su filosofu stengėsi padėti nelaimingiems gyventojams, kurie išliko gyvi. Panglosas ramino juos savo optimistiška filosofija: ...., nes viskas, kas įvyko, yra geriausia (kas galėjo įvykti); nes, jei yra vulkanas Lisbonoj, jis (tasai vulkanas) negali būti kitur; nes yra negalima, kad daiktai nebūtų ten, kur jie yra, nes viskas yra gera“[1]).

Geras dalykas yra metafiziko - teologo - kosmolonigologija, bet pavojingas kartais, ypač kada jos klauso šventos inkvizicijos agentas. Kaip tik, kada Panglosas samprotavo, vienas juodas mažas žmogelis, mandagiai paklausė filosofą: — Rodos, tamsta netiki gimtąja nuodėme, nes jei viskas yra kuo geriausia (pasauly), negali būt nei žmogaus nupuolimo, nei bausmės.

Daktaras Panglosas buvo inkvizitoriaus suimtas už savo kalbas, o Kandidas už tai, kad klausė tų kalbų su pritarimu. „Po žemės drebėjimo, kurs sunaikino tris ketvirtadalius Lisbonos, krašto išminčiai nerado tikresnės priemonės išsigelbėti nuo visiško (miesto) sunaikinimo, kaip kad duoti liaudžiai gražų autodafé. „Koimbros universitetas nutarė, kad reginys kelių sudegintų su didelėmis ceremonijomis žmonių mažoj ugnyj yra neabejotina paslaptis sukliudyti žemei drebėti“. Po kelių dienų nuteistuosius apvilko vad. san - benitu (t. y. geltonu apsiaustu, kurį turėjo devėti inkvizicijos pasmerktieji). Jų galvas papuošė popierinėmis mitromis. Ir san-benito ir mitros buvo išpieštos pragariškomis liepsnomis ir velniais. Panglosą ir kitus eretikus nukankino, o Kandidas, kaip mažiau nusikaltęs, buvo, iškilmingai giedant chorui, gerokai nuplaktas. „Tą pat dieną žemė iš naujo drebėjo su baisiu triukšmu“. Kandidas, sukruvintas, išgąsdintas tegalėjo kartoti sau: „Jei šis yra geriausias iš galimų pasaulių, tai koki gi yra kiti pasauliai?“

53. Kunegunda, žydas ir didysis inkvizitorius. Jaunuolio laimei, prie jo prisiartino kažkokia senė ir pakvietė jį pas save

[1]) Candide, chap. V.

į puikius namus. Čia davė jam valgyti, gerti, naujus apdarus ir nurodė švarią lovą kambaryj. Nustebęs Kandidas porą dienų negalėjo susivokti, kas čia per dalykas. Galiausiai senė nusivedė jį už miesto į nuošalį namelį, aplink kurį buvo sodas. Kandidas atsirado jaukiam, turtingam kambary ir atsisėdo ant puikios sofos. Jam rodėsi, kad jis sapnuoja. Staiga atsivėrė durys ir įėjo į kambarį gražios figūros ponia, šydu prisidengusi veidą. Jaunuolis prisiartino prie jos ir pakėlė šydą. Koks netikėtumas! Tai buvo jo Kunegunda. Jis neteko jėgų, jis krito prie jos kojų, o Kunegunda ant sofos. Senė veikiai juos atgaivino. Pasipylė klausimai.

— Kaip, — sušuko Kandidas, — jūs gyvenat!... Ar jūsų neiššagino? Ar neperpiovė jums pilvo, kaip tikrino filosofas Panglosas?

— Taip buvo, — atsakė gražioji Kunegunda, — bet nevisuomet miršta nuo šių dviejų nelaimių...

Pasirodo, kad vienas „bulgarų“ kapitonas, pamatęs iššagintą ir sužeistą Kunegundą, susirūpino jos likimu, padarė ją savo tarnaite ir meiluže, o po trijų mėnesių pardavė ją vienam turtingam žydui, bankininkui, kurs turėjo reikalų Olandijoj ir Portugalijoj ir labai mėgo moteris. Ji gynė, kiek galėjo, savo dorą. Sykį, per mišias, ją pastebėjo didysis inkvizitorius. Jis įsakė atvesti Kunegundą į savo rūmus.

Sužinojęs, kad žydas bankininkas laiko pas save gražuolę, inkvizitorius pradėjo grasinti žydui autodafé. Vis delto žydas su inkvizitorium galiausiai „broliškai“ susitarė. Jie nusprendė abu naudotis Kunegundos grožybėmis: žydas — pirmadieniais, trečiadieniais ir sabatos dieną; inkvizitorius gavo likusias savaitės dienas.

„Jau šeši mėnesiai, kaip šita sutartis galioja. Kartais būdavo nesusipratimų, nes būdavo neaišku, ar naktis iš šeštadienio į sekmadienį priklauso senajam įstatymui ar naujajam“. Per autodafé ceremonijas, didysis inkvizitorius parūpino Kunegundai gerą vietą. Kaip tik čia ji pažino Kandidą, ir ištikimos senos tarnaitės padedama, parsikvietė jį pas save.

Po to, kai jaunieji įsimylėjėliai po tiekos nelaimių vėl susitiko, jie gražiai pavakarieniavo ir nuėjo ilsėtis ant gražios sofos. Kada taip gulėjo jie, staiga atsidarė durys ir įėjo žydas — tai buvo kaip tik jo diena — sabatos diena. Žydas buvo „smar-

kiausias iš hebrajų, kada nors buvusių Izraelyj nuo Babylono nelaisvės laikų"... Su stulgiu puolė jisai Kandidą. Bet jaunuolis, gavęs su naujais apdarais ir kardą, vienu akimirksniu nudėjo žydą. Kol įsimylėjėliai galvojo, kaip paslėpti lavoną, nepastebimai atsidarė mažos durelės. „Buvo pirma valanda nakties, tai buvo jau sekmadienio pradžia. Toji diena priklausė monsinjorui inkvizitoriui". Jis ir atėjo kaip tik pasinaudoti savo teisėmis.

Kandidas tučtuojau susivokė ką daryti: „Jei šis šventasis žmogus, — galvojo jisai, — pašauks pagalbos, jis mane, be abejo, sudegins, gal būt, tai padarys ir su Kunegunda...; jis mano rivalis... nėr ko svyruoti". Ir Kandidas savo kardu nudėjo didįjį inkvizitorių.

Po tokių įvykių reikėjo kuo veikiausiai bėgti. Jie sėda trise (su sena tarnaite) ant arklių ir dumia į Kadiksą. Kada jie atvyko į šitą ispanų uostą, kaip tik rengėsi išplaukti laivynas su kariuomene „atvesti į protą" garbingų tėvų jėzuitų Paragvajuje, kurie sukėlė vieną iš paklusnių sau tenbūvių tautelių prieš Ispanijos ir Portugalijos karalių. Kadangi Kandidas buvo laimingos išorės, buvo vikrus vyrukas, kadangi jis buvo kariavęs bulgarų kariuomenėj, jį priėmė į karius, davė kapitono laipsnį ir išsiuntė į pietų Ameriką su karo ekspedicija.

54. Urbono X dukters istorija. Per ilgą kelionę jūromis sena tarnaitė papasakojo sykį savo gyvenimo labai nepaprastą likimą. Pasirodo, ji buvusi duktė popiežiaus Urbono X (kurio niekuomet nebuvo) ir Palestrinos princesės. Laimingai bėgo jos jaunystės metai tarp kunigaikščių, karalaičių. Ji turėjo ištekėti už vieno princo. Vestuvių proga visi Italijos poetai rašė jos garbei sonetus. Bet viena princo meilužė pasikvietė jį pas save ir nunuodijo kaip tik vestuvių dieną. Motina, norėdama išblaškyti savo nuliūdusią dukterį, pasiryžo nuvežti ją į vieną tolimą žemę. Reikėjo vykti jūros keliu. Bekeliaujant užpuolė plėšikai. „Mūsų kariai gynėsi, kaip popiežiaus kariai — jie visi atsiklaupė, numetė savo ginklus, prašydami korsarų duoti jiems atleidimą in articulo mortis". Plėšikai visus nurengė —vyrus ir moteris — ir be galo rūpestingai apžiūrėjo ieškodami brangenybių. „Jie kišo mums pirštus į vietą, kur paprastai mes, moterys, kišam tik mažas žarneles". (Moterys dažnai slėpdavo ten savo brangenybes, deimantus). Piratai iššagino moteris ir padarė savo belaisvėmis. Atvykę į Maroką korsarai buvo užpulti kitų,

kurie norėjo pagrobti belaisves. Per kruviną kovą žuvo visi be Urbono X dukters.

Netikėtai ji susitiko Maroke vieną malonų italą, jau seniai atsiradusį nelaisvėj. Tasai italas papasakojo jai, kad buvo kilęs iš Neapolio. „Ten (Neapolyj) kiekvienus metus kastruoja 2000 — 3000 vaikų; vieni jų miršta, kiti įsigyja gražesnį už moters balsą, dar kiti valdo valstybes. Man kaip tik padarė tą operaciją su dideliu pasisekimu"... Jis tapo muzikantu, o paskiau net diplomatu. Kaipo diplomatas ir atsirado tasai garbingas eunuchas Maroke. „O, kaip gaila, kad man stinga"... — kartojo jis (teisybė, itališkai), žiūrėdamas į princesę. Jis prižadėjo jai nugabenti ją į Italiją, bet, užuot ištesėjęs savo pažadėjimą, pardavė ją Alžire vienam bėjui.

Veikiai Alžire kilo maras. Daugybė žmonių išmirė. Princesė apsirgo, bet išliko gyva. „Įsivaizdinkit sau, — pasakojo senė, — koks buvo padėjimas popiežiaus dukters, 15 metų amžiaus, kuri per tris mėnesius patyrė vargą, vergiją, kuri beveik kiekvieną dieną buvo žaginama, kuri matė savo motiną sukapotą į gabalus, kuri badavo ir matė karą, ir kuriai grėsė mirtis nuo maro Alžire"...[1]).

Ją pardavė į Tunisą, paskiau į Tripolį, į įvairias Rytų vietas. Galiausiai ji pateko į Konstantinopolį, kur ją pirko vienas janičarų aga. Aga su visu seraliu nuvyko sykį į Azovą ginti tvirtovės nuo rusų. Aga paliko savo seralį vienam mažam forte už Azovo, dviejų eunuchų ir dvidešimties janičarų priežiūroj. Rusai, paėmę Azovą, apsupo mažą fortą. Janičarai gynėsi, kaip pasiutėliai, per kelias dienas. Kadangi nebuvo ko valgyti, jie papiovė ir suvalgė du eunuchus. Paskiau jie pasiryžo užmužti ir suvalgyti moteris. Laimei, buvo kartu su seraliu ir labai dievobaimingas ir geros širdies imamas (vyresnysis muzulmonų dvasiškis). Jis išmintingai patarė kariams: „Išpiaukit šioms damoms po vieną pusę pasturgalių ir jūs turėsit labai gero (skanaus) valgio..." Moterims išpiovė dalis „šinkų". Pasistiprinę tuo puikiu patiekalu, janičarai dar drąsiau ėmė kovoti. Bet veltui. Rusai juos nugalėjo ir paėmė visą seralį. Prancūzų gydytojai, kurie buvo rusų kariuomenėj, turėjo išgyti damoms pasturgalius. Vienas jų paguodė jas tuo, kad dažnai per apsiaustis damoms tenka nustoti kai kurių savo kūno dalių — „tai yra karo dėsnis".

---

[1]) Candide, chap. XII.

Kada moterys kiek pasitaisė ir galėjo vaikščioti, jas padalino tarp rusų ir nugabeno į Maskvą. Princesė teko vienam bojarui, kurs padarė ją savo sodininke ir duodavo kasdien po 20 botagų. Po poros metų bojaras su trisdešimčia kitų buvo nužudytas, caro įsakymu, už kažkokią dvaro intrigą, o jo sodininkei pavyko pabėgti į Rygą, paskiau į Vokietiją, į Olandiją. Ilgą laiką ji tarnavo smuklėse ir paseno varge, teturėdama pusę pasturgalio ir išdidų atsiminimą, kad ji buvusi popiežiaus duktė. Daug kartų ji norėjusi baigti savižudybe, bet vis delto likusi gyva. Galiausiai jai pavyko tapti tarnaite bankininko žydo, kaip tik to, kurs kiek laiko dalinosi Kunegundos grožybėmis su didžiuoju inkvizitorium.

„Aš įsigijau prityrimo, — užbaigė savo pasakojimą senė, — aš pažinau pasaulį. Padarykit sau malonumo, paskatinkit kiekvieną keleivį papasakoti jums savo istoriją; ir jei atsiras nors vienas, kurs dažnai nekeiktų savo gyvenimo, kurs nesakytų pačiam sau, kad jis esąs nelaimingiausias iš visų žmonių — meskit mane į jūrą žemyn galva.[1])

55. **Pietų Amerikoj.** Pagaliau laivai pasiekia Buenos-Airesą. Kapitonas Kandidas, Kunegunda ir senė nuvyko prisistatyti gubernatoriui Don Fernando d'Ibaraa, y Figueora, y Mascarenes, y Lampourdos, y Souza. Suprantamas dalykas, kad tiekos vardų nešiotojas buvo labai išdidus, aukštai rėtė nosį, nesigailėdamas kėlė savo balsą. Kunegunda jam nepaprastai patiko. Jis pasiryžo tuoj pasilikti ją sau. Kandidas buvo nusiųstas apžiūrėti savo kuopos karių.

Tuo tarpu atvyko laivas iš Ispanijos su teisingumo žmonėmis — alkadu, algvaziliais. Jie ieškojo didžiojo inkvizitoriaus nužudytojo. Jie sužinojo, kas jis buvo. Mat, kada Kandidas, Kunegunda ir senė bėgo į Kadiksą, pakeliui jie apsistojo vienoj smuklėj, apsistojo atsilsėti ir pasistiprinti. Vienas pranciškonas, ten buvęs, labai vykusiai išvogė Kunegundai brangenybes. Norėdamas paskiau jas (brangenybes) parduoti, jis pateko, savo nelaimei, į teisingumo rankas — didžiojo inkvizitoriaus nuosavybė buvo pažinta. Pranciškoną pakorė, bet prieš mirtį jis prisipažino, kaip atsirado brangenybės jo rankose. Policija (algvaziliai) surado nusikaltimo siūlą.

---

[1]) Candide, chap. XII.

Kandidui gresia pavojus būti tuojau sudegintam. Jis turi kuo greičiausiai gelbėtis, bėgti. Bet kaip apleisti Kunegundą? Kunegundai nėra pavojaus, tikina jį senė, nes gubernatorius globoja ją. Bet kur bėgti pačiam Kandidui? Laimei, jis buvo pasiėmęs su savim iš Kadikso labai gudrų, labai vikrų tarną, metisą su trupučiuku ispaniško kraujo. Tasai metisas ko tik nebuvo savo gyvenime: ir zakristijonu, ir jūrininku, ir vienuoliu, ir kareiviu, ir lakėju, ir t. t. Jis vadinosi Kakambo. Kakambo buvo prisirišęs prie Kandido del savo naujo pono gerumo, meilumo.

Tasai tarnas tuoj pabalnojo du Andalūzijos žirgus ir jie, kaip vėjas, paspruko iš Buenos-Aireso. Kelyje Kakambo paaiškino Kandidui, kur jie joją. „Del švento Jokūbo Kompostoliečio, — tarė metisas, — tamsta atvykai čia kariauti prieš jėzuitus; eikime kariauti už juos. Aš gerai žinau kelius, aš jus nuvesiu į jų karalystę“[1]). Ir jis pradėjo girti jėzuitų valdymą Paragvajuj. Kraštas buvo padalytas į 30 provincijų. „Los padres“ (tėvai jėzuitai) turi ten viską, o liaudis nieko; tai tobulybė proto ir teisingumo. „Kai del manęs, — baigė savo paaiškinimus Kakambo, — aš nematau nieko dieviškesnio už los padres (tėvus jėzuitus), kurie kariauja čia su Ispanijos karalium ir su Portugalijos karalium, ir kurie Europoje išpažinties klauso tų pat karalių; kurie čia užmuša ispanus, o Madride juos siunčia į dangų... Kaip bus malonu los padres (tėvams jėzuitams), kada jie sužinos, kad pas juos atvyko kapitonas, susipažinęs su bulgarų kariškąja mankšta...“[2]).

Atvykę į jėzuitų kraštą, jie patenka į rankas vieno komendanto jėzuito. Veikiai paaiškėja, kad karingas jėzuitas esąs, kaip ir Kandidas, vokietis, vestfalietis, kad tai esąs, be to, Kunegundos brolis, kuriam pavyko išlikti gyvam per skerdynes jo tėvo pilyje. Mat, kada jau rengėsi palaidoti nužudytųjų kūnus, kunigas atlikdamas reikiamas ceremonijas, apšlakstė švęstu vandeniu lavonus. Keli švęsto vandens lašai, labai sūrūs, pateko į Kunegundos brolio akis, dar gyvo. Pastebėjo jo gyvybės ženklus ir jis buvo išgelbėtas. Jo likimu susirūpino dvasiškiai ir ilgainiui padarė jį jėzuitu. Atvykęs į Paragvajų, jis gavo dar karišką laipsnį, būdamas kartu ir kunigas ir karininkas. Baronas jėzuitas, susigraudinęs, apkabino Kandidą, bučiavo jį, liejo aša-

[1]) Candide, chap. XIV.
[2]) Ibid.

ras. Jo širdingumui, jo švelniai bičiulystei nebuvo galo. Užėjo kalba apie Kunegundą. Kandidas pareiškė Kunegundos broliui, kad norįs vesti jo seserį. Tasai pašoko it įgeltas. Kaip Kandidas galįs drįsti turėti tokių sumanymų! Ar baronų Thunder-ten--tronckh'ų šlovingų bočių grandinė, ilga genealogija galinti susigiminiuoti su nežinomos kilmės žmogum! Koks akiplėšiškumas! Kunegundos brolis pavadino Kandidą net niekšu ir drožė jam į veidą. Kandidas vienu akimirksniu išsitraukė kardą ir panardino jį jauno barono pilve.

Kakambo, kurs ėjo sargybą prie durų, išgelbėjo savo poną. Jis patarė ponui apsirengti jėzuito sutana ir kuo greičiausiai bėgti. Kandidas, apsivilkęs sutana, užšoko ant žirgo. Kakambo, įodamas priešaky, šaukė ispaniškai: „Vietos, vietos gerbiamam tėvui pulkininkui!“

56. Eldorado. Po nemalonių nuotykių jie atvyksta į Eldorado šalį. (Tuo žodžiu nuo XVI amžiaus europiečiai vadino pasakingą kraštą, kurs neva buvęs prie Parimo ežero, dabartinėj Venecueloj). Eldorado nustebino ir sužavėjo Kandidą. Šalis buvo be galo turtinga. Tvarkingais keliais riedėjo ypatingi blizgantieji vežimai, kuriuos traukė dideli raudoni avinai, greitesni už geriausius Andalūzijos ir Tėtuano žirgus. Vyrai ir moterys pasižymėjo nepaprastu grožiu. Vaikai gatvėse žaidė kažkokiais blizgučiais. Kada Kandidas iš arti pasižiūrėjo, kas tai per žaisliukai — pasirodė, jog tai buvo grynas auksas, rubinai, smaragdai ir biti brangūs akmenys. Eldorado buvo pilna aukso, brangenybių, bet tasai metalas ir tie akmenys, del jų gausumo, turėjo tiek vertės, kiek Europoj paprasta skarda ar gatvės grindinio akmenys. Kiekvieno gyventojo namai buvo tikri palociai. Eldoradiečiai kalbėjo peruaniškai, ir Kakambo galėjo juos suprasti.

Kandidas su tarnu užėjo į smuklę. Tarnaitės, auksiniais apdarais su rubinais plaukuose, tuoj padavė jiems krištolo induose pietus iš daugelio patiekalų: papūgų, kondoro, dviejų keptų bezdžionių, trijų šimtų kolibri, šešių šimtų paukštelių-musių, visokių pyragaičių ir, be to, buvo duota labai skanių cukrinės lendrės likerių. Kad ir neaukšto padėjimo, rodėsi, buvo čia publika — smulkūs pirkliai, vežikai — ji buvo labai mandagi, labai gerai išauklėta. Pavalgę, Kandidas ir Kakambo norėjo užmokėti ir padėjo ant stalo du aukso gabalus, rastus gatvėje. Šeimininkas ėmė juoktis. „Ponai, — tarė jisai, — mes matom,

kad jūs esat svetimšaliai... Atleiskit mums, jei mes buvom priversti juoktis, kad pasiūlėt mums mūsų kelių paprastus akmenis"...[1]). Pasirodė, kad tokios tavernos, užvažiavimo namai, kur atsirado mūsų keleiviai, buvo skirti „prekybos patogumui" ir buvo valdžios apmokami. Kandidas vis daugiau gavo stebėtis.

Keleiviai veikiai susipažino su vienu išmintingu seniu, kurs labai kukliai gyveno: jo namų durys buvo tik sidabro, o namų vidus tik aukso. Prieškambaris buvo papuoštas tik rubinais ir smaragdais. Senis pavaišino savo svečius likeriu deimantiniam inde ir pasistengė patenkinti jų smalsumą.

„Man 172 metai amžiaus ir aš sužinojau iš mano mirusio tėvo, karališko tarnautojo, apie nuostabias revoliucijas Peru valstybėj, kurių jis buvo liudininkas. Karalystė, kurioj mes esame, yra senovinė inkų dalis... Ispanai turėjo neaiškų supratimą apie šią šalį ir pavadino ją Eldorado...

Kadangi mes esam apsupti neprieinamomis uolomis ir bedugnėmis, mes išgalėjom rasti čia prieglaudą nuo Europos tautų godumo, kurios (tautos) apimtos nesuprantamo pasiutimo pagrobti mūsų akmenis..., ir norėdamos tai gauti, pasiryžusios yra visus mus iššudyti iki vieno..."[2]).

Senis toliau papasakojo apie Eldorado valdymą, apie krašto papročius, apie moteris, apie vaidinimus, apie meną. Kandidas, kurs niekuomet nebuvo abejingas metafizikai, neiškentė nepaklausęs, kokia buvo šalies religija. Senas eldoradietis paaiškino, kad Eldorado gyventojai tiki vieną Dievą, kad jie neturi reikalo jį (Dievą) ko prašyti, kad jie jam tik dėkoja, kad neturi nei kunigų, nei vienuolių. (Matyt, eldoradiečiai išpažino natūralią religiją, t. y. artimą Voltaire'o širdžiai deizmą).

— Kaip! — sušuko Kandidas — jūs visai neturit vienuolių, kurie mokina, kurie ginčijasi, kurie valdo, kurie daro sąmokslus ir kurie degina žmones, nesilaikančius jų nuomonės?

— Reikėtų (pirmiau), kad mes išeitum iš proto, — atsakė išmintingas senas eldoradietis[3]).

Po ilgo pasikalbėjimo senis davė svečiams 12 tarnų, ir karietoj, pakinkytoj šešiais avinais, jie nukelivo į karališkąjį dvarą. Karaliaus rūmai buvo pasakingo grožio ir ištaigingumo, pa-

---

[1]) Candide, chap. XVII.
[2]) Ibid., chap. XVIII.
[3]) Ibid.

statyti iš nežinomos medžiagos, kur kas pranešančios auksą ir deimantus. 20 gražių merginų sutiko Kandidą ir Kakambo prie rūmų įėjimo ir nusivedė svečius į pirtį. Paskiau juos aprengė apdarais, padarytais iš kolibri pūkų. Po to juos nuvedė pas karalių. Jie ėjo tarp dviejų žmonių eilių, po 1.000 muzikantų kiekvienoj, kol pamatė sostą. Kakambo laikė reikalinga paklausti, kaip čia yra įprasta sveikinti Jo Didenybę: ar reikią atsiklaupti, ar pulti ant pilvo, ar padėti rankas ant galvos ar ant pasturgalio, ar reikią laižyti salės dulkes. Jam paaiškino, kad Eldorado karalius sveikina žmones tik apkabindamas juos ir bučiuodamas iš abiejų pusių. Kandidas ir Kakambo puolė karaliui ant kaklo, ir jis atsakė jiems tokiu pat širdingumu. Karalius paprašė juos pasilikti vakarienės.

Jiems leido tuo tarpu apžiūrėti viešuosius miesto rūmus, aukštus iki debesų, aikštes, apsuptas tūkstančiais kolonų, fontanus gryno vandens ir ružavo vandens fontanus, fontanus, mušančius lendrių cukraus likeriais. Nuo tų aikščių sklido be galo malonus kvapas, panašus į gvazdikų kvapą (mėgstamiausias, tarp kitko, Voltaire'o kvapas, jo kvėpalai visuomet buvo gvazdikų — „girofle"). Laimingoj Eldorado šalyj nebuvo nei teismų, nei kalėjimų. Užtai buvo negirdėto didumo ir prabangos Mokslo rūmai, kur 2.000 žingsnių galerijoj buvo pilna visokių matematikos ir fizikos įrankių. Vos $^1/_{1000}$ dalį miesto jiems pasisekė apžiūrėti, kada atėjo laikas grįžti į karališkąjį palocių. Prie stalo Kandidą pasodino tarp karaliaus, Kakambo ir kelių damų. „Niekuomet nebuvo valgyta geresnių valgių ir niekuomet nebuvo parodyta daugiau sąmojo, kaip kad tos vakarienės metu"[1]).

Visą mėnesį Kandidas ir Kakambo išbuvo Eldorado šalyj. Reikėjo pagalvoti apie sugrįžimą. Mat, Kandidui labai rūpėjo Kunegundos likimas. Be to, samprotavo jis, „jei mes pasiliksim čia, būsime, kaip ir kiti; tuo tarpu, jei grįšim į mūsų pasaulį vien tik su 12 avinų, apkrautų Eldorado akmenimis, mes būsim turtingesni už visus karalius drauge paimtus, mums nebereikės bijoti inkvizitorių, ir mes lengvai galėsim atgauti panelę Kunegundą"[2]).

Karalius atleido juos, įsakydamas inžinieriams padaryti mašiną, kuria jie (svetimšaliai) galėtų persikelti per neperei-

[1]) Candide, chap. XVIII.
[2]) Ibid.

namą sieną aukščiausių kalnų, apsupančių kraštą. Karalius leido jiems paimti, kiek tik panorės, Eldorado akmenų bei „geltono purvo“ (aukso), ir meiliai atsisveikino su savo svečiais.

57. Sugrįžimas į Europą ir paskutiniai įvykiai. Daug visokių nuotykių, dažnai labai nemalonių, tenka patirti mūsų keleiviams. Visoki apgavikai išgrobė žymią dalį Kandido lobių. Nelaimingi atsitikimai taip pat atima iš jo nemaža turto. Kandidas gauna vis naujos progos įsitikinti, koks melagingas buvo jo mokytojo Pangloso optimizmas.

„Kas tai tokio optimizmas?“ — paklausė jį sykį Kakambo. „Deja, — atsakė Kandidas, — tai pasiutiškas palinkimas tvirtinti, kad viskas yra gera, kada yra bloga“.

Kakambo siunčiamas į Buenos-Airesą (kadangi jam negresia pavojus iš inkvizicijos) kaip nors išgauti Kunegundą, o pats Kandidas vyksta į Europą, susitaręs su savo ištikimu tarnu susitikti Venecijoj.

Kandidas plaukia laivu į Bordeaux drauge su vienu senu mokslininku ir geru žmogum vardu Martin (Martėnas). Tasai Martėnas, daug matęs, patyręs, daug skaitęs, yra be galo pesimistiškai nusiteikęs del viso pasaulio ir del žmonių. „Aš nesu matęs, — prisipažįsta jis Kandidui, — nei vieno miesto, kurs nenorėtų matyti kaimyninį sugriautą, nesu matęs šeimos, kuri nenorėtų pribaigti kitos. Visur silpni neapkenčia galingų, prieš kuriuos jie šliaužioja, o galingi su jais elgiasi, kaip su gyvuliais, kurių vilna ir mėsa pardavinėjama... Paslėptos žmonių negalios yra dar žiauresnės už viešąsias nelaimes...“[1]).

— Ar jūs manot, — paklausė Kandidas sykį Martėną, — kad žmonės visuomet žudydavo viens kitą, kaip tai daro dabar? Kad jie visuomet buvo melagiai, apgavikai, klastingi, nedėkingi, plėšikai, silpni, lengvabūdiški, bailiai, pavydūs, apsirijėliai, girtuokliai, šykštuoliai, ambicingi, smarkūs..., ištvirkėliai, fanatikai, veidmainiai ir kvailiai?

— Ar jūs manot, — tarė senas mokslininkas, — kad vanagai kada nedrasko karvelių, kada tik juos (karvelius) nučiumpa?

— Be abejo, drasko, — atsakė Kandidas.

---

[1]) Candide, chap. XX.

— Taigi... jei vanagai visuomet turėjo tą pat būdą, kodel jūs norit, kad žmonės pakeistų savo charakterį?..[1]).

Galiausiai jie pasiekė Bordeaux. Kandidas vieną savo raudonų avinų (iš Eldorado) padovanojo Bordeaux mokslo akademijai. Akademija pasiskubino paskelbti konkursą tema: „Kodel šio avino vilnos yra raudonos?“ Premiją laimėjo vienas Šiaurės mokslininkas, kurs išrodė pasinaudodamas formule $\frac{A + B - C}{Z}$, kad avinas turėjo būti raudonas (aliuzija į „Akakijos“ auką).

Prancūzijoj Kandidą begėdiškai apgauna daktarai, abatas rašytojas, viena markyzė, lošimo salono šeimininkė. Jis su Martėnu po ilgų kelionių galiausiai pasiekė Veneciją, kur, kaip buvo susitarta, turėjo susitikti su Kakambo ir Kunegunda (iš Buenos-Aireso).

Kandidas be reikalo ieškojo Kakambo visose Venecijos smuklėse, kavinėse, pas visas paleistuves — metiso niekur nebuvo. Keleiviams pavyksta tuo tarpu susipažinti su vienu turtingu Venecijos senatorium, labai mokytu ir labai skeptišku sinjoru Pococurante. Tasai aukštas ponas, kuriam viskas nusibodo — tiek materialinės, tiek dvasinės gerovės, labai griežtai kritikuoja pasaulio poezijos didžiausius šedevrus. Jam ir Homeras netikęs, nuobodus, ir beveik visas Vergilijus, ir Horacijus, ir Ciceronas — „tik kvailiai žavisi visu kuo garbinamame rašytojuj“. Šitam venecijonui neturi reikšmės ir tuometinių mokslų teorijos, ir teologijos stori tomai „neverti vieno puslapio Senekos“. Nieko gero neranda jis teatro pjesėse — itališko, ispaniško, prancūziško teatro, ir t. t., ir t. t.

— Jūs turit sutikti, kad venecijonas yra laimingiausias žmogus, — pasakė Kandidas Martėnui, kada jie atsisveikino su sinjoru Pococurante, — nes jis yra aukščiau už visa, ką turi...

— Platonas buvo seniai pasakęs, — atsakė Martėnas, — kad geriausi viduriai nėra tie, kurie išmeta kiekvieną maistą...[2]).

Kandidui tenka susidurti su šešiais nustojusiais sosto nelaimingais karaliais (koks gyvenimas net „laimingiems“ valdovams!).

---

[1]) Candide, chap. XXI.

[2]) Ibid., chap. XXV.

Sykį Kandidas netikėtai susitiko su Kakambo, kurs pasirodė esąs vieno turko (nustojusio sosto sultono) vergas. Iš jo jaunuolis sužinojo, kad Kunegunda esanti Konstantinopoly. Tuoj jis keliauja su Kakambo Turkijon. Kelionės metu jis sužino kai kurias smulkmenas apie mylimą panelę. Ji tapo verge, labai sublogėjo, pasidarė visai negraži. Kakambo su ja, su sena tarnaite (popiežiaus dukterimi) ir pinigais pateko, keliaudamas iš Buenos-Aireso, į piratų rankas, kurie juos pardavė. Kaip vergai, jie ėjo iš rankų į rankas įvairiose Turkijos vietose.

Konstantinopolyj Kandidas randa galeroj, tarp nusikaltėlių ir vergų, Panglosą, išsigelbėjusį iš inkvizicijos nagų, ir Kunegundos brolį jėzuitą, kurs, pasirodo, išliko gyvas. (Pangloso negalėjo sudeginti Lisbonoj todel, kad tuo metu kaip tik smarkiai lijo ir laužas užgeso. Tada jį korė, bet nepakorė. Jo kūnas pateko į vieno gydytojo rankas, ir filosofas, gerasis metafiziko - teologo - kosmonigologijos atstovas atgijo). Kandidas išperka filosofą, jėzuitą, Kunegundą ir seną tarnaitę iš vergijos.

Galiausiai Kandidas pamatė, po tiekos nuotykių, smūgių, savo mieląją Kunegundą. Ji tikrai buvo nustojusi savo pirmykščio grožio. Veide atsiradę raukšlių, akys paraudonavusios, oda rankų sustorėjusi, kaklas išdžiūvęs. Kandidas vis delto, nors ir netekęs dabar savo meilės, pasiryžta ją vesti. Kunegundos brolis jėzuitas, ką tik Kandido išpirktas iš galerų, priešinasi su savo bajorišku išdidumu toms jungtuvėms. Maža jam darbo, kad jo sesuo perėjo per daugelio vyrų rankas, o paskiau vergavo — „ji turi, anot jo, ištekėti tik už Imperijos barono“. Matydamas tokį jo baronišką užsispyrimą, Kandidas ją grąžino vėl turkui, o paskiau pirmu laivu nusiuntė į Romą.

Kandidas vedė negražią dabar Kunegundą ir apsigyveno su savo draugais — filosofu Panglosu, filosofu Martėnu, išmintingu Kakambo ir sena tarnaite (popiežiaus dukteria) Konstantinopolio apylinkėse mažam dvarely. Ilgainiui žmona jo darėsi vis liežuvingesnė, tapdama pikčiūrna boba, o jos grožio liekanos visai išnyko. Kartais Kandidas filosofuodavo metafizikos ir moralės klausimais. Pesimistiškas Martėnas vis tvirtino, kad „žmogus yra gimęs tam, kad gyventų neramumo konvulsijose ar nuobodulio letargijoj“. Panglosas, kad ir tiek patyręs nelaimių, vis laikėsi savo optimizmo.

Sykį jiems teko susipažinti su vieno turko šeimyna, gražiai, taikingai gyvenančia. Turko ūkis buvo nedidelis, bet patvara

ir darbu jis sugebėjo pelnytis sau ir savo vaikams gerą duoną. „Darbas, — tarė turkas, — atitolina nuo mūsų tris dideles blogybes: nuobodumą, ydas ir vargą“[1]). Tie žodžiai verčia Kandidą susimąstyti. Tikrai: ką reiškia žmonių vad. didybė, šlovė? Ar daug karalių, žymių istorijos veikėjų nežuvo tragiškai?.. Ir Kandidas, ir jo draugai filosofai prieina išvadą, kad reikia dirbti. „Dirbsime negalvodami, — pasisako Martėnas, — tai vienintelis būdas padaryti gyvenimą pakenčiamą“[2]).

Ir nuo to laiko visi jie pradėjo dirbti. Kunegunda, tapusi šlykšti boba, puikiausiai kepė pyragaičius, senė (Urbono X duktė) tvarkė baltinius ir t. t. Kandidas gavo tikrai įsitikinti, kad reikia „apdirbinėti mūsų sodą“ („il faut cultiver notre jardin“).

Tais reikšmingais žodžiais, tąja darbo apologija užsibaigia filosofiškas Voltaire'o romanas.

58. **„Kandido“ filosofija: Reikia apdirbinėti savo sodelį.** Tasai romanas, toji „visuotinės istorijos filosofija“, tos filosofijos konkreti, vaizdi iliustracija yra pirmiausia ir daugiausia griežtas paneigimas ir pajuokimas beprasmiško optimizmo, įkūnyto daktaro Pangloso asmenyj. Voltaire pašiepia vokiečių metafizikų — Leibnitz'o ir jo mokinio Wolf'o — optimistinę filosofiją, jų terminologiją ir tokius išsireiškimus, kaip kad „šis geriausias iš visų galimų pasaulių“. Reikia pasakyt, kad minėti vokiečių filosofai buvo madni pirmoj XVIII amžiaus pusėj prancūzų saloninės visuomenės tarpe (Leibnitz pats rašė prancūziškai). Voltaire, kurs kadaise buvo nusiteikęs labai epikūriškai (atsiminkim jo „Le Mondain“), taigi bent kiek optimistiškai, ilgainiui, senatvėj, po daugelio gyvenimo smūgių, po ilgamečio prityrimo, apsigyvenęs Šveicarijoj, turėjo nusistatyti prieš optimizmo skelbėjus, prieš visus tuos Leibnitz'us, Wolf'us, Rousseau. Jis negalėjo dabar pakęsti absurdų, net kvailybių, kurių apsčiai yra Leibnitz'o sistemoj. Jis negalėjo pakęsti savęs ir kitų „durninimo“...

Lisbonos nelaimė, žemės drebėjimas turėjo reikšmingą literatūrinį atgarsį. Pasirodė visoki straipsniai, samprotavimai, kur optimistai stengėsi net tą baisią katastrofą suminkštinti, ru-

[1]) Candide, chap. XXX.
[2]) Ibid., chap. XXX.

žavai nušviesti. „Viskas yra kuo geriausia šiame geriausiame iš visų galimų pasaulių“ — atkakliai tvirtino jie. Voltaire pagaliau neteko kantrybės ir, be kelių raštų, atsako visiems tiems ponams optimistams savo „Kandidu“, t. y. pilniausiu iš kada nors buvusių literatūroj nuvainikavimu, diskreditavimu kvailo, jo nuomone, tikėjimo, kad viskas yra gera ant mūsų žemės rutulio.

Piktas, žiaurus, nelaimingas, kvailas yra šis pasaulis su savo žmonėmis — štai pagrindinė ašis, aplink kurią sukasi autoriaus surankioti žemiško gyvenimo faktai.

Beprasmiška, pikta, geriausia atveju, abejinga yra žmogui gamta. Žemės drebėjimai, viesulai, potvyniai, jūrų audros persekioja nelaimingą žmogiškąją būtybę. Tūkstančiais žūsta žmonės del gamtos katastrofų. Kokia prasmė yra ieškoti tose nelaimėse žymių „geriausio iš visų galimų pasaulių“? O kiek žmogus nukenčia nuo visokių ligų, nuo biauriausių epidemijų! Paimkim kad ir tokias rykštes, kaip kad maras ar sifilis. Ar filosofas Panglosas, duodamas „eksperimentalinės fizikos pamokas“ tarnaitei krūmuose, negauna biaurios ligos ir nenustoja veikiai akies ir ausies?

Piktas, dažnai žvėriškas, siaurai egoistiškas yra ir žmogaus prigimimas, geidulių valdomas, pasiruošęs žudyti, žaginti, vartoti visokį smurtą prieš savo artimą, savo gerovei (dažnai tariamai), savo malonumui sudaryti ar palaikyti.

Beprasmiški ir dažnai žiaurūs, kraugeriški žmonių visuomeninio gyvenimo reiškiniai, jų įstaigos, jų socialinės piktybės. Ką sakyti, pav., apie karus, tą amžiną visuomeninio gyvenimo padarą, apie inkvizicijos autodafé, apie kankinimus teismo procedūroj, apie vergiją, ir t. t.!

Nelaimingi, daugiau ar mažiau, visi žmonės, visokio socialinio padėjimo, visokios profesijos, visokio amžiaus, abiejų lyčių. Reikia tik pasiklausyti jų skundų, jų atvirumo momentais. Visi jie yra žaislai gamtos, savo natūros, aistrų, visuomenės piktybių. Teisybė, yra ant žemės tautelė, kuri nežino nei karų, nei autodafé, kuri nežino teismų nei kalėjimų, kurioj viešpatauja natūralinė religija (deizmas) be bažnyčių ir dogmų, be kunigų ir vienuolių, kuri dorai ir laimingai gyvena, dirbdama kultūros darbą, mokslo, meno darbą, kupina pasitikėjimo žmogum, tolerancijos, gerų norų. Deja, toji laiminga tautelė gy-

vena Eldorado krašte, t. y. išgalvotam, pasakingam, utopiškam krašte. Tai — tik utopiškoji tautelė.

Be abejo, ir tikrovėj, gyvenime galima sutikti gerų, dorų žmonių — toks Kandidas, Panglosas, Martėnas, Kakambo, toks turkas, dirbąs savo nedidelį ūkį, ir dar vienas kitas — yra žmonės visai simpatiški, geros natūros, charakterio. Bet jų labai maža, tai laiminga išimtis kvailumo, beprasmiškumo ir žiaurumo jūrėse.

Vis delto, kad ir nelaimingi būdami, žmonės gyvena, vargsta — matyti, gyvenimas nėra absoliučiai smerktinas, matyti, gyvenimas gali kartais duoti žmogui šiokių tokių gerumų, malonumų, poilsio. Reikia tik, kad žmogus stoiškai, filosofiškai įvertintų tikrovę, nedarytų sau jokių iliuzijų apie žmones ir pasaulį, kuo mažiausiai reikalautų iš gyvenimo, mokėdamas pasitenkinti mažmožiais, kad žmogus pirmiausia ir daugiausia dirbtų. Ne be reikalo, išmintingas darbštus turkas sako: „Darbas atitolina nuo mūsų tris dideles blogybes: nuobodumą, ydas ir vargą". Darbas gali būti naudingas ir išganingas ne tik pačiam žmogui, bet ir visuomenei. Darbas padidina ir pavienio žmogaus, ir visuomenės gerovę. Darbas gali kiek pagerinti gyvenimo piktybes ir pagrįsti viltį geresne ateitimi. Autoriaus darbo supratimas yra visai praktiškas, konkretus. Tasai darbas turi betarpiškai, jaučiamai, naudingai veikti materialinę ar dvasinę tikrovę. Taigi dvasiškis, vienuolis, metęs savo kenksmingą ir parazitišką profesiją ir tapęs, sak., dailide, Voltaire'ui yra žmogus vertas aukšto pagyrimo. O pats rašytojo gyvenimas, ypač jo senatvėj, Fernėjaus patriarcho gyvenimas — ar nėra geriausias išrodymas tos jo darbo filosofijos? Ar jis pats nedirbą pašėlusiai per keliasdešimt metų, stengdamasis pagerinti dvasinę anų laikų tikrovę, t. y. „įkyriai" skelbdamas reikalą teisingumo, tolerantiškumo, žmoniškumo? Ar jis pats nesistengia pakelti, nors Fernėjaus ir apylinkės žemėse, kaimiečių, amatininkų materialinės būklės, gerovės? Taigi paskutiniai „Kandido" žodžiai: „Reikia apdirbinėti savo sodą", galėtų būti padėti ne tik kaipo epigrafas visam romanui, bet ir kaip autoriaus patarimas žmogui nepasiduoti apsupančio jo gyvenimo ir jo paties prigimimo piktybėms, bet kovoti, energingai ir ištvermingai su jomis (tomis piktybėmis), kovoti „apdirbinėjant savo sodą". Tuo būdu, kad ir juodai pesimistiškas yra visas romanas, jo epilogas, jo išvada yra gan raminanti, kad ir neop-

timistiška: reikia imti tikrovę tokią, kokia ji yra (savotiškas stoicizmas), reikia stengtis ją (tą tikrovę) pagerinti naudingu, produktingu darbu.

59. Voltaire' filosofiško romano (ir kitų novelių) ypatumai. „Kandido" (ir kitų novelių) meniška, beletristiška forma leido autoriui palyginti laisvai kalbėti apie pavojingiausius XVIII amžiuje dalykus, apie religijos ir metafizikos dalykus. Romanas ar apysaka, pasinaudodamas aliuzijų ir simbolių priedanga, galėjo ugdyti bet kurias temas. Voltaire galėjo rasti nemaža pavyzdžių neva fantastiškos ar egzotiškos su nuotykiais beletristikos, su satyriška tendencija, ir prancūzų, ir anglų, ir kitose literatūrose. Jau XVII amžiaus vad. burleskinės srovės rašytojai, ypač Cyrano de Bergerac, davė fantastiškų aprašymų kelionių į saulės, į mėnulio imperijas, su aiškiomis aliuzijomis į žemiškų karalijų piktybes. XVIII amžiuj skaičius tokių romanų padidėjo. Tipingas jų pavyzdys yra Montesquieu „Persų laiškai", kur, po persišku egzotišku koloritu, pašiepiama prancūzų tikrovė (Regentavimo laikų). O ar anglų Swift'o „Gulivero kelionės" nėra jumoristiškas ir dažnai piktas pajuokimas anų laikų Anglijos, įdėtas į fantastiškų nuotykių romano rėmelius?

Apie XVIII amžiaus vidurį pasirodė nemaža satyriškų pasakojimų su saloniškomis žymėmis, t. y. kur maloniai ir sąmojingai buvo pajuokiamos įvairios senojo režimo grimasos. Toji literatūra buvo labai madna ir labai prieinama skaitančiai publikai, nes jos (kalbamos literatūros) kūrinėliai nebuvo nei ilgi, nei nuobodūs, nei metodiški ir neatrodė kokiu samprotavimu, traktatu, kokia, bendrai imant, sausa mokslo teorija.

Voltaire, rašydamas savo „Zadigą", savo „Kandidą", dvidešimt su viršum kitų filosofiškų apysakų, turėjo prieš akis minėtą satyrišką beletristiką, tokią naudingą jo tikslams. Jis pasinaudojo ta beletristika, patobulindamas jos formą, suteikdamas jai (formai) to grakštumo, to savo velniško sąmojo, jumoro, to savo volteriško esprit, kurie kartu su pasakojimo žavingu lengvumu ir įvairumu, su stiliaus krištoliniu grynumu ir vyliais galėjo pavergti kiekvieną skaitytoją.

Kaip visuomet, rinkdamas savo turtą visur, kur tik jis galėjo, Voltaire apsčiai išnaudojo pavieniams „Kandido" skyriams įvairius knygiškus šaltinius, mokamai juos, taip sakant, sukon-

taminuodamas. Sak., skyrius apie inkviziciją jo paimtas iš Dillon'o knygos; skyrius apie Paragvajų — iš jėzuito Florentin'o; skyrius apie Eldorado yra imitacija Carcilasso de la Vega „Inkų istorijos“, ir t. t. „Nuolat jis (autorius) meškerioja ar randa savo atmintyj čia kokį anekdotą, čia kokią linksmą smulkmeną. „Kandidas“ yra pilnas svetimo lobio, bet lobio, kurs būtų likęs nežinomas ir būtų žuvęs, jeigu Voltaire'o menas nebūtų jam davęs jo blizgėjimo“[1]). Net jo (Voltaire'o) jumoras iš dalies pareina nuo Swift'o ir Addison'o, t. y. tasai mokėjimas kalbėti rimtai apie mažmožius, apie niekus, ir lengvabūdiškai — apie rimtus, tradicijos kanonizuotus, kartais net tragiškus dalykus[2]). Bet tasai jumoras, sujungtas su saloniška sąmoju, duoda ypatingą mišinį, tikrai volteriška lydinį, jo esprit.

Voltaire'o atvaizduoti personažai tėra, kaip sako, daugiau siluetai, negu gyvi žmonės. Teisybė, kai kurie prancūzų literatūros istorikai stengėsi suteikti jiems daugiau realumo, gyvybės ir individualumo, nekaip jie tikrai jų turi. Voltaire, be abejo, nėra psichologas, kaip dabar suprantama toji sąvoka — jis yra tipingas klasikinio amžiaus psichologas, kuriam terūpi vienas kitas vyraujantis personažo būdo bruožas, dažnai maniakiškas bruožas. Autoriaus tikslas yra filosofiškai praktiškas, moralizatoriškas — personažų charakteriais, jų nuotykiais, pasakojimu, tonu mokyti skaitytoją. Psichologinė analizė, vien del jos pačios, neturi rašytojui jokios reikšmės.

Sunku sutikti, net negalima sutikti su prof. Lanson'u, kurs tvirtina, kad kiekvienas Voltaire'o personažas turi savo profesijos ir tautos žymę — yra anglas, italas, vokietis, prancūzas, turkas, kalvinas ar jėzuitas, karininkas ar pirklys, ir t. t. „Profesijų psichologija ir etniškoji psichologija, — sako Lanson, — jo (Voltaire'o) yra labai observuojama ir apibrėžta“[3]).

Kad iš tikrųjų taip nėra, užtenka prisiminti kad ir metisą Kakambo ir seną tarnaitę, buvusią italų princesę, popiežiaus dukterį — ir vienas ir antra kalba ar pasakoja lygiai išmintingai, ironiškai ar jumoristiškai, kaip ir pats autorius. Nei vienas, nei antra nepasilieka skaitytojo atmintyj, kaip gyvi, apčiuopiami žmonės, net kaip turį realios gyvybės žmonės. Tai,

---

[1]) Mornet, Hist. générale de la litt. franç., éd. Larousse, II partie, p. 175.

[2]) Ibid., p. 176.

[3]) Lanson, Voltaire, p. 153.

be abejo, tik autoriaus marionietės, lėlės, kaip ir kiti personažai. Juk jų visų kalbos, tų kalbų tonas yra absoliučiai vienodas — saloniškas, lengvas, sąmojingas, tikrai volteriškas. Visuomet rašytojas kalba jų lūpomis, visuomet kalba pasislėpęs už jų nugaros. Kokia čia gal būti „profesijų psichologija ir etniškoji psichologija“?

Lygiai taip pat nereikia teikti ypatingo svorio Voltaire'o mokėjimui išlaikyti vietinį, dažnai egzotišką koloritą. Juk tasai koloritas maža tegali pareiti nuo autoriaus pavartojimo kelių egzotiškų žodžių — valgių, pinigų ar vežimų pavadinimo. Jei Kandidas vartoja duoną su alum Olandijoj, kumpį ir šokoladą Paragvajuj, makaronus Italijoj, o Lombardijoj dar kiaušinius ir vyną Lacrima Christi, Turkijoj — kaimaką, serbetus, apelsinus, limonus, kavą mokką, jei Voltaire'o personažai moka įvairiose šalyse įvairiais pinigais — ekiu, luidorais, cėkinais, piastrais, svarais sterlingų etc. — viso to dar permaža, kad būtų galima kalbėti apie koloritą, kurs net iš tolo būtų panašus, sak., į kokio Flaubert'o „Salammbô“ koloritą. „Kandide“ yra tiek svetimų šalių kolorito, kiek jame yra psichologijos jo personažų — t. y. labai nedaug. Apie tai nei neverta kalbėti.

Užtai, kaip mes esam matę, autorius be galo vykusiai sugebėjo apvilkti savo filosofiją simboliškais apdarais ir pateikti ją (tą filosofiją) saloniškai užtaisytą, t. y. su sąmojingo pajuokimo pipirais. „Visos žmogaus ir pasaulio nelaimės yra išstatytos sveiko proto akivaizdoj ir pasireiškia kvailybėse: vykusi taktika sukilti aiškiems protams prieš visuomeninio kentėjimo priežastis. Voltaire'o romanai (su „Kandidu“ priešaky) yra pažangos išrodymas su absurdo pagalba“[1]).

Įdomu pažymėti, kad kai kur iki šių dienų oficiali valdžia į „Kandidą“ “žiūri labai šnairomis. 1929 metais Amerikoj, Bostone, federalinė muitinė uždraudė „Kandido“ įvežimą į puritonišką ir veidmainingą Ameriką. Prof. Morize ta proga parašė laikraštyj „New York Herald Tribune“ (geguž. 23 d.) straipsnį, kur pareiškė, kad „Kandidą“ galima gauti Amerikos knygynuose, bibliotekose, kad apie jį kalba universiteto studentai, tuo tarpu muitinės cenzūra mano kitaip ir draudžia įvežti didžiausią XVIII amžiaus literatūros šedevrą[2]).

---

[1]) Lanson, Volt., 154.

[2]) Revue d'Histoire littéraire de la France, Nr. 3, juillet — septembre 1930, p. 451.

VII.

Fernėjaus patriarchatas

(„Écrasez l'infâme"...)

Tout chrétien qui raisonne a le cerveau blessé;
Bénissons les mortels qui n'ont jamais pensé...
Voltaire, Le Père Nicodème
et Jeannot.

Apsigyvenimas Fernėjuj. — Fernėjaus antibažnytinės propagandos fabrikas. — Šiaurės Semiramida. — Reformatoriška Voltaire'o veikla. — Religinio fanatizmo bylos. — „Penkiasdešimties pamokslas". — Koks yra Voltaire'o deizmas?

60. Apsigyvenimas Fernėjuj. Iki 1760 metų Voltaire tvirtai įleido šaknis į pasieninę tarp Ženevos respublikos ir Prancūzijos žemę. Netoli Ženevos jis nusipirko puikų dvarą, kurį pavadino maloniu vardu: Les Délices. Jis išsinuomojo ilgam laikui didelį namą Lozanoj, kurio fasado langai žiūrėjo į ežerą ir Savojos Alpes. Susipykęs su ženeviečiais del teatro — jis būtinai norėjo apdovanoti rūsčius kalvinus teatru, o jie tokią įstaigą laikė pragariška išmislu — Voltaire turėjo įsikurti prancūzų žemėj kaip tik prie kalviniškos respublikos (Ženevos) ribų. Rašytojas įsigija čia Fernėjaus dvarą (Ferney), netoli Ženevos, ir išsinuomojo iki gyvos galvos grafystę Tournay. Jis apsigyveno toj naujoj savo nuosavybėj (Fernėjuj) nuo 1760 metų. Tuo būdu senas švietėjas puikiai apsisaugojo — jis turėjo net keturis „filosofiškos tvirtovės" fortus: du Ženevos respublikos teritorijoj ir du prancūzų žemėj, čia pat prie sienos. Voltaire'o dvi priešakinės letenos, jo žodžiais betariant, buvo Ženevoj (Les Délices) ir Lozanoj, o užpakalinės — Fernėjuj ir Tournay.

Suprantama, kiek naudinga buvo rašytojui tokia topografinė strategija: jei grėsė jam pavojus iš Versalio ar Paryžiaus

— jis per pusę valandos su savo karieta galėjo būti jau Ženevoj. Pabandykit jį pagauti! Jei tekdavo susipykti su kalvinais — už pusės valandos jis atsirasdavo prancūzų teritorijoj. Ar nebuvo rašytojas pasakęs: „Reikia, kad filosofai turėtų dvi ar tris skyles po žeme, idant galėtų apsisaugoti nuo šunų, kurie bėga paskui juos".

Nuo 1760 metų Voltaire gyvena daugiausia Fernėjuj. Fernėjaus dvaras tampa jo mėgstamiausia buveine, jo žemių „sostine". Čia jis įsikuria puikioj pilyj, nelyginant koks senoviškas senioras, didikas. Jis sėkmingai tvarko milžinišką ūkį, jis rūpinasi gerove savo žemių kaimiečių, jis pristeigia dirbtuvių, fabrikų. Jis net stato Fernėjaus kaimiečiams bažnyčią su išdidžiu užrašu: „Deo erexit Voltaire" („Dievui pastatė Voltaire"). „Taip, aš pastačiau bažnyčią, — rašo jis ironiškai ta proga vienam savo bičiuliui, — praneškit šitą raminančią naujieną Izraelio vaikams; visi šventieji tuo pasidžiaugs. Pikti žmonės pasakys, be abejo, kad aš pastačiau šitą bažnyčią savo parapijoj, norėdamas nugriauti senąją, dengusią man gražų peizažą, ir turėti plačią gatvę. Bet tegu kalba sau bedieviai, o man rūpi mano sielos išganymas"[1]).

Voltaire neužmirtša visokių biznių — jo kapitalai yra įdėti į prekybos įmones, į bankus, yra paskolinti prancūzų didikams, vokiečių kunigaikščiams, jis iki gyvos galvos turi visokių rentų. Teisybė, didikai dažniausiai moka savo skolas su dideliu pasivėlavimu, užtai jie priversti teikti Fernėjaus kapitalistui savo protekciją kiekviena proga, kada ji yra jam (filosofui) reikalinga.

Savo Fernėjaus rūmuose Voltaire priiminėja savo draugus, savo pažįstamus, savo garbintojus, visus, kas juo domisi — prancūzus ir svetimšalius — kam svarbu yra užsukti į „patriarcho" pilį, pamatyti nenuilstamą religinių prietarų grioviką, religinio fanatizmo baisų priešą. Fernėjaus patriarchas maloniai priima savo svečius, vaišindamas juos ir savo negirdėtu iki šiol pasaulyj sąmojingu pašnekesiu, ir savo teatro vaidinimais (žinoma, ir čia jis turi savo naminį teatrą), ir puikiausiu stalu. Aplink stalą dažnai susėda apie 80 svečių. Pačiuose rūmuose nuolat gyvena 60 žmonių Voltaire'o lėšomis. 1768 metais rašytojas nustatė metinę Fernėjaus sąmatą: 40.000 livrų (t. y.

[1]) Lettre à Thiérsot, 8 avril 1763.

apie tiek dolerių mūsų laikų valiuta) išlaikyti 60 žmonių ir 12 arklių. Tarp tų 60 žmonių, be tarnų, yra visokių parazitų, vargingų literatų, yra našlaičių, yra net vienas vargšas jėzuitas, tėvas Adomas, su kuriuo filosofas lošė šachmatais ir kurį jis paprastai vadino „mano jėzuitas“. Žodžiu sakant, Fernėjaus patriarchas gyvena kaip didelis ponas, kaip magnatas.

61. Fernėjaus antibažnytinės propagandos fabrikas. Užsitikrinęs sau savo milijoniniu turtu visišką nepriklausomybę ir galėjimą gerinti gyvenimą savo kaimiečių, savo amatininkų, Voltaire su negirdėta energija išugdo propagandinę, pamfletinę veiklą. Karšta enciklopediško karo atmosfera yra kaip tik jo stichija. Savo Fernėjaus pilį jis paverčia idėjišku fabriku, idėjiško parako arsenalu. Iš čia beveik per 20 metų eis į Europą sprogstamoji medžiaga, reikalinga susprogdinti pirmiausia ir daugiausia krikščionybei, ypač katalikybei. Voltaire rašys, Fernėjuj begyvendamas, begalę visokių raštų — polemikos, kritikos, daug koresponduos, sak., vėl su Fridrichu, su rusų cariene Kotrina, bet daugiausia jam rūpės „écraser l'infâme“ („sutriuškinti niekšą, niekšybę“), t. y. sunaikinti religinį fanatizmą, religinius prietarus, bendrai imant, suduoti kuo daugiau smūgių krikščionybei, ypač katalikybei. Fernėjaus dvaras taps fabriku brošiūrų, visokių aktualių straipsnių, taps ne tik laisvos minties tvirtove, šventove, bet ir kasdieninių įsidėmėtinų, garsesnių įvykių aidu. Tasai aidas sklis po Europą, kartodamas ir visokius asmeninius „patriarcho“ gyvenimo faktus ar nesusipratimus (sak., su jo giminaite ponia Denis, su Rousseau, su kitais literatais), ir jo moksliškus, istoriškus ekskursus, ir jo humanišką apgynimą nukentėjusių del religinio fanatizmo (sak., Calas'o byla), ir jo visokius antireliginius išsišokimus bei pasityčiojimus ir t. t. Visame tame brošiūrų, pamfletų tvane vyraus, kaip sakyta, „écrasez l'infâme“ motyvai.

Besistengdamas kuo daugiausia veikti gyvą tikrovę, Voltaire stengsis tapti savo raštais kuo prieinamesnis platesnei publikai, populiarizuodamas savo idėjas. Jo populiarizatoriškas, žurnalistiškas genijus, jo neišsemiamas sąmojis padarys jį daugiausia skaitomu, godžiai skaitomu rašytoju visoj Europoj. Net jo priešai, net kunigai ir jėzuitai jį uoliai skaitys.

Fernėjaus patriarchas rašys, kaip buvo minėta, daugiausia plonas brošiūrėles, knygeles, o ne storus tomus. Stori tomai

ir brangūs, ir prieinami tik specialistams, bent apribotai publikai. Tuo tarpu pigios knygelės — kurias, be to, labai patogu, labai lengva paslėpti — parašytos populiariai, kaip tik buvo puikiausias idėjiškas ginklas, kalamas Fernėjaus kalvėje. „Niekuomet, — sakydavo Voltaire, — 20 tomų in-folio nesukels revoliucijos: reikia leisti mažas kišenines knygeles, kaštuojančias 30 su (sous). Jei evangelija būtų kaštavusi 1.200 sesterciju (t. y. labai mažai), krikščionių religija nebūtų įsikūrusi“[1]).

Tas savo smulkias prekes, tuos savo „pyragaičius“ Voltaire platina visų pirma Prancūzijoj, o iš ten jie atsiranda ir kitose šalyse. Išleidžia jis savo „pyragaičius“ paprastai anonimiškai ar prisidengęs kokia slapyvarde. Bet publika tuoj pažįsta plunksną: ex ungue leonem. Jo pasieninė buveinė duoda jam galimumo lengviau platinti tą literatūrą, dažnai tikrą kontrabandinę literatūrą. Jo aukšti draugai ir globėjai prie dvaro ir Paryžiuj, visoki aukšti valdininkai, visoki paštų direktoriai ir policijos viršininkai padeda jam. Padeda jam ir plačioji publika, ir visoki svetimšaliai, kurie iš Fernėjaus parsiveža į Paryžių čemodanus pilnus Voltaire'o raštų.

Voltaire, per tą savo Fernėjaus patriarchatą (apie 20 metų), pasirodo ne tik kaipo genialus žurnalistas, galingai veikiąs visuomenės opiniją, bet, kaip, anot vieno kritiko, „didysis žurnalas, laikraštis“. Tai yra ne tik žurnalas, bet ir enciklopedija. „Tasai gyvas senis yra visa spauda, visa populiari biblioteka“[2]).

62. Šiaurės Semiramida. Fernėjaus periodu Voltaire taip pat nepaprastai daug koresponduoja. Jo parašytų laiškų skaičius per tą laikotarpį sudaro, tur būt, $^3/_4$ visos jo milžiniškos korespondencijos (apie 12.000 laiškų). Jis koresponduoja su visa Europa. Ypač daug rašo jis laiškų Rusijos carienei Kotrinai II, su kuria susibičiuliauja nors iš tolo, ir Fridrichui, „Šiaurės Saliamonui“, su kuriuo atnaujina senus draugiškus ar, tiksliau sakant, „filosofiškus“, švietėjo santykius.

Carienė Kotrina atrodo jam nauja Semiramida, „Šiaurės Semiramida“ savo protu, savo talentais, savo „išmintinga politika“. Ypač tinka jam rusų imperatorienės laisvamanybė ir katalikų bažnyčios neapykanta. Jis nuolat kartoja: „Mano Kotrina kiekvieną dieną daro žygius (didelius darbus)“[3]). Pas-

[1]) Lettre du 5 avril 1765.
[2]) Lanson, Volt., 146.
[3]) Lettre à M-me Deffand du 18 mai 1767.

kiau jis ją vadino familiariškai (žinoma, tarp savųjų, draugų ir pažįstamų): „mano Kato“ („Cateau“). Jis džiaugėsi, kada „jo Kato“ siunčia 50 tūkstančių kariuomenę į Lenkiją „atstatyti tolerancijos ir sąžinės laisvės“. Jam Kotrina yra tolerancijos, religinės laisvės šlovinga gynėja. Kaip gražiai ji sudraudė katalikybę Lenkuose, kaip vykusiai apsidirbo su turkų barbariškumu (sutriuškino turkus). Tai, be abejo, „tikra filosofė“. Ir Šiaurės Saliamonas turįs nusileisti Šiaurės Semiramidai.

Jau vien Voltaire'o epistolariniai santykiai su Kotrina II rodo, kaip savotiškai suvokdavo jis savo laikų istorinius įvykius, kaip keistai (mažiausia) įvertindavo kartais tikrovę, kaip „tikros filosofės“ politika buvo jo idealizuojama. Šiaurės Semiramida mokėjo puikiai panaudoti savo reklamai Voltaire'o plunksną.

63. Reformatoriška Voltaire'o veikla. Nukreipęs viso savo genijaus geluonį prieš dogmatinę religiją, prieš krikščionybę, prieš katalikybę, Voltaire, fernėjišku savo gyvenimo periodu, neužmiršta reikalo pagerinti anų laikų Prancūzijos politinės bei socialinės tikrovės ir nemaža rašo reformos reikalais. Jis toli gražu nėra čia toks radikalus, toks revoliucingas, kaip kad teologijos srity. Jis priima en gros visuomeninę tvarką ir monarchistinį režimą, bet reikalauja daug ką suliberalinti.

Pilietis turįs būt laisvas — bet kurios vergijos forma esąs priešgamtinis reiškinys. Žodžio laisvė turinti būt visiems užtikrinta. Kiekvienas turįs teisę rašyti ir kalbėti apie visa, taigi ir apie politiką ir religiją. Turinti būt įgyvendinta sąžinės ir darbo laisvė — kiekvienas galįs pardavinėti savo darbą kaip išmanydamas. Nuosavybės teisės turinčios būti tiksliai ir tvirtai apsaugotos (čia jau girdėti balsas stambaus savininko, kapitalisto, koks buvo Voltaire). Nuolatinės kariuomenės nereikią laikyti — racionaliau pakeisti ją milicijos sistema: nuolatinis militarizmas visuomet gresiąs tautos laisvei ir stumiąs prie užkariavimų (t. y. imperializmo).

Voltaire, kaip žinoma, yra griežtas, mūsų supratimu, antimilitaristas, pacifistas. Jo patriotizmas apsiriboja visuomenine laisve ir nuosavybės teisėmis. Jis mano, kad tas, kas ką nors turi, kas turi kokią nuosavybę, yra įtraukiamas į visuomeninių interesų ratą, yra šiaip ar taip suinteresuotas visuomenės gerove, jos likimu, t. y. bendrais reikalais. Tie, kurie nieko

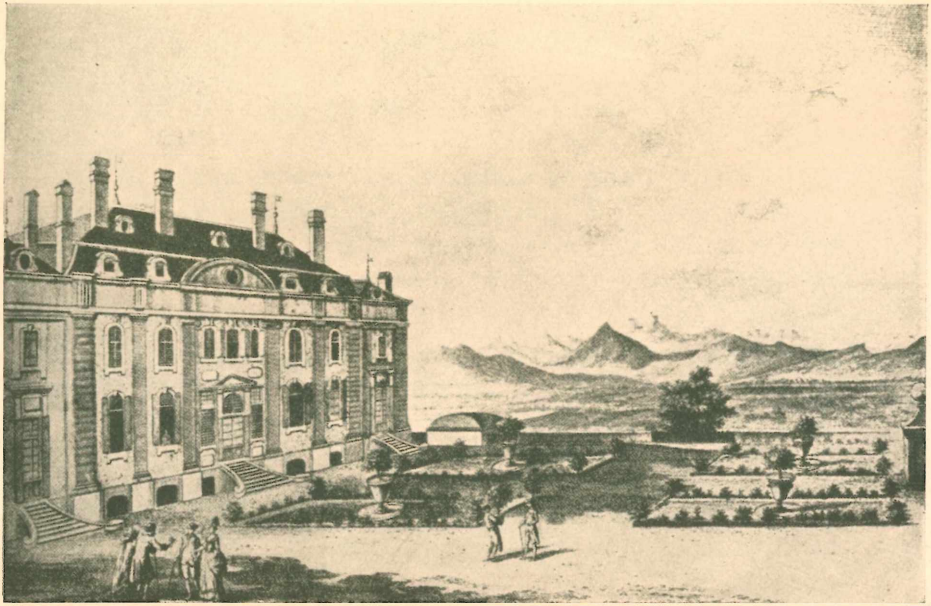

Fernėjaus rūmai.

neturi, neturi (jo nuomone) ir jokios tėvynės, nėra suinteresuoti esamos visuomeninės tvarkos palaikymu, ir jų, tų be tėvynės žmonių, yra ištisi milijonai. (Kas galėtų pamanyti, kad Voltaire kai kada virsta proletarinės, marksistinės ideologijos pirmtakūnu: juk proletarai neturi tėvynės).

Liaudžiai, smulkiai buržuazijai aukštesnis ar aukštas mokslas esąs nereikalingas (mano Voltaire) — pakanka žemesnio luomo žmonėms išeiti elementarinį mokslą. Turinti būti įvesta civilinė metrikacija, jungtuvių persiskyrimai. Reikią, kad mokesčių našta pultų turtingai ir pasiturinčiai klasei, o ne vargingiems darbo žmonėms, iš kurių neleistina atiminėti mizerno uždarbio dalį. Reikią panaikinti visokias feodalizmo liekanas, vad. feodalinių teismų liekanas. Reikią iš pagrindų reformuoti teismus, administracijos aparatą, reikią panaikinti vietų pirkinėjimą iki gyvos galvos. Reikią išmesti iš teismo kompetencijos visokius vad. religinius nusikaltimus, t. y. erezijų, burtų dalykus. Tai vis viduramžiškos liekanos. Nereikią naudoti piktam mirties bausmės, visokių kankinimų. Reikią būti humaniškesniems teismo procedūroj, ir t. t.

Iš tų reformų, Voltaire'o reikalaujamų, kai kurios buvo įvykdytos dar rašytojui gyvam tebėsant. Be abejo, daug iš tų reformų inspiravo angliško gyvenimo prityrimas. Voltaire'o politiškai visuomeniškas idealas bus realizuotas Liepos monarchijos, buržuazinės monarchijos laikais. Tai liberalinės stambesnės buržuazijos idealas — apsišvietusių stambių pirklių, pramoninkų, biržininkų, bankininkų, rentininkų idealas.

Jei kovai su „infâme“ Voltaire panaudoja visokiausią pamfletą, faceciją, dialogą, filosofišką novelę, žodyną („Filosofišką žodyną“) — prancūzų gyvenimo tikrovei pagerinti (politiškai sociališkai) jis rašo, be aibės straipsnių, savo vad. „Questions sur l'Encyclopédie“, didelį veikalą (9 tomai išėję 1770—72 metais). Čia ne tik tonas — ironija, jumoras, sarkazmas — bet ir dažnai vartojama aforistinė minčių forma turi, autoriaus manymu, griežčiau paveikti skaitytoją, turi įstrigti į jo (skaitytojo) galvą. Daug šitų Voltaire'o aforizmų nei kiek nenusileidžia La Rochefoucauld ar La Bruyère'o aforizmams, o kartais juos net pralenkia. Štai keli tų aforizmų:

„Neužtenka, kad koks daiktas būtų galimas, juo (daiktu) patikėti“. „Istorija tėra sąrašas tų, kurie sugebėjo pasinau-

doti kitų turtais". „Pakaruoklis nėra naudingas jokiam darbui". „Visi galvojantieji žmonės valstybei yra nuostolis". „Mokėjimas valdyti yra ėmimas kiek galima daugiau pinigų iš didesnės piliečių dalies tam, kad jie (tie pinigai) būtų atiduoti kitai (mažesnei) daliai", ir t. t.

64. Religinio fanatizmo bylos. Prie nepaprasto Voltaire'o populiarumo visoj Europoj, Fernėjaus patriarchato pradžioje, daug prisidėjo jo šlovingo gynėjo rolė garsiose šešiasdešimtų metų (XVIII amž.) bylose — Calas'o, Sirven'o, La Barre'o. Tos bylos buvo susijusios su religiniu fanatizmu, taigi duodavo dėkingos medžiagos Voltaire'o plunksnai. Ypač pragarsėjo Europoj, del Voltaire'o plunksnos, Calas'o (Kalaso) byla.

1761 metais Tuluzos mieste įvyko tragedija. Garbingoj kalvinų šeimoj (vieno pirklio Calas'o) buvo rastas pasikoręs sūnus. Tikriausiai tasai jaunas Markas Calas buvo pats pasikoręs[1]). Sufanatizuotos minios tarpe pasklido gandų, kad Calas'ai pakorę Marką todel, kad jaunikaitis norėjęs priimti katalikybę. Visa šeimyna buvo suimta, t. y. tėvas, motina, brolis, net tarnaitė ir vienas draugas. Visi jie buvo kaltinami Marko Calas'o nužudymu, savo kalviniško fanatizmo įtakoje. Teismas nusprendė smarkiausiai nubausti tą tariamą žmogžudystę. Šeimos galva, tėvas, turėjo būti nubaustas žiauriausia mirtimi. Jis buvo nukankintas — jo rankos ir kojos paeiliui buvo budelio sutriuškintos, ir jis kančiose mirė, vis tvirtindamas esąs nekaltas. Jo kūnas buvo sudegintas ir pelenai išsklaidyti į visas puses. Sūnus buvo ištremtas iki gyvos galvos. Kiti kaltinamieji mažiau nukentėjo.

Voltaire sužinojo apie tą bylą. Jis pasiryžo tapti advokatu nelaimingos šeimos, juo labiau, kad čia buvo gera proga susidurti su neapkenčiamu religiniu fanatizmu. „Gal jūs mane paklausit, — rašo jis vienam savo draugui, — kodel man taip rūpi tasai Calas, kurį nukankino; bet aš esu žmogus, aš matau visus svetimšalius pasipiktinusius..."[2]). Taigi žmoniškumo reikalai stūmė jį (jei tikėsim laišku) visų pirma ginti ir stengtis reabilituoti Calas'us.

---

[1]) Akad. Brunetière ne visai tiki Calas'ų nekaltumu, bet toksai „hiperkritiškumas" ne labai vietoj.

[2]) Lettre à d'Argental, 27 mai 1762.

Iš pradžių buvo sunku paveikti opiniją. Bet Voltaire ne toks buvo žmogus, kad nuleistų rankas. Jis pats apklausė Calas'o šeimos narius, sumeškeriojo teismo klaidas. Paskiau paskatino Calas'o našlę vykti į Paryžių ir prašyti ten peržiūrėti bylą. Nelaiminga ir išgąsdinta moteris nenorėjo griebtis jokių žingsnių. Jis ją prikalbėjo, davė pinigų, parūpino Paryžiuj protekcijų ir geriausių advokatų. O pats ėmėsi tuo tarpu savo plunksnos.

Per trejus metus nenuilstamai dirbo jo plunksna, galingiausia pasaulyj plunksna. Visa Europa buvo sujaudinta ir suinteresuota Calas'ų bylos peržiūrėjimu ir likimu (tai buvo anais laikas nelyginant Dreyfus'o byla). Galiausiai 1765 metais Voltaire pasiekė savo — Calas'ai buvo išteisinti, nukankinto tėvo vardas buvo reabilituotas.

Be Calas'ų bylos vienu laiku Voltaire turėjo ginti dar kitas religinio fanatizmo aukas. Jam rūpėjo ne tik likimas Calas'ų — jis įsikišo dar į Sirven'ų bylą.

1762 metų pradžioje buvo rastas vienam šuliny lavonas merginos Elžbietos Sirven, tikriausiai baigusios savižudybe. Toji mergina, ne visai sveiko proto, prieš tris savaites buvo dingusi iš savo tėvų namų (Languedoc'o protestantų, kalvinų). Jos tėvas buvo visų gerbiamas valdininkas. Jo nelaimingos dukters proto pakrikimas parėjo, tur būt, nuo tų persekiojimų, kuriuos jai teko patirti iš vienuolių, norėjusių ją priversti pamesti kalvinizmą.

Kaip tik Elžbietos lavonas buvo rastas šulinyj, tuoj visą Sirven'ų šeimą — tėvą, motiną, dvi dukteris — valdžia įsakė suimti. Tai buvo kaip tik Calas'ų bylos laikai, kada sufanatizuoti žmonės tvirtino, kad protestantai žudą net savo vaikus, norinčius priimti katalikybę. Laimei, Sirven'ams pavyko pasprukti. Palikę namus, pusnuogiai, jie turėjo žiemos metu klajoti po snieguotus kalnus. Po kelių mėnesių tokių klaidžiojimų jie atvyko į Lozaną.

Jų tragišką likimą iškalbingai ir graudingai aprašo Voltaire: „Viena iš Sirven'o dukterų, jau metai kaip ištekėjusi, turėjo gimdyti, be jokios pagalbos, tarp ledų. Jai reikėjo, pačiai mirštančiai, nešti savo glėbyje mirštantį kūdikį. Pagaliau viena pirmų naujienų, kurią sužinojo ši šeima, kada atsirado jau nepavojingoj vietoj, buvo ta, kad tėvas ir motina pasmerkti

mirti kančiose, dvi dukterys lygiai pripažintos kaltomis ir ištremtos iki gyvos galvos, o visas turtas sukonfiskuotas..."[1]).

Šitą bylą laimingai baigti buvo dar sunkiau, negu Calas'ų. Kantriai, nenuilstamai per devynerius metus dirbo Fernėjaus patriarchas Sirven'ams reabilituoti. Ir pagaliau galėjo pasidžiaugti savo humaniškos plunksnos vaisiais — Sirven'ai buvo išteisinti, jų turtas jiems sugrąžintas. Voltaire'o šlovė — nuskriaustųjų globėjo, religinio fanatizmo aukų globėjo, išaugo nepaprastai.

Viena baisi religinio fanatizmo byla ligi širdies gelmių sujaudino seną rašytoją. Viename prancūzų provincijos miestely gyveno keli jauni žmonės (aristokratiškos kilmės), uolūs Voltaire'o mokiniai, jo antireligiškų veikalų nuolatiniai skaitytojai. Sykį jie buvo apkaltinti katalikų bažnyčios įžeidimu. Dievo kūno procesijos metu jie nenusiėmė skrybėlės. Be to, jiems buvo prikišama, kad jie išniekinę krucifiksą. Vienam jaunuoliui pavyko pabėgti, kitas, jaunutis bajoras (chevalier) de la Barre, vos 18 metų amžiaus, buvo suimtas. Jo bute tuoj padarė kratą, per kurią rado, tarp kitko, tokius baisius veikalus, kaip kad Voltaire'o „Orleano mergelę" („La Pucelle"), „Laišką Uranijai" ir „Filosofišką žodyną". Nelaimingas jaunuolis buvo nuteistas mirti. Jį atsivedė prieš bažnyčios portalą, kad jis čia viešai „atpakutavotų", paskiau jam nukirto galvą, o jo kūną įmetė į laužą kartu su Voltaire'o „Filosofišku žodynu"[2]). Taip žuvo chevalier de la Barre, jaunas idealistas, išdrįsęs atsistoti skersai kelio Romos dvasiškijai.

Kada apie de la Barre'o mirtį sužinojo Voltaire, jis buvo lyg siaubo ištiktas. Toji aplinkybė, kad kartu su jaunuolio kūnu sudegino „Filosofišką žodyną", rodė į kunigų demonstraciją Fernėjaus patriarcho linkui. Senis pasijuto esąs pavojuj. Jis net manė kurį laiką apleisti Fernėjaus dvarą ir pasislėpti nuo savo tautiečių, kurių daugumą, anot jo, sudarė bezdžionės ir tigrai. Jis ima galvoti apie reikalą įsteigti „filosofų koloniją" prūsų karaliaus žemėje Šveicarijoj (Clèves). Fridrichas mielai sutinka tarnauti „filosofijos labui" (1766 m.). Bet Paryžiaus filosofai, visi tie d'Alembert'ai, Diderot, Grimm'ai, nenorėjo ap-

---

1) Apud Crouslé, t. II, pp. 25—26.

2) Įdomus aprašymas jaunuolio mirties yra, tarp kitko, Voltaire'o straipsny: „Relation de la mort du chevalier de la Barre", 1768.

leisti sostinės — juos gąsdino provincija. „Filosofų kolonijos“ projektas nuėjo niekais, bet pats to projekto iškėlimas buvo be galo reikšminga laiko žymė.

65. „Penkiasdešimties pamokslas“. Kaip buvo minėta, Fernėjaus patriarchui, įsikūrus Fernėjuje, pirmiausia ir daugiausia rūpėjo antireliginė, tiksliau sakant, antikrikščioniška, antibažnytinė propaganda. Tarp 1760 — 1770 metų pasirodė jo žymiausi antireliginiai (antikrikščioniški) veikalai, jo filosofijos kūriniai, kurių tipingiausias yra garsusis „Filosofiškas žodynas“ (1764 m.). Fernėjiško periodo pradžioje rašytojas skelbė susistematintas savo deistinio credo deklaracijas. Geriausia ir pilniausia tokių deklaracijų bus „Penkiasdešimties pamokslas“ („Le Sermon des Cinquante“) 1762 m. Enciklopedistas Condorcet nurodo, kad tasai nedidelis kūrinėlis buvo parašytas „Savojos vikaro išpažinties“ įtakoje, tiksliau sakant, Rousseau savo deizmo išdėstymu „Emilyj“ (1762 m.) paskatinęs Voltaire'ą paskelbti ir savo „natūralinės religijos“, savo deizmo pažiūras.

„Penkiasdešimties pamokslas“, ir kai kurių naujausių laikų kritikų nuomone, esąs pirmas veikalas, kuriame Voltaire be priedangos puola krikščionybę[1]). Bet reikia neišleisti iš akių, kad ir prieš 1762 metus Voltaire buvo išleidęs nemaža raštų, nukreiptų prieš krikščionišką tikybą. Antra vertus, yra pagrindo manyti, kad „Penkiasdešimties pamokslas“ buvo parašytas 12 ar 15 metų prieš jo išspausdinimą. Tuo būdu Rousseau „Emilis“ negalėjo jam turėti jokios įtakos[2]).

„50 išmokslintų, dorų ir galvojančių žmonių, — pradeda Voltaire tą savo veikalėlį, nukreiptą pirmiausia ir daugiausia prieš šv. raštą, — jau metai kaip renkasi kiekvieną sekmadienį viename tirštai apgyventam ir prekybiniam mieste: jie meldžiasi, po to vienas iš draugijos narių sako pamokslą, toliau jie pietauja, o po poilsio renka aukas neturtėliams. Kiekvienas jų pirmininkauja iš eilės. Pirmininkas turi kalbėti maldą ir sakyti pamokslą. Štai viena iš tų maldų ir vienas iš tų pamokslų...

Malda: Visų planetų ir visų būtybių Dieve, vienintelė malda, kuri gali tau patikti, yra nuolankumas, nes ko gi galima

---

[1]) Brunetière, Études crit., t. III, p. 272.

[2]) E. Champion, Voltaire, p. p. 168—170.

prašyti tą, kurs viską sutvarkė, viską numatė... nuo pasaulio pradžios? Tačiau, jei galima parodyti savo reikalus tėvui, išlaikyk mūsų širdyje tą pat nuolankumą; išlaikyk jame savo gryną religiją; išrauk iš mūsų visokius prietarus; jei tave įžeidžia netikusios aukos, panaikink šitas niekšingas misterijas; jei dievybę galima paženminti absurdiškomis pasakomis, težūna tos pasakos amžinai... Išlaikyk mūsų papročių skaistumą, mūsų brolių bičiulystę, jų gero velijimą visiems žmonėms, jų paklusnumą įstatymams ir jų išmintingumą privačiam elgesyj... Tegyvena ir temiršta jie garbindami vieną Dievą..., Dievą, kurs negalėjo nei gimti nei mirti, nei turėti bendrininkų, bet kuris turi šiame pasaulyj daug maištingų vaikų...

Pamokslas: ...Religija turi atitikti moralę, turi būt visuotinė, kaip moralė. Tuo būdu kiekviena religija, kurios dogmos įžeidžia moralę, yra, be abejo, melaginga. Iš tų dviejų aspektų, sugedimo ir melagingumo, mes ištirsim šiame pamoksle knygas hebrajų ir tų, kurie po jų ėjo. Pažiūrėkim visų pirma ar tos knygos atitinka moralę, po to mes pamatysim, ar jos (tos hebrajiškos knygos) gali turėti nors šešėlį įtikinamumo...

Jūs žinot, mano broliai, koks siaubas mus apėmė, kada mes perskaitėm drauge hebrajų raštus, susidomėję visokiais faktais, nukreiptais prieš skaistumą, gailestingumą, pasitikėjimą, teisingumą ir bendrą (sveiką) protą; tuos faktus ne tik galima užtikti kiekviename raštų skyriuje, bet jie, nelaimei padidinti, yra ten šventais paversti...

Visų pirma, nekalbant apie nepaprastą neteisingumą, kuriuo drįsta apkaltinti Aukščiausią Būtybę, kad ji davusi žalčiui žodį suvilioti moterį ir nekaltus tos moters ainius pražudyti, peržiūrėkim, žingsnis po žingsnio, visas istorines baisenybes, kurios sukiršina, įžeidžia ir sveiką protą.

Vienas pirmųjų patriarchų, Lotas, Abraomo brolėnas, priima pas save angelus keleivių pavidalu. Sodomo gyventojai pajunta begėdiškų geismų jiems (nori juos iššaginti). Lotas, kurs turėjo dvi jaunas dukteris jau susižiedavusias, siūlo sodomiečiams su jomis paleistuvauti vieton dviejų svetimšalių. Reikia manyti, kad tos merginos buvo keistai įpratusios į prostituciją, nes pirmas dalykas, kurį jos daro po to, kai miestas buvo sunaikintas ugnimi ir lietum, o jų motina pavirtusi druskos stulpu, yra tėvo nugirdymas per dvi naktis, kad jos gautų

miegoti su juo viena po antros. Tai yra imituojama vienoj senoj arabiškoj pasakoj apie Sinirą ir Mirrą, bet toj pasakoj, daug doresnėj, Mirra yra nubausta už savo nusikaltimą (t. y. kraujomaišą), tuo tarpu Loto dukterys yra apdovanojamos didžiausiu ir brangiausiu palaiminimu, pagal žydų supratimą: jos yra motinos gausingų ainių.

Mes apleisim melą Izaoko, teisingųjų tėvo, kurs sakė, kad jo žmona esanti jo sesuo — gal jis pakartojo tą Abraomo melą, gal Abraomas buvo tikrai kaltas padaręs savo seserį savąja žmona. Bet valandėlę sustokim ties patriarchu Jokūbu, kurį mums duoda kaip žmonių pavyzdį. Jis verčia savo brolį, mirštantį badu, atiduoti savo vyresniškumo teisę už lėkštę lęšių. Paskiau jis apgauna savo seną tėvą mirties guolyj; apgavęs tėvą, jis apgauna ir apvagia savo uošvį Labaną. Jam maža vesti dvi seseris — jis guli su visomis savo tarnaitėmis, ir Dievas laimina tokią nesantūrą ir tokias apgavystes. Koki yra darbai tokio tėvo vaikų? Dina, jo duktė, patinka vienam kunigaikščiui Sišemui ir, galimas daiktas, ji myli tą kunigaikštį, nes su juo miega. Kunigaikštis prašo jos sau per žmoną. Ji jam prižadama, jei jis leis save ir savo tautą apipiaustyti. Kunigaikštis priima pasiūlymą. Bet kaip tik jis ir jo tautiečiai padarė šitą skaudžią operaciją, kuri vis delto paliko jiems pakankamai jėgų gintis, Jokūbo giminė išpiauna visus Sišemo žmones ir paima į nelaisvę moteris ir vaikus...

Netyrinėsim čia, kaip 70 žmonių iš Juozapo giminės, kurie įsikūrė Egipte, galėjo per 215 metų padaugėti iki 600.000 karių, neskaitant moterų, senių ir vaikų — tai visa turėjo sudaryti apie 2.000.000 žmonių... Begalinis skaičius prieštaravimų, o tai yra apgavimo ženklas, čia nėra dalykas, kurs mus užlaikytų. Apleiskim lygiai juokingus Mozės stebuklus ir faraono burtininkų, ir visus tuos stebuklus, kurie turėjo duoti žydų tautai nelaimingą sklypą blogos žemės, jų nusipirktos krauju ir nusikaltimu, vieton derlingos Egipto žemės, kurioj jie gyveno... Jų Dievas Jokūbą padarė vagim ir jis (Dievas) padarė vagimis visą tautą. Jis įsako savo tautai pavogti ir nusinešti visus aukso bei sidabro indus ir visus egiptiečių įrankius. Štai tie vargšai, 600.000 žmonių galinčių kovoti, kurie užuot ėmęsi ginklų, kaip pridera drąsiems vyrams, bėga, lyg plėšikai, savo Dievo vedami. Jei šitas Dievas būtų panorėjęs jiems duoti geros žemės, jis būtų galėjęs jiems duoti Egiptą. Bet ne. Jis veda

juos į dykumas. Jie galėjo pabėgti trumpiausiu keliu, bet jie pasuko nuo to kelio, kad pareitų Raudonąją jūrą sausomis kojomis. Po to gražaus stebuklo tikras Mozės brolis nulipdo jiems kitą dievą, ir tasai dievas yra veršis. Nubausti savo broliui pats Mozė liepia kunigams nužudyti savo sūnus, savo brolius, savo tėvus. Ir tie kunigai užmuša 23.000 žydų, kurie duodasi papiaunami, kaip avinai...

Dar maža buvo jiems papiauti 23.000 žmonių del veršio — mums priskaito 24.000 kitų aukų už artimą santykiavimą su stabmeldiškomis merginomis...

Šita tauta žengia priekin per dykumas ir kalnuotą Palestiną. Štai jūsų gražioji šalis, pasakė jiems Dievas: išpiaukite visus gyventojus, užmuškite visus berniukus, numarinkite ištekėjusias moteris, palikite sau visas mažas mergaites. Viskas tai yra vykdoma žodis žodin, pagal hebrajiškas knygas. Mus apimtų siaubas, skaitant tą pasakojimą, jei tekstas nepridurtų, kad žydai radę madianitų žemėj 675.000 avių, 72.000 jaučių, 61.000 asilų ir 52.000 nekaltų merginų. Nesąmonė čia laimingai atmeta barbariškumą...

Perėję sausomis kojomis Jordaną, kaip jūrą, štai toji tauta pažadėtoj žemėj. Pirmas asmuo, kurs įveda (į tą žemę) apgaule šventą tautą, yra viena paleistuvė, vardu Rahab. Dievas susijungia su šita paleistuve ir verčia nugriūti Jerichono sienas trimitams trimituojant. Šventa tauta įeina į miestą, į kurį ji, jos prisipažinimu, neturėjo jokių teisių, ir žudo vyrus, moteris, vaikus... Nutylėsim kitas skerdynes...

Bet ką pasakytume mes apie šventąjį karalių Dovydą, apie tą, kurs yra malonus žydų Dievui ir kurs nusipelnė, idant mesija ateitų iš jo giminės? Tasai gerasis karalius Dovydas iš pradžių vertėsi žmogžudžio amatu... jis plėšia viską, ką randa; jis apiplėšia, tarp kitko, vieną turtingą žmogų, vardu Nabal, ir veda jo žmoną. Jis slepiasi pas karalių Achizą ir vyksta nakčia ugnimi ir kalaviju naikinti kaimų šio karaliaus Achizo, savo geradario. Jis piauna, sako šventas tekstas, vyrus, moteris, vaikus, bijodamas, kad kas jų neišliktų ir nepraneštų tos naujienos toliau. Tapęs karalium, jis pagrobia Urijo žmoną, o vyrą įsako užmušti. Ir iš šitos žmogžudiškos neištikimybės ateis mesija, Dievo Sūnus, pats Dievas! O šventvagyste! Šis Dovydas, tapęs tuo būdu Dievo bočiu už savo baisų nusikaltimą, yra baudžiamas už vienintelį gerą ir išmintingą darbą.

Senio Voltaire'o galva (pagal Huber'o piešinius).

Kiekvienas geras ir išmintingas karalius turi žinoti savo tautos skaičių, kaip kiekvienas ganytojas turi žinoti savo bandos skaičių. Dovydas daro apskaičiavimą (savo tautos), nors mums ir nesakoma, kiek jis turėjo pavaldinių. Už tai, kad jis padarė išmintingą ir naudingą apskaičiavimą, atvyksta pranašas, Dievo pasiųstas, ir duoda jam pasirinkti — karą, marą ar badą...

Neapsunkinkime savęs... minėdami barbariškumus be skaičiaus Judėjos ir Izraelio karalių, tas žudynes, tuos pasikėsinimus, nuolat sumaišytus su kvailiais pasakojimais. Bet tie juokingi pasakojimai visuomet yra kraujuoti... Štai garbingas dievotas žmogus (pranašas Elizėjus) verčia lokius suryti 40 vaikų už tai, kad tie mažyčiai pavadino jį plikagalviu. Apleiskim šitą žiaurią tautą jos Babylono nelaisvėj, jos romėnų vergijoj su visais gražiais pažadais jų dievo Adoniso ar Adonajo, kurs taip dažnai žadėdavo žydams įsiviešpatauti visoj žemėj. Galiausiai, išmintingai valdant romėnams, gimė karaliaus hebrajams. Tasai karalius..., tasai mesija, jūs žinot, kas jis buvo... Neisim toliau — pažiūrėkim, kuriais pretekstais, kuriais faktais, kuriais stebuklais, kuriais pranašavimais, pagaliau kuriuo fundamentu yra pagrįsta šita be skonio ir biauri istorija...

Pažiūrėkim bendrai tas knygas, kurios melagingai yra priskiriamos Mozei: aš sakau melagingai, nes negalimas daiktas, kad Mozė kalbėtų apie dalykus, įvykusius seniai po jo mirties... Pažiūrėkim, kas mums pasakojama Mozės vardu. Visų pirma Dievas sutvėrė šviesą, kurią jis pavadino diena, po to tamsumą, kurią pavadino naktimi, ir tai buvo pirmoji diena. Tuo būdu jau buvo dienos prieš tai, kai buvo padaryta saulė.

Paskiau šeštą dieną Dievas sutvėrė vyrą ir moterį, bet Kūrėjas, užmiršęs, kad moteris yra jau sutverta, sutveria ją vėliau iš Adomo šonkaulio. Adomas ir Ieva yra patalpinti sode, iš kurio teko keturios upės; tarp tų upių yra dvi, Eufratas ir Nilas, kurių versmės yra nuo viena kitos 1.000 mylių atstu. Žaltys kalbėjo tada nelyginant žmogus. Jis buvo gudriausias iš laukinių žvėrių. Jis įtikina moterį suvalgyti obuolį ir verčia tuo būdu išsidanginti iš rojaus. Žmonių giminė dauginasi, ir Dievo vaikai tapo įsimylėjėliais žmonių dukrų... Dievas nusivylė sutvėręs žmogų. Jis nutarė jį pražudyti tvanu. Bet jis panoro išgelbėti Nojų. Jis įsako Nojui pastatyti laivą 300 alkūnių il-

gio... I šį laivą turi įeiti po 7 poras visokių pasaulio švarių gyvulių, ir po 2 poras — nešvarių... Tuo būdu reikėjo juos šerti per 10 mėnesių, kol vanduo buvo apsėmęs žemę. Jūs galit sau įsivaizdinti, ką reiškia šerti 14 dramblių, 14 kupranugarių, 14 bulių, tiek pat arklių, asilų..., gyvačių..., žodžiu, daugiau kaip 2.000 rūšių. Jūs paklausit manęs, kur gavo tiek vandens, kad jis (vanduo) apsemtų visą pasaulį, net aukščiausius kalnus?.. Tekstas atsako, kad vanduo ėmęsis iš dangiškų krioklių. Dievas težino, kur yra tie kriokliai. Po tvano Dievas padarė sąjungą su Nojum ir su visais gyvuliais; norėdamas patvirtinti tą sąjungą, jis (Dievas) ištiesė vaivorykštę.

Tie, kurie rašė tokius dalykus, nebuvo, kaip matyti, didieji fizikai... Nojaus ainiai nori pastatyti bokštą, kurs pasiektų dangų; gražus sumanymas! Bet Dievas jo (bokšto) bijo; jis verčia kalbėti darbininkus keliolika kalbų, ir jie išsisklaido.

Viskas yra šitokio senoviško rytietiško skonio. Ugningas lietus paverčia miestus ežeru. Loto žmona paverčiama druskos statula. Jokūbas visą naktį kovoja su angelu... Juozapas, parduotas vergu į Egiptą, tampa pirmu ministeriu, išaiškinęs faraono sapną. 70 jo giminės žmonių įsikuria Egipte ir po 215 metų padaugėja, kaip mes buvom matę, iki 2.000.000. Šitie 2.000.000 hebrajų bėga iš Egipto ir pasirenka ilgesnį kelią, kad turėtų malonumo sausai pereiti jūrą...

Šita tauta klajoja dykuma. Kai kurie vyrai ima skųstis savo žmonomis: tuoj atsiranda vanduo (stebuklingas šaltinis), kurs išpučia ir susprogdina kiekvieną žmoną, kuri nusidėjusi savo dorai. Jie (žydai) neturi nei duonos, nei tešlos, jiems pradeda tada lyti putpelės ir manna. Jų drabužiai jiems laikė per 40 metų ir augo kartu su vaikais; be abejo, naujagimiams rūbai nusileisdavo iš dangaus...

Šita tauta užpuola vieną miestą: miesto sienos griūva trimitams trimituojant... Bet štai kas įdomiausia. Penki amorrėnų karaliai, t. y. penki miesto vadai, bando pasipriešinti Jozuės užpuolimui. Maža to, kad jie nuveikti ir kad daromos didelės skerdynės — ponas Adonai (Dievas) užleidžia ant bėgančių didelį akmenų lietų. To dar maža: kai kurie pabėgėliai pasprunka. Kad izraelitai turėtų laiko juos persekioti, gamta sustabdo savo amžinus dėsnius — saulė sustoja Gabaone ir mėnulis Aialone. Mes ne visai suprantame, kaip čia atsirado mėnulis (dienos metu), bet Jozuės knyga neleidžia tuo abejoti...

Nuo stebuklų į stebuklus mes prieiname Samsoną, atvaizduotą kaip garsų plėšiką, Dievo numylėtinį, kurs del to, kad nebuvo nusikirpęs, sumuša 10.000 filistinų asilo žandikauliu...

Nėra puslapio, kur nebūtų panašių pasakojimų. Čia Samuelio šešėlis pasirodo raganos iššauktas... Ten Elijas ugnies vežimu keliasi į dangų. Čia vaikai dainuoja liepsnojančioj krosny... Niekuomet sveikas protas nebuvo puolamas taip apgrabiai ir pašėlusiai...

Toks yra nuo pradžios ligi galo tasai senas įstatymas, naujojo tėvas, tėvas, kurs nepripažįsta savo sūnaus, kurs laiko jį (sūnų) benkartu ir maištininku, nes žydai, ištikimi Mozės įstatymui, su neapykanta žiūri į krikščionybę, iškilusią to įstatymo (seno) griuvėsiuose. Bet krikščionys, visokių subtilumų padedami, norėjo pateisinti naująjį testamentą (įstatymą) senuoju. Tuo būdu tos dvi religijos kovoja tais pat ginklais; jos šaukiasi liudininkais tų pačių pranašų, jos remiasi tomis pat pranašystėmis...

Ateities amžiai, kurie pamatys dingusius tuos beprasmiškus kultus ir, gal būt, deja vėl rėgės kitus (kultus), lygiai nevertus Dievo ir žmonių, ar jie (tie amžiai) galės patikėti, kad judaizmas ir krikščionybė rėmėsi tokiais pagrindais, tokiomis pranašystėmis? Ir kokiomis pranašystėmis! Klausykit: Pranašas Izaja buvo pašauktas karaliaus Achazo, Judėjos karaliaus, šio to jam (karaliui) papranašauti, pagal tuščią ir prietaringą pripratimą visų Rytų. Tie pranašai buvo... žmonės, kurie vertėsi spėjimais, idant kiek užsidirbtų; jų buvo gan daug ir Europoj praėjusiam amžiuj, ypač liaudyje. Karalius Achazas, apgultas Jeruzalėj Salmanazaro, kurs buvo paėmęs Samariją, paprašė burtininką, kad jis duotų pranašystę ar ženklą. Izaja jam tarė: Štai ženklas.

„Viena mergina taps nėščia ir pagimdys sūnų vardu Emanuelis. Jis (vaikas) valgys sviestą ir medų, kol susipras atmesti pikta ir parinkti gera. Iki šis vaikas bus tokioj būklėj, žemė, kurios tu neapkentei, bus apleista dviejų karalių. Ir Amžinasis sušvilps musėms, kurios yra Egipto ir Assuro upių krantuose. Ir Viešpats paims išnuomotą skustuvą ir sutvarkys Assuro karaliaus barzdą; jis jam (karaliui) apskus galvą ir kojų gaurus".

Po šitos gražios pranašystės, kuri yra Izajo knygoj ir apie kurią nėra nei vieno žodžio Karalių knygose, pranašui pačiam

pavedama įvykdyti pranašystę... Jis, liudininkų akivaizdoj, atsigula su mergina ir padaro jai vaiką; bet užuot pavadinęs jį Emanueliu, jis duoda vaikui vardą Mahar-Salal-has-bas... Štai pranašystė, kuri įkuria krikščionybę...

Kiekvienas burtininkas pranašavo žydams jų išvadavimą, kai jie buvo nelaisvėje. Šitas išvadavimas, pagal krikščionis, esanti dangiška Jeruzalė ir mūsų dienų bažnyčia. Viskas yra pranašystė pas žydus, bet pas krikščionis viskas yra stebuklas, ir visos pranašystės yra Jėzaus Kristaus figūros..."

Po ekskurso į naująji įstatymą, į krikščionybės misterijas, pamokslininkas baigia savo pamokslą šitaip:

„Viskas mums sako, kad metas pribaigti, sugriauti, nuo pamatų iki viršūnės, stabą, kurio mes buvom nulaužę kelis pirštus. Jau daugybė teologų priima socianizmą (arijonizmą), kurs yra daug artimesnis vienintelio Dievo garbinimui, atpalaiduotas nuo prietarų. Anglija, Vokietija, mūsų provincijos yra pilnos išmintingų daktarų, kurie telaukia triukšmingai pasireikšti; yra jų daug ir kitose šalyse. Ko laukti toliau? Kodel negerbti Dievo sieloje ir tiesoje? Kodel atkakliai dėstyti tai, kuo netikima?

Mums sako, kad paslaptys (misterijos) reikalingos liaudžiai, kad reikią ją (liaudį) apgaudinėti. Ar galima taip įžeidinėti žmonių giminę? Ar mūsų tėvai nebuvo jau atėmę iš liaudies garbinimo sutvertų būtybių ir numirėlių kaulų, išpažinties į ausį, indulgencijų, egzorcizmų (velnių išvijimo iš žmogaus), melagingų stebuklų ir juokingų paveikslų? Ar liaudis nepriprato apsieiti be to prietarų maisto? Reikia turėti drąsos žengti dar kelis žingsnius: liaudis ne tokia kvaila, kaip mano. Ji priims be sunkumo išmintingą ir paprastą kultą vienintelio Dievo, tokio, kokį mums sako, išpažino Abraomas ir Nojus, tokį, kokį išpažino visi antikiniai išminčiai, tokį, kokį priėmė Kinuose visi išmokslinti žmonės...

Tegu tasai didysis Dievas, kurs manęs klauso, tasai Dievas, kurs, be abejo, negali nei gimti iš merginos, nei mirti ant kartuvių, nei būti suvalgytas tešlos gabale, nei įkvėpti knygų, pilnų prieštaravimų, beprotystės ir pasibaisėjimo; tegu tasai Dievas, visų pasaulių kūrėjas, pagailės tos krikščionių sektos, kuri jį šventvagiškai įžeidžia! Tegu atvers jis juos (krikščionis) į šventą ir natūralią religiją ir palaimins pastangas, kurias mes dedam... Amen."

66. **Koks yra Voltaire'o deizmas?** Voltaire'o deizmas, formuluotas „Penkiasdešimties pamoksle", nėra jam kokia naujiena. Jau prieš keliasdešimt metų, t. y. jaunystės laikais, rašytojas, kaip buvo savo laiku pažymėta, reiškė savo deizmą, sak., „Laiške Uranijai". Visuose savo filosofiškuose veikaluose, parašytuose Cirey'o dvare (pav., „Traité de Métaphysique", 1734 m.), ar vėliau Fernėjaus laikais („Traité sur la Tolérance", 1763; „Examen important de milord Bolingbrocke", 1767, ir k.), Voltaire pripažįsta Dievo buvimą, kartais kaip neabejotiną, kartais kaip galimą. Jo deizmas, grynas galvos padaras, be jokio misticizmo žymių, yra, jo nuomone, naudingas gyvenimo praktikai. Geriausias tarnavimas Aukščiausiai būtybei esąs dorovės ūgdymas. Kiekviena dogmatiška religija esanti susijusi su prietarais ir del to atmestina. „Prietaras religijos atžvilgiu (reikia suprasti: tikros, „natūralios", deistinės) yra tai, kuo yra astrologija astronomijos atžvilgiu — labai beprotiška duktė labai išmintingos motinos..."[1]). „Tu garbini Dievą su Mahometo pagalba, tu — su didžiojo Lamos, o tu — su popiežiaus. Ech, nelaimingasis, garbink Dievą savu protu"[2]).

Kartais vis delto tenka kiek paabejoti, ar Voltaire'o deizmas yra nuoširdus, ar tai nėra jam tik savotiškas malum necessarium, padedąs sugriauti dogmatinių religijų, ypač krikščionybės, ypač katalikybės viešpatavimą. Ateizmas galėjo atrodyti persmarkus, perstaigus, net pavojingas vaistas „žmonių giminei". Be Aukščiausios būtybės, moralė, jo manymu, lyg atsirastų tuštumoj, o be moralės žmonėms neįmanoma gyventi. Taigi, ar yra Dievas, ar jo nėra, jis yra naudingas gyvenimui. Ar fikcija, hipotezė moksle nėra, bent kurį laiką, naudinga? „Jei Dievas neegzistuotų, reikėtų jį išgalvoti". („Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer")[3]). Tie Voltaire'o žodžiai kartais lyg įgalina laikyti jo deizmą, jo iškalbingas deistines deklaracijas daugiau naudinga gyvenimui retorika, negu jo credo nesikeičiamu išreiškimu.

Jam Dievas ir pomirtinis atlyginimas yra pirmiausia ir daugiausia reikalingi kaip moralės sankcija, moralės, kuri palaiko visuomenės gerovę, visuomenės tvarką. Jam vad. natūrali

---

[1]) Traité sur la Tolérance, XLI.

[2]) L'Examen important de milord Bolingbrocke, XLIII.

[3]) Épître sur le livre des trois imposteurs.

religija tėra „moralės principai bendri žmonių giminei“[1]). „Tuo būdu ta religija, kurią jis rekomenduoja, išeidamas iš bendros gerovės pamato, jis pats... ja gal ir netiki... Kada svarstomas laisvos valios dalykas, dvasios, ar Dievo atlygintojo ir keršytojo, Voltaire'ui daug mažiau rūpi pati tiesa, negu tai, kas yra visuomeniškai naudinga; jis stato naudingumą aukščiau už tiesą...“[2]). „Ateizmas yra aristokratiškas, — sakydavo Revoliucijos metu Robespierre. — Idėja didžiausios būtybės, kuri palaiko persekiojimų (nukentėjusių) nekaltumą ir baudžia įsiponėjusį nusikaltimą — yra visai liaudiška“[3]).

Ar pats Voltaire neduoda, kaip „aksiomų“, tokių savo minčių: „Nei viena visuomenė negali gyventi be teisingumo — taigi skelbkime egzistenciją teisingojo Dievo“. „Jei valstybės įstatymas baudžia pažintus nusikaltimus, skelbkim egzistenciją Dievo, kurs nubaus nepažintus nusikaltimus“. „Tegu filosofas būna spinozininkas (t. y. ateistas), jei nori, bet valstybės žmogus turi būti teistas (deistas)“[4]).

Senatvėje Voltaire aiškiai ir griežtai pasisako prieš laisvą žmogaus valią: „Žmonės yra mašinos, padarytos tam, kad eitų kurį laiką...“ Del sielos nemirtingumo Voltaire'o nusistatymą per jo ilgą gyvenimą galima formuluoti šitaip: „taip“; „gal būt“; „ne“. Bet kuo pavirsta tasai deizmas, jei žmogus neturi nemirtingos sielos, jei jam nebus atlyginta aname pasaulyj, jei Dievas eina kažkokias antgamtinio žandaro pareigas vien žemiškiems reikalams? Ar nenuoseklesnis tais atvejais bus ateizmas, nors ir „aristokratiškas“, anot Robespierre'o?

Pasistatęs savo vyriausiu tikslu, ypač Fernėjaus patriarchato metu, „écraser l'infâme“, kovą su krikščionybe, su katalikybe, Voltaire, suprantama, turėjo stengtis nuvainikuoti šv. raštą, seną ir naują įstatymą, t. y. krikščionybės pamatus.

„Krikščionybės motina yra žydiška religija, o jos tėvas yra platonizmas“ — tvirtina Voltaire[5]). Tuo jis nurodo, kad visa krikščioniška teologija atsirado iš platonizmo, t. y. filosofi-

---

[1]) Élements de la philosophie de Newton, XXXVIII.
[2]) Pellissier, Voltaire philosophe, éd. A. Colin, 1908, p. 175.
[3]) Ibid., p. 166.
[4]) Dieu et les hommnes, chap. XLIV: Axiomes.
[5]) Ibid., chap. XLVI.

jos, viešpatavusios pirmais amžiais po Kristaus Aleksandrijoj. „Aleksandrijoj, tapusioj mokslų centru, krikščionys tapo teologais, rezonieriais... Ten tikrai prasidėjo jų religija... Ten Jėzus buvo pavadintas Žodžiu. Visas Jėzaus Kristaus gyvenimas tapo alegorija“[1]).

Visas savo antikrikščioniškas bei antikatalikiškas tezes Voltaire ypač ryškiai, drąsiai, nuodugniai ir nuosakiai išugdo „Filosofiškam žodyne“.

---

[1]) Dieu et les hommes, chap. XLVI.

VIII.

Filosofiškas žodynas

Credo quia absurdum. Tout homme raisonnable dira justement: non credo quia obscurum...
Un homme qui reçoit sa religion sans examen ne diffère pas d'un boeuf qu'on attelle...

Voltaire, Examen important de milord Bolingbrocke.

„Filosofiško žodyno" charakteris. — Seno testamento nemoralumas. Pranašas Ezechielis. — Legendariška krikščionybės pradžia. — Pagrindinių bažnyčios dogmų atsiradimas ir jos likimas. — Gimtosios nuodėmės ir atpirkimo dogmos. — Katalikybė ir žmogaus natūra. — Bažnyčios despotiškumas, netolerancija ir žiaurumas. — Kristus ir popiežius. — Voltaire'o filosofiškos veiklos vaisiai.

67. „Filosofiško žodyno" charakteris. „Aš būčiau žmogus, kuriam būtų galima palinkėti visai negimti, — rašo Voltaire vienai savo gerai pažįstamai „Filosofiško žodyno" pasirodymo metu (1764), — jei mane apkaltintų parašymu „Filosofiško žodyno", nes... žmonės yra toki kvaili, toki pikti, dievoti žmonės toki fanatikai, jog mane tikriausiai pradėtų persekioti..."[1]).

Iš visų filosofiškos populiarizacijos raštų, „Filosofiškas žodynas" yra, taip sakant, Voltaire'o filosofijos kulkosvaidis (mūsų terminologija), kuriuo jis be galo vykusiai apšaudo pirmiausia ir daugiausia „fanatizmą", t. y. krikščionybę ir katalikybę. Tasai „Žodynas"" turėjo būti prieinamas plačiausiai publikai, jis visiems turėjo būti kišenine knyga. Ne be reikalo į tai rodė ir veikalo antraštė: „Dictionnaire philosophique portatif".

Tasai volterianizmo populiarizacijos kūrinys buvo sugalvotas dar Voltaire'ui begyvenant „užburtoj kazarmėj", Prū-

[1]) Lettre à M-me du Deffand, 21 sept. 1764.

suose, Potsdame. Vienoj „platoniškoj puotoj“, Fridricho ir jo bedievių draugų tarpe kilo sumanymas propaguoti antireligiškumą, antikrikščioniškumą su tinkamo „Žodyno“ pagalba. Po dešimties metų su viršum tasai sumanymas buvo įvykdytas.

1764 metais išėjęs „Filosofiškas žodynas“ nebuvo dar toks didelis, toks storas, koks jis pasirodė vėlybesniuose leidimuose ir po autoriaus mirties (sak., Kehl'o leidime pridėta daug į „Žodyną“ įvairių pavienių Voltaire'o straipsnių). Pirmame in-8 leidime (1764 m.) buvo viso 73 straipsniai, suskirstyti abėcėlės tvarka ir skirti daugiausia teologiškai filosofiškiems klausimams.

Voltaire'o antikrikščioniška filosofija ir teologija dažniausiai nėra originali (kaip ir kituose to tipo raštuose). Jos vyriausi šaltiniai: Spinoza, Bayle, įvairūs anglų filosofai, ypač Bolingbrocke. Už tai pasisavintas mintis Voltaire perdirba savotiškai, vulgarizuoja jas, pasigaudamas savo žavingo stiliaus, savo nuostabios logikos, sunkiausias idėjas daro prieinamas plačiausiai publikai. Kas prieš jį Prancūzijoj ir Europoj, iš platesnės publikos tarpo, turėjo supratimo apie teologiškai filosofiškas problemas, apie jų sunkenybes, prieštaravimus etc.?

Iš „Filosofiško žodyno“ straipsnių apie pusė nukreipta tiesiog prieš krikščionybę bei katalikybę — tokie straipsniai, kaip kad: „Abatija“, „Abatas“, „Abraomas“, „Adomas“, „Agaras“, „Angelas“, „Apokrifas“, „Apaštalas“, „Apostatas“, „Dvasia“, „Dievo meilė“, „Eucharistija“, „Krikščionybė“, „Dovydas“, „Ezechielis“, ir t. t. Bet ir neteologiškų antraščių straipsniuose autorius varo, bent iš dalies, savo priešbažnytinę propagandą. Reikia dar pažymėti, kad aukščiau išvardyti straipsniai yra ir ilgiausi, nuodugniausi, yra dažnai tikros studijos po 20 puslapių. „Filosofiškam žodynui“ ypatingai tiktų, kaip epigrafas, garsusis Voltaire'o obalsis, kurį jis pradeda vartoti, kaip buvo minėta, nuo 1760 metų: „Ecrasez l'infâme“.

Svarbiausi priekaištai, kuriuos daro Voltaire savo „Filosofiškam žodyne“ katalikybei, yra tos religijos nemoralumas, jos dogmų absurdiškumas, jos panieka žmogui, jos asketizmas, jos netolerantiškumas ir žiaurumas. Katalikų bažnyčia remiasi senu testamentu — o biblijos pasakojimai pilni visokių apgaulių, nusikaltimų ir ištvirkimo paveikslų. Koks čia galįs būti jų dieviškumas, šventumas! Voltaire'o teologijai daug kas prikiša paviršutiniškumą, klaidingumą, diletantiškumą, šališkumą

etc. Žinoma, moderninio mokslo akimis žiūrint, kokio prof. Drews'o, kurs tyrinėdamas krikščionybės kilmės istoriją, išrodo Kristaus mitologiškumą, Fernėjaus patriarcho antikrikščioniški filosofavimai ir istoriški ekskursai daug kur šlubuoja, bet juk jis buvo XVIII amžiaus žmogus.

68. **Seno testamento nemoralumas. Pranašas Ezechielis.** „Jei švento rašto stilius laikomas dievišku, — sako Voltaire, — jame papasakoti įvykiai toli gražu nėra dieviški". „Dovydas užmuša Uriją; Isbozetas ir Mifibozetas užmušami; Absolonas užmuša Amoną;... Saliamonas užmuša Adoniją, savo brolį; Baasa užmuša Zambrį; Achabas užmuša Nabotą; Jehu užmuša Achabą ir Joramą; Jeruzalės gyventojai užmuša Amaziją, Joaso sūnų; Selumas, Jabeso sūnus, užmuša Zachariją, Jeroboamo sūnų; Monahemas užmuša Selumą, Jabeso sūnų; Fasėjas, Romelijos sūnus, užmuša Fasėją, Monahemo sūnų; Ozė, Elo sūnus, užmuša Fasėją, Romelijos sūnų... Nutylėta daugybė kitų žmogžudysčių. Reikia pripažinti, jei Šventoji Dvasia yra parašiusi šitą (žydų) istoriją, ji nebuvo pasirinkusi pamokančio siužeto"[1]).

Apie kokį švento rašto dieviškumą ir šventumą galima esą kalbėti, jei jame tiek ir tiek rasi visokių šlykštybių atpasakojimų, visokios pornografijos. Ar galima tikėti, kad Šventoji Dvasia, įkvėpusi šventąjį raštą, būtų įkvėpusi ir jo (to rašto) dažną pornografiją? Paimkim kad ir didžiojo pranašo Ezechielio istoriją.

„Ezechielis, chaldėjų vergas, turėjo viziją prie Chobaro upelio, kurs įteka į Eufratą. Nereikia stebėtis, kad jis buvo matęs (toj vizijoj) gyvulių su keturiais snukiais ir su keturiais sparnais, veršio kojomis, ar ratus, kurie bėgo vieni ir buvo gyvi: tie simboliai net gali patikti vaizduotei; bet kai kurie kritikai pasipiktino Dievo įsakymu, kurs buvo jam (Ezechieliui) duotas — valgyti per 390 dienų duoną iš miežių, kviečių ir sorų, apteptų žmogaus mėšlu.

Pranašas sušuko: „Puach! Puach! Puach! mano dvasia iki šiol nebuvo suteršta". Ir Viešpats atsakė jam: „Na! aš duodu tau jaučio mėšlą vietoj žmogaus mėšlo, ir tu užminkysi sau duoną su šituo mėšlu".

---

[1]) Dictionnaire philosophique: Histoire des rois juifs.

Kadangi nėra priprasta valgyti tokius konfitūrus ant duonos, daugumas žmonių randa tokius Dievo įsakymus nevertus dieviško majestoto; bet tai ne mūsų dalykas klausti priežasčių, del kurių Dievas liepė valgyti pranašui pusryčius su mėšlu"...

„Mūsų dienų kritikai dar daugiau stebisi XVI Ezechielio skyrium... Labai pasipiktinę kritikai XXIII skyrium. Viena motina turėjo dvi dukteris, kurios nustojo anksti savo vainiko: vyresnė vadinosi Oalla, o jaunesnė — Oaliba. Oalla beprotiškai geisdavo jaunų ponų, valdžios žmonių... raitelių. Ji miegojo su egiptiečiais nuo jauniausių metų. Oaliba, jos sesuo, dar daugiau paleistuvavo su karininkais, valdininkais ir gražaus sudėjimo raiteliais. Ji parodė savo begėdiškumą, ji padidino savo ištvirkimą. Ji gašliai ieškojo glėbių tų, quorum carnes sunt ut carnes asinorum, et sicut fluxus equorum fluxus eorum"...[1]) Ezechielio pranašystės, anot vieno mokyto žmogaus, yra vertos pusryčiauti su juo"[2]).

69. Legendariška krikščionybės pradžia. Evangelijos, kuriomis remiasi krikščionybė, katalikybė, prieštarauja viena kitai, taigi neduoda jokio tikrumo (Voltaire'o samprotavimais). Be to, 4 evangelijos tėra liekana daugybės evangelijų (50), kurios buvo žinomos pirmais amžiais po Kristaus. Pirmieji bažnyčios tėvai niekuomet necituoja iš mums žinomų 4 evangelijų, bet iš kitų. Sak., šv. Klemensas pasakoja, kad Kristus paklaustas, kada ateisiąs jo karalystės laikas, atsakė: „Tai bus, kada du taps vienu, kada išorė bus panaši į vidų, ir kada nebus nei patino, nei patelės..." Šitos vietos nėra nė vienoj mūsų evangelijoj[3]).

„Kai del mūsų, pasilikim visuomet nenugalimai prisirišę prie mūsų 4 evangelijų su neklaidinga bažnyčia. Atmeskim 50 evangelijų, kurias ji atmetė. Netyrinėkime, kodel mūsų Viešpats Jėzus Kristus leido sustatyti 50 melagingų evangelijų, 50 melagingų istorijų jo gyvenimo, ir pasiduokime mūsų ganytojams, kurie vieni tėra žemėje Šventos Dvasios apšviesti..."

Labai miglota, labai legendariška yra Voltaire'ui krikščionybės pradžia. Kai kas mokslininkų stebisi, pažymi filosofas, kad apie Kristų nėra nei žodžo, kad jo nemini istorikas Juo-

[1]) Dict. phil., Ézéchiel. Citatos galas, del jo pornografiškumo, duodamas čionai lotyniškai.

[2]) Ibid.

[3]) Dict. phil., Évangile.

zapas, kurio tėvas turėjo būti kaip tik amžininkas Jėzaus stebuklų. Juozapas (istorikas) buvo Erodo žmonos giminaitis, buvo geriausias žydų istorikas, vienintelis, kurį gerbė ir romėnai, ir graikai. Jis savo istorijoj aprašo mažiausias smulkmenas Erodo viešpatavimo ir nė žodžio nemini ape Kristaus gyvenimą ir mirtį. Tasai istorikas, kurs pažymi visus Erodo žiaurumus, nieko nesako apie kūdikių skerdynes. Juozapas nieko nesako ir apie stebuklingą žvaigždę, atsiradusią Kristui gimus. Jis niekur nemini apie tokį nepaprastą stebuklą, kaip kad tamsuma, apsiaubusi per tris valandas visą žemę dienos metu, kada mirė Išganytojas, kad atsidengė tuo metu kapai ir daug teisingųjų prisikėlė iš numirusiųjų.

Ne tik rimčiausias žydų istorikas Juozapas, bet ir anų laikų romėnų istorikai nieko nekalba apie visus tuos nepaprastus stebuklingus faktus, įvykusius Tiberijui viešpataujant, romėniško vietininko, romėniškos įgulos akivaizdoj. Juk ir Roma per 3 valandas turėjo paskęsti tamsumoj (dienos metu). Toks nepaprastas įvykis turėtų būti pažymėtas Romos metraščiuose, o taip pat ir kitų tautų metraščiuose.

Didelių sunkumų kyla, kada bandoma nustatyti 4 išlikusių evangelijų parašymo datas. Yra pagrindo manyti, kad Motiejaus evangelija buvo parašyta po to, kai Jeruzalę paėmė Titas. Nemažas sunkumas atsiranda, kada reikia nustatyti Kristaus genealogiją (kilmę). Bet „Dievas panorėjo apdengti ūkanomis, tiek pagarbos vertomis, kiek tamsiomis, jo (Kristaus) gimimą, jo gyvenimą, jo mirtį. Dievo keliai visu kuo skiriasi nuo mūsų“[1]).

Šv. Motiejus laiko Juozapo tėvu Jokūbą; šv. Lukošius, priešingai, tvirtina, kad Juozapas esąs Helio sūnus ir t. t.

„Kristus gimė Mozės tikyboj, buvo apipiaustytas ir pildė visas žydiškas religines pareigas. Jis skelbė vien moralę. Jis niekuomet niekam nebuvo sakęs apie savo įsikūnijimo paslaptį, apie tai, kad jis gimęs iš nekaltos merginos. Jis buvo Jono palaimintas Jordano vandenyj — tą ceremoniją kai kada atlikdavo žydai — bet jis pats niekuomet nieko nebuvo krikštijęs. Jis nekalbėjo apie septynis sakramentus. Jis nenustatė bažnytinės ierarchijos gyvas būdamas. Jis slėpė nuo savo amžininkų, kad buvęs Dievo sūnus, amžinai užgimęs, lygus Dievui (Tėvui), ir

[1]) Dict. phil.: Christianisme.

kad Šventoji Dvasia parėjo iš Tėvo ir Sūnaus. Jis visai nesakė, kad jo asmenybė yra dviejų natūrų (prigimčių) ir dviejų valių. Jis norėjo, kad tos didžios paslaptys (misterijos) paskelbtų žmonėms laiko bėgyje tie, kurie bus Šventos Dvasios šviesa apšviesti"...[1]).

Pirmais metais, kurie ėjo po Kristaus mirties, buvo septynios draugijos ar skirtingos sektos pas žydus: farisėjai, sadukėjai, Jono mokiniai, Kristaus mokiniai ir t. t. Kristaus mokiniai, vad. broliai, šventi, ištikimi, išsisklaidę ilgainiui po Graikiją, turėjo įvairių pavadinimų. Kai kurie atsirado Romoj tarp žydų, turėjusių čia savo sinagogą. Iš pradžių jie nesiskyrė nuo žydų. Jie laikėsi apipiaustymo (pirmieji 15 Jeruzalės vyskupų buvo apipiaustyti taip pat).

Jėzaus mokiniai buvo susijungę su žydais iki to laiko, kada apaštalą Povilą pradėjo persekioti už tai, kad jis buvo įsivedęs į šventovę svetimšalius. Tada žydai apkaltino jį noru sugriauti Mozės įstatymą Kristaus įstatymo naudai.

„Apaštalai skelbė Jėzų Kristų kaip žydą, kurs laikėsi žydiškos tikybos ir buvo Dievo pasiųstas tam, kad toji tikyba (įstatymas) būtų saugoma".

Apaštalas Povilas nekalba apie Kristaus dieviškumą, apie nesuvokiamą paslaptį jo lygybės su Dievu. Apaštalas vienam savo laiške romėnams jį (Kristų) vadina žmogum: „Mirtis, — rašo šv. Povilas, — viešpatavo del vieno žmogaus nuodėmės; teisingieji įsiviešpataus gyvenime per vieną žmogų, kurs yra Jėzus Kristus"[2]).

Apaštalų išmintingumas įkūrė gimstančią bažnyčią. Šv. Petras turėjo skelbti vad. Kristaus mokslą žydams, prisilaikantiems Mozės įstatymo, o šv. Povylas — svetimšaliams. Labai abejotinas dalykas, ar šv. Petras buvęs kada nors Romoj.

Maždaug apie 60-tus metus mūsų eros krikščionys pradėjo skirtis nuo žydų. Iš čia pradžia neapykantos, kurią jiems turi sinagogos Romoj, Graikijoj, Azijoj. Sinagogos kaltina juos bedieviškumu, prakeikia juos „tris kart sabatos dieną". „Bet Dievas visuomet palaiko juos (krikščionis) tarp persekiojimo".

Kelios bažnyčios pamažu atsirado. Visiškas žydų ir krikščionių persiskyrimas įvyko apie I amžiaus galą. Apie tą persi-

[1]) Dict. phil.: Christianisme.
[2]) Ibid.

skyrimą ilgai nežinojo Romos valdžia, senatas, painiodamas žydus su galiliečiais ar nazariečiais (t. y. krikščionimis). Krikščionims pavyko atversti kelis filosofus, Platono pasekėjus. „Štai kodel bažnyčios tėvai pirmų trijų amžių buvo visi platonikai".

Krikščionys pradžioje apvaikštinėjo savo misterijas nuošaliuose namuose, požemiuose, nakties metu. Jie, tie pirmieji krikščionys, neturėjo nei bažnytinės ierarchijos, nei tvirtų papročių. Ilgainiui, kada jų skaičius padidėjo, pasirodė reikalingas sutvarkymas ir nustatymas bažnytinės vyresnybės. Bet pirmų trijų amžių dvasininkai nesiskyrė nuo pasauliečių nei savo apdarais, nei celibatu.

Kada krikščionių bendruomenės tapo kiek skaitlingesnės ir kada kai kurios jų sukilo prieš romėnų imperijos kultą, valdžia aštriai bausdavo maištininkus. Vis delto nereikia perdėti krikščioniškų kankinių skaičiaus. Pats Origines (savo III knygoj prieš Celsiją) pažymi, kad „galima lengvai suskaityti krikščionis, kurie mirė už savo religiją, nes jų mirė mažai, ir tik laiks nuo laiko, protarpiais".

„Dieviškoji Apvaizda priruošė keliais, kurie atrodo žmoniški, savo bažnyčios triumfą. Konstantinas, nuveikęs su Dievo pagalba Maksenciją, savo konkurentą, atsikratė ir nuo kitų sau pavojingų asmenų. Negalima nutylėti, kad pradžioje jis nebuvo vertas Dangaus malonių, nužudęs visus savo gimines, savo žmoną ir savo sūnų"... Jis uoliai globojo krikščionis, nors pats priėmė krikštą tik mirties patale. Jis pastatė Konstantinopolį, kurs tapo imperijos ir krikščionybės centru.

Reikia pasakyti, kad laidavę sau triumfą vos įsigalėjusieji krikščionys negeriau elgėsi su savo priešais, negu tie prieš tai su jais. Krikščionys (pav.,) išžudo Egipte ir Palestinoj valdžios atstovus, kurie buvo nusistatę prieš krikščionybę. Dioklecijono žmona ir duktė, pasislėpusios Tesalonikoj, buvo pažintos ir nužudytos ir t. t.

70. Pagrindinių bažnyčios dogmų atsiradimas ir jos likimas. Konstantinas sušaukė bažnyčios susirinkimą Nikėjoj (netoli Konstantinopolio) 325 metais. Tame susirinkime buvo išspręstos didžiulės problemos, liečiančios Kristaus dieviškumą. Vieni susirinkimo dalyviai buvo linkę žiūrėti į Kristų, kaip į „gryniausią Aukščiausios būtybės emanaciją", bet ne kaip į

Dievą. Jie rėmėsi ypač šiais Jėzaus žodžiais: „Mano tėvas yra didesnis už mane“.

Kiti, ortodoksai, pasiremdami kitomis vietomis to pat Jėzaus — „Mano tėvas ir aš, mes esam tas pats“ ir dar keliomis — buvo už Kristaus pilną dieviškumą, lygybę su Dievu. 18 vyskupų, kunigas Arijus ir daug kunigų laikėsi pirmos nuomonės, t. y. nusistatę prieš ortodoksus, prieš Kristų Dievą.

Po ilgų smarkių ginčų, Šventoji Dvasia galiausiai nustatė 299 vyskupų lūpomis šitaip: „Jėzus yra vienintelis Dievo sūnus, Tėvo substancijos, Dievas, kilęs iš Dievo, šviesa iš šviesos, tikras Dievas iš tikro Dievo, lygus Tėvui...“ ir t. t. Tai buvo susirinkimo galutinė formulė. Čia galima matyti, kaip vyskupai paėmė viršų ant paprastų kunigų. 2.000 kunigų laikėsi tos pat nuomonės, ką ir Arijus.

Konstantinas ištrėmė Arijų... Atanazo (ir Euzebijo) šalininkai, t. y. ortodoksai žiauriai kovojo vieni su kitais. Tai, kas vadinasi arijonizmas, ilgam įsikūrė visose imperijos provincijose.

Antras bendras bažnyčios susirinkimas įvyko Konstantinopolyj 381 metais. Čia išaiškino tai, ką Nikėjos susirinkimas laikė netinkama pasakyti apie Šventą Dvasią, ir prie Nikėjos formulės pridėjo: „Šventa Dvasia, gaivinąs Viešpats, kurs pareina iš Tėvo ir kurs dievinamas ir šlovinamas su Tėvu ir Sūnum“.

Tik apie IX amžių lotyniška bažnyčia nustatė palaipsniui, kad Šventa Dvasia pareinanti iš Tėvo ir iš Sūnaus. 431 metais trečias bendras bažnyčios susirinkimas Efese nutarė, kad Marija yra tikrai Dievo motina ir kad Jėzus turi dvi natūras ir vieną asmenybę.

Graikiškoji bažnyčia ilgainiui tapo arabų, o paskiau turkų vergė. Romos bažnyčia išliko laisva, bet per 6 amžius su viršum kariavo su Vakarų imperija. Tie karai prisidėjo prie nepaprasto popiežių valdžios iškilimo. Bet, deja, XVI amžiuj toji bažnyčia neteko pusės Vokietijos, Danijos, Švedijos, Anglijos, Šotlandijos, Olandijos. Užtai ji laimėjo naujai atrastoj pietinėj Amerikoj. Tolimuose Rytuose, Japonijoj, iš pradžių katalikams (misijonieriams) sekėsi. Bet XVII amžiuj (1638 m.) krikščionys įsitraukė į pilietinį karą, ir per tą karą buvo iššudyti. Japonai po to uždraudė svetimšaliams rodytis savo uostuose. Tik olan-

dams buvo leista prekiauti, nes olandai nebuvo laikomi krikščionimis (jie paprastai pamindavo po kojomis kryžių, japonų akivaizdoj, norėdami parodyti savo panieką kryžiui).

„Katalikiškoji, apaštališkoji ir Romos religija paskutiniu laiku buvo uždrausta ir Kinuose“. Jėzuitų ilgi ginčai su dominikonais taip juos diskreditavo, jog gerasis imperatorius Jong-Čing paprašė juos geruoju apleisti imperijos žemes.

„Visa Azija, visa Afrika, pusė Europos, viskas, kas priklauso Anglijai, Olandijai Amerikoj, visos amerikoniškos nenukariautos ordos, visos australiškos žemės, kurios sudaro penktą dalį žemės rutulio, pasiliko kaip demono gruobis, kad išrodytų tiesą šventų žodžių: „Yra daug tarp jų pašauktų, bet maža išrinktų“. Jei ant žemės yra 1.600.000.000 žmonių, kaip kai kurie mokslininkai mano (t. y. XVIII amž. mokslininkai), šventoji Romos katalikiškoji visuotinė bažnyčia turi iš jų apie 60.000.000, kas sudaro $^1/_{26}$ dalį visų žinomo pasaulio gyventojų“[1]).

71. Gimtosios nuodėmės ir atpirkimo dogmos. Svarbiausios katalikų bažnyčios dogmos neišlaiko, Voltaire'o nuomone, mažiausios kritikos. Visų pirma gimtosios nuodėmės dogma pasižymi absurdiškumu ir negirdėtu neteisingumu. Kaip žmonės per tūkstančius metų gali atsakinėti už nuodėmę, padarytą pirmo žmogaus? Kaip žmogus gali būti baudžiamas už kito nusikaltimą? Arijonai vadina šitą krikščionių religijos pagrindą krikščionių gimtąja nuodėme: „Juk įžeidžia Dievą, — sako jie, ir kaltina jį (Dievą) absurdiškiausiu barbariškumu, jei drįsta tvirtinti, kad jis sutvėrė visas žmonių kartas, kad jas kankintų amžinomis kančiomis, pasinaudojęs pretekstu, kad jų pirmas tėvas suvalgė dalį vaisiaus (obuolio) vienam sode“. Juo labiau,

[1]) Be abejo, Voltaire čia labai perdeda žemės gyventojų skaičių XVIII amžiuje ir labai sumažina katalikų skaičių efektui padidinti. Mūsų dienų žinomas Amerikos statistikas Raimondas Pearl (1930 m.) yra išskaičiavęs (apytikriai), kad ant žemės yra netoli 2 milijardai žmonių (apie 1.850.000.000). Iš jų tik ⅓ krikščionys; ⅔ nėra krikščionys. Gausingiausia pasauly religija bus konfucizmas ir taotizmas — 350 milijonų su viršum žmonių, t. y. 20% visos žmonijos. Katalikų yra 330 milijonų, t. y. 17% žmonijos, ir t. t. Iš kiekvienų 3 žmonių pasaulyj, 2 yra nekrikščionys ir tik 1 krikščionis. Iš kiekvienų 5 žmonių pasaulyj, tik 1 (tiksliau: ¾ žmogaus) yra katalikas. Taigi pragaro liepsna turės dar daug sau maisto, nors šventas raštas yra išverstas į 800 kalbų su viršum.

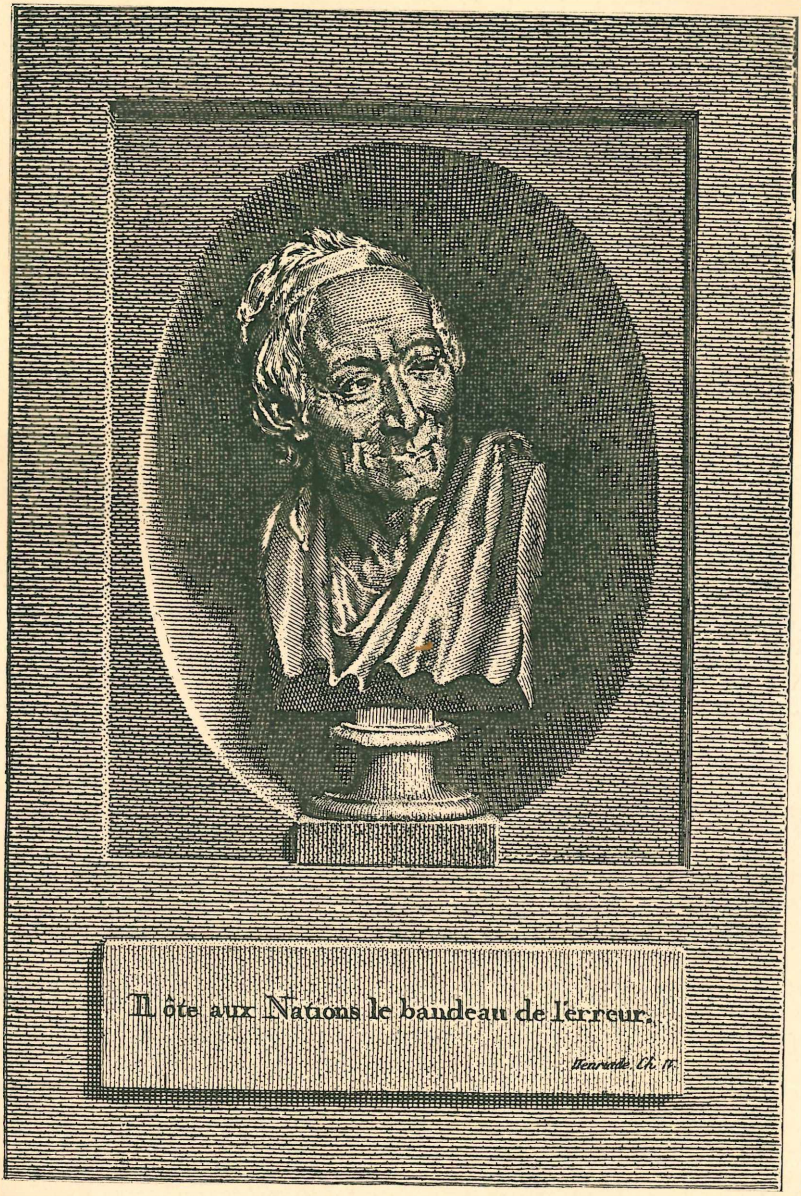

Voltaire senatvėj (skulptūra).

kad apie gimtąją nuodėmę niekur nėra nei žodžio — nei Mozės knygose, nei pranašų, nei evangelijose — tiek apokrifiškose, tiek kanoniškose — nei pas vieną pirmųjų bažnyčios tėvų. „Žydai niekuomet nežinojo gimtosios nuodėmės, kaip ir kiniškų ceremonijų". Tik teologai randa viską, ką nori, šventajam rašte. „Pripažinkime, kad šv. Augustinas pirmas patikėjo ta keista idėja, verta karštos ir išbujojusios ištvirkusio ir apgaulestaujančio (savo nuodėmę) afrikiečio, nuolaidaus ir persekiojančio, manichiečio ir krikščionies, kurs per visą savo gyvenimą prieštaravo sau"[1]).

Nieks iki šv. Augustino netvirtino, „kad kūdikis bus nuteistas ir degs amžinoj liepsnoj, jei jis mirs dvi minutes po savo gimimo"[2]). Be to, pirmais dviem amžiais kūdikių nekrikštydavo. Toks Tertulijanas aiškiai pasisako prieš vaikų krikštą — taigi apie gimtąją nuodėmę tada nebuvo kalbos.

Šv. Augustinas išrado ir formulavo gimtąją nuodėmę: „Katalikų tikyba moko, kad visi gimę žmonės yra tiek nusikaltę, jog net kūdikiai yra tikrai pasmerkti, jei jie miršta neatsinaujinę Jėzuje". Kaip atrodytų, jei kas pasakytų kokiai Kinijos, Japonijos, Indijos karalienei prie jos ką tik mirusio vaikučio kūno: „Ponia, nusiraminkit; jo aukštybė karalaitis yra dabar 500 velnių naguose, kurie jį suka ir apsuka didelėj krosnyj per visą amžinybę, tuo tarpu kai jo kvėpalais aplaistytas kūnelis ilsisi jūsų rūmuose". Išsigandusi karalienė klausia, kodel tie velniai kepą amžinai jos brangųjį sūnelį princą. Jai atsako, kad tai daroma del to, kad jos tolimas tolimas botis kitados suvalgęs vaisių nuo pažinimo medžio vienam sode. Įsivaizduokit, ką turėtų pasakyti (apie religiją su tokia dogma) karalius, karalienė, visa taryba, ir visos gražios damos"[3]).

Nejaugi esama dvejų rūšių teisingumo — dieviško ir žmoniško skyrium? Bet jei žmogaus protas Dievo duotas, žmoniško ir dieviško teisingumo sąvokos turi būti vienodos — priešingu atveju, Dievas sąmoningai prigaudinėtų žmogų, klaidintų jį — kas nėra galima.

Ne mažesniu neteisingumu ir absurdiškumu pasižymi ir antra pagrindinė krikščioniška, katalikiška dogma — atpirki-

---

[1]) Dict. phil.: Le péché original.
[2]) Ibid.
[3]) Ibid.

mo dogma. Jei beprasmis ir neteisingas dalykas yra, kad žmogus per amžių amžius atsakinėtų už Adomo nuodėmę, lygiai taip pat beprasmiška ir neteisinga, kad žmogų atpirktų Kristus savo nuopelnais. Kiekvienas žmogus turi pats atsakyti už savo darbus — turi būti už juos nubaustas ar atlygintas.

72. Katalikybė ir žmogaus natūra. Katalikų bažnyčia stengėsi (ir stengiasi) visokiais būdais pažeminti žmogų, žmogaus natūrą (prigimtį). Tai labai erzino Voltaire'ą dar jo jaunystės ir brandos metais. Ne be reikalo jisai įdėjo gale „Angliškų laiškų" garsias savo „Pastabas apie Pascal'į", kur griežtai sukritikavo ir sudiskreditavo tipingiausią katalikų bažnyčios atstovą, apologetą naujausiais laikais, nešiotoją katalikiškos dvasios ir tos bažnyčios neapykantos žmogaus natūrai.

Pats Voltaire, savo Potsdamo, savo Fernėjaus periodų kūryboj, savo filosofiškose novelėse ir šiaip visokiose filosofiškuose raštuose, dažniausiai yra linkęs pesimistiškai, ir net labai pesimistiškai žiūrėti į žmogų. Tik žmonių beprotybės ir kvailybės pareina jam ne nuo žmogaus prigimimo, bet daugiausia nuo visuomeninių piktybių.

„Ar neatrodo išrodyta, — sako Voltaire, — kad žmogus negimsta piktu ir velnio vaiku? Jei tokia būtų jo natūra (t. y. pikta), jis imtų daryti baisenybių, barbariškumų, vos tik pradėjęs vaikščioti. Jis pavartotų pirmą peilį sužeisti bet kam, kas jam nepatiktų. Jis būtinai panašus būtų į vilkučius, į mažas lapes, kurios kandžioja, kaip tiktai gali daryti. Priešingai, visoj žemėj jis (žmogus) yra panašus į avinėlį, kol jis vaikas. Kodel gi ir kaip jis (žmogus) taip dažnai tampa vilku ir lape? Ar tai bus ne del to, kad gimęs nei geras nei piktas — auklėjimo, valdžios, į kuriuos jis patenka, galiausiai atsitikimo, yra nukreipiamas į dorą ar į nusikaltimą?..

„Yra profesijų, kurios neišvengiamai daro žmogaus dvasią negailestingą: kario, mėsininko, policininko, kalėjimo prižiūrėtojo, ir visi amatai, kurie pagrįsti kitų žmonių nelaime... Yra profesijų, kurios dorą žmogų paverčia apgaviku, kurios pripratina jį, prieš jo valią, meluoti, apgaudinėti, ko jis veik nepastebi, užrišti akis... skandinti, be sąžinės graužimo, žmonių giminę kvailam apakime"...

„Moterys, nuolat užimtos savo vaikų auklėjimu ir uždarytos savo namų rūpesniuose, yra išvytos iš visų tų profesijų,

kurios daro žmogų piktą ir žiaurų. Jos visur yra mažiau barbariškos už vyriškius... Tuo būdu atrodo, kad mūsų papročiai, mūsų pripratimai padarė vyrišką lytį labai piktą... Laimei, profesijų, kurios sukietina širdį ir pripildo ją biaurių aistrų, yra nedaug. Pastebėkit, kad valstybėj, turinčioj apie 20 milijonų gyventojų, yra daugiausia 200.000 kareivių. Išeina po 1 kareivį 100 žmonių. Be to, tarp jų (karių) yra labai dorų žmonių, kurie baigs savo senatvę sodžiuj, kaip geri tėvai ir geri vyrai. Žemdirbiai, amatininkai, artistai yra perdaug užimti, kad galėtų dažnai pasiduoti nusikaltimui... Jei žmonių giminė būtų velnio valdžioje — nei vieno žmogaus nepasiliktų žemėj. Pasiguoskim: ir matė ir pamatys visada kilnių žmonių nuo Pekino iki La Rochelle'o. Kad ir ką sakytų licenciatai ir bakalaurai — Titai, Trajanai, Antoninai ir Bayle'ai buvo labai dori (garbingi) žmonės..."[1]).

„Žmogus visai negimė piktas, — tvirtina Voltaire kitame „Filosofiško žodyno" straipsny[2]), — jis tampa piktas, kaip jis darosi ligonis... Jei yra milijardas žmonių ant žemės — tai daug. Tasai skaičius duoda apie 500 milijonų moterų, kurios siuva..., kurios maitina savo kūdikius, kurios prižiūri namų ar lušnelės švarą, kurios piktžodžiauja kiek apie savo kaimynes. Aš nematau, ką pikto daro šios vargšės nekaltos būtybės ant žemės? Iš to milijardo žemės gyventojų yra mažiausia 200 milijonų vaikų, kurie, be abejo, nei užmušinėja, nei plėšikauja, ir apie tiek senių ar ligonių, kurie nebegali tai daryti (t. y. plėšti ir žudyti). Pasiliks koks 100 milijonų jaunų, stiprių žmonių, galinčių nusikalsti. Bet iš 100 milijonų jų — 90 milijonų nuolat užimti žemės darbu, kad savo nepaprastu triūsu užsidirbtų maisto ir drabužių; jie neturi laiko daryti pikta. Likusius 10 milijonų sudaro žmonės be darbo ir aukštos visuomenės, kurie nori maloniai naudotis gyvenimu; talentigi žmonės, besiverčią savo profesijomis; valdininkai, dvasininkai yra suinteresuoti gyventi dorai bent iš paviršiaus (dėl akių). Taigi iš tikrai piktų žmonių beliks tik politikai — tiek pasauliečiai, tiek dvasiškiai — kurie visuomet nori drumsti pasaulį, ir keli tūkstančiai valkatų, kurie pardavinėja savo patarnavimus tiems politikams. Niekuomet nebus vienukart (ant žemės) ir milijono tų plėšrių žvėrių — tame skaičiuje aš laikau ir vieškelių plėšikus. Taigi jūs turit

---

[1]) Dict. phil.: Homme — L'homme est-il né méchant?

[2]) Ibid.: Méchant.

ant žemės, audringiausiais laikais, daugiausia vieną žmogų iš tūkstančio, kurį galima pavadinti piktu, ir tai ne visuomet..."[1]).

Bet kodel bažnyčiai taip rūpi perdėti žmogaus natūros piktybę? Labai aišku, kodel. Jai svarbu būti amžinu žmogaus natūros gydytoju, nuolat jam teikti savo vaistų (visokių sakramentų pavidalu ir dažniausiai už pinigus, už materialines gėrybes). Jei žmogaus prigimimą laikytų sveiku, nesugadintu — tie bažnytiniai vaistai būtų nereikalingi. Dar prieš 20 metų, vienam laiške Voltaire labai ryškiai pabrėžė tos bažnytinės medicinos apgaulę: „Aš nemėgstu šarlatano, kurs nori priversti mane tikėti, kad aš sergu, idant parduotų man savo piliulių. Laikyk savo vaistus, mano drauge, sau, o man palik mano sveikatą. Kodel keiki mane už tai, kad esu sveikas, kad nenoriu tavo apgavikiškų vaistų?.."[2]).

Katalikų bažnyčia, skelbdama savo asketinius idealus, nusistato prieš žmonių giminės pažangą, prieš protinę, prieš dvasinę kultūrą. Juk varginimas kūno ir dvasios yra atsisakymas ne tik nuo kūniškų malonumų, nuo materialinės kultūros gėrybių, bet ir nuo dvasinių vertybių, nuo meno džiaugsmo, nuo literatūros, poezijos.

Ir kas pasiliks iš proto pažangos, laimėjimų, jei amžinas išsigelbėjimas (bažnyčios valia) pareina pirmiausia ir daugiausia nuo proto atbukimo, visiškos apatijos, pažeminimo, jei kvailumas ir tamsumas yra tikriausi palydovai į amžiną karalystę? Ar nesistengė kunigai sukvailinti, padaryti aklą žmogaus protą jau mokykloj, bevadovaudami jo auklėjimui, tą protą, kurs laisvai turėtų vystytis, savarankiškai, kritiškai? Ar nėra jie (kunigai) „paklydimų mokytojai, kad paverstų gyvuliška žmogaus natūrą?"[3]).

„Viskas, ko nori tam tikri dvasios tironai, yra tai, kad žmonės, kuriuos jie moko, turėtų melagingą (netikrą) protą... Beveik visi katalikų bažnyčios stebuklai, beveik visi jos šventųjų žygiai tėra sukvailintų, sugyvulintų žmonių kasdienis dvasinis pašaras. Ar stebuklas, t. y. amžinų gamtos dėsnių panie-

---

[1]) „Kandide" autorius laikosi kitokios nuomonės. Bet Voltaire'o tezės dažnai pareina nuo betarpiško tikslo, kurį jis turi prieš savo akis, rašydamas vieną ar kitą dalyką.

[2]) Lettre à Gravesande, 1 juin 1741.

[3]) Dict. phil.: Franc.

kinimas, nėra akiplėšiškas prieštaravimas ir pajuokimas sveiko proto? Įdomu, kad stebuklų skaičius be galo mažėja jau šv. Augustino laikais. „Kodel, — klausia jis savo De civitate Dei, — tie stebuklai, kurie darėsi kitados, dabar nesidaro?“ Jis randa atsakymą tame, kad dabar jie (stebuklai) nebereikalingi tikėjimui. (Bet naujais laikais reikėtų, kad stebuklų skaičius padaugėtų, nes tikėjime vis daugiau atsiranda spragų, plyšių. Tuo tarpu... Matyti, mokslo pažanga, apsišvietimas blogai sugyvena su stebuklais, tiksliai sakant, su stebuklų mašinerija).

73. Bažnyčios despotiškumas, netolerancija ir žiaurumas. Katalikų bažnyčia tarp savo svarbiausių dogmų turi ir tokią: „Be bažnyčios nėra išganymo“ („Sine ecclesia non est salus“). Per amžių amžius visi, kas neturėjo ir neturės laimės būti katalikais, t. y. daug milijardų žmonių, begalinis daugumas žmonijos turės atsidurti pragare. Ir visa minia antikinių išminčių, dorų ir teisingų žmonių — Sokratų, Markų Aurelijų, Epiktetų — visų tų, kurių gerus darbus šv. Augustinas vadina „splendida peccata“, yra pasmerkta amžinoms kančioms! O visoki fanatikai, katalikų tikėjimo vardu pridarę nusikaltimų, žmogžudysčių, sėdi sau danguje! Ar gali būti didesnė nesąmonė!

Katalikų bažnyčia visuomet stengėsi užvaldyti visą žmogų, ne tik parapijonį, bet ir pilietį, valdyti jį valstybėje ir visuomenėje. Žmogaus gimimas, jo jungtuvės, jo mirtis legalizuojamos bažnyčios (Voltaire'o laikais, aišku, dar nebuvo civilinės metrikacijos (Lietuvoje jos nėra net ir XX amžiuj!). Be bažnyčios negalima gimti, vesti, mirti. Bažnyčia nepripažįsta vyro ar žmonos persiskyrimo ir naujų vedybų (ji tegali duoti separaciją, bet ne leidimą vėl tuoktis — ir čia nemaža priežastis ištvirkimo). Bažnyčia turi pasibaisėtinos įtakos įstatymams — visoki religiniai nusikaltimai, šventvagystės, pasnikų nelaikymas ir t. t., žiauriausiai baudžiami mirtimi (dar XVIII amžiuj): „Ar galima būtų patikėti, kad papistai turi teismus, tiek kvailus, tiek bailius, tiek barbariškus, kad nuteistų mirti vargšus piliečius, kurių visas nusikaltimas buvo valgymas arklienos pasniko metu... Kunigai, idiotai ir žiaurūs žmonės! Kam jūs įsakot pasniką? Ar turtuoliams? Jie (turtuoliai) vengė jo laikytis. Ar neturtėliams? Jie pasnikauja per ištisus metus. Nelaimingas žemdirbys beveik niekuomet nevalgo mėsos ir neturi už ką

pirktis žuvies. Bepročiai! Kada jūs pataisysit savo absurdiškus įstatymus...?[1]).

Kodel katalikų dvasiškija naudojasi tokiomis privilegijomis valstybėje, sudarydama lyg savo valstybę valstybėje? Ar tai ne absurdiška, kad valstybėje kartu būtų dvi valdžios — civilinė (pasaulinė) valdžia ir bažnytinė? Ar Kristus, ar krikščionybė pirmais amžiais turėjo tokių valdžios apetitų? Ar Kristus nesakė — „Mano karalystė nėra šio pasaulio"?

Kodel kunigai užima aukštas valdininkų vietas? Kodel bažnyčia nemoka jokių mokesčių valstybei? Kaimiečiai daug ir sunkiai dirba, valstybei duoda nepalyginti daugiau naudos už kunigus — tuo tarpu kiek jiems reikia mokėti! ir t. t., ir t. t.

Jei dar kiek galima pateisinti bažnytinės valdžios pastangas ir pretenzijas viduramžiais, barbariškais laikais, kada ji (bažnyčia) buvo tam tikros kultūros skleidėja — naujais laikais ji, tapus vien reakcine pajėga, priešinga kiekvienai pažangai, nustojo bet kurio pagrindo ir teisės kištis į valstybės reikalus. Išpažindama Kristaus mokslą, t. y. taikos mokslą bažnyčia vis delto nieko neturi prieš karus, ir po kiekvieno kraujingo mūšio, kurį laimi kokis katalikiškas valdovas, pasiruošusi užtraukti „Te Deum laudamus". Koks čia jos žmoniškumas, žmonių meilė, taikos apaštalavimas! Ar per 12 amžių ji nepalaikė, nesankcionavo žmonių vergijos, krikščionių, katalikų vergijos, Europos kaimiečių baudžiavos! (Dar V-re'o laikais, vienuoliai Prancūzijoj turėjo iki 60 tūkstančių savo vergų („esclaves mainmortables", serfs"). Kokia parodija pavirto per amžius Kristaus mokslas!

Bažnyčios tarnai pašėlusiai geidžia žemiškų turtų, gėrybių, žemių, nuosavybės, pinigų. Maža jiems, kad $^1/_5$ visų Prancūzijos turtų yra jų rankose. Visokiais būdais, visokiomis priemonėmis, kraunasi dvasiškiai, vienuoliai savo turtus. Jie meškerioja testamentus, jie verčiasi prekyba ir spekuliacija. Kada reikia jiems, jie nesustoja net prieš akiplėšišką apgaulę. Sykį, kada reformatai išvijo vienuolius iš Eisenach'o vienuolyno, jie rado ten (vienuolyne) Dievo Motinos ir kūdikėlio Jėzaus statulą taip įtaisytą, jog motina ir sūnus parodydavo nu-

[1]) Dict. phil.: Carême — section II. Pasnikų dalykai, laimei, atrodo nūnai kitaip, negu XVIII amžiuj. Už arklienos valgymą, kad ir didįjį penktadienį, katalikui negresia ne tik mirties pavojus, bet net mažiausias nemalonumas iš teismo pusės.

garą tiems, kas nieko neaukodavo, ir dėkodavo galvos linktelėjimu tiems, kurie palikdavo savo auką altoriuj[1]).

Aukšti pralotai turėdavo po 40, 50, 60, 80 ir net po 100 tūkstančių livrų (t. y. dabartine valiuta dolerių) pajamų, kurias jie leido savo reikalams, savo ištaigingam gyvenimui, statydami sau palocius, ir t. t. Ar jiems galėjo rūpėti vargšų, ligonių, nelaimingų reikalai? Ar jiems galėjo rūpėti prieglaudų, ligoninių įtaisymas?

XVIII amžiuj prancūzų aukštoji dvasiškija buvo žymia dalim epikūriška ir netikinti. Ne be reikalo, vienas amžininkas rašytojas pastebi, kad „anų laikų paprastas kunigas... turi trupučiuką tikėti, nes kitaip jį palaikys veidmainiu... Atvirkščiai, didysis vikaras gali nusišypsoti išgirdęs ką prieš religiją; vyskupas pasijuoks (tokiu atveju), o kardinolas dar pridės savo žodelį“[2]). Abatas Bassinet kartais aiškiai rodydavo savo netikėjimą. Sakydamas, pav., Luvro koplyčioj panegiriką šv. Liudvikui, jis nepersižegnojo, praleido tekstą, citatas iš evangelijos, vengdamas tuo būdu bet kurių krikščioniškų aliuzijų, vien pabrėždamas švento karaliaus žmoniškas dorybes[3]).

Jei švietimo amžiuje aukštoji prancūzų dvasiškija, nekalbant apie saloniškus abatus, tiek „sufilosofėjo“, galima būtų iš jos laukti liberališkumo, tolerancijos, nuolaidumo religijos, bažnyčios dalykuose. Bet kur tau! Jie (tie aukšti laisvamaniški dvasiškiai) buvo nemažiau netolerantingi, fanatiški už savo pranokėjus. Jie persekioja laisvesnį žodį tikėjimo, religijos srityj. Ar ne biaurūs tie religiniai veidmainiai, pavertę bažnyčią vien savo ambicijos ir savo biznio vietove! Jie biauresni net už nuoširdžius fanatikus, kurie piovė savo brolius Bartolomiejaus naktį.

Iš visų pasaulio religijų — tvirtina Voltaire — netolerantingiausia ir žiauriausia yra krikščionių. O iš krikščionių — netolerantingiausia ir žiauriausia yra katalikų bažnyčia. Jokia religija — net islamizmas, net judaizmas — nepasižymėjo prozelitizmu, t. y. noru, pastangomis atversti, kad ir prievarta, kitaip tikinčius į savo tikėjimą.

---

[1]) Apud Pellissier, Voltaire philosophe, p. 131.

[2]) Ibid., p. 133. Atsiminkim ta proga garsų mūsų dienomis abatą Turmel'į, kurs per 40 metų, prisidengęs slapyvardėmis, rašydavo ateistiškus, antireligiškus veikalus. Atsiminkim ir artimą mums Birštono istoriją.

[3]) Pellissier, p. 133.

Turkai, nukariavę Graikiją, paliko ortodoksams (stačiatikiams) jų šventoves, jų tikėjimą. Senovinėj Graikijoj filosofai laisvai galėjo dėstyti savo teorijas, savo pažiūras, net jei tos teorijos buvo ateistiškos (vienas Sokratas nukentėjo del savo pažiūrų, bet ir tai del tam tikrų ypatingų aplinkybių).) Senovės romėnai galėjo, kiek tik norėjo, dėstyti, rašyti apie bedieviškiausius dalykus. Ar Lukrecijus savo „De rerum natura", toj epikūrinėj sistemoj, parašytoj eilėmis, nėra išdėstęs nuosakiai ateizmo? Ar Plinijus nėra pradėjęs savo „Historia naturalis" ateistine prakalba? Dievai turi patys rūpintis savęs įžeidimu, o ne žmonės — taip sveikai galvojo romėnai. Ar Romos senatas nebuvo veik visas ateistiškas, t. y. netikėjo nei dievais, nei pomirtiniu gyvenimu?[1]). Ar Cezaris, Katilinos bičiulis, neprikišo Ciceronui, kad nusikaltėlį bausti mirtimi — tai niekis, nes mirtis yra nebuvimas ir vien galas žmogaus nelaimių?[2]). Romoj kiekviena religija ne tik buvo toleruojama, bet ir garbinama, turėjo savo dievus Panteone. Ir krikščionys, kol griežtai nebuvo nusistatę prieš valstybės kultą, prieš jos tvarką (įstatymus), naudojosi visiška laisve, visokiomis privilegijomis kartu su kitais piliečiais, turėjo puikias bažnyčias, ir t. t. Tą pat galima pastebėti kitų tautų religijose.

Iš visų tų religijų krikščioniškoji, ir ypač katalikiškoji, veik nuo savo pradžios, pasižymėjo negirdėtu pasaulio istorijoj netolerantiškumu ir žiaurumu. Del teologiškų ginčų per 15 krikščionybės amžių žuvo daug milijonų žmonių. Krikščioniškoji religija brangiai atsiėjo žmonijai. „Krikščionių religija, — tvirtina Voltaire, — kaštavo žmonijai 17 milijonų žmonių — po 1 milijoną kiekvienam šimtmety; į tą skaičių įeina tiek žuvę nuo teismo budelio rankų, tiek mirę nuo rankos kitų budelių, apmokėtų ir sustatytų į eiles mūšiuose"[3]).

Katalikiškos religijos fanatizmas dažnai pagamindavo žmonių baidyklių, žmogžudžių, kurie nuoširdžiai žudydavo, jų supratimu, šventos bažnyčios labui. Visi žiaurumai padaryti viduramžiais, Albigiečių karų metu, visi šventos inkvizicijos žygiai, Religinių karų (Reformacijos laikais) baisenybės, karalių Henriko III, Henriko IV nužudymai — ar tai ne tų fanatikų darbas? Gal būt, kad tie žiaurūs fanatikai, jei jiems nebūtų

[1]) Dict. phil.: Athée.
[2]) Ibid.
[3]) Ibid.

buvęs nuo mažens įskiepytas religinis, katalikiškas fanatizmas, visai nebūtų buvę kraugeringi žmonės, gal būtų buvę net visai geri, visai taikingi žmonės.

„Katalikybė daro žmogų žiaurų. Katalikas įsitikinęs turįs tiesą. Jis įsivaizduoja, kad toji tiesa šviečia tik jam išimtinai, kad visi kiti žmonės (ne katalikai) turi amžinai kepti pragare“... Jei pasitaiko tarp katalikų gailestingų, minkštų žmonių, jie patys prikiša sau tą savo gailestingumą, kaip silpnybės žymę. Tipingas katalikas — dažnai nesąmoningai — yra nepaprasto išdidumo auka, kaip būsimo rojaus pilietis.

Katalikų bažnyčios netolerancija ir fanatizmas, užuot sušvelnėję XVIII amžiuj, švietimo amžiuj, nė kiek nepakitėjo, nė kiek neatprato nuo mielo ir įprasto laužo reginio. Juo labiau tasai Voltaire'o laikų fanatizmas buvo smerktinas, kad teologiški ginčai tuo metu turėjo veik išimtinai akademinį, teoretinį charakterį, nebuvo susiję su politika, kaip kad XVI amžiuj. Pikčiausi ir slapčiausi žmogaus instinktai iškyla aikštėn, nuolat kutenami to religiško, to katalikiško fanatizmo. Fanatizmas išvelka visą paslėptą žmoguje žvėrį į dienos šviesą. Ar nereikėjo todel Voltaire'ui kiekviena proga kartoti: „Ecrasez l'infâme!“

XVIII amžiuje kalbamasis fanatizmas nė kiek nesumažėjo, nors en gros aukų skaičius buvo mažesnis, del įvairių — nepareinamų nuo fanatizmo — aplinkybių. Ar pats Voltaire nenukentėjo — ir kiek kartų! — nuo to teologų fanatizmo? Ar visos tos bylos — Calas'o, Sirven'ų ir daugelio kitų, — kurias jis pats taip didvyriškai gynė, nebuvo geriausias išrodymas anų laikų fanatizmo? Ar kad ir toki faktai (iš daugelio kitų), iš XVIII amžiaus teismo praktikos, negali būt puiki iliustracija tos amžiaus baidyklės — fanatizmo — godumo, kraugeriškumo?

1717 metais sykį buvo sučiuptas slaptas 74 protestantų (kalvinų) susirinkimas viename prancūzų miestely (Anduse). Visi jie buvo nuteisti į galeras („katorgą“) iki gyvos galvos. 1745 ir 1746 metais 277 žmonės Dauphiné provincijoj buvo nubausti galeromis už tą pat „nusikaltimą“ (t. y. slaptą susirinkimą, kur jie meldėsi). Suimtos moterys gavo bizūnų ir buvo įmestos į kalėjimą. 1754 metais buvo teismo nuteistas mirti ir nužudytas pastorius Lafaye už savo tikybos skelbimą. 1762 metais pastorius Rochette buvo pakartas. Per to pastoriaus triuk-

šmingą suėmimą, trys jauni bajorai, broliai Grenier, griebėsi ginklų, manydami, kad ir jiems gresia pavojus. Broliams tuoj buvo iškelta byla del tariamo solidarumo su pastorium, ir jiems visiems nukirto galvas, ir t. t., ir t. t.[1]).

XVIII amžiaus antroj pusėj fanatizmo aukų skaičius žymiai mažėja — tai daug parėjo nuo „bedieviško Voltaire'o" plunksnos, nuo jo veiklos.

Kaip buvo sakyta, aukščiausia ir tipingiausia religinio fanatizmo nešiotoja Voltaire laiko katalikų bažnyčią, kuri daugiausia atsitolinusi nuo pirmykštės krikščionybės, nuo pirmųjų amžių krikščionybės. Kiek maža beliko bendro tarp katalikybės, jos praktikų, jos dogmų, ir tos pirminės krikščionybės! Pirmųjų krikščionių vad. „synaksas" nebuvo panašus į mišias. Per pirmus du amžius, ir net ilgiau, buvo uždrausti bažnyčiose paveikslai. Išpažintis, kokia ji yra, buvo nustatyta tik VI amžiuj. Iki VII amžiaus maži vaikai priiminėjo eucharistiją. Viešas šventųjų minėjimas nebuvo žinomas iki IV amžiaus galo. Šv. Dvasios procesija atsirado nuo Karolio Didžiojo laikų. Nekalto prasidėjimo dogma buvo iškelta XII amžiuj. Iki Augustino ir Jeronimo joks bažnyčios tėvas nieko nesako apie gimtąją nuodėmę. Pirmas Nikėjos susirinkimas (325 m.) nustatė lygybę Tėvo ir Sūnaus. Kristaus dvi natūros buvo nustatytos 451 metų susirinkime, ir t. t., ir t. t.

Jokia dogma nebuvo žinoma Kristui, kaip ir žydams. Visos dogmos buvo ilgainiui išgalvotos. Jei laikytis à la lettre Kristaus mokslo, jo moralės, jei norėti būti tikru krikščioniu, reikia visų pirma nebūti kataliku.

Protestantizmas — pabrėžia Voltaire — yra daug artimesnis primityviai krikščionybei ir, be to, jo (protestantizmo) didelis nuopelnas — laisvo religinių raštų tyrinėjimo skelbimas. Kiekvienas protestantas ta prasme yra sau popiežius. Be protestantizmo nebūtų buvę ir XVIII amžiaus filosofijos.

Be abejo, čia Voltaire neklysta. XVIII amžiaus švietimo sąjūdis glaudžiai susijęs idėjiškai, gauna pradžią iš protestantizmo (ir prancūziško — Bayle etc., ir neprancūziško — anglų).

Deja, ir protestantizmui Fernėjaus patriarchas turėjo prikišti netoleranciją, ne tokią pasibaisėtiną, kraugerišką, kaip ka-

---

[1]) Pellissier, op. cit., p. 144.

talikų, bet vis delto palikusią istorijoj savo taip pat žiaurių žymių. Protestantizmas kartais rodos Voltaire'ui simpatingesnis už katalikybę del stokos jame tiekos prietarų, absurdų, kurių pilna katalikybėj, del laisvo tyrinėjimo dvasios. Bet ir protestantizmas, aplamai, kaip kiekviena aprėžta religija, yra jam žmonijos nelaimė.

74. Kristus ir popiežius. Kristaus vad. tarnai, t. y. bažnyčios žmonės, kaip gražiai jie seka Jėzaus gyvenimu (Voltaire'o ironiškais žodžiais tariant)! Kristus buvo vargšas, neturtėlis, skelbė neturtą, vengė garbės, tuštumo ženklų, buvo nusižeminęs. O paimkit dabar kokį vyskupą, aukštą Kristaus tarną viduramžiais ar naujais laikais. Jis turtingas, jis kiša savo nosį į politiką, jis turi kartais daug svorio politikoj. Jis ištaigingai gyvena — prabanga apsupa jį. Kas yra bendro tarp tokio Kristaus „tarno" ir krikščionybės įkūrėjo? O papročiai?... Paimkit popiežių...

„Šventasis Tėve, jūs esat antikristas, ir štai, kaip aš tai išrodysiu Jūsų Šventenybei. Aš vadinu antekristu ar antikristu, pagal žodžio stiprumą, tą, kurs daro viską priešingai tam, ką Kristus buvo įsakęs. Kristus buvo neturtėlis, o jūs esat turtingas; jis mokėjo mokesnį, o jūs reikalaujat mokesnių; jis buvo paklusnus valdžiai, o jūs patys tapot valdžia. Jis vaikščiojo pėsčias, o jūs vykstat į Castel-Gandolfe puikioj karietoj. Jis valgė viską, ką jam teikdavos duoti, o jūs norit, kad mes valgytum žuvį penktadienį ir šeštadienį, toli gyvendami nuo jūros ir upių. Jis uždraudė Simanui Baržomui naudotis kardu, o jūs turite kardus savo tarnyboj, ir t. t., ir t. t. Taigi ta prasme Jūsų Šventenybė yra antekristas. Aš jus labai garbinu visais kitais atžvilgiais ir prašau jūsų indulgencijos in articulo mortis"...[1]).

75. Voltaire'o filosofiškos veiklos vaisiai. Voltaire, savo „Filosofišku žodynu", savo kitais filosofiškais raštais, dar daugiau savo begaliniais pamfletais, brošiūromis, savo Fernėjaus fabrikatais („pyragaičiais"), leidžiamais beveik per 20 metų, sugriovė, ar daug prisidėjo prie fanatizmo — religiško, ypač katalikiško — sugriovimo. Paprastai Voltaire'ą kaltino tuo, kad jo filosofija, jo volterianizmas diskreditavęs katalikybę, bet

[1]) Dict. phil.: Raison.

nieko nedavęs vieton katalikybės. Pats Voltaire į tuos kaltinimus atsakė šitaip: „Kaip! plėšrus žvėris čiulpė kraują iš mano artimų; aš jums pasakiau, kaip atsikratyti ta bestija, o jūs mane klausiat, kas bus jos (bestijos) vietoj!“[1]).

Be to, Voltaire nepretendavo sugriauti tuoj katalikybės. Tai jam dar per ankstybas darbas. Palaukim, kol liaudis galės be tos religijos apsieiti. Iki to laiko stebėkim ir drauskime bažnyčią, mažinkime jos išdidumą, neduokime ypač pasireikšti jos fanatizmui.

Elkimės su katalikybe, kaip gydytojas elgiasi su chroniška liga: nenorėkim su ja (liga) apsidirbti vienu smūgiu, puldinėkim ją palaipsniui...[2]).

„Po mūsų šventos religijos, — klausia ironiškai Voltaire, — kuri yra, be abejo, viena tikra, kuri būtų mažiausiai bloga? Ar tai nebūtų paprasčiausia? Ar tai nebūtų toji, kuri moko daug moralės ir labai maža dogmų? Ar ne toji, kuri stengiasi padaryti žmones teisingus, be reikalo padaryti juos absurdiškus? Ar ne toji, kuri nereikalauja tikėti negalimais daiktais, priešta-ravimais, įžeidžiančiais Dievybę ir pavojingais žmonių giminei; kuri nedrįstų grasinti amžinomis kančiomis bet kam, kas turi sveiko proto? Ar tai nebūtų toji religija, kuri palaikytų savo vardą ne budeliais ir kuri nepripildytų žemės krauju del nesuprantamų sofizmų? Ar ne toji, kur dviprasmiškumas, žodžių žaidimas ir du ar trys tariami raštai nedaro valdovo ar dievo iš kunigo... dažnai žmogžudžio ir nuodytojo? Ar ne toji, kuri nedaro karaliaus nuo to kunigo priklausančius? Ar ne toji, kuri tik moko Dievo pagarbos, teisingumo, tolerantiškumo ir žmoniškumo?...“[3]).

Kiek Voltaire'o antikrikščioniška, antikatalikiška filosofija turėjo įtakos ir jo amžininkams, t. y. kartai iki Revoliucijos, ir vėliau, XIX amžiuje, galima spręsti iš jo raštų rinkinių skaičiaus (bibliografinės statistikos). Iki jo mirties (1778 m.) išėjo 19 tokių rinkinių. Nuo jo mirties iki Restauracijos (1815 m.) — 6 leidimai. Restauracijos metu pasirodė 28 pilni jo raštų leidimai. Antrosios Imperijos metu — 5 leidimai; nuo 1870 metų — 3 ży-

---

1) Examen important de milord Bolingbrocke.
2) Pellissier, op. cit., pp. 159—160.
3) Dict. phil.: Religion — Cinquième question.

miausi leidimai[1]). Toji statistika rodo, kad volterianizmas visuomet iškildavo, kaip karo mašina, kaip būtina apsigynimo priemonė tomis epochomis, kada ypač reikėdavo kovoti su priespauda, su reakcija, kada liberalizmui, laisvai minčiai, ateidavo sunkūs laikai. Tada Voltaire, prisikėlęs iš numirusių savo raštuose, kaip ištikimas sąjungininkas, iškeldavo šlovingą vėliavą su garsiu obalsiu: „Ecrasez l'infâme!“ (politinė reakcija visuomet ir visur buvo glaudžiai susijusi su religiška, katalikiška). Ir laisvamaniškos prancūzų kartos XIX amžiuje atkakliai kovojo po Voltaire'o plevėsuojančia vėliava, po šita naujausių laikų ne tik prancūzų, bet visos kultūringos Europos laisvos minties, teisingumo ir žmoniškumo oriflama.

---

[1]) Bengesco, La Bibliographie de Voltaire, t. IV.

IX.

Karaliaus Voltaire'o triumfas ir mirtis

Je m'aperçois tous les jours, mon cher maître, que le travail est la vie de l'homme... Moi qui suis jeune et qui n'ai que soixante-huit ans, je dois travailler pour mériter un jour de me reposer.
Voltaire, Lettre à l'abbé d' Olivet, 4 nov. 1762.

Voltaire, reçois la couronne
Que l'on vient de te présenter;
Il est beau de la mériter
Qoaud c'est la France qui la donne!
Marquis de Saint-Marc.

Voltaire — „pirmas žemdirbys ir pirmas pramoninkas". — Voltaire'o statula. — Senatvės ir ligos valdžioje. — Voltaire'o davatkos. — Senio nenuilstamas darbas. — Kelionė į Paryžių. — Voltaire'o triumfas. — Fernėjaus patriarchas ir sena koketė. — „Maža kelionė į amžinybę". — Karalius Voltaire žengia į Panteoną. — „Voirie" (?). — Po 150 metų.

76. Voltaire — „pirmas žemdirbys ir pirmas pramoninkas". „Pasiutiškai" dirbdamas, varydamas savo nenuilstama, savo baisia plunksna antireligišką, antikrikščionišką, antikatalikišką darbą, pavertęs Fernėjų tikru fabriku, kur buvo gaminama visa, kas reikalinga „écraser l'infâme", užstodamas religinio fanatizmo aukas, nuolat turėdamas prieš akis tolerantiškumo, teisingumo, žmoniškumo reikalus, — „karalius Voltaire" neužmiršta pagerinti būklės aplinkinių baudžiauninkų, savo žemės ir dirbtuvių žmonių. Jis daug prisideda prie išlaisvinimo vienuolyniškų baudžiauninkų („serfų") vad. Jura srityj. Jis globoja vargingus Gex'o krašto gyventojus, t. y. to krašto, kur buvo Fernėjaus dvaras. Tuos kaimiečius nuolat skriaudė administracija, visi, kas tik galėjo parodyti nors kiek savo poniškumo.

Net vienas iš priešingiausių Voltaire'ui biografų, katalikiškos dvasios prof. Crouslé, negali nepripažinti — ir toji nuomonė katalikiško mokslininko yra ypač reikšminga — kad „Voltaire tapo globėju tos klasės (žmonių), kuriuos pasmerkė vargui be išeities despotizmas tiek žiaurus, kiek netikėtas“[1]).

Gex'o apylinkių žemė buvo labai prasta ir daug kur nedirbama. Gyventojai vos begalėjo pragyventi. Ir štai Voltaire, nelyginant koks geras genijus, pakelia žemės kultūrą, įveda ir platina ūkininkų tarpe naujus pagerintus įrankius. Jis tampa geru „gaspadorium“, įtaisydamas Fernėjuj kažką panašaus į dabartinį pavyzdingą ūkį — „pavyzdingą lauką“. Ir tame „pavyzdingame lauke“ jis pats dirba savo rankomis, duodamas kaimiečiams gerą pavyzdį — jis, šlovingiausias anų laikų pasaulyj žmogus, minčių valdovas, nevainikuotas, bet dvasinis „karalius Voltaire“!

Jis sodina, ugdo Gex'o žemėse visokių naudingų medžių. Jis įveda šilkmedžio kultūrą. Jis įsteigia Fernėjuj šilko fabriką ir veikiai „Voltaire'o šilkas“ ima konkuruoti su kitų senų fabrikų šilku. Jis naiviai giriasi, kad jo šilkas esąs geriausias, ir sykį pats siunčia šilkines kojines, pagamintas pas jį, vienai savo aukštai draugei, kunigaikštienei Choiseul. Jis įkuria Fernėjuj ir laikrodžių dirbtuves (juk netoli buvo Ženeva — laikrodžių centras). Veikiai ir „Voltaire'o laikrodžiai“ įsigyja gerą vardą. Karūnuotos galvos Europoj, aristokratai, šviesuomenė stengiasi įsigyti tų laikrodžių iš Fernėjaus. Atsiranda ir kitų dirbtuvių Fernėjuj. Mažas sodžius, kurs buvo prieš Voltaire'o atvykimą čionai, ilgainiui virsta pramoningu, turtingu miesteliu. Gyventojų gerovė veik pasakiškai auga. Daug kas iš Ženevos amatininkų, kuriems buvo sunku gyventi tėviškėj, randa prieglaudą Fernėjuj. Voltaire turi nekartą gražios progos pasigirti, kad jis esąs savo laikų ne tik „pirmas žemdirbys, bet ir pirmas pramoninkas“.

Tai nebuvo biznis turtui padidinti. Jis buvo ir be to milijonierius. Jis nesigailėjo leisdamas pinigus visokioms pašalpoms vargingiems literatams, poetams, duodamas pas save prieglaudą net tariamoms giminėms žinomų rašytojų (sak., jis auklėja neva Corneille'o anūkę ir išleidžia ją už vyro). O kiek pas jį gyvena Fernėjuj visokių parazitų! Jis nebuvo šykštus,

[1]) Crouslé, La Vie et les oeuvres de Voltaire, t. II, p. 58.

jis nebuvo godus pinigams. Jo „pirmo žemdirbio ir pirmo pramoninko“ rolė visų pirma turtino vargingus apylinkių gyventojus, teikė jiems duonos. Antra vertus, toji rolė kiek įvairino patriarcho gyvenimą, įvairino jo darbus, jo neišsemiamos energijos pasireiškimą.

Po 10—15 metų nuo Voltaire'o apsigyvenimo Fernėjuj negalima buvo pažinti aplinkinio krašto — jis pražydo, vargingi kaimiečiai tapo pasiturinčiais ūkininkais ir šlovino savo geradarį — „senjorą Voltaire'ą“. Kada jam sykį (1775 m.) teko važiuoti į iškilmingą susirinkimą Gex'o krašte, sodžiai, per kuriuos jis vyko, entuziastiškai jį sveikino. Žmonės spietėsi prie tvorų, lipo ant jų, mėtė gėles į jo karietą, džiaugsmingai šaukė, šaudė, visokiais būdais norėdami parodyti savo meilę Fernėjaus ponui. Senis buvo be galo sujaudintas ta manifestacija, tais kaimietiškos simpatijos ženklais[1]). Nieks iš kaimiečių, aiškus dalykas, neturėjo mažiausio supratimo apie tai, kas iš tikrųjų buvo jų gerasis Fernėjaus senjoras. Taigi čia Voltaire galėjo pasidžiaugti betarpiškais vaisiais ne savo literatūrinės, filosofinės šlovės, bet vien savo geru, naudingu darbu. Ar Gex'o šalies gyventojai nesikreipė į ministeriją (į Paryžių) su prašymu, kad Fernėjaus miestelis būtų pavadintas Voltaire'o vardu, t. y. miestelis „Voltaire“? Nors prašymas tasai nebuvo patenkintas, bet jis yra labai reikšmingas. Ilgą laiką aplinkiniai gyventojai vadino Fernėjų „Voltaire'u“. Net Ženevoj, su kuria jis nekartą kovojo del ženeviečių nenoro turėti pas save teatro, jis tapo be galo populiarus, mylimas — juk rašytojas buvo Calas'ų, Sirven'ų ir kitų kalvinų bylų šlovingas gynėjas. Toki buvo Fernėjaus Kandido, gyvo, tikrovės Kandido savo „sodo apdirbimo“ vaisiai („il faut cultiver notre jardin“).

77. Voltaire'o statula. 1770 metais ponios Necker salone, per žymių enciklopedistų susirinkimą, kilo sumanymas įamžinti marmure Fernėjaus patriarchą. Ponia Necker pirma pasiūlė susirinkimui pavesti didžiajam anų laikų skulptoriui Pigalle'ui (to menininko vardo yra nūnai viena garsi Paryžiuj, Montmarte, aikštė) nukalti Voltaire'o statulą. Porai metų praslinkus (1772 m.) garsi tragiškoji artistė Clairon iškilmingai apvaini-

[1]) Desnoiresterres, Voltaire et la société française au XVIII siècle, t. VIII, p. 76.

Rytas Fernėjuj. Keldamasis iš lovos Voltaire jau diktuoja savo sekretoriui.

kuos Voltaire'o biustą, deklamuodama Marmontel'o eilėraštį, parašytą minčių valdovo garbei. Tasai biustas bus taip pat Pigalle'o darbo.

Veikiai rašytojo garbintojai, enciklopedistai paskelbė, kad Voltaire'o statula turinti būti pastatyta prancūzų literatų lėšomis. Buvo atidaryta prenumerata, kuri tuoj davė gražią sumą pinigų. Prūsų ir Danijos karaliams, kurie panorėjo dalyvauti toj prenumeratoj, buvo leista prisidėti prie literatų.

Skulptorius Pigalle nuvyko į Fernėjų. Jau prieš jo atvykimą „karalius Voltaire" rašė poniai Necker: „Ponas Pigalle turi atvykti nukalti mano veido, bet, ponia, reikia, kad aš turėčiau veidą, tuo tarpu vos galima dasiprotėti apie jo (veido) vietą. Mano akys įdubo..., mano skruostai tapo senu pergaminu, blogai ištiestu ant kaulų, kurie niekam tikę. Keli dantys, kuriuos turėjau, dingo... Niekuomet dar nėra kalę vargšo žmogaus tokioj būklėj..."[1]).

Skulptoriui didžiausias sunkumas buvo sugauti ir fiksuoti akmenyj judriausią, nesugaunamiausią pasauly veidą. Juk Voltaire'o veidas, jo išreiškimas nuolat keitėsi, pareinamai nuo mažiausio dvasinio judėjimo. Paklausęs Diderot, Pigalle pasiryžo atvaizduoti savo statuloj filosofą „antikiškai", t. y. įamžinti pusnuogį seno Voltaire'o kūną, kuriam teliko oda ir kaulai. Sumanymas, reikia pasakyti, nebuvo laimingas, turint galvoje 76 metų Voltaire'o visiškai išdžiūvusį kūną. Užtai didžiajam skulptoriui pavyko nukalti filosofo veidą, ypač jo akis, kuriose buvo tiek ugnies ir švelnumo. Voltaire'o akys pasiliko tokios pat nuo jaunystės iki mirties — daug kas iš amžininkų pabrėždavo jų ypatumus. Ar, sak., markyzė du Châtelet, pamačiusi pirmą kartą rašytoją, jo amžiaus žydėjime, nebuvo sužavėta jo akių neapsakomu švelnumu? Pigalle'ui pavyko sugauti ir sarkastišką Voltaire'o lūpų išraišką, plonų, suspaustų lūpų. Ar nėra visas Voltaire toj genialioj skulptūroj su savo aistromis, su savo ugningumu, su savo švelnumu, su savo sarkazmu, su savo amžinu palinkimu pajuokti, pašiepti! Net „agresyvinė" Voltaire'o figūros poza — jo stuomens nuolatinis išsikišimas priekin — tapo įamžinta Pigalle'o.

[1]) Lettre à M-me Necker, 21 mai 1770.

78. Senatvės ir ligos valdžioje. Tuo tarpu nenuilstamas Fernėjaus darbininkas seno, ne dvasia, bet kūnu. Vis daugiau sirguliavo jisai, vis dažniau atsirasdavo lovoje. Jis nemėgo, labai nemėgo senatvės negalavimų. „Senatvė ir liga, — sakydavo filosofas, — yra du labai kvaili dalykai". Senatvė esanti dar tuo bloga, kad žmogus nustoja bet kokio skonio, viskas vargina žmogų, viskas jam greit nusibosta. Žmogus neturįs tada nei aistrų, nei iliuzijų. „Širdis užšalo ir vaizduotė yra tik tam, kad mus kankintų"[1]). Kada žmogus senas, jis turįs atsisakyti ir nuo triukšmingos saloninės draugijos, jis turįs pasitraukti kur į Fernėjų ir čia „nuošaliai" gyventi, nes viešo gyvenimo pasaulis esąs „didelis balius, kur nereikia rodytis, kada žmogus negali šokti". Nėra reikalo senatvėj vaikytis visokius tuštumo vylius, visokius fantomus, kurie apakina žmogų jaunystėj ir brandos metais. Belieka tik dirbti. Taigi reikia dirbti, dirbti ir dirbti. Ir senas žmogus užsimiršta tame darbe, ir daug kam iš „žmonių giminės" bus naudingas tas darbas.

Kada Voltaire kalba apie savo „nuošalumą" Fernėjuj, jis, be abejo, gal nesąmoningai koketuoja. Fernėjaus rūmuose nuolat gyvena 60 žmonių — visokių parazitų ir tarnų, priešaky su ponia Denis, filosofo seserėčia — labai linksma našle, pasižymėjusia visokiomis meiliškomis istorijomis. Nuolat Fernėjaus rūmuose esti svečių, aukštų ar retų svečių iš įvairių Europos kraštų, nes Fernėjus yra savotiškos piligrimystės vieta, kur rašytojo garbintojai, jo „davatkos" laiko savo šventa pareiga atlankyti „pasaulio saulę", „proto saulę". Taigi „karalius Voltaire" gali dažnai turėti neblogiausių vaistų savo senatvės melancholijai ir „nuošalumui". Fernėjaus rūmai turi kiek saloniškų ypatumų, nors saloniški „seansai" čia yra sporadiški, atsitiktiniai, pareiną nuo netikėtų svečių atsilankymo.

Senas patriarchas priima savo svečius labai rūpestingai, elegantiškai apsitaisęs — saloniškumas ta prasme paliko jam savo žymių iki jo gyvenimo galo. Jo manžetų mezginiai siekia pirštų galus, nes tai, anot jo, suteikia žmogui „kilmingos išorės".

Per pietus, kada esti daugiau svečių, patarnauja prie stalo penki lakėjai. Visos lėkštės sidabrinės, o šaukštai, šakutės, peilių kotai paauksuoto sidabro. Senis žiūri, kaip svečiai valgo, geria, pats prisilaikydamas, deja, griežto režimo — kitaip

[1]) Lettre à M-me du Duffand.

jo laukia diegliai ir „velnias viduriuose“. Jis nevalgo pats, užtai jis linksmina savo svečius prie stalo. Jo sausas balsas skamba dideliam kambaryj labai stipriai, „nelyginant griausmas“. Per vakarienę jis suvalgo porą kiaušinių, kiek daržovių, vaisių. Bendrai, jis nemėgsta, kad kas jam prieštarautų, ir net užpyksta. Apsupančių jį žmonių dievinimas apsuko jam galvą — jis perdaug linkęs „orakuliškai“ skelbti bet kurią savo mintį, kad ir paprasčiausią.

Nuolat sirguliuoja rašytojas Fernėjuj, kad ir prižiūrimas garsaus anais laikais Ženevos gydytojo Tronchin'o, „didžiulio Tronchin'o“, kurs, anot filosofo, buvęs „šešių pėdų aukščio“. (Paskutiniais Voltaire'o gyvenimo metais Tronchin apsigyveno Paryžiuj, kur jam teks teikti pagalbos mirštančiam rašytojui). Juo metų našta darėsi apčiuopiamesnė, juo daugiau jis gulėjo lovoj. Bet ir lovoj jis mokėjo išlaikyti savo įprastą nuo jaunystės laikų linksmumą. Jis laikė pas save didelę bezdžionę — Lukošių — kuris padėdavo juoktis ir jam, ir jo svečiams. Lukošius būtinai dalyvaudavo pusryčiuose, kada senis lovoj gerdavo kavą. Bezdžionė be galo vikriai imdavo iš cukrinės kelis gabalus cukraus ir saldindavo savo ponui kavą.

Žinoma, naminis teatras, be kurio Voltaire negalėjo gyventi iki savo gyvenimo galo, yra taip pat viena iš pagrindinių priemonių pasilinksminti. Namiškiai ir svečiai paprastai dalyvaudavo vaidinimuose ir vaidino daugiausia Voltaire'o repertuarą.

Senas patriarchas, iki savo gyvenimo galo, neišleidžia iš akių šeimyninių reikalų. Fernėjaus rūmuose, kaip buvo minėta, randa prieglaudą našlaitės, ar šiaip neturtingos panelės, kurias rekomendavo Voltaire'o draugai ar pažįstami. Jis globoja jas, rūpinasi jų auklėjimu, išmokslinimu, jis laiko jas savo dukterimis, ar, tiksliau, savo anūkėmis, jis išleidžia jas už vyro. Ypač gilioj senatvėj jis myli, kaip tėvas, tikriau, kaip senelis, vieną panelę de Varicourt, pramintą Fernėjuje „gražiąja ir geraja“, ir išleidžia ją už markyzo de Villette, labai turtingo, labai protingo filosofo volterininko. Jaunavedžiai savo medaus mėnesius leidžia Fernėjuj. Jų mylavimaisi dažnai duodavo seniui progos gardžiai pasijuokti. „Mano įsimylėjėliai, — rašo senis, — yra malonūs matyti. Jie dirba ir nakti ir dieną, norėdami padaryti man mažą filosofuką“[1]).

[1]) Celarié, M. de Voltaire, p. 222.

79. Voltaire'o davatkos. Kai kurie svečiai, Voltaire'o davatkos, ypač damos, rašytoją tiesiog dievina. Sakysim, ponia Suard, aprašiusi savo atsilankymą laiškuose, ypatingo entuziazmo esti pagauta, kada įžengia į Fernėjaus rūmus. „Niekuomet, — prisipažįsta jinai, — šventos Terezės ekstazė negali pranokti tos, kurią aš patyriau, pamačiusi tą didįjį žmogų. Man rodėsi, kad atsiradau dievo akivaizdoj, bet dievo nuo senų laikų švelniai mylimo, garbinamo, kuriam man buvo leista galiausiai parodyti visą mano dėkingumą ir visą mano pagarbą"[1]).

Prieš pat Voltaire'o pasirodymą, tai poniai ima nepaprastai smarkiai plakti širdis. Kada jis pasirodo, ji vos neapalpsta iš susijaudinimo. Kaip ji lieka nustebinta, kada išdrįsta pakelti akis į savo dievaitį! Užuot vos gyvo senio, ji regi prieš save „pilną ugnies ir ryškumo veidą", „kilnią, net tvirtą" eiseną. Ji girdi jo švelnų balsą... Po trumpo pasikalbėjimo ji turi laikinai pasitraukti — patriarchas pasirodo esąs kiek pavargęs, reikalingas poilsio. Ji pasilenkia tada ir ima bučiuoti mažas raukšlėtas rankas, kurias jai ištiesė senis. Tasai, savo ruožtu, sujaudintas, bučiuoja savo viešnios rankutes.

Per antrą pasimatymą, ponia Suard prašo filosofą duoti jai savo palaiminimą, kurs galėtų apsaugoti nuo pavojų ne mažiau, kaip popiežiaus. Jis su begaliniu meilumu šypsosi, pasiremdamas ant kabineto durų.

— Bet aš negaliu jūsų palaiminti pirštais; aš beviliju apkabinti jūsų kaklą savo rankomis[2]).

Ponia Suard buvo graži, jauna, vos 25 metų dama. Taigi toks palaiminimas negalėjo būti nemalonus seniui.

Po kelių dienų ji vėl atsirado rūmuose. Jis dirbo savo kabinete, nors paprastai tuo savo gyvenimo periodu jis dirbo dažniausiai lovoj — lova buvo jo „kabineto stalas". Ji vėl dievobaimingai išbučiavo po daugelį kartų jo rankas. Voltaire ėmė juoktis.

— Duokit man savo kojytę, duokit man savo kojytę pabučiuoti[3]).

Ponia Suard prikišo jam savo skruostą. Patriarchas ėmė juokauti, kad damos atvykstančios į Fernėjų jo tvirkinti.

---

[1]) Apud Celarié, M. de Volt., p. 198.
[2]) Ibid.
[3]) Ibid. p. 199.

Kadangi toji ponia labai patiko seniui, jai buvo leista — aukšta malonė! — pamatyti Voltaire'ą iš ryto lovoj. Aštuoniomis ji buvo įvesta į jo miegamąjį. Jis gulėjo lovoj su balto satino liemene, su naktine kepuraite. Galvūgaly kabo ant sienos markyzės du Châtelet (gražiosios Emilijos) portretas, o šalia kabojo du paveikslai, vaizduoją nelaimingo Calas'o šeimą (t. y. nekaltai nukankinto kalvino, kurio byla Voltaire'o plunksnos dėka pagarsėjo visoj Europoj).

Popiet rašytojas leidžia poniai Suard jo karietoj drauge pasivažinėti. Ji „po dvylika kartų" bučiuoja jo rankas. Jis šeimyniškai apžiūri savo dvarą, kai kur išlipa iš karietos ir lazda nurodo, kas reikia pataisyti, sak., klojimo stogą. Jis vaikščioja dar tvirtai, net lengvai.

80. Senio nenuilstamas darbas. Vos atsikėlęs, jis arba pats rašo arba diktuoja ką savo sekretoriui. Juk be savo, taip sakant, pagrindinės pareigos gaminti Fernėjaus fabriko „pyragaičius" — antikrikščioniškus, antikatalikiškus, — jis turi koresponduoti, jis turi atsakinėti į masę laiškų. Be to, jis negali užmiršti savo teatralinės manijos, ir laiks nuo laiko šį tą rašo Melpomenai. Sąryšy su savo antireligiško fabriko gamyba, jis turi ir polemizuoti, turi tinkamai reaguoti į savo gausingų ir aršių priešų kritikas ir paskvilius. Juk Romos popiežiaus kariai (ypač jėzuitai) nesnaudžia ir visokiais būdais stengiasi pažeminti, nuvainikuoti savo mirtingą priešą.

Tarp teologiškos polemikos raštų, rašytų paskutiniais jo gyvenimo metais, pažymėtinas ilgas atsakymas vienam mokytam kunigui (Guénée), kurs anonimiškai buvo išleidęs storą veikalą, nukreiptą prieš Voltaire'ą, antrašte: „Lettres de quelques juifs portugais, allemands et polonais" (t. y. „6 žydų laiškai"). Tame kūriny kunigas stengėsi nuvainikuoti Voltaire'o teologišką ir filosofišką erudiciją, nukreiptą visuomet prieš bibliją ir hebrajus, prieš vad. Dievo tautą. Po kelerių metų Voltaire atsakė savo raštu, taip pat anonimiškai, kurio vienas pavadinimas — be galo sąmojingas ir komiškas — rodo maître'ą: „Vienas krikščionis prieš šešis žydus" („Un chrétien contre six juifs", 1776). Voltaire prisidengė neva įžeisto krikščionies kauke, kad daugiau nuveiktų priešą, kunigą, pasislėpusį po 6 žydų kauke.

„Vienas profesorius iš šv. Jokūbo gatvės kolegijos, Paryžiuj, — rašo Voltaire prakalboj to savo veikalo, — parašė...

satyrą prieš vieną krikščionį, prisidengęs... žydų vardu... Štai kodel vienas krikščionis (suprask: Voltaire) yra verčiamas kovoti su šešiais žydais...“[1]).

Fernėjaus patriarchas, karalius Voltaire apvainikuoja savo antikrikščionišką veiklą, duodamas savo išverstą ir tinkamai komentuotą bibliją: „La Bible enfin expliquée...“ (1776). To rašto ištisas tekstas, o dar daugiau jo komentaras, turėjo nuodugniai, nuosakiai parodyti judaizmo ir krikščionybės pradžios legendariškumą, absurdiškumą, žiaurumą, net nemoralumą.

81. **Kelionė į Paryžių.** Kad ir pripratęs „karaliauti“ Fernėjuj, kad ir labai pasenęs, nusilpnėjęs, nuolat sergąs, Voltaire svajoja nors prieš mirtį nuvykti į Paryžių, į savo gimtinę, į savo nelaimių ir šlovės lopšį. Jo vaikystė, jo jaunystė, dalis jo brandos metų praėjo sostinėj, Paryžiaus salonuose. Jis buvo juk pirmiausia ir daugiausia paryžietis ir savo kilimu, gimimu, ir savo kultūra, ir savo ydomis, ir savo dorybėmis. Daugelis jo pažįstamų, draugų, garbintojų — ir tai galingų garbintojų (sak., Argental) — nekartą reiškė norą pamatyti rašytoją Paryžiuj. Pati jaunoji karalienė — Marija Antuanetė — verkdavo per vaidinimą vienos jo tragedijos („Tankredo“) ir norėjo „pabučiuoti autorių“. Ponia Denis, Voltaire'o seserėčia, kuri šeimininkavo Fernėjuj, „linksma našlė“, be galo mėgdama saloniską Paryžiaus gyvenimą ir meilingus nuotykius, nuolat kurstydavo patriarchą apleisti Fernėjų ir vykti į sostinę. Be to, ir pačiam filosofui labai norėjosi dar pasišildyti savo negirdėtos šlovės, savo populiarumo spinduliuose.

Reikėjo rasti kokį pretekstą tokiai kelionei į Paryžių. Veikiai pretekstas atsirado — Voltaire'o nauja tragedija — ir paskutinė — „Irena“ turėjo būti suvaidinta pačioj pradžioj 1778 metų Prancūzų Komedijos teatre. Autorius pareiškė noro pamatyti scenoj tą savo naują pjesę, ir vasario mėn. pirmomis dienomis išvyko į Paryžių, nors, anot jo, jam tiktų veikiau „padaryti mažą kelionę į amžinybę“. Jam buvo uždrausta nuo keliasdešimt metų įvažiuoti ir apsistoti sostinėj — bet galingi draugai, viešoji opinija galėjo apsaugoti jį šį kartą nuo

[1]) Un chrétien contre six juifs. Oeuvres compl. de Volt., éd. Furne, t. V, p. 129.

visokių valdžios persekiojimų. Be to, jis manė išbūti Paryžiuj nedaugiau kaip 6 savaites. Jis norėjo ta proga pasigydyti pas garsųjį Tronchin'ą, buvusį Ženevos mediką, kurs ilgą laiką gydė jį Fernėjuj.

1778 metų gan šaltą vasario dieną, popiet, prieš pat vakarą, didelė karieta, „miegamoji karieta" („dormeuse"), su maža krosnele viduje, sustojo prie Paryžiaus sienų ir muitinės. Iššokęs iš karietos keleivis paprašė muitininką neversti išlipti iš jos kito keliauninko, „labai seno žmogaus, ligonio, pavargusio nuo ilgos kelionės, kuri truko 5 dienas". Valdininkas pasižiūrėjo į karietos vidų ir pamatė ten, tarp antklodžių ir pogalvių, raukšlėtą mažą veidą su žibančiomis akimis. Jis paklausė, kaip darė paprastai:

— Jūs neturit nieko priešingo karaliaus įstatymams?

Iš karietos gilumos, iš antklodžių krūvos atsiliepė senas, bet linksmas balsas:

— Dievaž, ponai, man rodos, tik aš esu čia vienintelė kontrabanda.

Valdininkas atidžiau pasižiūrėjo į senio veidą:

— Po šimts pypkių, tai ponas Voltaire![1]).

82. Voltaire'o triumfas. Visas Paryžius buvo sujudintas ir sujaudintas karaliaus Voltaire'o atvykimu. 28 metus jis nebuvo buvęs „savo Paryžiuj". Toji naujiena tapo didžiausia sensacija. Paryžiečius pagavo nepaprastas entuziazmo karštis, tikras drugys, apsvaigimas. Tik Versalis, tik dievobaimingas Liudvikas XVI laikėsi abejingai ir priešingai. Karalius uždraudė Marijai Antuanetei pasimatyti su Voltaire'u. Užtai Paryžiaus karštis galėjo pilnai atlyginti rašytojui už dvaro šaltumą. Juo labiau, kad ne tik apsišvietusi visuomenė, ne tik žymūs laisvamaniai aristokratai, bet ir plačioji publika buvo pagauta „volteriško drugio".

Veikiai po savo atvykimo į Paryžių, Voltaire rimtai susirgo, t. y. dar neparagavęs visų savo triumfo svaigulių, pavojingų jo amžiui ir sveikatai. Sužinojęs apie ligonio sunkią būklę, vienas kunigas pasistengė įsiskverbti į namus ir „draugiškai" pasiūlyti savo patarnavimus. Kadangi Voltaire nepaprastai bijojo, kad jo kūnas po mirties nebūtų „šuniškai" pa-

[1]) Celarié, op. cit., pp. 215 — 216.

laidotas, kaip kadaise jo draugės, artistės Lecouvreur, jis turėjo prieš mirtį „diplomatiškai“ elgtis su bažnyčios žmonėmis, nevaryti jų iš namų. Bet štai gajus senis po kelių savaičių pasitaisė. Kaip tik jis pasveiko, bažnyčios tarnui užsidarė durys. Juk bažnytinės formalybės galėjo būti reikalingos (XVIII amžiuje) tik mirštančiam, dar daugiau jo giminėms, kada lavonui grėsė pavojus iš kunigų.

Prasidėjo karaliaus Voltaire'o triumfo dienos, savaitės, net mėnesiai, ištisi 4 mėnesiai! Prancūzų Akademija, Prancūzų Komedija, masonų loža, visokios mokslo ir meno įstaigos stengėsi demonstruoti savo pagarbą ir nusilenkimą didžiajam seniui. Tik silpna sveikata, liguistumas neduoda filosofui pilnai išnaudoti savo triumfų. Bet ir tai, ką jis patyrė, vertė jį būti nuolatinio apsvaigimo būklėj.

Prancūzų Akademija nusiuntė pas jį visų pirma deputaciją (jis apsistojo rūmuose savo mylimos auklėtinės, išleistos už markyzo de Villette). Po to jis revizitavo Akademiją. Jis nuvyko ten apsivilkęs puikiais kailiais, kuriuos buvo padovanojusi jam jo aukštoji draugė, carienė Kotrina. Visi akademikai incorpore pasitiko jį prie durų — garbė, kurios dar niekam nebuvo parodyta. Ar Akademijoj nebuvo daugybės jo draugų ir mokinių, su d'Alembert'u ir Marmontel'u priešaky! Filosofas tuoj buvo išrinktas pirmininku. Akademija pareiškė noro dirbti jam vadovaujant. Jis pasiūlė, neatidėliodamas, sustatyti naują prancūzų kalbos žodyną ir prižadėjo pats kuo veikiausiai prisidėti prie to žodyno. Toks buvo negirdėtas darbo troškulys to jau veik mirštančio senio!

Masonų loža, kurią Voltaire irgi revizitavo (loža nusiuntė pas jį savo žymesnių narių deputaciją), priėmė jį į savo narių tarpą be jokių bandymų, kvotimų. Jis buvo tinkamai aprengtas (masoniškai) ir apvainikuotas laurų vainiku[1]).

Didžiausias triumfas jo laukė teatre, Prancūzų Komedijoj, tame teatre, kurio valdovu jis teisingai laikė save, ir visi jį laikė veik per ištisą XVIII amžių. Ėjo jo „Irena“. Didžiausios minios paryžiečių apsupta slinko jo karieta teatro link. Per visą kelią tūkstančiai žmonių šaukė: „Tegyvuoja Voltaire!“ — kaip paprastai darydavo, kur išvysdavo didįjį senį. Vargais

[1]) Desnoiresterres, Voltaire et la société franç. au XVIII s., t. VIII, p. 408.

negalais pavyko jam išlipti iš karietos ir prasiskverbti į teatrą, į skirtą jam ložą. Prikimštas publikos teatras, išvydęs jį ložoj, tiesiog „pasiuto“. Ne šaukė, bet rėkė tūkstantinė publika, pagauta beprotiško entuziazmo. Vienas iš artistų apvainikavo Voltaire'o galvą. Laimingas senis, verkdamas džiaugsmo ašaromis, vos galėjo pratarti:

— Jūs norit mane numarinti šlove.

Tragedijos vaidinimas virto nesiliaujamomis ovacijomis. Nieks negirdėjo, negalėjo girdėti — tai ir nerūpėjo — nei vieno pjesės žodžio. Vaidinimui pasibaigus, aktoriai scenoje iškilmingai apvainikavo Voltaire'o biustą. Viena artistė padeklamavo eiles, sustatytas čia pat, teatre, vieno rašytojo garbintojo, markyzo de Saint-Marc:„ Voltaire, priimk vainiką, kurį tau teikia; gražu jį nusipelnyti, kada Prancūzija jį duoda“[1]). Kada filosofas po vaidinimo vos vos pasiekė savo karietą — tarp šaukiančios minios — dar nebuvo galo jo šlovinimui. „Kiekvienas stengėsi padėti seniui, besileidžiančiam nuo teatro laiptų. Kiekvienas ginčijosi del garbės palaikyti jį nors valandėlę...“[2]). Teatro publika ir šiaip minia lydėjo jo karietą iki namų. Pakelyj entuziastai norėjo iškinkyti arklius ir įsikinkyti patys. Nakties metu Paryžiaus gatvės skambėjo šauksmais: „Tegyvuoja Voltaire!“ „Tegyvuoja „Henriada!“ „Tegyvuoja „Mahometas!“ „Tegyvuoja „Orleano mergelė!..“ Žmonės puldinėjo prieš jį ant kelių, bučiavo jo apdarus...[3]). Voltaire'o kultas pasiekė savo apogėjų.

Suprantamas dalykas, kad toks pergyvenimų intensyvumas, toki susijaudinimai turėjo pakirsti senio jėgų likučius. Juk jis turėjo 84 metus amžiaus, juk jis, be to, Fernėjuj gyvendamas ne tik nuolat sirguliavo, bet kartais ir rimtai susirgdavo. Ne be reikalo, daktaras Tronchin sakydavo, kad, užuot gyvenęs iš savo sveikatos nuošimčių, rašytojas kiekvieną dieną eikvodavęs jos (sveikatos) kapitalą.

Prie jo gyvenamų rūmų nuolat spietėsi žmonės, norėdami nors pro langus pamatyti karalių Voltaire'ą. Kada jis pasirodo prie lango, „pasiutiškas bravo“ sveikina jį; kada jis nenori pasirodyti, minios žmonių reikalauja, kad jis nesislėptų. Kaip tik

---

1) Desnoiresterres, t. VIII, p. 415.

2) Condorcet, Vie de Volt., Oeuvres compl., éd. Furne, t. I, p. 50.

3) Ibid., p. 50.

jis kur važiuoja gatve karietoj, minia nenustoja jam kėlusi triukšmingų ovacijų. „Štai Voltaire, — šaukdavo žmonės, — štai gynėjas nuskriaustų, nelaimingų! Štai tas, kurs išgelbėjo Calas'o ir Sirven'ų šeimas!“ Daug kas prašo leisti pabučiuoti jo ranką ir stengiasi nors prisiliesti jo rūbus.

Iš to matyt, kuo rėmėsi Voltaire'o populiarumas Paryžiaus liaudies tarpe. Garsios religinio fanatizmo bylos, ypač Calas'o, kurios per tiek metų jaudino ne tik Pranzūzijos, bet visos Europos opiniją, rados žinomos plačiausiems sluogsniams, liaudžiai. Voltaire'o vardas tapo legendariškas jam gyvam tebėsant. Jis buvo minios akyse nelyginant koks naujas paladinas, be atodairos kovojąs su priespauda, smurtu, neteisingumu, ginąs žmonių skriaudas. Ir tikrai, savo gilioj senatvėj, ypač Fernėjaus periodo gale, jis žymiai, jei taip galima pasakyti, sudemokratėjo, nustojo savo kartais aristokratiškai paniekinančio tono liaudies atžvilgiu. Atvykęs į Paryžių, kiek pasitaisęs, susveikęs, jis skuba aplankyti garsų tada ministerį Turgot, pažangų reformatorių, švietėją, enciklopedistą, kuris stengėsi padėti liaudžiai. Senas patriarchas, išvydęs Turgot, puolė į ministerio glėbį, verkdamas, bučiuodamas Turgot ranką, nors tasai, kiek galėjo, priešinosi tam.

— Leiskit man, — tarė senis sujaudintu, raudojimo nutraukiamu balsu, — leiskit man pabučiuoti tą ranką, kuri pasirašė liaudies išgelbėjimą[1]).

83. Fernėjaus patriarchas ir sena koketė. Voltaire'o madnumas vertė ir salono damas rodyti jam savo pagarbą, nuolankumą. Viena sena dama, kurią prieš 50 metų filosofas „lengvai mylėjo“ir kuri buvo jam neištikima, pasiryžo dabar pasimatyti su patriarchu ir gal sugundyti dar jį savo nuvytusiomis grožybėmis. Ji koketiškai pasipuošė, palikus didžiausią dekoltą. Suprantama, koks galėjo būti senos damos biustas.

Kada senis, vizito metu, pripuolamai metė žvilgsnį į jos dekoltą, ji, pasinaudodama proga, tarė:

— Kaip, pone Voltaire, jūs vis tebegalvojat apie šitas mažas niekšes (t. y. apie krūtis)?

Voltaire, nelaukdamas, atsakė gan aštriai:

— Mažos niekšės! mažos niekšės, ponia! Bet čia juk didelės pakaruoklės!..[2]).

---

[1]) Condorcet, op. cit., p. 50.

[2]) Celarié, op. cit., pp. 225 — 226.

84. **„Maža kelionė į amžinybę“.** Nenustodamas savo amžino linksmumo, juokaudamas, ironizuodamas, senis atsilankydavo pas savo senus draugus (sak., pas kunigaikštį Richelieu, mokyklos dienų draugą). Tasai senas bičiulis, tokio pat amžiaus kaip Voltaire, patarė filosofui vartoti opiumą nuo visokių negalavimų. Manoma, kad opiumas galėjęs priartinti Voltaire'o mirtį, galėjęs fatališkai paveikti jo susilpnėjusį nuo senatvės ir liguistumo organizmą. Be to, jis perdaug dirbo. Naujas akademinis žodynas, jo sumanytas, pavergė dabar visą jo dėmesį. Jis atsidėjęs rašė, rašė, palaikydamas savo nykstančias jėgas kava. Jis išgerdavo iki 25 puodukų kavos per dieną! Toksai režimas, palaikomas opiumu ir kava, ilgai trukti negalėjo.

Patriarchas vėl sunkiai susirgo. Garsiausi anų laikų gydytojai slaugė jį, tarp kitko, ir Tronchin (iš Ženevos). Reikia manyti, kad namiškiai priartino jo mirtį, duodami, be gydytojų žinios, visokių „tradicinių“ vaistų.

Buvo gegužės mėnuo. Karalius Voltaire, be abejo, baigė savo dienas. Jį labai kankino fiziniai skausmai. Jo kojos sutino, gangrena užvaldė jo kūną. Jam vis nedavė ramumo jo kūno likimas (kaip ir pirmą kartą sunkiai susirgus) — kad tik to kūno neįmestų į „voirie“, t. y. į nešvarumų vietą, kaip tai darydavo anais laikais bažnyčia su savo priešų lavonais. Fernėjuj jam nereikėjo nieko bijoti — jis turėjo ten paruoštą kapą „savo bažnyčioj“, turėjo „savo jėzuitą“, tėvą Adomą, etc. Bet čia, Paryžiuj, jis, tiksliau sakant, jo kūnas po mirties buvo jo mirtingų priešų (kunigų) valdžioje. Jis lyg pateko, to nenumatydamas, į dvasiškių spąstus.

Reikia pažymėti, kad Voltaire'o paskutinės ligos ir agonijos aprašymai yra prieštaraują — tai pareina nuo to, kas apie rašytojo galą rašo: Voltaire'o draugai ar priešai. Šį tą vis delto galima nustatyti visai objektyviai, tikrai.

Filosofas ilgai agonizavo. Kelias dienas prieš mirtį jis turėjo progos paskutinį kartą pasidžiaugti savo humaniškos veiklos vaisiais, savo užstojimu neteisingai nuteistų, bent jų vardo reabilitacija (ir jų giminių). Jis gulėjo veik be sąmonės, kada jam pranešė apie pomirtinį išteisinimą vienos aukos (Lally), nužudytos prieš kelerius metus. Sužinojęs tą naujieną, senis

trumpam atgijo ir padiktavo šiuos žodžius, neteisingai nužudytojo sūnui: „Mirštantis prisikelia, sužinojęs tą didžiąją naujieną; jis bučiuoja labai švelniai poną Lally (sūnų)... jis mirs patenkintas..."[1]) Toki kilnūs buvo paskutiniai sąmoningi žodžiai karaliaus Voltaire'o.

Atvykę prie agonizuojančiojo patalo net du kunigai nieko nepešė — jis buvo toks silpnas ir nuvargęs, jog negalėjo su jais kalbėtis ir tik paprašė, kad jį paliktų, tardamas:

— Leiskit man mirti ramiai.

Del kitų jo žodžių, pasakytų mirties akivaizdoj, sunku kas tikra tvirtinti. Šiaip ar taip, dvasiškija negavo satisfakcijos, negalėjo būti patenkinta — Voltaire su religija, su bažnyčia nesusitaikė, neatšaukė savo bedieviško gyvenimo paklydimų, savo antikrikščioniškos, antikatalikiškos veiklos erezijų. Antra vertus, nurodoma, kad ir filosofai, Voltaire'o draugai, negalėję didžiuotis, kad patriarchas mirė „išdidžiai ir tvirtai bedieviškai", kaip gyveno[2]). Bet apie kokį išdidumą ir tvirtumą galima kalbėti, kada nukamuotas amžiaus, darbo, ligų žmogus kenčia didžiausius skausmus, kada visai susilpnėjęs, veik be sąmonės, per kelias dienas agonizuoja. Juk, jei nebūtų buvę artimų jam žmonių prie jo mirties patalo, jis būtų galėjęs būti puikiai pateptas ir gauti visus šventus sakramentus „ad maiorem ecclesiae gloriam". Galimas dalykas, kad paskutinėmis savo gyvenimo valandomis, matydamas neišvengiamą ir artimą galą, jis stoiškai sutiko reikalą padaryti „mažą kelionę į amžinybę". Voltaire mirė gegužės 30 dieną, 11 valandą vakaro (1778 metais).

Kadangi rašytojas nesusitaikino su bažnyčia, Paryžiaus arkivyskupas nedavė leidimo palaidoti Voltaire'o. Fernėjus buvo toli; be to, Annecy vyskupas, kurio diecezijoj buvo filosofo dvaras, laukė tik progos atkeršyti bent kūnui didžiausio bažnyčios priešo. Pasaulinė valdžia — dievobaimingas karalius, ministeriai laikėsi pasyviai ir net nepalankiai del rašytojo žmoniško palaidojimo. „Tegu kunigai daro kaip išmano", — prasitarė maldingasis Liudvikas XVI, tas pats, kurio galva nukris po giliotinos peiliu už 14 metų. Kadangi galima buvo laukti bažnyčios kerštо kiekvieną valandą, antra vertus, kadangi Paryžiuj galėjo kilti nemažų riaušių, sąryšy su bažnyčios priešin-

[1]) 26 mai 1778.

[2]) Desnoiresterres, Voltaire et la société franç. au XVIII s., t. VIII, p. 354 et. suiv.

ga pozicija, reikėjo skubėti ir kuo veikiausiai išvežti filosofo kūną iš sostinės. Kūnas greitomis buvo balzamuotas ir nakčia perneštas į karietą su šlafroku ir naktine kepuraite. Rašytojo giminaits, laisvamaniškas abatas Mignot iš Šampanijos, buvęs visą laiką prie sergančio ir mirštančio senio, nusivežė slaptai jo kūną į Šampaniją, įdėjo čia į karstą ir palaidojo vieno vienuolyno rūsy. Tai turėjo būti laikina palaidojimo vieta; vėliau filosofo giminaitis manė pergabenti kūną į Fernėjų, į Fernėjaus rūmų rūsį. Vienuolyno vedėjas, kurs leido padėti karstą su Voltaire'o liekanomis, buvo tučtuojau savo vyskupo atleistas iš vietos. Rašytojo kūnui teko čia — Šampanijoj — išbūti iki Didžiosios Revoliucijos.

Aukščiau išdėstyti faktai rodo, kiek turi vertės klerikališkos legendos apie tariamąjį Voltaire'o susitaikinimą su bažnyčia prieš mirtį.

85. Karalius Voltaire žengia į Panteoną. 1791 metais Tautos Susirinkimas išleido dekretą, kuriuo Voltaire'o kūnas turėjo būti pargabentas iš Šampanijos ir palaidotas iškilmingai Panteone, t. y. amžino ilsėjimosi vietoj, kurią parengė „dėkinga tėvynė didiesiems žmonėms". Liepos 10 dieną, visokių deputacijų lydimas, karstas išvydo Paryžių. Liepos 11 diena buvo paskirta laidojimo iškilmėms (žinoma, civilinio). Ta diena buvo paskelbta taip pat visos Prancūzijos, visos tautos šventė. Kaip tik tuo metu karalius Liudvikas XVI buvo laikomas Tuilleries rūmuose, t. y. Paryžiaus centre, kaip belaisvis, areštantas. Senasis režimas baigėsi, agonizavo. „Tokiomis apystovomis, triumfalinis įžengimas (į sostinę) Voltaire'o kūno buvo nelyginant simbolis senojo režimo galutinio smūgio"[1]).

Tokių laidotuvių iškilmių, tokios pompos, kuri įvyko liepos 11 dieną 1791 m., Paryžius, tur būt, nebuvo matęs nuo ilgų amžių, nuo savo įkūrimo. Visas revoliucinis entuziazmas, karštis tą dieną susikaupė, susitraukė Voltaire'o kulte, tikram jo dievinime. Viską, ką galėjo duoti dekoratyvinis menas, įvairūs menai, buvo pavartota pagražinti laidojimo važyklėms, procesijai, sostinės namams, gatvėms, per kurias žengė procesija į Panteoną. Daugtūkstantinė revoliucinė kariuomenė špaleriais nustojo gatves. Už triumfalinio Voltaire'o karsto ėjo deputatai, municipalitetas, akademikai, jaunos mergelės baltomis suk-

[1] Crouslé, t. II, p. 131.

nelėmis antikiško stiliaus, Operos chorai, muzikos orkestrai, ir t. t. Oras stenėjo nuo gedulingų maršų, nuo chorų giesmių, nuo nesuskaitomų minių entuziastiškų šauksmų. Joks karalius neturėjo tokių laidotuvių.

Gyvas(dar gyvas) Liudvikas XVI sėdėjo, kaip belaisvis, Tuilleries, o negyvas karalius Voltaire žengė per visą sostinę, per savo gimtąjį miestą, per savo Paryžių į Panteoną.

O, kad nors valandėlei jis būtų galėjęs pabusti iš amžino miego ir pamatyti, kas darėsi aplink jo karstą! Jis, kurį jaunystėj taip sujaudino Londone Newton'o iškilmingos laidotuvės. Štai kaip Anglija vertino ir garbino savo didžiuosius žmones ir kaip niekinamai žiūrėjo į mokslininkus, į menininkus Prancūzijoj! Liepos 11 dieną 1791 m. revoliucinė Prancūzija atlygino karaliaus Voltaire'o kūno negirdėtu pagerbimu visas senojo režimo skriaudas, padarytas mokslo, meno, literatūros žmonėms, padarytas laisvai minčiai. Revoliucinė Prancūzija, iki dievų iškeldama Voltaire'ą, pagerbė jo atminime „žmonijos draugą", religinio fanatizmo aršiausią priešą, teisingumo riterį, nenuilstamą nuskriaustųjų globėją, Calas'o, Sirven'ų ir kitų bylų herojų.

86. **„Voirie"(?).** Yra pagrindo manyti, kad Restauracijos metu Voltaire'o kaulai (ir Rousseau) buvo išmesti iš Panteono ir nežinia kur palaidoti (jei tik palaidoti, o ne įmesti kur į „voirie", t. y. į nešvarumų vietą). Restauracijos laikais (1815—1830) juk sugrįžo į Prancūziją „baltos lelijos" (prancūzų karalių emblema), soste atsirado iš „Dievo malonės" karaliai Burbonai, kurie „nieko neužmiršo ir nieko neišmoko" net per 25 metus audringiausio Prancūzijos istorijos periodo — Revoliucijos ir Imperijos. Restauracijos politinė ir religinė reakcija, baltasis teroras, galėjo sudaryti puikias apystovas Voltaire'o liekanoms išniekinti. Juk ne be pagrindo, grįžę iš emigracijos aristokratai ir atsipeikėję dvasiškiai neapkentė Voltaire'o, kaip vieno iš svarbiausių idėjinių šulų, priartinusių senojo režimo galą, kaip griovėją stipriausio senojo režimo stulpo, kuriuo jis (tasai režimas) rėmėsi per amžius — bažnyčios. Taigi beveik tikru galima laikyti spėjimą, kad 36 metams praslinkus po Voltaire'o mirties, jo kaulus ištiko kaip tik toji nelaimė, kurios jis taip bijojo prieš savo mirtį — kad jo kūno nenumestų į „voirie", kaip kokio šunies... Bet jo širdis, per 80 metų su viršum, buvo saugojama markyzų Villette'ų šeimoj, ištikimų volterininkų šei-

moj. 1864 metais toji širdis buvo iškilmingai perduota Nacionalinei bibliotekai Paryžiuj, kur ji yra iki šių dienų.

Pačiam gale XIX amžiaus (1898 metais), del iškilusių abejojimų, ar Voltaire'o kaulai ilsisi sarkofage Panteone (taip pat ir Rousseau), speciali komisija atidengė karstą ir rado ten kaulus. Tie kaulai buvo pripažinti kaip autentiški, Voltaire'o, bet tai buvo padaryta daugiausia nuraminti viešai opinijai. Kas galėtų, iš tikrųjų, nustatyti Voltaire'o kaulų autentiškumą? Taigi rašytojo kūno, kaulų pomirtinės kelionės lieka — ir pasiliks, tur būt, — paslaptimi. Pagaliau, ar taip jau svarbu — visai teisingai pažymi prof. Crouslé — jei Panteono sarkofage, kur iškaltas Voltaire'o vardas, nebūtų jo tikrų kaulų? Ar nesukūrė jis sau amžino paminklo savo kūryba, savo švietėjo veikla? Ar ne Fernėjaus žvaigždė spindėjo ir spindės amžinai, bent iki mūsų civilizacija gyvuos?

87. **Po 150 metų.** Kada šių dienų Panteono lankytojas, apžiūrėjęs tą didžiųjų žmonių šventovę, jos freskus ir skulptūras, kurie šlovina daugiausia Revoliucijos žygius, nusileidžia į erdvingą, nors žemą rūsį — jį pagauna iškilmingai gedulinga nuotaika. Į kairę nuo įėjimo yra Voltaire'o sarkofagas, į dešinę — Rousseau kapas. Oficialus palydovas — tur būt, buvęs karys, invalidas, puskarininkis — sustojęs prieš kiekvieną sarkofagą, pasakoja ar, tiksliau sakant, kaip papūga, kaip gramofonas atpleškina filosofo trumpą biografiją ir apibūdina reikšmę žmonijai. Voltaire'o šešėlis galėtų pasidžiaugti — po pusantro šimto metų, jo gyvenimą ir kūrybą aiškina (nors papūgiškai)... puskarininkis! Ar rašytojas tikrai netapo „žmonių giminės" draugu?

Ar Voltaire'o ir volterianizmo istorinė misija užbaigta? Prancūzijoje gal taip, bet kitose šalyse, gal būt, ir ne. Neužmirškim, kad jis dirbo, rašė ne tik Prancūzijai, bet visos „žmonių giminės" labui. Ta prasme jis ne tik prancūzų rašytojas, bet ir kiekvienos kultūringos tautos (bent iš dalies), taigi ir mūsų, lietuvių.

Daug kas mūsų klerikalų, iš girdų težiną apie Voltaire'ą, tikriau, apie jo bedievišką vardą, kiekviena proga pabrėžia, „kad jis pasenęs XX amžiuj". Jei laisvos minties, teisingumo, žmoniškumo idealai, už kuriuos atkakliai kovojo Voltaire, atrodo kai kam Lietuvoje „pasenusiais dalykais XX amžiuj" — žinoma, nėr ko ginčytis.

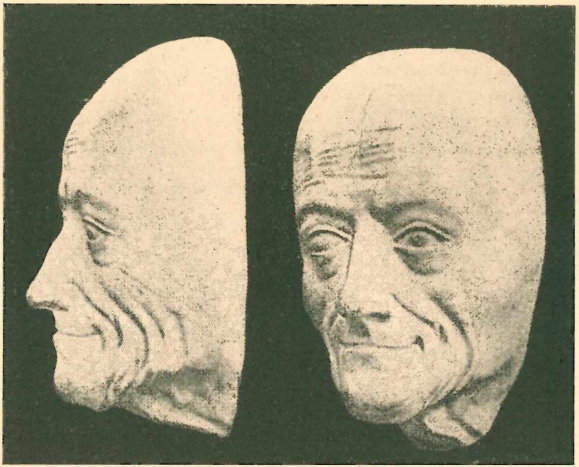

Voltaire'o pomirtinė kaukė.

Bibliografija

I. Voltaire'o bibliografijos šaltiniai.

1. Daugumas Voltaire'o rankraščių yra dabar Nacionalinėj bibliotekoj Paryžiuj (kur yra ir jo širdis). Dalis rankraščių yra Britaniškam muziejuj Londone. Kai kurie rašytojo manuskriptai atsirado ir Rusijoj, Petrapilyj (Leningrade), bent buvo iki rusų revoliucijos.

2. Plačiausią ir pilniausią Voltaire'o raštų bibliografiją yra davęs XIX amžiaus gale Bengesco: Bibliographie des oeuvres de Voltaire, 4 vol. in-8, 1882 — 1890. I tomas apima Voltaire'o poetiškosios kūrybos bibliografiją — jo pjesių, jo epikos, jo lengvos poezijos, jo romanų (novelių) — o taip pat jo istorijos raštų ir garsiausio filosofiško kūrinio — „Filosofiško žodyno".

II tomas skirtas bibliografijai pamfletinių rašytojo kūrinėlių (Fernėjaus periodo), t. y. propagandinių veikalėlių, kurie buvo nukreipti daugiausia prieš krikščionybę, prieš katalikybę.

III tome duota milžiniškos Voltaire'o korespondencijos, jo 12.000 laiškų bibliografija ir tų laiškų (apie 100), kurie nepasirodė pilnuose Voltaire'o raštų rinkiniuose, t. y. visa Voltaire'o epistolarinė bibliografija.

Galiausiai savo didžiulio veikalo IV tome Bengesco duoda Voltaire'o raštų rinkinių (nepilnų ir pilnų) išsemiamą bibliografiją. Tasai IV tomas yra gal iš visų įdomiausias literatūros istorikui. Iš Voltaire'o raštų leidimų (pomirtinių) statistikos ir chronologijos galima padaryti labai reikšmingų ir tvirtai pamatuotų (pačiais faktais) išvadų. Sak., Restauracijos epochoj, ir kiek vėliau, t. y. laikotarpy tarp 1815 — 1835 metų, išėjo 28 Voltaire'o raštų leidimai, kitaip sakant, daugiau kaip 4 milijonai Voltaire'o knygų buvo paleista per tą laiką plačion apyvarton, savotiškam antibažnytiniam, antiklerikaliniam gydymui. Liepos monarchijos laikai nieko neduoda. Antrosios Imperijos me-

tu vėl išeina 5 nauji Voltaire'o raštų leidimai. Kaip buvo pažymėta savo laiku, Voltaire'o raštų populiarumo svyravimas parėjo nuo politiškų aplinkybių. Laisvo žodžio suvaržymas, reakcija versdavo opozicijos publiką griebtis Voltaire'o, kaip dvasinio ginklo. (Voltaire padėdavo kovoti su bažnyčia, klerikalizmu, o Rousseau su politiniu režimu). Trečiosios Respublikos laikais ir iki mūsų dienų išėjo keli (trys) Voltaire'o kūrinių pilni rinkiniai. Trečiosios Respublikos epochoj (nuo 1871 m.) Voltaire jau maža tereikalingas, kaip pažanginės kovos pagelbininkas Prancūzijai.

3. Suglausta, sistematizuota, sutrumpinta Voltaire'o raštų bibliografija ir literatūros apie jį yra pas Lanson'ą: Manuel bibliographique de la littérature française moderne, II éd. Hachette, 1921. Bet ir ta „trumpa" Lanson'o bibliografija apima 33 puslapius: 668 — 672; 745 — 769; 868 — 872.

4. Voltaire'o raštų „genealoginių" leidinių trumpą apžvalgą galima rasti pas tą pat Lanson'ą, jo Įvade į kritišką „Angliškų ar Filosofiškų laiškų" leidimą, 2 tomai, 1909.

5. Neseniai išėjo amerikoniškos eruditės Barr bibliografija, skirta literatūrai apie Voltaire'ą (t. y. straipsniams, etiūdams, etc.), pasirodžiusiai tarp 1825 — 1925 metų įvairiuose žurnaluose — anglų, prancūzų, vokiečių, italų, ispanų, ir t. t. Autorė surinkusi veik pusantro tūkstančio antraščių (1494). Kalbamos bibliografijos antraštė yra tokia: Mary-Margaret H. Barr — A bibliography of writings on Voltaire, 1825 — 1925. Publication of the Institute of french studies. XXIII — 123 p. in-12. New York, 1929.

II. Voltaire'o raštų svarbiausi leidimai.

1. Daugumas pilnų Voltaire'o raštų leidimų (nuo rašytojo mirties iki mūsų laikų) — o tų pilnų leidimų pasirodė 40 su viršum (42) — remiasi dviem pagrindiniais Kehl — Beaumarchais leidimais, pasirodžiusiais tarp 1784 — 1790 metų. Vienas tų leidimų yra 70 tomų in-8 (Voltaire, Oeuvres complètes. Volumes 1 — 70, éd. Kehl, Genève, 1785 — 1789); kitas 92 tomų in-12.

2. Aukščiau pažymėti pagrindiniai leidimai yra dabar pasenę, bet buvo pagrindu veik visiems leidimams, ėjusiems iki Restauracijos galo, iki pasrodymo puikaus Beuchot leidimo, kurs ėjo per kelerius metus, pradedant nuo 1828 m. Tasai kritiškas leidimas tapo paskesnių leidimų tėvu.

3. Net geriausias moderniškas Voltaire'o raštų pilnas rinkinys Moland'o (52 tomai in - 8, 1883 m.) yra faktiškai kiek praplatintas Beuchot leidimo pakartojimas. Moland įdėjo į savo leidimą naujų, nežinomų Beuchot Voltaire'o laiškų ir pasinaudojo naujesniais volteristų studijų daviniais. Kalbamo leidinio (Moland'o) papildymas yra Oeuvres inédites, išleistos Caussy. Tuo tarpu pasirodė, rodos, I tomas (1914).

4. Šios knygos autoriui (V. D.) teko pasinaudoti Furne'o leidimu (1835 — 1837), kurs laikosi, bendrais bruožais, Beuchot leidimo. (Tasai Furne'o leidimas yra Vakarų literatūros seminaro bibliotekoj).

5. Iš daugelio moderniškų trumpų Voltaire'o raštų rinkinių, skirtų plačiai publikai (ir prieinamų del savo pigumo), galima pažymėti kad ir Flammarion'o leidimą (jame, tame leidime, duodami Voltaire'o romanai (novelės), svarbiausi istorijos veikalai (Karolio XII, Liudviko XIV istorijos) ir „Filosofiškas žodynas").

III. Pažymėtini Voltaire'o pavieniai kūriniai

(chronologine jų pasirodymo tvarka).

1. Oedipe, 1719. Pirma Voltaire'o tragedija, kuria jis nusipelnė dramaturgo šlovę.

2. La Ligue ou Henri le Grand (poema), 1723. Su kiek pakeista antrašte — La Henriade — toji prancūzų epopėja, toji prancūzų Iliada ir Eneida, XVIII amžiaus manymu, išėjo Londone, 1728 (liuksinis leidimas in - 4).

3. Histoire de Charles XII, 2 vol. 1731. Pirma Voltaire'o istorinė monograija, skirta karingo švedų karaliaus istorijai.

4. Epître à Uranie ou Le Pour et le Contre, 1732. Tasai filosofiškas, deistiškas eilėraštis parašytas dar 1722 m.,išspausdintas tik 1732 m.

5. Zaïre, 1732. Švelniausia Voltaire'o tragedija, kuria jis galutinai užkariavo prancūzų teatrą ir ilgam tapo tragiško teatro valdovu.

6. Le Temple du Goût, 1733. Pirmos reikšmingos literatūrinės kritikos kūrinėlis, kuriame autorius parodo savo klasikinį skonį, saloniškus palinkimus, „bon goût", kur jis apsidirba su savo amžininkais literatais, poetais, be jokio gailesčio — tat žymiai prisidės prie jo priešų skaičiaus padidėjimo.

7. Lettres Philosophiques (ou sur les anglais), 1734. Londone tie „Laiškai" anglų kalba išėjo jau 1733 m. Tai anglų kultūros, anglų laisvių — dvasinių ir politinių — apologija. Antireligiški, tiksliau sakant, antikatalikiški autoriaus ekskursai prisidėjo prie Voltaire'o persekiojimų. Kūrinys buvo viešai sudegintas Paryžiuj budelio ranka.

Moderniškas kritiškas „Filosofiškų laiškų" leidimas yra duotas Lanson'o, 2 tomai, 1909 m.

8. Traité de Métaphysique, parašytas 1734 m., išvydo pasaulį tik pirmam pomirtiniam rašytojo kūrinių leidime (Kehl'o). Tai vienos iš pilnesnių, sistematingesnių autoriaus deistinio credo išdėstymų. Voltaire vien intelektuališkai supranta dievybę, ir siela jam tik materiališka būtybė.

9. Le Mondain, s. d. (1736). Maža poemėlė, kur autorius išdėsto savo optimistišką epikūrizmą, pajuokdamas gera proga Adomą ir Ievą. Kūrinėlis tuoj sukėlė „teologų lojimą".

10. Mahomet, 1742. Tragedija nukreipta prieš religinį fanatizmą ir po kelių vaidinimų uždrausta vaidinti. Del „Mahometo" Voltaire'ui teko po kelių metų koresponduoti su popiežium Benediktu XIV.

11. Zadig, 1748. Pradžioj tasai kūrinys buvo pavadintas Memnon, histoire orientale, 15 skyrių (1747 m.). Padidintas Zadig ou la Destinée (18 skyrių) išėjo 1748 m. Tai pirmas pavyzdys Voltaire'o filosofiškos novelės (ar mažo romano), šlovingiausio, nemirštamiausio jo kūrybos žanro.

12. Le Siècle de Louis XIV, 2 vol. 1751. Tasai istorinis raštas, išspausdintas Berlyne, toji puiki karaliaus - saulės epochos apologija, nenustojo savo reikšmės iki mūsų laikų (ir del medžiagos, ir del metodo).

13. Micromégas, 1752. Toji filosofiška novelė parašyta Prūsuose. Tai yra tipingas pavyzdys madnų XVIII amžiuj

(tasai madnumas ėjo nuo XVII amžiaus galo, nuo Fontenelle'o kūrinių) astronomijos temų naudojimo žemiškiems dalykams pašiepti, pažeminti, žmonių vertybių menkumui išrodyti (išeinant iš planetarinio masto).

14. Diatribe du docteur Akakia, médecin ordinaire du pape, 1753. Tipingiausias Voltaire'o pamfletas, jo polemiško žanro šedevras, pirma puiki „facecija", nukreipta prieš Berlyno akademijos pirmininką Maupertuis'ą. Pamfletas buvo sudegintas budelio ranka Potsdame ir Berlyne Fridricho II, Voltaire'o draugo, įsakymu.

15. 1755 m. pasirodė spaudoj (be autoriaus žinios) Voltaire'o garsioji komiškoji poema La Pucelle d'Orléans (14 giesmių), kurią jis rašė per keliasdešimt metų, jo mėgstamiausias kūrinys, nepadoriausias ir antikrikščioniškiausias, antikatalikiškiausias, tipingas saloniškos kūrybos („libertinage'o") produktas. Vėliau poema buvo padidinta, apdirbta ir autoriaus išleista 1762 m. (20 giesmių). Galutinė poemos redakcija buvo duota Londono leidime 1771m. (21 daina).

16. Essai sur les moeurs et l'esprit des nations, 1756. Visi 197 skyriai pasirodė 1769 m. leidime. Puiki istorinė kompiliacija, skirta visų pasaulio tautų istorijai, netiesioginiu būdu nuvainikuojanti privilegijuotą hebrajų (senovės žydų) ir krikščionių tautų (Europoj) istoriją. Niekur iki tol nebuvo taip pilnai ir taip vykusiai pademonstruota pasaulinės istorijos filosofija.

17. Candide ou l'Optimisme, 1759. Meniškiausias ir tipingiausias Voltaire'o ironiškai plunksnai ir populiariausias XVIII amžiaus antroj pusėj (šalia Rousseau „N. Eloizos") filosofiškas romanas. Lisbonos žemės drebėjimas ir beprasmiškas žuvimas daugybės nekaltų žmonių pagimdė tą romaną, nukreiptą prieš Leibnitz'o optimizmą, rodanti visą žmoniško gyvenimo absurdiškumą, kvailumą, nelaimingumą ir reikalą pasiguosti darbu.

Iš naujausių kritiškų „Kandido" leidinių pažymėtinas amerikoniško profesoriaus Morize'o: Voltaire, Candide ou l'Optimisme. Edited with introduction, notes and vocabulary by Lawrence M. Lewin (Columbia University), 218 p. New York, Prentice-Hall, inc., 1929.

18. Sermon des Cinquante, 1762. Parašytas tasai teologiškas kūrinėlis, tur būt, dar 1749 m. Tai Voltaire'o deizmo trumpas išdėstymas, bet svarbiausia — pašiepimas ir diskreditavimas viso seno ir naujo įstatymo, suglaustai parašytas ir todel patogus antikrikščioniškai, antikatalikiškai propagandai.

19. Traité sur la Tolérance, 1763. Tasai veikalas yra nukreiptas prieš religinį fanatizmą ir parašytas sąryšy su garsiąja nekaltai nukankinto kalvino Calas'o byla, į kurią įsikišo Voltaire.

20. Dictionnaire philosophique portatif, 1764. 1764 metų „Filosofiško žodyno" leidimas turi 73 straipsnius abėcėlės tvarka. 1769 m. leidime, su pakeista antrašte: La Raison par alphabet, yra jau 112 straipsnių. Vienas iš pagrindinių ir populiariausių Voltaire'o veikalų, nukreiptų prieš krikščionybę ir katalikybę.

21. Examen important de milord Bolingbroke 1767. Tai vienas iš nuodugniausių Voltaire'o teologiškų veikalų, nuvainikuojančių judaizmą, krikščionybę, bažnyčią.

22. La Bible enfin expliquée par plusieurs aumoniers..., 1776. Kalbamasis veikalas yra biblijos prancūziškas vertimas su atitinkamais Voltaire'o komentarais. Nors yra kritikų, abejojančių del šio kūrinio autentiškumo, vis delto daugumas literatūros istorikų laiko jį (tą kūrinį) Voltaire'o plunksnos išdava. Abejonės galėjo atsirasti del to, kad didesnė dalis Voltaire'o antireligiškų, antikatalikiškų raštų (ir ne tik to tipo raštų) yra pasirodę spaudoj, del suprantamų priežasčių, anonimiškai ar pseudonimiškai.

23. Un chrétien contre six juifs, 1777. Tasai be galo sąmojingas teologiškos polemikos raštas yra nukreiptas prieš vieną aršų Voltaire'o kritiką (teologą jėzuitą), besistengusį diskredituoti Voltaire'o teologišką erudiciją ir atstatyti biblijos šventumą su Šventos Dvasios pagalba.

IV. Literatūra apie Voltaire'ą.

1. Iš seniausių Voltaire'o biografijų visų pirma pažymėtinas veikalas enciklopedisto Condorcet—Vie de Voltaire. Tasai Fernėjaus patriarcho amžininkas, mokinys ir draugas, kilniausias, humaniškiausias ir idealistiškiausias iš

švietėjų žuvęs Teroro metu, žmonijos pažangos davatka, dar prieš savo mirtį rašė, kad ateisiąs ant žemės toksai momentas, „kada saulė apšvies tik laisvus žmones".

Be abejo, Condorcet parašyta Voltaire'o apologija, keleriems metams praslinkus po patriarcho mirties, yra, kaip kiekviena apologija, šališkas veikalas. Garsus enciklopedistas kiek idealizuoja karalių Voltaire'ą, žiūri į jį kaip į žmonių giminės saulę. Bet informacijos atžvilgiu kalbamoji biografija yra labai vertinga, nors pasitaiko joje supainiojimų faktų ir datų. Akad. Brunetière vadina tą biografiją „naivia". Ji visai nėra naivi; tariamas jos naivumas (kai kuriose vietose) parėjo nuo biografo puikios klasikinės plunksnos, nuo nuoširdumo ir nusilenkimo mokinio prieš mylimą mokytoją. Paprastai Condorcet „Vie de Voltaire" būdavo dedama į pilnus Voltaire'o raštų rinkinius.

2. Pilniausia, nuodugniausia, smulkmeniškiausia Voltaire'o biografija yra duota Desnoiresterres'o: Voltaire et la société française au XVIII siècle, 1867 — 1876. Tasai 8 storų tomų (in - 8) veikalas (apie 4.000 puslapių) aprašo Voltaire'o gyvenimą, sąryšy su aplinka, kurioj rašytojas gyveno. Kiekvienas tomas, pareinamai nuo aprašomo Voltaire'o gyvenimo periodo, turi ir atskirą antraštę. Štai tos 8 tomų rašytojo biografijos antraštės:

I t. — La Jeunesse de Voltaire;
II t. — Voltaire au château de Cirey;
III t. —Voltaire à la Cour;
IV t. — Voltaire et Frédéric;
V t. — Voltaire aux Délices;
VI t. — Voltaire et J. J. Rousseau;
VII t. — Voltaire et Genève;
VIII t. — Voltaire, son retour et sa mort.

Kiekvienos knygos gale duodamas labai smulkus turinys pavienių skyrių, kas duoda galimumo orientuotis šimtuose faktų, o tų faktų faktelių bus visam veikale tiek, kiek jame yra puslapių (t. y., tur būt, keli tūkstančiai).

Nespecialistui Desnoiresterres'o kūrinys yra gan nuobodus skaityti, kaip kiekvienas metraštis, kadangi kalbamoji biografija tėra Voltaire'o gyvenimo ir veiklos metraštis. Ir svarbūs, reikšmingi faktai bei įvykiai, ir mažareikšmiai, antraeiliai, čia randa sau lygią vietą. Viskas, kas pasirodė apie Voltaire'o

gyvenimą (tiek Prancūzijoje, tiek svetur) nuo Desnoiresterres'o rašto išėjimo, mažiau daugiau, pareina nuo to erudito.

3. Iš storesnių monografijų, skirtų Voltaire'o gyvenimui ir kūrybai, pažymėtinas veikalas Sorbonos profesoriaus Crouslé, išėjęs pačiam XIX amžiaus gale: La Vie et les oeuvres de Voltaire, 2 vol. in-8, 1899. Du trečdaliai to rašto (700 puslapių su viršum) atiduota rašytojo biografijai; likusi dalis apima rašytojo kūrybos analizę. Crouslé priklauso prie griežtų Voltaire'o priešininkų skaičiaus, yra klerikalų, katalikų žmogus. Tonas, kuriuo parašyta kalbamoji monografija, yra ironiškas, t. y. dievobaimingas profesorius stengėsi pažeminti, diskredituoti Voltaire'ą jo ginklu: pajuokimu. Bet „quod licet Jovi, non licet bovi". Crouslé monografija sudaryta daugiausia iš Desnoiresterres'o (7 kart sutrumpinta, sukondensuota kompiliacija), iš šlubuojančios ironijos ir iš gan gyvo stiliaus. Ji įdomi yra tuo, kad duoda supratimo apie tai, kaip kalba apie Voltaire'ą griežtai priešingi jam žmonės, religingi žmonės, geri katalikai.

To pat autoriaus (Crouslé) etiūdas (apie 50 pusl.), įdėtas į Petit de Julleville'o redaguota „Histoire de la langue et de la littérature françaises (t. VI), yra apvalytas nuo ironijos, matyt, redaktoriaus (Petit de Julleville'o).

4. E. Champion, 1892 metais, davė savo Voltaire, études critiques. Toj knygoj autorius tyrinėja Voltaire'ą, kaip žmogų, politiką, istoriką, dvariškį, patriotą ir kaip Revoliucijos pranokėją. Veikalas, bendrai imant, maža ką naujo duoda, be paskutinio skyriaus, įvardyto: „Voltaire ir Revoliucija". Kalbamas kritikas yra „specas" klausimuose, kurie liečia garsių prancūzų rašytojų įtaką Revoliucijai.

5. Nourrison, savo Voltaire et le Voltairianisme, 1896, stengėsi parašyti savotišką Voltaire'o veiklos filosofiją. Tasai „izmų" specialistas (jis išleido, tarp kitko, knygą apie russoizmą) turi visus „izmų" kritikų ypatumus, t. y. nenugalimą patraukimą į žaidimą sąvokomis elastiško turinio, į „abstrakcijų ekvilibristiką", į sistemos dvasią, ir t. t.

6. Kadangi Voltaire'o kūryboj nemažo svorio turėjo angliškas ir prūsiškas jo gyvenimo periodai, suprantamas dalykas, kad ir anglai, ir vokiečiai — ypač vokiečiai — turėjo šį tą — net nemaža — parašyti apie XVIII amžiaus minčių valdovą.

Geriausia ir žinomiausia angliška knyga, skirta Voltai-

re'ui, yra, be abejo, Morley'o: Voltaire, London, 1874 (išversta į kelias Europos kalbas, tarp kitko, į rusų). Nors ir pasenusi kiek, ypač savo informacine dalimi, ji (toji knyga) nuodugniai tyrinėja rašytojo angliską periodą, jo gyvenimą Anglijoj, Londone, įtaką angliškos kultūros, filosofijos, mokslo (ir net literatūros) būsimam krikščionybės, katalikybės griovikui. Kaip anglas, Morley yra linkęs (dažnai nesąmoningai) perdėti reikšmę Voltaire'o kūrybai anglų kultūros, ypač filosofijos. Anglų kritiko nuomone, Anglija padariusi Voltaire'ą filosofu — be Anglijos jis būtų likęs vien poetas, dramaturgas. Tikrumoj nevisai taip buvo. Jau jauno Voltaire'o raštuose galima rasti filosofiškų palinkimų, jo filosofiškos galvos žymių.

7. Prancūzas Foulet, savo knygoj, išėjusioj prieš pat Didįjį karą (1913 m.), Correspondance de Voltaire (1726 — 1729), nuodugniai analizuoja angliską rašytojo gyvenimo periodą, taisydamas tuo būdu Morley'o išvadas.

8. Tarp vokiečių monografijų verta dėmesio Strauss'o knygelė — Voltaire, 1876, išversta į prancūzų kalbą. Joje analizuojami ypač rašytojo santykiai su Fridrichu II. Autorius, geras vokiškas patriotas būdamas, stengėsi pateisinti, ar bent suminkštinti, „Šiaurės Saliamono" nevisuomet pateisinamus žodžius ir elgesį su Voltaire'u. Gerasis dr. Strauss net nori reabilituoti taisyklingą, anot jo, Fridricho agento prancūzišką rašybą, t. y. to agento (Freytag'o), kurs suėmė Voltaire'ą Frankfurte ir laikė 5 savaites. Jis griežtai reikalavo iš rašytojo grąžinti karaliaus poezijos rankraščius tokia prancūzų kalba, kurią įamžino Voltaire: „Monsir c'être l'oeuvre de poeshie du roi mon très grâcieux maître".

9. 1906 metais žinomas prancūzų literatūros istorikas prof. Lanson (dar tebegyvas) davė savo monografiją (nedidelę) apie Voltaire'ą: Voltaire (iki mūsų dienų to veikalo išėjo jau 7 leidimai). Savo knygoj (221 pusl. mažo formato) Lanson labai suglausta forma, labai eruditiškai ir kritiškai apžvelgia Voltaire'o gyvenimą ir ypač jo kūrybą. Faktų, datų gausumas gal kiek „sausina" knygą. Voltaire'o citatų beveik visiška stoka reikalauja iš skaitytojo jei ne gero, tai bent šiokio tokio susipažinimo su rašytojo kūriniais. Lanson'o monografija skirta prancūzų inteligentui su gera literatūriška kultūra, nieku būdu ne svetimšaliams. Bibliografija literatūros apie Voltaire'ą, pažymėta kiekvienam skyriuj, yra nemažos vertės. Kal-

bamoji knyga bus bešališkiausia studija, parašyta kada nors ir kieno nors apie Voltaire'ą.

10. Iš specialios literatūros, skirtos Voltaire'o kūrybos ir gyvenimo tam tikriems aspektams, pažymėtini šie veikalai. Lion, Les tragédies de Voltaire, 1896. Šioj knygoje autorius rodo, kurios reikšmės turėjo Voltaire'o teatras ne tik XVIII amžiaus teatrui, bet ir romantiniam, kiek Voltaire'o tragedijoj buvo naujumo, pareinančio nuo „laiko dvasios", sak., egzotizmo (nors ir netobulo), laiko ir vietos kolorito (visuotinės istorijos inscenizacijos pastangų).

11. Apie Voltaire'o politines idėjas rašo nemaža akad. Faguet savo monografijoj: Politique comparée de Montesquieu, Voltaire et J. J. Rousseau. Kaip ir kitose savo knygose (kurių jis bus parašęs apie 40), Faguet ir čia perdaug plepa ir labai savivališkai žaidžia Voltaire'o politinių raštų citatomis, neatsižvelgdamas dažnai į duodamų citatų chronologiją. Iš čia tas lengvumas, su kuriuo garsusis kritikas primeškerioja visokių prieštaravimų Voltaire'o raštuose.

12. Labai vykusį veikalą, gausingai iliustruotą citatomis iš Voltaire'o, davė žinomas prancūzų kritikas Pellissier, 1908 m.: Voltaire philosophe. Pellissier nuodugniai, kartu gyvai ir įdomiai, analizuoja Voltaire'o metafizišką (religišką, antikrikščionišką, antikatalikišką), morališką ir politišką kūrybą.

13. Sąryšy su Voltaire'o 150 metų mirties sukaktuvėmis 1928 metais, 1929 m. išėjo mokamai parinktų XVIII amžiaus laiškų, atsiminimų ir šiaip įvairių dokumentų rinkinys, kurs nemaža padeda rašytojo biografijai ir psichologijai nušviesti: Voltaire raconté par ceux qui l'ont vu (De Paris à Genève). Souvenirs, Lettres, Documents, etc., réunis, annotés et accompagnés de résumés biographiques par J. G. Prod'homme. Préface de Edouard Herriot.

Prod'homme surankiojo kai kuriuos savo dokumentus, knisdamasis Bastilijos archyvuose, Nacionalinės bibliotekos manuskriptuose, senuose žurnaluose, ir t. t. Jo duodami nauji dokumentai yra, tuo būdu, pirmų rankų ir papildo seną memuarinę literatūrą apie Voltaire'ą, t. y. Marmontel'o, ponios de Graffigny, ponios de Genlis, Longchamp'o ir kitų rašytojo amžininkų atsiminimus.

14. Voltaire'o intimišką gyvenimą, nuo ankstybos jaunystės iki mirties, nušviečia savo knygoj Celarié: Monsieur de Voltaire, sa famille et ses amis, 1928. Tai pavyzdys biografijos, parašytos pusiau beletristiška forma (tarp kitko, labai madna forma paskutiniais metais Prancūzijoj), ir rašytojo davatkos. Voltaire'o meilumas, švelnumas, gerumas ir jo ydos — daugiausia saloniškumo pagimdytos — yra labai vaizdžiai, su daugybe visokių tipingų citatų, čia atvaizduoti. Celarié labai lengvos, subtelingos, jumoristiškos, labai elegantiškos plunksnos rašytoja. Voltaire rado jos asmeny vertą savęs biografą.

15. Apie markyzę du Châtelet („gražiąją Emiliją"), kuri turėjo tokios reikšmės rašytojo kūrybai, nuodugni monografija pasirodė neseniai (tiesą pasakius, veik nieko naujo neduodanti): Maurel, La Marquise du Châtelet, amie de Voltaire, 1930.

16 — 17. Apie XVIII amžiaus prancūzų kultūros ypatumus, apie anų laikų salonų, teatrų, meno būklę, galima rasti naudingų žinių kelių autorių kolektyviam darbe (jų tarpe ir garsus mūsų dienų XVIII amžiaus literatūros specialistas, Sorbonos prof. Mornet, autorius, be kitų, įdomios knygelės — La pensée française au XVIII siècle): La Vie parisienne au XVIII siècle, 1914 (Alcan).

18. Jau dveji metai kaip leidykla Mellottée Paryžiuj žada išleisti Bellesort'o veikalą: Les romans de Voltaire, t. y. knygą, skirtą, galima pasakyti, nemirštamiausiam Voltaire'o kūrybos žanrui. Tuo tarpu kalbamasis veikalas dar nėra išėjęs, bet, reikia tikėtis, pasirodys 1932 metais.

19 — 22. Iš masės straipsnių, mažesnių etiūdų, pažymėtinos studijos apie Voltaire'ą tokių prancūzų kritikos korifėjų, kaip kad Sainte-Beuve (Causeries du Lundi, t. II, III, VII, XII, XV), Brunetière (Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française, I série — apie 100 pusl., IV série — apie 50 pusl.), Faguet (Le XVIII siècle), Doumic (Etudes sur la littérature française, IV série), etc.

23. Gerą etiūdą apie Voltaire'ą yra davęs Ascoli (Bédier et Hazard, Histoire de la littérature française, 1923 — 1924, t. II), vykusiai išnaudojęs atitinkamą moderniską mokslo literatūrą — „volteristiką".

Turinys

Pusl.

Įvadas 5

I. Voltaire'o jaunieji metai 16

Arouet namų aplinka. — Jėzuitų mokykloj. — Ninon de Lenclos salone. — Epikūriškai saloniškas gyvenimas. — Olandijoj. — Jaunuoliška meilė (Pimpette). — Juridiškas darbas. Bičiulystės reikalas. — Pirmieji poezijos bandymai ir nemalonumai. — Regentavimo laikai. Ištrėmimas. Bastilija ir „Edipas". — „Lyga" (Henriada"). — Praturtėjimas. — Saloniški laimėjimai ir smūgiai. Amžinas sirguliavimas. — Susidūrimas su didiku. Vėl Bastilija ir ištrėmimas. — Koks buvo Voltaire vykdamas į Angliją? .....

II. Laiškai apie anglus ar Filosofiški laiškai 49

Anglijos įspūdžiai. — Sugrįžimas. Artistės Lecouvreur mirtis. — „Karolio XII istorija". — „Zaira". Voltaire'o teatras. — „Skonio šventovė". — „Angliškų laiškų" pasirodymo istorija ir jų sudeginimas. „Angliškų ar Filosofiškų laiškų" temos. — Anglų religinės sektos. — Anglų politinis gyvenimas. — Anglų mokslas. — Locke'o filosofija. .....

III. Voltaire „gražiosios Emilijos" pilyje ir Versalyj . . . 79

„Angliški laiškai" ir Cirey'o dvaras. — Gražioji Emilija. — Gyvenimas markyzės pilyje. — Voltaire'o universali kūryba. — „Salono žmogus" („Le Mondain"). — „Orleano mergelė" („La Pucelle"). — „Mahometas" ir popiežius Benediktas XIV. — Voltaire'o dvariškio karjera. „Zadig". — „Dieviškosios Emilijos" gyvato galas. .....

IV. Voltaire Prūsuose 108

Voltaire — „garsusis prūsokas". — Šiaurės Saliamono „užburtoj kazarmėj". — „Liudviko XIV amžius". — Karšta polemika. — Diatriaba daktaro Akakijos, ordinarinio popiežiaus gydytojo. — Liūdnas potsdamiško gyvenimo galas. — Potsdamo kazarmės įtaka rašytojui. — Pasiruošimas griežtam švietimo karui. ....

Psl.

V. Voltaire'o visuotinė istorija 130

Visuotinės istorijos parašymo dalykas. — Voltaire'o istorinis metodas ir vadovaujančios idėjos. — Rytai. — Krikščionybė ir Romos imperija. — Viduramžiai ir naujų laikų anga. — Autoriaus išvados. Visuotinės Voltaire'o istorijos kritika ....

VI. Kandidas 157

Kaip atsirado „Kandidas"? — Siužetas: Metafiziko-teologo-kosmolonigologija. — Skaudūs gyvenimo smūgiai. — Kunegunda, žydas ir didysis inkvizitorius. — Urbono X dukters istorija. — Pietų Amerikoj. — Eldorado. — Sugrįžimas į Europą ir paskutiniai įvykiai. — „Kandido" filosofija: reikia apdirbinėti savo sodelį. — Voltaire'o filosofiško romano (ir kitų novelių) ypatumai. .....

VII. Fernėjaus patriarchatas (Ecrasez l'infâme) 180

Apsigyvenimas Fernėjuje. — Fernėjaus antibažnytinės propagandos fabrikas. — Šiaurės Semiramida. — Reformatoriška Voltaire'o veikla. — Religinio fanatizmo bylos. — „Penkiasdešimties pamokslas". — Koks yra Voltaire'o deizmas? .....

VIII. Filosofiškas žodynas 200

„Filosofiško žodyno" charakteris. — Seno testamento nemoralumas. Pranašas Ezechielis. — Legendariška krikščionybės pradžia. — Pagrindinių bažnyčios dogmų atsiradimas ir jos likimas. — Gimtosios nuodėmės ir atpirkimo dogmos. — Katalikybė ir žmogaus natūra. — Bažnyčios despotiškumas, netolerantingumas ir žiaurumas. — Kristus ir popiežius. — Voltaire'o filosofiškos veiklos vaisiai. .....

IX. Karaliaus Voltaire'o triumfas ir mirtis 222

Voltaire — „pirmas žemdirbys ir pirmas pramoninkas". — Voltaire'o statula. — Senatvės ir ligos valdžioje. — Voltaire'o davatkos. — Senio nenuilstamas darbas. — Kelionė į Paryžių. — Voltaire'o triumfas. — Fernėjaus patriarchas ir sena koketė. — „Maža kelionė į amžinybę". — Karalius Voltaire žengia į Panteoną. — „Voirie" (?). — Po 150 metų .....

Bibliografija 241